Ce limbi se vorbesc pe glob

• Lucia Wald
• Elena Slave

Editura
științifică

4
W. 18

LUCIA WALD • ELENA SLAVE

CE LIMBI SE VORBESC PE GLOB?

I. 50857.

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
BUCUREȘTI • 1968

COPERTA DE RADU VELUDA

Adjarian A. — *Classification des dialectes arméniens*, Paris, 1909.
Andronov M. S. — Дравидийские языки, Moscova, 1965.
Balaşa I. — Венгерский язык, Moscova, 1960.
Baskakov N. A. — Тюркские языки, Moscova, 1960.
Baskakov N. A. — Алтайский язык, Moscova, 1958.
Bastian O. — *Die europäischen Sprachen*, Berna, 1964.
Bogorodiţki V. A. — Введение в изучение современных романских и германских языков, Moscova, 1953.
Bright W. — *The karok language*, în vol. „University of California. Publications in Linguistics", vol. XVIII, Berkeley — Los Angeles, 1957.
Brunner K. — *Die englische Sprache*, Halle, 1951.
Bulck G. von — *Langues bantoues, langues khoin*, în vol. „Les langues du monde", Paris, 1952.
Burney P. — *Les langues internationales*, Paris, 1962.
Cohen M. — *Langues chamito-sémitiques*, în vol. „Les langues du monde", Paris, 1952.
Coteanu I. — *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961.
Diadeh F. — *An Introduction to modern Arabic*, Londra, 1958.
Diakonov I. M. — Семито-хамитские языки, Moscova, 1965.
Dumézil G. — *Langues caucasiennes*, în vol. „Les langues du monde", Paris, 1952.
Elezarenkova I. I. — Toporov V. N. — Язык пали, Moscova, 1965.
Façon N. — *Corso di storia della lingua italiana*, Bucureşti, 1963.
Faublée J. — *Langues malayo-polynésiennes*, în vol. „Les langues du monde", Paris, 1952.
Feldman N. I. — Японский язык, Moscova, 1960.
Fleisch H. — *L'arabe classique*, Beyrut, 1956.

Frolova V. A. — Белуджский язык, Moscova, 1960.
Gorelova E. N., Gorelov V. I. — Китайский язык, Moscova, 1962.
Gorgoniev I. A. — Кмерский язык, Moscova, 1961.
Gourvil Francis — *Langue et littérature bretonnes*, Paris, 1960.
Haas M. — *Tunica Texts*, în vol. „University of California. Publications in Linguistics", vol. VI, Berkeley — Los Angeles, 1950.
Haguenauer Ch. — *Japonais, Coréens, Les parlers aïnous*, în vol. „Les langues du monde", Paris, 1952.
Hajdú P. — *The Samoyed Peoples and Languages*, Haga, 1963.
Hoijer H. — *Some problems of American Indian linguistic research*, în vol. „Papers from the Symposium on American Indian Linguistics", Berkeley, 1954.
Hoijer H. and others — *Linguistic Structures of native America*, New-York, 1946.
Holmer N. — *On the history and structure of Australian languages*, Lund, 1963.
Homburger L. — *Les langues négro-africaines et les peuples qui les parlent*, Paris, 1941.
Iarovici E. — *Principalele particularități ale limbii engleze vorbite în S.U.A.*, în „Revista de filologie romanică și germanică", V, 1, București, 1961.
Iliș A. — История английского языка, Moscova, 1958.
Iordan I. — *Istoria limbii spaniole*, București, 1963.
Jakobson R. — *Langues paléosibériennes*, în vol. „Les langues du monde", Paris, 1952.
Karsten T. E. — *Die Germanen. Eine Einführung in die Geschichte ihrer Sprache und Kultur*, Berlin-Leipzig, 1928.
Katenina T. E. — Язык хинди, Moscova, 1960.
Klimov G. A. — Кавказские языки, Moscova, 1965.
Kogălniceanu M. — *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des Cigains*, Berlin, 1837.
Kondrașov N. A. — Славянские языки, Moscova, 1956.
Kukulin A. — Финский язык, Moscova, 1960.
Leenhardt M. — *Langues mélanésiennes*, în vol. „Les langues du monde", Paris, 1952.
Maspero H. — *Langues de l'Asie du Sud-Est*, în vol. „Les langues du monde", Paris, 1952.

Maun Maun Nîun, Orlova I. A., Puziţki E. V., Tagunova I. M. — Бирманские языки, Moscova, 1963.
Meillet A. — *Les langues dans l'Europe nouvelle*, Paris, 1928.
Miacina E. N. — Язык суахили, Moscova, 1960.
* * * — Народы Африки, sub redacţia lui D.A. Olderogge şi L.I. Potehin, Moscova, 1954.
Ohotina N. V. — Язык зулу, Moscova, 1961.
Oranski I. M. — Иранские языки, Moscova, 1963.
Paşkov B. K. — Маньчжурский язык, Moscova, 1963.
Pei M. — *Histoire du langage*, Paris, 1954.
Pei M. — *The World's chief Languages*, Londra, 1961.
Petrotta I. — *Popolo, lingua e letteratura albanese*, Palermo, 1931.
Rivet P., Stresser—Péan G. et Loukotka Č. — *Langues de l'Amérique*, în vol. „Les langues du monde", Paris, 1952.
Rorich I. N. — Тибетский язык, Moscova, 1961.
Rubičnik I. A. — Современный персидский язык, Moscova, 1960.
Sanjeev G. D. — Современный монгольский язык, Moscova, 1960.
Sauvageot A. — *Esquisse de la langue finnoise*, Paris, 1949.
Sauvageot A. — *Langues ouraliennes*, în vol. „Les langues du monde", Paris, 1952.
Serboianu A. — *Les Tziganes, histoire, ethnographie, linquistique, grammaire*, Paris, 1930.
Smirnova M. A. — Язык хауса, Moscova, 1960.
Sommerfelt A. — *La langue et la société. Caractères sociaux d'une langue de type archaïque*, Oslo, 1938.
Steblin—Kamenski M. I. — История скандинавских языков, Moscova-Leningrad, 1933.
Stepanov G. V. — Испанский язык в странах латинской Америки, Moscova, 1960.
Şiruni I. — *Locul limbii armene*, Bucureşti, 1941.
Tagliavini C. — *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna, 1959.
Tatevin P. C. — *La langue tapïhïya*, Viena, 1910.
Teselkin A. S. — Яванский язык, Moscova, 1961.
Teselkin A. S., Alieva N.F. — Индонезийский язык, Moscova, 1960.

Todoeva B. I. — Монгольские языки и диалекты китая, Moscova, 1960.
Tokarskaia V. P. — Язык малинке (мандинго), Moscova, 1964.
Vendryès J., Benveniste E., *Langues indo-européennes*, în vol. „Les langues du monde", Paris, 1952.
Wessen E. — Скандинавские языки, Moscova, 1949.
Wijk Van — *Les langues slaves*, Haga, 1952.
Zograf G. A. — Языки Индии, Пакистана, Цейлона и Непала, Moscova, 1960.

ABREVIERI
ŞI SEMNE CONVENŢIONALE

alb. = albaneză
acuz. = acuzativ
bulg. = bulgară
dat. = dativ
engl.
fr. = franceză
gr. = greacă
irl. = irlandeză
it. = italiană
lat. = latină
magh. = maghiară
nom. = nominativ
oland. = olandeză
pl. = plural
pol. = polonă
rom. = română
rus. = rusă
sg. = singular
sl. = slavă
srb. = sîrbă
turc. = turcă
< = provine din (de ex. fr. *murs* < lat. *murus)*
> = devine (de ex. lat. *homo illu*>omul)
˘ = vocală scurtă (pus deasupra unei vocale: *ă)*
¯ = vocală lungă (pus deasupra unei vocale: *ā*)
´ = accent (pus deasupra unei vocale: *á)*
̥ = caracter sonant (notat sub o consoană: *r̥)*

̯ = notează semivocala: i̯ u̯

̩ = timbru deschis (pus sub o vocală: ę)

̣ = timbru închis (pus sub o vocală: ę)

ʲ = indică palatalizarea (pus la umărul unei consoane: p', l')

~ = indică nazalizarea (pus deasupra unei vocale: ã)

Semne fonetice

ɔ = o deschis scurt

ə = ă scurt

ŋ = ng (ca în cuvîntul rom. *unghie*)

ɑ: = a posterior lung

θ = s (pronunţat cu vîrful limbii între dinţi)

INTRODUCERE

1. O prezentare a limbilor care se vorbesc actualmente pe globul pămîntesc ar trebui să înceapă cu răspunsul la întrebarea formulată frecvent: *cîte limbi se vorbesc pe pămînt?* Din păcate, la această întrebare nu se poate răspunde cu cifre precise, ci într-un mod cu totul aproximativ. Statisticile recente dau cifre variind între 2 000 și 3 000. Principalele piedici în stabilirea unor date exacte constau atît în imposibilitatea obținerii unor înregistrări complete (căci mai sînt pe glob regiuni încă neexplorate care formează pe hărți „pete albe"), cît și în faptul că, neavînd studii lingvistice complete pentru toate regiunile, în foarte multe cazuri ne aflăm în situația de a nu putea decide dacă o populație oarecare vorbește o limbă sau un dialect. Pentru a preciza dacă limbajul unei colectivități este dialect sau limbă independentă, lingviștii au nevoie de multe date, descriptive și istorice, lingvistice și culturale. Dar asemenea date lipsesc aproape total în ceea ce privește limbile triburilor de pe o mare parte a globului. În asemenea cazuri cercetătorii recurg la termenul de *idiom* care înseamnă „limbaj al unei colectivități", fără a se preciza dacă este vorba de o unitate care evoluează independent (— limbă —) sau de una care este subordonată în evoluție altei unități (— dialect —).

2. La prima privire, limbile de pe pămînt nu seamănă una cu alta, iar oamenii care vorbesc limbi diferite nu se pot înțelege între ei decît recurgînd la gesturi, mimică etc. Marea varietate a limbilor actuale, însă, ascunde în sine unitate și anume, o dublă unitate: de structură și de origine.

Unitate de structură — pentru că, indiferent de gradul lor de dezvoltare, limbile trebuie să îndeplinească aceleași funcții, să exprime aceleași procese logice ale gîndirii. Ele

sînt, toate, construite dintr-un material sonor care, în virtutea conformației însăși a aparatului articulator, nu poate fi și nu este total diferit de la o colectivitate la alta. Ele au, toate, un număr variabil de cuvinte prin care desemnează noțiunile, și un număr variabil de procedee gramaticale prin care exprimă relațiile dintre noțiuni.

Unitate de origine — pentru că este neîndoielnic că limbile actuale derivă dintr-un număr redus de limbi primare, aparținînd primelor comunități umane. Dar e greu de susținut că în ultima instanță toate limbile actuale derivă dintr-una singură, căci e posibil ca limbajul să se fi format în mai multe puncte ale globului.

Multă vreme oamenii nu au observat decît diferențele dintre limbi și au fost dispuși adesea să le explice ca rezultînd din diferențe în nivelul de civilizație. În comparațidintre limbi, aprecierile favorabile erau, de regulă, rezervate limbii materne. Grecii vechi numeau pe adversarii lor *barbaroi*, adică „oameni care nu vorbesc, ci bolborosesc", și aplicau acest epitet și unor populații care, ca și ei, vorbeau limbi indo-europeene.

Dar cercetarea limbilor nu a întîrziat să dezvăluie și laturile lor comune. Cum e și firesc, mai întîi au fost observate asemănările concrete, de detaliu, ale unor limbi aflate relativ aproape una de alta. Încă din evul mediu au fost observate asemănările dintre limbile semitice. În secolul al XVI-lea s-au evidențiat trăsăturile comune ale limbilor romanice și s-a dedus că ele se trag, toate, din limba latină. Treptat, își face loc ideea că, pe baza comparației, se poate deduce originea comună a mai multor limbi și se conturează astfel posibilități de clasificare a lor.

3. Să vedem care sînt în prezent modalitățile de clasificare a limbilor, valoarea acestor clasificări și în ce raport se află una față de alta.

O clasificare simplă și unitară este *clasificarea geografică*, în care se ține seama de gruparea teritorială a limbilor. În cadrul ei, limbile sînt enumerate în ordinea unităților politico-geografice. Este o clasificare bazată pe date pur descriptive. Apărută prin secolul al XVI-lea, ea este folosită și în prezent, întrucît se bazează pe principii clare și pe date precise.

Clasificarea genealogică este și ea destul de veche. Primele încercări de clasificare genealogică a limbilor din Europa aparțin secolului al XVI-lea și ele conțin multe date corecte. În cadrul acestei clasificări limbile sînt grupate, după criteriul originii comune, în *familii de limbi*. Pe glob există cîteva mari familii de limbi: indo-europeană, semito-hamitică, ibero-caucaziană, uralo-altaică, chino-tibetană, dravidiană ș.a. O familie de limbi se poate împărți în mai multe *ramuri*, iar acestea în *grupuri* și *subgrupuri*, în funcție de legătura mai strînsă între unele limbi din aceeași familie și de gruparea lor geografică pe un teritoriu. În acest fel, criteriul genealogic se îmbină cu cel geografic.

Gruparea limbilor pe baza originii lor comune necesită cercetări comparative-istorice și asemenea studii au fost elaborate pînă acum numai pentru o parte din limbile globului, respectiv pentru cele mai evoluate și cu o tradiție scrisă mai îndelungată. Acolo unde datele istorice lipsesc, limbile continuă să fie grupate mai ales pe baza criteriului geografic. Aceasta e situația majorității limbilor negro-africane, a limbilor din Oceania și a limbilor indiene din America.

În ultimele decenii, lingviștii acordă o mare atenție *clasificării tipologice* a limbilor. În cadrul ei, limbile sînt grupate pe baza trăsăturilor comune ale structurii lor, în special ale morfologiei. Deoarece materialul cu care se lucrează necesită numai date descriptive, această clasificare poate cuprinde toate limbile actuale. Clasificarea tipologică a fost elaborată la începutul secolului al XIX-lea. Pînă în prezent s-au propus mai multe scheme de clasificare. Cea mai cunoscută este aceea care grupează limbile în patru mari tipuri: *izolant*, *aglutinant*, *flexionar* și *incorporant*.

Se numesc i z o l a n t e limbile care nu au structură morfologică. În cadrul propoziției cuvintele nu-și modifică forma; relațiile dintre cuvinte sînt marcate printr-o ordine anumită în propoziție, prin intonație și prin numeroase cuvinte auxiliare. Astfel, în limba chineză propoziția *ren ai wo*, tradusă literal „om a iubi eu", are sensul „un om mă iubește pe mine", căci primul cuvînt din propoziție are rol de subiect, al doilea are rol de predicat, iar cel care stă după predicat este obiect direct.

În limbile aglutinante valorile gramaticale ale cuvintelor sînt exprimate cu ajutorul unor afixe atașate la rădăcină, de regulă un singur afix și întotdeauna unul și același pentru aceeași valoare gramaticală. Cuvîntul apare ca o succesiune de afixe alipite rădăcinii. De exemplu, cuvîntul maghiar *halhatatlanságáról* „despre nemurirea lui" se analizează astfel: rădăcina *hal* = a muri, *-hat* este sufixul care arată posibilitatea, *-atlan* este sufix negativ adjectival, deci *halhatatlan* = nemuritor; *-ság* = sufix de substantivare a adjectivului, *-á* = sufix de persoana a III-a, iar *-ról* = sufix prepozițional cu sensul „despre".

În limbile flexionare afixele se contopesc cu rădăcina, așa încît ele nu pot fi ușor delimitate. Spre deosebire de limbile aglutinante, aici un afix poate exprima simultan mai multe valori, de exemplu numărul și persoana la verb (*-ați* din *lucrați* care marchează persoana a II-a plural), sau genul, cazul și numărul la nume, adică la substantive (*-uri* din *lucruri* pentru nominativ plural neutru). Limbile flexionare se subîmpart în *sintetice* și *analitice*. În cazul limbilor sintetice, funcția gramaticală a unui cuvînt se exprimă în propoziție mai ales prin modificări ale formei lui (ca în limba latină), iar cele analitice se servesc în acest scop mai ales de cuvinte auxiliare (ca în franceză). Astfel, în latină funcțiile sintactice ale unui cuvînt (de exemplu, *lupus*) erau exprimate prin formele cazuale (subiect: *lupus*, atribut: *lupi*, complement indirect: *lupo*), în timp ce în franceză ele sînt redate cu ajutorul prepozițiilor (subiect: *le loup*, atribut: *du loup*, complement indirect: *au loup*) etc.

Limbile incorporante (polisintetice) se numesc astfel pentru că includ (incorporează) în forma verbului complementele, iar uneori și subiectul, așa încît propoziția apare ca un unic cuvînt. Astfel, în limba ciukotă, vorbită în Siberia, propoziția „eu am scos cuțitul" se redă printr-un unic complex sonor *tivalantoa'k*, în care *ti* = prefixul care marchează persoana I singular, *vala* = tema cuvîntului „cuțit", *nto* = tema verbului „a scoate", iar *-a'k* = sufixul care exprimă timpul trecut al acțiunii.

Deși clasificarea tipologică are la bază principii clare și precise, aplicarea ei generală întîmpină o serie de greutăți datorită faptului că cele mai multe limbi reunesc în structura lor gramaticală procedee gramaticale diverse și,

de această, sînt greu de încadrat într-un anumit tip. Nu există limbi numai izolante sau numai flexionare. Astfel, limba chineză, dată drept exemplu de limbă izolantă, are și elemente de aglutinare. Limbile franceză și engleză, limbi flexionare analitice, comportă și trăsături de limbi izolante. În fraze ca engl. *the parents help the children*, literal: părinții — a ajuta — copiii, singură topica ne indică ce cuvînt e subiect și care este complementul. În aceste condiții se poate vorbi numai despre limbi predominant izolante, aglutinante sau flexionare.

4. Între cele trei clasificări ale limbilor — geografică, genealogică și tipologică — există anumite raporturi. Se constată că clasificarea genealogică corespunde, în linii generale, clasificării geografice, deoarece, în mod obișnuit, separarea unor limbi din trunchiul comun s-a produs radial, în jurul teritoriului limbii de bază. Astfel, limbile indo-europene ocupă cea mai mare parte a teritoriului Europei, în cele trei Americi se vorbesc limbi amerindiene, limbile chino-tibetane ocupă Asia de sud-est, cele mongole și manciuro-tunguse se află în centrul și estul Asiei etc. În multe cazuri, însă, nu există concordanță între criteriul geografic și cel genealogic. Datorită migrațiilor popoarelor, limbile pot fi transplantate la mari distanțe de locul lor de origine. În felul acesta, de exemplu, o limbă indo-europeană, *toharica*, a ajuns în Turchestanul chinez, iar maghiara, limbă ugro-finică, a ajuns în centrul Europei. Datorită colonizării, unele limbi indo-europene ca franceza sau engleza se vorbesc de mase mari de oameni în Asia, Africa, America și Oceania.

Mai interesante de urmărit sînt raporturile dintre clasificarea genealogică și cea tipologică, întrucît ambele au la bază criterii lingvistice. Se observă că, în linii mari, clasificarea tipologică corespunde clasificării genealogice, întrucît asemănarea structurală a unui grup de limbi se datorește în primul rînd originii comune, descendenței din același izvor. Datorită acestui fapt, în cadrul unei familii de limbi predomină un anumit tip lingvistic. Astfel, limbile indo-europene sînt limbi flexionare, limbile uralo-altaice sînt, în marea lor majoritate, limbi aglutinante, limbile chino-tibetane sînt de tip izolant. Dar regula nu este generală. Pe de o parte, tipul structural al unei limbi se modifică

în cursul istoriei. Astfel limba comună indo-europeană a fost, într-un trecut foarte îndepărtat, limbă izolantă. A devenit apoi limbă aglutinantă, iar în perioada care precedă dezmembrarea ei în limbi indo-europene era flexionară sintetică. Limbile indo-europene moderne au înlocuit multe procedee sintetice cu construcții analitice, iar unele din ele, cum sînt engleza sau franceza, datorită reducerii flexiunii, au și trăsături de limbă izolantă. În felul acesta, datorită modificării în ritm inegal a structurii lor, limbile, rămînînd în aceeași familie, pot trece de la un tip structural la altul.

Pe de altă parte, tipurile structurale fiind mai puține decît numărul familiilor de limbi, aceleași trăsături gramaticale caracterizează limbi care aparțin mai multor familii. Astfel, sînt limbi flexionare atît cele indo-europene, cît și cele semitice; sînt aglutinante atît limbile ugro-finice, cît și cele uralo-altaice, multe limbi africane și amerindiene.

5. După cum s-a văzut, în cursul istoriei se poate schimba aria de răspîndire a unei limbi, se poate modifica structura ei gramaticală și lexicală. Dar ceea ce se păstrează în permanență este apartenența ei la o anumită familie de limbi. Acest fapt este cu atît mai remarcabil cu cît, cu unele rare excepții constituite de limbile vorbite în insule izolate, există între limbi o permanentă interacțiune, interinfluență. Contactul între limbi este inevitabil, el fiind rezultatul contactului între colectivitățile umane. În urma contactului între limbi se produc împrumuturile, fenomen frecvent în toate epocile, și care duce la îmbogățirea limbilor. Dar contactul între limbi ca urmare a cuceririi unui teritoriu de limbă străină poate duce, în urma unui îndelungat proces de bilingvism, la dispariția unei limbi și la îmbogățirea și modificarea celeilalte. Așa au dispărut, în contactul cu limba latină, limbile populațiilor autohtone din imperiul roman, așa au dispărut limbile a numeroase triburi indigene din America și Oceania.

Atîta vreme cît trăiește și se dezvoltă, o limbă păstrează elementele ei fundamentale care atestă apartenența la o anumită familie. Numai o limbă supusă unui proces de asimilare, ai cărei vorbitori folosesc în mod curent limba dominantă, acceptă fără limite elemente străine, încît își dizlocă propria ei structură, devenind limbă mixtă. Astfel, carac-

terul mixt al unei limbi este un semn al degradării ei. Trăsături de limbă mixtă prezintă astăzi istro-româna care dispare treptat sub influența limbii sîrbo-croate. Tot mixte sînt și unele limbi menite să stabilească legături între populații de origine diferită. O asemenea „limbă de tranzit" sau „lingua franca" se creează prin simplificarea maximă a gramaticii unei limbi și introducerea în vocabularul ei a cuvintelor de origini diverse.

6. Compararea limbilor de pe glob arată că ele nu sînt egale în ceea ce privește nivelul lor de dezvoltare. Unele au un vocabular sărac, iar altele au ajuns la cîteva zeci sau chiar sute de mii de cuvinte, unele au forme complicate pentru idei puține, iar altele au un sistem gramatical organizat; unele limbi au, pe lîngă forma vorbită, și un aspect literar, normat, iar altele nu cunosc încă scrierea.

Am arătat la început că între limbi există egalitate relativă, unitate de structură, datorită faptului că toate îndeplinesc aceleași funcții, răspunzînd necesităților de comunicare ale colectivelor de vorbitori. Dar cum aceste necesități nu sînt egale, ci depind de gradul dezvoltării materiale și culturale a diverselor colectivități, rezultă că limbile de pe glob se află la nivele de dezvoltare diferite.

Lingviștii au interpretat diferențele dintre limbi în moduri variate. Astfel, unii susțin că, deși deosebite mult între ele, limbile de pe glob se află în fond pe plan egal, întrucît toate sînt în stare să satisfacă necesitățile de comunicare ale vorbitorilor lor. Într-o asemenea formulare egalitatea relativă a limbilor este înțeleasă ca egalitate absolută. Dar cum pot fi oare egale limbi care corespund unor necesități inegale? Sînt alți cercetători care consideră că trăsăturile unei familii de limbi depind de caracteristicile rasiale ale populației care o vorbește. Aceasta este o idee greșită. Trăsăturile biologice caracteristice unei rase (culoarea pielii, a părului, forma craniului etc.) nu au nici o legătură cu limba, care este un fenomen social. De altfel, sînt numeroase exemple care arată că populații de aceeași rasă vorbesc limbi diferite, în timp ce populații de diverse rase vorbesc aceeași limbă. Cel mai elocvent exemplu ni-l oferă situația din S.U.A., unde albii veniți din întreaga

7. 50857

Europă, negrii proveniți din Africa și populațiile indigene folosesc ca limbă curentă o singură limbă — engleza.

Totodată sînt și cercetători care susțin că există o diferență tranșantă între limbile de civilizație și limbile primitive, întrucît primele ar exprima o mentalitate logică, iar cele primitive — o gîndire prelogică. Un asemenea punct de vedere este, evident, greșit. De la limbile triburilor de antropofagi și pînă la limbile popoarelor celor mai avansate se constată o continuitate neîntreruptă. La o cercetare mai atentă s-a dovedit că cele mai curioase fenomene din limbile tribale au existat într-o fază îndepărtată a multor limbi de civilizație, după cum multe trăsături ale limbilor din Europa își găsesc explicație în trăsăturile unor limbi „exotice". Astfel, în multe limbi africane, australiene și în cele indiene din America există categoria claselor nominale. În cadrul ei, toate substantivele unei limbi sînt grupate într-un număr variabil de clase în funcție de caracteristicile obiectului desemnat: nume de obiecte și ființe, de obiecte mari și puternice, de obiecte mici și slabe, clase de nume de instrumente, nume de animale etc. Cercetările au arătat că asemenea clase nominale au existat și în indo-europeană; dar aici, în cursul istoriei, clasele nominale s-au contopit treptat, așa încît au format numai două mari categorii: a numelor de ființă și a numelor de obiecte. Ulterior numele ființelor s-au separat în masculine și feminine. În felul acesta, din evoluția claselor nominale a luat naștere genul gramatical. În multe limbi tribale numărătoarea pe baza degetelor e o trăsătură caracteristică. În asemenea limbi adesea pentru numeralul „cinci" se folosește substantivul „mînă", iar pentru „zece" se spune: „două mîini". Să nu uităm însă că numărătoarea cu degetele stă la baza celui mai evoluat sistem de numărătoare — cel zecimal.

Așadar, limbile nu sînt astăzi la fel de dezvoltate, dar nici una nu rămîne pe loc, ci se poate dezvolta în funcție de dezvoltarea societății. Evoluția progresivă rapidă a unor limbi de pe teritoriul U.R.S.S. după 1917, ca și exemplele mai recente de rapidă transformare a unor limbi din fostele colonii eliberate, sînt un exemplu elocvent în sprijinul tezei potrivit căreia orice limbă conține în sine virtua-

 litatea schimbărilor ei progresive.

7. În lucrarea de față, în descrierea limbilor vorbite pe glob, vom încerca să îmbinăm cele trei criterii ale clasificării limbilor. Vom descrie pe rînd limbile cîte unui continent, indicînd apartenența lor genealogică, precum și principalele trăsături lexicale și gramaticale care le caracterizează. Pentru ca cititorul să-și poată face o idee asupra aspectului general al diverselor limbi vorbite astăzi, vom da — de cîte ori va fi posibil — scurte texte însoțite de traducere.

Limbile din Europa

După cum atestă datele arheologice, teritoriul Europei a fost locuit încă din vremuri străvechi. Varietatea tipurilor rasiale, dovedită de antropologi, arată că pe aici s-au perindat populații de origini foarte diferite. Lipsa documentelor scrise nu ne permite însă să reconstituim tabloul lingvistic din faza preistorică. Cert este că numeroase limbi vorbite pe acest teritoriu s-au pierdut complet, unele lăsînd urme foarte sărace (mai ales în toponimie). O rămășiță de acest fel pare să fie și limba bască[1].

În epoca istorică, majoritatea limbilor din Europa aparțin familiei de limbi indo-europene[2]. În afara acestora, pe continentul european întîlnim limbi care fac parte din alte familii (ugro-finice, turcice, caucaziene etc.).

---

[1] Vezi pag. 91.

[2] La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, o dată cu ocuparea Indiei de către englezi și cercetarea limbilor autohtone, filologii europeni au luat cunoștință de limba veche indiană, limba colecțiilor de imnuri religioase — *Vedele* — și a celebrelor epopei *Rāmāyana* și *Mahābhārata*. Cercetătorii au fost frapați de asemănările dintre vechea indiană, latină și greacă și au ajuns la concluzia înrudirii lor. Ulterior s-a dovedit că limbile indo-iraniene împreună cu limbile slave, germanice, celtice, baltice, armeană și albaneză din Europa au la bază o limbă neatestată, numită convențional indo-europeană. În ce privește patria populațiilor indo-europene, al căror trecut se pierde în negura vremurilor, învățații n-au ajuns încă la un rezultat sigur. Nu se cunoaște, de asemenea, nici perioada în care din indo-europeană s-au format limbile existente în epoca istorică. Ținînd seama că la data celor mai vechi atestări limbile indo-europene sînt mult deosebite una de alta, și știind că modificările lingvistice se produc foarte lent, se poate deduce că perioada comunității indo-europene se plasează în urmă cu multe mii de ani, în comuna primitivă. Datorită modului de viață socială, limitată în interiorul unei unități mici, limba indo-europeană a avut, probabil, încă în perioada comunității, diferențe dialectale de la o regiune la alta. Mai tîrziu, cînd populația s-a înmulțit,

LIMBILE INDO-EUROPENE

Limbile indo-europene formează singura familie răspîndită în toate continentele. Familia indo-europeană este reprezentată actualmente prin următoarele limbi sau grupuri de limbi: *romanice* (care au la bază limba latină), *germanice*, *celtice*, *slave*, *baltice*, *greaca*, *albaneza*, *armeana*, limbile *indiene*, *iraniene*.

Merită menţionat faptul că, datorită anumitor împrejurări, unele limbi din Europa au depăşit cu mult graniţele statului unde se vorbesc ca limbi materne şi au devenit mijloace de circulaţie internaţională (de exemplu, franceza, engleza, rusa). Răspîndirea unor limbi se explică în mare măsură ca o consecinţă a cuceririlor de teritorii străine. Aşa s-au impus, de exemplu, spaniola şi engleza în America.

Legate prin originea lor comună, limbile indo-europene prezintă trăsături structurale asemănătoare. Dar, datorită condiţiilor proprii de dezvoltare, cu cît avansăm în istorie, asemănarea lor structurală se pierde, ceea ce face ca astăzi numai specialiştii să poată recunoaşte înrudirea dintre diferite grupuri cum ar fi dintre cele slave, germanice, romanice etc.

Mai mult decît atît, chiar în interiorul aceluiaşi grup există uneori deosebiri destul de mari. Astfel, în timp ce unitatea limbilor slave, de pildă, e uşor de recunoscut, cea a unor limbi germanice e aproape imposibil de sesizat la prima vedere. Limba engleză este înrudită de aproape cu germana, dar structura ei fonetică, gramaticală, lexicală, prezintă diferenţe surprinzător de mari faţă de germană.

Există însă şi situaţii inverse, adică vorbitori de limbi diferite se înţeleg aproape fără dificultăţi, ca, de exemplu, un danez cu un suedez, un rus cu un bielorus, un bulgar cu un macedonean etc.

---

diverse grupuri s-au desprins din trunchiul comun, fie pentru nevoile de hrană, fie împinse de alte popoare. Astfel, dialectele limbii indo-europene s-au răspîndit pe un teritoriu foarte vast şi ulterior s-au transformat în limbi înrudite. Printre acestea, unele prezintă asemănări mai mari şi de aceea sînt grupate la un loc, ca, de exemplu, limbile germanice, limbile slave etc.

Dimpotrivă, alte limbi, ocupă o poziţie izolată; aşa sînt armeana, greaca etc.

Grupurile principale de limbi indo-europene, vorbite în Europa, sînt cel romanic, germanic și slav.

LIMBILE ROMANICE

Grupul limbilor romanice ocupă o mare întindere din Peninsula Iberică pînă la Marea Neagră. Din el fac parte **portugheza, spaniola, catalana, franceza, provensala, italiana, sarda, reto-romana, dalmata** (dispărută astăzi), **româna.**

Apărute ca urmare a transformării limbii latine[1] în condiții locale diferite, ele se prezintă totuși ca un grup unitar, păstrînd din limba-bază un mare număr de trăsături. Față de limba latină, structura gramaticală s-a simplificat, s-a organizat pe baze noi sistemul numelui și al verbului, s-au redus formele neregulate și s-a creat o parte nouă de vorbire — articolul — din pronumele demonstrativ latinesc *ille*, *iste*. Cea mai izbitoare trăsătură a structurii gramaticale a limbilor romanice, în comparație cu latina, este caracterul lor mai analitic (față de cel sintetic al limbii latine). Astfel, în timp ce în latina clasică marele număr de desinențe permitea o ordine liberă a cuvintelor în frază, în limbile romanice, în care numărul desinențelor este mult

[1] Limba latină, vorbită la început pe un teritoriu restrîns în jurul Romei, a înlăturat cu vremea celelalte limbi de pe teritoriul Italiei (cum au fost, de exemplu, osca, umbriana, falisca, etrusca). În urma cuceririlor romane, latina s-a extins și în afara Italiei, din Peninsula Iberică pînă în Dacia. Începînd din secolul al III-lea e.n. însă, o dată cu decăderea puterii imperiului, legăturile dintre centru și provinciile romane au început să slăbească. Roma a încetat de a mai fi unicul centru politic. Prin prestigiul lor politic, economic, religios etc., noile centre au exercitat o forță de atracție din ce în ce mai mare. Dezmembrarea imperiului roman, în secolul al V-lea, și invazia popoarelor migratoare (germani, slavi, arabi) au favorizat, în cadrul trecerii de la orînduirea sclavagistă la orînduirea feudală, un puternic proces de diversificare care a dus la izolare teritorială și lingvistică. S-au creat astfel condiții noi pentru evoluția independentă a limbii latine în diferite regiuni. Pe de o parte accentuarea deosebirilor între dialectele limbii latine, răspîndite în fostele provincii romane, pe de altă parte, contactul cu elementele autohtone, au contribuit la apariția unor noi limbi (limbile romanice), legate structural prin originea lor comună.

redus, regulile topicii sînt mai stricte. De exemplu, în latinește, în propoziția *Petrus ferit Paulum*, oricum ar fi schimbată ordinea cuvintelor, sensul e același: „Petru îl bate pe Paul". În schimb, în limba franceză, în propoziția *Pierre frappe Paul*, ordinea cuvintelor nu poate fi schimbată fără a provoca modificări de sens, deoarece locul cuvîntului marchează funcția lui sintactică: *Pierre* este subiect pentru că precedă verbul, *Paul* este obiect direct, pentru că e așezat după verb.

Vocabularul limbilor romanice e format dintr-un nucleu comun de cuvinte moștenite din limba latină, la care fiecare limbă a adăugat altele, fie formate prin mijloace interne (derivare, compunere etc.), fie împrumutate de la popoarele cu care a venit în contact de-a lungul veacurilor (arabii în Peninsula Iberică, populații germanice în Franța și Italia, slavii pe teritoriul țării noastre).

Nu e lipsit de importanță de arătat că majoritatea cuvintelor din fondul principal lexical al limbilor romanice este de origine latină. Dar chiar în acest nucleu, influențele străine sînt puternice, cum este influența germană în limba franceză, cea slavă în română.

•

În extremitatea occidentală a Europei, în Peninsula Iberică, cele mai cunoscute limbi romanice sînt **portugheza** și **spaniola.**

În istoria Peninsulei Iberice un eveniment de seamă a fost cucerirea ei de către arabi care au stăpînit-o între secolele VIII și XV. Sub dominație străină, populația romanică din Peninsula Iberică și-a păstrat limba. În orașele mari, mai ales în sudul Peninsulei, s-a format o populație mixtă, bilingvă — *mozarabii* (în arabă *musta'rab* înseamnă „arabizat"). Drept urmare a acestui bilingvism, în vocabularul limbilor portugheză și spaniolă au intrat numeroase elemente arabe. Mult superiori ca civilizație în raport cu autohtonii, arabii au impus o serie de termeni din domenii în care aduseseră contribuții însemnate la tezaurul culturii universale (astronomie, matematică, medicină, filozofie); acești termeni s-au răspîndit apoi în întreaga Europă. Pot fi citate, astfel, cuvinte ca: *algebră*, *alchimie*, *alcool*, *azimut* etc.

Interesantă este evoluția fonetică și semantică a termenului arab *șifr*. În limba arabă *șifr* era un adjectiv care însemna „gol". Prin copierea sensului după sanscritul *sūnyā* care însemna și „gol" și „zero" (în limbaj matematic), arabul *șifr* a căpătat sensul de „zero". Latinizat în secolul al XIII-lea în forma *zephirum*, prin diferite transformări a devenit în italiană *zero* și în spaniolă *cero*. O adaptare mai apropiată de original e aceea a termenului spaniol *cifra*, italian *cifra*, împrumutat apoi în franceză: *chiffre* și în germană: *Ziffer*. Astfel, în cele din urmă de la un singur etimon arab au rezultat de fapt două cuvinte. Importanța lui „zero" în sistemul numărătorii zecimale a făcut ca, în secolul al XV-lea, cuvîntul să fie folosit în Europa și cu sensul de număr semnificativ. Astfel, spaniolul *cifra* a fost folosit și în sensul de „zero" și în cel modern de semn numeric. Cele două accepții apar încă în secolul al XVIII-lea. În engleză *cipher* (sau *cypher*) păstrează pînă azi cele două sensuri. În limba română, cei doi termeni: *cifră* și *zero* sînt împrumutați din franceză.

Limba portugheză este vorbită de aproximativ 80 000 000 de oameni, dintre care vreo 10 000 000 trăiesc în Portugalia (inclusiv insulele Azore, Madeira), în Africa (Guineea, Angola, Mozambic), iar restul, de vreo 70 000 000, în America de Sud (Brazilia). Limba portugheză este atestată pentru prima oară prin documente din secolul al XII-lea, cînd începe *perioada arhaică* a limbii, care ține pînă în secolul al XVI-lea. Această perioadă coincide cu lupta portughezilor pentru independență împotriva arabilor, lupta de „reconquista", în care era antrenată întreaga Peninsulă Iberică încă din secolul al XI-lea. La baza limbii literare moderne se află celebra epopee *Lusiadas (Os Lusiados)* a lui Camoëș, în care este înfățișată expediția lui Vasco de Gama în India și Indochina, în secolul al XVI-lea. Lucrarea datează de la sfîrșitul secolului al XVI-lea (cînd începe *perioada modernă* în evoluția limbii portugheze). Ca urmare a cuceririlor, limba portugheză s-a extins în Africa, în America de Sud (Brazilia). Vorbită pe un teritoriu atît de întins, portugheza se înfățișează sub patru mari grupuri dialectale: *a)* de pe continentul european; *b)* din insulele Atlanticului; *c)* dialectele creole din Africa; *d)* dialectele evreilor stabiliți din evul mediu în Olanda (paralele cu iudeo-spa-

niola), aproape dispărute. Pe lîngă aceasta, asistăm la conturarea unei portugheze „braziliene“[1].

Fiind vorbită în extremitatea occidentală a teritoriului romanic și cunoscînd o anumită izolare, portugheza a păstrat o structură mai arhaică la care se adaugă unele inovații proprii, ceea ce-i conferă o originalitate marcantă printre limbile romanice.

În structura fonetică, una din deosebirile esențiale față de vocalismul spaniol o constituie modificarea vocalelor latinești sub influența nazalelor: lat. *manū(m)* > *mão* „mînă“, *lana* > *lã* „lînă“. O particularitate morfologică a portughezei este deosebirea dintre infinitivul personal și cel impersonal: *é uma vergonha não saber* (infinitiv impersonal) *ler* „e rușine să nu știi să citești“; *é uma vergonha não saberdes* (infinitiv personal) *ler* „e rușine ca voi să nu știți să citiți“. Ca elemente străine în vocabular, în afara celor arabe (mai puține decît în spaniolă), franceze, italiene, spaniole, există multe cuvinte exotice, din limbile africane și asiatice (în mai mică măsură amerindiene), împrumutate de portughezi în timpul colonizărilor în regiuni îndepărtate. Unele s-au răspîndit în întreaga Europă, altele au rămas numai în Portugalia.

Limba spaniolă este vorbită de vreo 85 000 000 de oameni, dintre care numai vreo 30 000 000 în Spania, restul în țările Americii Latine (afară de Brazilia), America Centrală și Mexic, sudul Statelor Unite. Ca și portugheza, ea este atestată prin documente din secolul al XII-lea. Dintre acestea, celebru e *Cidul (El Poema de Mio Cid)* în 3 730 de versuri, epopee populară în care sînt evocate luptele împotriva maurilor, conduse de eroul național spaniol Rodrigo Ruy Díaz de Bivar, supranumit de arabi El Cid (în arabă *sid* = „domn“).

În secolele al XV-lea și al XVI-lea se fixează limba literară pe baza dialectului castilian (și astăzi se folosește curent, alături de termenul lengua española, și denumirea de lengua castellana). Paralel cu creșterea puterii politice, în aceeași perioadă se dezvoltă în Spania o literatură bogată care la începutul secolului al XVII-lea ajunge la apogeu prin Lope de Vega, Cervantes, apoi Calderón de la Barca.

[1] Vezi cap. *Limbile din America*, pag. 221 și urm.

Descoperirea Americii în secolul al XV-lea și colonizarea Lumii Noi de către spanioli au făcut ca, dintre limbile romanice, limba spaniolă să aibă cea mai mare extindere teritorială.

Cele mai importante dialecte ale limbii spaniole sînt: *asturian*, *leonez* și *aragonez* în nord, *castilian* în centru (pe baza căruia s-a format limba literară), *andaluz* în sud.

În comparație cu portugheza, spaniola conține sunete mai simple, iar dificultățile ortografice sînt reduse. O curiozitate a scrierii spaniole o prezintă semnele de întrebare și de exclamare. În propozițiile interogative și exclamative, acestea se pun atît la începutul, cît și la sfîrșitul propoziției, cele de la început fiind însă în poziție răsturnată. De exemplu: ¿Eres rumano? „Ești român?", ¡Muy bien! „Foarte bine!"

Morfologia este, în general, conservatoare. Specifică limbilor din Peninsula Iberică este întrebuințarea unui dublu auxiliar: *estar* (<lat. *stare*) alături de *ser* (<lat. *esse*)„ a fi". În evul mediu se observă o mare fluctuație în folosirea acestor verbe. În epoca modernă, *ser* se folosește, printre alte cazuri tipice, în contexte în care este vorba de o acțiune sau o situație cu caracter permanent (*la señora es hermosa* „doamna e frumoasă"); celălalt indică o acțiune trecătoare (*está enferma* „e bolnavă"). În structura frazei apare o tendință inexistentă în celelalte limbi romanice, care constă în plasarea subiectului după verb; *vive el hipocampo en el agua*, literal „trăiește calul-de-mare în apă".

În vocabular, în afara elementului arab, în evul mediu a pătruns un mare număr de termeni din italiană, provensală, franceză, dintre care unii s-au păstrat pînă astăzi: *maestre* „maestru", *deleitar* „a delecta". Ca și franceza, spaniola a împrumutat în timpul Renașterii termeni italienești din domeniul artelor, referitori la viața de curte, război: *carroza* „trăsură", *soneto* „sonet", *gaceta* „ziar", *parapeto* „parapet".

O evoluție interesantă din punct de vedere lingvistic a avut-o **iudeo-spaniola,** vorbită azi de evreii sefardiți[1] în orientul Europei. Alungați din Spania la sfîrșitul secolului al XV-lea, după diverse peregrinări, ei s-au stabilit în Impe-

[1] În ebraică, *Sefar* = Spania.

riul otoman. Limba spaniolă vorbită de evrei s-a păstrat multă vreme intactă, dar după ce a început să fie folosită și de alte popoare, ea s-a îndepărtat din ce în ce mai mult de forma literară (**ladina**). După scăderea importanței culturii sefardiților (mai ales la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea), aspectul literar al iudeo-spaniolei s-a folosit din ce în ce mai puțin, iar pînă la urmă a fost părăsit. Limba vorbită, restrînsă la viața de familie, ca limbă de conversație, este și ea în prezent pe cale de dispariție.

Limba catalană se vorbește în Catalonia (capitala Barcelona), în insulele Baleare, în Pirineii Orientali și în sudul Franței, de aproximativ 5 000 000 de oameni. Ca structură, ea e foarte apropiată de provensală[1], dar evoluția istorică ulterioară a apropiat-o de dialectul spaniol aragonez (în secolul al XII-lea catalana a fost limba oficială a monarhiei aragoneze; din acest secol datează și primele texte în catalană). Limba catalană s-a răspîndit pînă în Sicilia, Sardinia (astăzi nu se mai vorbește decît în nord-vestul Sardiniei, în Alghero). În epoca modernă, date fiind condițiile istorico-politice, catalana este influențată puternic de dialectul castilian, dar se menține totuși ca limbă independentă.

Limba franceză e vorbită în Franța de aproximativ 50 000 000 de oameni. Este folosită ca limbă oficială în afara Franței (de aproximativ 30 000 000 de vorbitori), în unele state din Europa — în Belgia, alături de flamandă, în Elveția, alături de italiană, germană și retoromană, în Luxemburg de asemenea, franceza se vorbește ca limbă oficială și pe alte continente — în America (într-o parte a Canadei și în Republica Haiti), în Africa (în fostele colonii franceze și belgiene): Africa Centrală, Algeria (Republica Algeriană Democratică și Populară), Tunisia, Maroc, Republica Guineea, Republica Mali, Congo (Brazzaville și Kinshasa), Niger, Madagascar (Republica Malgașă), în Siria, Liban etc. Datorită tradiției culturale și civilizației de mare prestigiu, franceza s-a răspîndit pe plan mondial ca limbă internațională în știință, cultură și relații diplomatice. Ea s-a format prin evoluția aparte a latinei vorbite în Galia. Galii, vechii locuitori ai

[1] Vezi și pag. 34.

Franței de astăzi, vorbeau o limbă celtică[1]. Ei au fost romanizați prin cucerirea Galiei de către Cezar, în secolul I î.e.n. După căderea imperiului roman, cînd legăturile între provinciile romane și centru au început să slăbească, limba din Galia, *le roman* (limba galo-romanilor) a evoluat separat, căpătînd trăsături proprii. Încă din această perioadă apare tendința separării lingvistice în două mari grupuri de dialecte, cunoscute în evul mediu sub denumirea de *langue d'oil* (grupul dialectelor de nord, dintre care cel mai important a fost, prin evoluția lui ulterioară, dialectul din Île de France) și *langue d'oc* (grupul dialectelor de sud). Ele au fost numite așa după adverbul de afirmație „da". Treptat, aceste dialecte s-au transformat în două limbi deosebite: franceza în nord, și provensala în sud.

Venirea triburilor germanice, la începutul secolului al V-lea, are o deosebită importanță în conturarea fizionomiei limbii franceze. Deși limba triburilor germanice dispare complet în secolul al X-lea, în structura limbii franceze, mai ales în vocabular, elementul germanic este foarte puternic. (Chiar numele țării, *Franța*, provine de la numele unui trib, acela al francilor.)

În istoria limbii franceze se pot deosebi trei perioade. *Franceza veche* durează pînă în secolul al XIV-lea. Primul document de limbă franceză îl formează *Les Serments de Strasbourg* („Jurămintele de la Strasburg"), tratat de alianță făcut între nepoții lui Carol cel Mare în anul 842. Încă în perioada veche, limba franceză a fost limba unei literaturi valoroase. Astfel, trebuie amintită mai ales celebra epopee *Chanson de Roland* („Cîntecul lui Roland"), scrisă în dialect d'oil la sfîrșitul secolului al XI-lea, punctul de plecare a unei bogate literaturi epice. *Franceza medie* este cuprinsă între secolele al XIV-lea și al XVI-lea. Dezvoltarea economică a burgheziei pune bazele formării națiunii și limbii naționale franceze. Formarea statului centralizat, cu capitala la Paris, atrage după sine renunțarea la toate celelalte dialecte în operele literare, și folosirea în mod exclusiv a dialectului din Île de France. Între franceza veche și cea medie au loc mari transformări; de atunci încoace schimbă-

[1] Vezi *Limbile celtice*, pag. 60

rile sînt mult mai mici. Astfel, cineva care nu cunoaște istoria limbii, nu va înțelege un text din franceza veche, pe cînd textele din secolul al XV-lea și, mai ales, al XVI-lea, le va înțelege cu destulă ușurință.

În trecerea de la franceza veche la cea medie s-a accentuat procesul de pierdere a consoanelor finale, care a avut drept urmare dispariția declinării cu două cazuri: la singular, nom. *murs* < lat. *murus* „zid", alături de forma pentru celelalte cazuri, *mur* < lat. *murum* se reduc la forma unică *mur*, iar la plural s-a generalizat forma *murs*, care în perioada veche se opunea nominativului singular *mur*. Consecința acestei dispariții a fost larga folosire a prepozițiilor pentru indicarea funcțiilor sintactice. De asemenea, s-au simplificat formele de articol, pronume, verb. În vocabular, ca urmare a avîntului economic și cultural din epoca Renașterii, au apărut mulți termeni noi; în această epocă se formează vocabularul francez abstract (de cele mai multe ori pe baza celui grecesc și latinesc): *analogie* „analogie" *concours* „concurs", *équilibre* „echilibru", *hypothèse* „ipoteză", *invention* „invenție", *métamorphose* „metamorfoză", *progrès* „progres".

În secolul al XVI-lea, cînd Renașterea ajunge la apogeu în Franța, se declară ca limbă oficială unică limba (literară) franceză, constituită pe baza dialectului din Île de France. În manifestul Pleiadei[1] se subliniază calitățile limbii franceze, situată aici pe același plan cu latina și greaca. Limba literară este ilustrată în această perioadă de operele marilor scriitori ai Renașterii: Ronsard, Rabelais, Montaigne.

Franceza modernă începe cu secolul al XVII-lea, secolul clasicismului francez reprezentat de creațiile lui Corneille, Racine, Molière, La Fontaine, care prin operele lor dau în toate genurile modele de limbă. Bogata tradiție literară este continuată în secolul al XVIII-lea de operele iluminiștilor: Voltaire, Diderot, Rousseau, iar în epoca modernă,

[1] *Pleiada*, școală literară, inovatoare întemeiată în Franța, la mijlocul secolului al XVI-lea, pe baza principiilor cuprinse în manifestul „Apărare și valorificare a limbii franceze", redactat în 1549 de J. du Bellay, care preconiza cultivarea unei literaturi noi, umaniste, în limba franceză.

de mari scriitori ca: Hugo, Baudelaire, Balzac, Flaubert, Zola.

Datorită normelor rigide impuse de Academie (începînd încă din perioada clasică), limba oficială a rămas în esență neschimbată în ultimele trei secole, în timp ce limba curentă a evoluat foarte mult, astfel încît între cele două aspecte sînt astăzi mari deosebiri. În literatura mai nouă se încearcă o apropiere a lor, prin folosirea limbii vorbite ca mijloc de exprimare artistică.

În limba franceză dialecte mai importante sînt cele din provinciile: Normandia și Picardia, Champagne, Lorena și — cel mai important — dialectul din Île de France. În sud-est idiomul franco-provensal face trecerea la dialectele provensale.

Structura fonetică a limbii franceze se caracterizează îndeosebi prin frecvența vocalelor rotunjite: *o*, *ö*, *u*, *ü* *(corp, noeud, fou, dur)* și a celor nazale: *ã*, *ẽ*, *õ*, *ỹ* *(banc, vin, brun, on)*. În pronunțare apare tendința de a lega consoanele finale ale unui cuvînt cu vocala inițială a celui următor, tendință care imprimă limbii un ritm silabic, bazat pe tipul consoană+vocală. De pildă, propoziția *les petits enfants vont à l'école* se aude *lep'tizãfãvõtalecol.*

O particularitate a limbii franceze în comparație cu celelalte limbi romanice o constituie ortografia, foarte conservatoare. De multe ori, cuvintele sînt notate cu forme cît mai apropiate de originalul latin. Pronunțarea însă a evoluat, astfel încît astăzi există o mare diferență între scriere și pronunțare: *doigt* (lat. *digitus*) se pronunță *doa; août* (lat. *augustus*) se pronunță *u*.

Caracterul analitic al structurii gramaticale e mai evident la categoria numelui, care și-a redus aproape total flexiunea. Verbul are o conjugare complexă, cu mare bogăție de moduri și timpuri. Vocabularul limbii franceze s-a îmbogățit cu termeni din celelalte limbi romanice, mai ales din italiană: *citadelle* „citadelă", *soldat* „soldat", *concert* „concert", *balcon* „balcon", *salon* „salon" etc. În perioada modernă franceza a adoptat mai ales elemente englezești. În epoca contemporană asistăm la o adevărată invazie de cuvinte din limba engleză: *bifteck* „biftec", *square* „scuar", *snob* „snob", *tramway* „tramvai", *tunnel* „tunel", *wagon* „vagon"

etc. Anglomania caracterizează îndeosebi păturile culte ale societății.

În ce privește limba vorbită, caracteristic limbii franceze este folosirea frecventă a cuvintelor de argou. Limbajul argotic are o mare vechime (a fost folosit în literatură încă în secolul al XV-lea de Fr. Villon). Cuvintele de argou sînt așa de răspîndite, mai ales în limba populară din Paris, încît uneori e greu de stabilit o delimitare între limbajul argotic și cel popular.

Limba provensală (după numele latinesc *provinciales* = „locuitori ai regiunii *Provincia*") vorbită în sudul Franței pînă nu de mult de vreo 10 000 000 de oameni, astăzi este în regres simțitor. Ea s-a constituit ca limbă de sine stătătoare pe baza dialectelor cunoscute sub denumirea de „langue d'oc"[1]. Ca limbă literară, provensala a fost reprezentată în secolele al XII-lea și al XIII-lea de poezia lirică a trubadurilor, care a devenit foarte cunoscută și a influențat în mare măsură poezia medievală din alte țări.

În urma cuceririi sudului de către francezi (în secolele al XIV-lea și al XV-lea), limba provensală a fost înlocuită, în diferite sfere de activitate, de franceză, rămînînd în cele din urmă ca limbă a conversației familiale. În secolul al XIX-lea ea cunoaște o oarecare înviorare care a dus la promovarea ei în literatură de către scriitori, printre care cel mai important a fost poetul Mistral. Astăzi, limba oficială în tot sudul Franței este franceza.

Limba italiană e vorbită de 50 000 000 de oameni. În afara Italiei, ea e folosită în departamentul Alpilor Maritimi din Franța, în Corsica, o parte a Elveției, în S.U.A., Argentina, Tunisia. Spre deosebire de celelalte limbi romanice, italiana s-a format în patria romanilor, cuceritorii lumii vechi[2]

Prima perioadă în istoria limbii italiene ține pînă în secolul al XIII-lea. Epoca de formare a limbii italiene coincide, ca și la alte popoare europene, cu aceea a destrămării scla-

[1] Vezi și pag. 31.

[2] Latinii nu sînt autohtoni în Italia. Ca și alte triburi indo-europene — faliscii, osco-umbrienii — ei au întîlnit de-a lungul Peninsulei italice popoare preindo-europene, numite mediteraneene, dintre care etruscii se bucurau de cel mai mare prestigiu politic și cultural. Cu toate acestea, urmele lăsate de limba etruscilor în latină sînt puțin numeroase.

vagismului și a apariției orînduirii feudale. Acest proces este încheiat în secolul al X-lea, cînd apare primul document în italiană, *Carta Capuana* (960). Formele avansate ale feudalismului au determinat încă de la început o puternică fărîmițare dialectală, ale cărei urme se păstrează pînă astăzi: vorbitori ai diferitelor dialecte nu se înțeleg dacă nu cunosc limba literară. De asemenea, mai mult decît în alte părți, au existat dialecte literare cu prestigiu, care s-au menținut pînă în epoca modernă. Și astăzi unele dialecte sînt folosite curent în conversația oamenilor culți.

Primele manifestări literare apar în secolul al XIII-lea, cînd înflorește în sud poezia siciliană. A doua perioadă în istoria limbii italiene începe la sfîrșitul secolului al XIII-lea, o dată cu dezvoltarea economică a regiunii Toscana, mai ales a Florenței, ceea ce a dus la constituirea relațiilor capitaliste de care se leagă procesul de unificare lingvistică.

La prestigiul economic și politic al Florenței se adaugă cel al marelui poet Dante care, prin *Divina Comedia*, a contribuit la impunerea dialectului toscan ca model al limbii literare unice în întreaga Italie. În secolul al XIV-lea, limba latină e înlocuită din ce în ce mai mult de italiană în diverse sfere de activitate. La aceasta contribuie și ceilalți doi mari scriitori din secolul al XIII-lea, Petrarca și Boccaccio, care ridică prestigiul dialectului florentin, prin prelucrarea lui artistică. Scriitorii Renașterii, Torquato Tasso, Machiavelli, Ariosto etc. continuă opera de perfecționare a limbii literare. Faza de maximă evoluție a toscanei ca limbă literară o constituie în secolul al XIX-lea opera lui Manzoni *I Promessi Sposi* („Logodnicii"). Datorită faptului că în Italia, pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, nu a existat o autoritate politică centrală — țara cunoscînd mari frămîntări politice — răspîndirea limbii literare unice a întîmpinat numeroase dificultăți. Astfel, ea s-a datorat în exclusivitate factorilor culturali și în primul rînd contribuției scriitorilor din regiunea Toscana. Așa se explică polemica de sute de ani în jurul problemei limbii, discuție teoretică cu privire la raportul între limba literară și cea vorbită etc.

Procesul formării națiunii italiene se desăvîrșește abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd începe formarea noii structuri a limbii naționale, care își deplasează baza dialectală, în sensul că modelul de vorbire corectă

începe să fie din ce în ce mai mult exprimarea din capitală — Roma — și împrejurimile ei.

În Italia există trei grupuri principale de dialecte. În nord se disting dialectele *galo-italiene* (numite așa, deoarece la granița dintre Franța și Italia, ele s-au amestecat într-o măsură foarte accentuată): *ligurian*, *piemontez*, *lombard* etc. În centru, cel mai important e dialectul *toscan*, iar din grupul de sud mai importante sînt cele din Campania—(*napolitan*)—,Abruzzi, Calabria etc. Tot din acest grup face parte și dialectul *sicilian*. Diferențele dialectale sînt uneori așa de mari încît chiar unul și același cuvînt latinesc e de nerecunoscut în variantele sale dialectale. De exemplu, lat. *pectinare* „a pieptăna" devine în Sicilia *pittinari*, iar în Bologna *pnăr*.

Deseori se spune că italiana este cea mai armonioasă dintre limbile romanice, ea „se cîntă, nu se vorbește" *(si canta, non si parla)*. Printre alte particularități fonetice e de semnalat faptul că, spre deosebire de celelalte limbi romanice, în italiană există consoane geminate alături de cele simple, iar opoziția dintre ele creează diferențe de sens: *fato* „soartă", *fatto* „făcut"; *calo* „coborîre", *callo* „bătătură"; *moto* „mișcat", *motto*. În același timp merită să fie amintită bogăția aproape infinită de derivare cu sufixe, iar în sintaxă marea libertate a construirii frazelor.

Datorită împrejurărilor istorice în care s-a dezvoltat, vocabularul e mai apropiat de cel latin. În afara cuvintelor moștenite, s-au introdus multe cuvinte latine savante. În evul mediu, influența arabă s-a făcut simțită îndeosebi prin intermediul Siciliei. Ca urmare a relațiilor politice cu Spania, în secolul al XVI-lea, s-au împrumutat din spaniolă o serie de termeni referitori la civilizația de curte: *camerista* „cameristă", *mantiglia* „manta", *alcova* „alcov". Dintre limbile romanice, cea mai mare influență au avut-o provensala și franceza. Încă din evul mediu trubadurii au introdus cuvinte provensale, iar din secolul al XVII-lea, mai ales, au pătruns multe cuvinte din limba franceză: *arresto* „arest", *biglietto* „bilet", *decadenza* „decadență", *rimorso* „remușcare", *toletta* „toaletă" etc.

În afara cuvintelor rămase din timpul cuceririlor germane (îndeosebi din secolul al VI-lea, în nord), în epoca modernă,

datorită stăpînirii austriace, au pătruns tot în partea de nord un mare număr de germanisme care, în multe regiuni circulă alături de cuvintele de origine latină.

Limba sardă, vorbită în Sardinia de aproximativ 1 000 000 de oameni, e atestată încă din secolul al XI-lea, dar limba literară s-a format abia în secolul al XVI-lea, pe baza dialectului logudurez (din centru). Din secolul al XIX-lea s-a generalizat în Sardinia folosirea limbii italiene ca limbă oficială. Unii cercetători socotesc greşit că astăzi sarda e un dialect italian. (Numai în Alghero se vorbeşte catalana, ca urmare a folosirii acestei limbi în relaţiile oficiale în toată Sardinia în secolul al XIV-lea.)

Sarda e o limbă romanică aparte, prin caracterul său foarte arhaic. Astfel, în fonetică s-au păstrat multe trăsături inexistente în celelalte limbi romanice. S-a menţinut articularea velară a lui *c* (şi în parte, a lui *g*) înainte de vocalele palatale: *centum>kentu* „sută", *cinque>kimbe* „cinci". Consoanele surde intervocalice, care de obicei în limbile romanice s-au sonorizat, în sardă s-au păstrat. În morfologie întîlnim articolul *su*, *sa*, *sos*, *sas*, continuatorul lui *ipsu(m)* din latina vulgară. La verb se întîlnesc multe forme apropiate de latină (apar şi urme ale conjunctivului mai-mult-ca-perfect). Vocabularul, de asemenea, este foarte conservator. Au pătruns puţine elemente germane, arabe — mai multe spaniole (Sardinia a stat sub stăpînirea spaniolă cam patru secole). Influenţa italiană e din ce în ce mai mare, în special la oraşe.

Limba retoromană (**ladina** sau **retica**) a fost vorbită în evul mediu pe un vast teritoriu, dar din cauza nenumăratelor invazii a fost restrînsă la cîteva grupuri de vorbitori. Astăzi, retoromana cuprinde trei grupuri dialectale: *A)* grupul occidental *(romanşa)* în sud-estul Elveţiei (regiunea izvoarelor Rinului şi Innului), vorbit cam de 40 000 de locuitori; *B)* grupul central *(ladina dolomitică)*, vorbit de 12 000 de oameni, în munţii Tirol (Alpii Dolomitici), este astăzi înţesat de elemente de limbă germană sau italiană, şi răspîndit pe văile afluenţilor Adigelui; *C)* retoromana orientală *(friulana)* se vorbeşte pe cele două maluri ale rîului Tagliamento pînă la Marea Adriatică, de o popu-

lație de 400 000 de oameni (la începutul secolului al XIX-lea era încă vorbită și la Triest). Vorbitori de friulană există și în țara noastră. Ei au venit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Astăzi sînt două-trei colonii (Greci, Țara Hațegului, Craiova) care cuprind cam 100 de familii. Toți sînt bilingvi, unii chiar trilingvi.

Primele documente de limbă retică datează din secolul al XII-lea. Literatura retică a avut la început un caracter religios; ea s-a laicizat abia în secolul al XIX-lea, cînd apare și o puternică mișcare de renaștere a retoromanei, reprezentată mai ales prin *Società Retorumanscha*, prima organizație pentru promovarea limbii retoromane. În anul 1938 ea a fost declarată a patra limbă oficială în Elveția.

În grupul romanic a existat o limbă care a dispărut la sfîrșitul secolului trecut, **dalmata**, vorbită de-a lungul coastei dalmate a Mării Adriatice. Despre această limbă avem puține cunoștințe, provenite din texte dialectale culese de la ultimii vorbitori ai dalmatei. Dalmata cuprindea două dialecte: unul în nord, în insula Veglia, și altul în sud, în jurul orașului Ragusa. Primul este atestat numai prin texte din secolul al XIX-lea, al doilea numai prin texte vechi (secolele XIII—XVI).

Limba română, vorbită de 19 000 000 de oameni, e cea mai orientală limbă romanică. Ea este continuatoarea pe teritoriul patriei noastre, a limbii latine care a înlăturat limba autohtonă a dacilor[1] prin secolele III—IV e.n. Începînd

[1] Limba dacă era un idiom trac (indo-european) vorbit în antichitate de o populație numeroasă. Triburile trace locuiau pe un vast teritoriu în nord-estul Peninsulei Balcanice. Grupul de nord-vest al tracilor, cunoscut în istorie sub numele de daci, uneori de geți, s-a stabilit în Carpați și pe Podișul Transilvaniei, asimilînd populațiile de limbă iraniană care au pătruns în Europa Centrală încă din secolul al VI-lea î.e.n. — sciții și sarmații. Dar, dacă istoria popoarelor scite și sarmate e bine cunoscută, limbile lor — scita și sarmata — nu sînt cunoscute aproape de loc. S-au păstrat numai cîteva urme în toponimie, notate de greci: *Iași*, *Dunăre*, *Nistru*, *Olt*, *Prut* etc.

Limba dacilor este, de asemenea, foarte puțin cunoscută, din cîteva nume și glose păstrate în transcriere latinească și grecească, a căror interpretare e discutabilă. În anul 1954 s-a descoperit la Sarmizegetusa (azi Grădiștea Muncelului) o inscripție scurtă, pe un vas de ritual datînd din secolul I e.n.: *Decebalus per Scorilo*, în care *per* este interpretat ca un cuvînt dac (apropiat de latinescul *puer*), iar celelalte două — ca nume proprii.

din secolul al VI-lea limba română a suferit influența elementului slav. Relațiile îndelungate și pașnice între cele două popoare au determinat împrumutul masiv de cuvinte slave în limba română, dintre care multe au intrat în fondul principal al limbii noastre (*coasă*, *lopată*, *plug*, *rană*, *război*, *sticlă*, *zid*, *bogat*, *drag*, *gol*, *a iubi*, *a sădi* etc.). Astfel, în fondul principal lexical al limbii noastre, alături de elementul latin care reprezintă aproximativ 70%, al doilea în importanță este elementul slav — circa 20%.

Prin secolele X—XIII, limba română comună, vorbită în nordul și în sudul Dunării, s-a scindat în: *aromână* și *meglenoromână* în sudul Dunării, *dacoromână*, și, mai apoi, *istroromână* în nordul Dunării.

Pînă în secolul al XIII-lea, cînd se termină epoca de delimitare lingvistică în Balcani și cînd se sfîrșește bilingvismul slavo-român, se poate vorbi de o română comună. Primele documente românești datează din secolul al XVI-lea. Înainte de această dată, limba din secolele al XIII—XV-lea e cunoscută doar prin cîteva nume proprii și comune care apar în texte bizantine, latine, maghiare și slave din evul mediu. Lipsa de scrieri mai vechi se explică prin faptul că limba oficială era slavona. Textele românești din secolul al XVI-lea sînt de două feluri: unele originale și altele traduse din slavă sau maghiară. Primul text românesc datează din anul 1521 și reprezintă o scrisoare a boierului Neacșu din Cîmpulung către Hans Benkner, judele Brașovului. Cele mai importante documente din această vreme sînt traducerile diaconului Coresi, făcute în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Coresi a tradus texte religioase în dialectul vorbit în sudul Ardealului și nordul Munteniei; el a devenit astfel baza limbii române literare. Înainte de secolul al XVI-lea putem vorbi numai de o limbă îngrijită a producțiilor populare orale.

În secolul al XVII-lea apar multe scrieri redactate direct în românește. Este vorba, mai ales, de operele cronicarilor, care contribuie la îmbogățirea stilurilor limbii literare, adăugînd la stilul religios, pe cel al cronicilor. În secolul al XVIII-lea, numărul stilurilor se îmbogățește cu cel filozofic, științific, al literaturii beletristice. Astfel, limba română înlocuiește definitiv slavona, devenind limba

oficială a bisericii și a cancelariei. O dată cu constituirea națiunii române, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, se formează limba română literară modernă, perfecționată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de marii noștri clasici Alecsandri, Eminescu, Creangă, Caragiale. Treptat, baza dialectală a limbii literare s-a mutat la București, ca rezultat al prestigiului capitalei. Astăzi, limba română literară este răspîndită și însușită prin nenumărate mijloace: școală, radio, presă, literatură, astfel încît limba vorbită de întregul popor se apropie din ce în ce mai mult de aspectul ei literar. Spre deosebire de Apusul Europei, unde există un mare decalaj între limba literară și cea vorbită, fărîmițată în dialecte foarte deosebite, la noi diferențele dialectale sînt mult mai puțin accentuate, vorbitorii renunțînd treptat la graiul lor local și însușindu-și limba națională literară unică.

Diferențele dialectale ale limbii române sînt în primul rînd de natură fonetică, structura gramaticală și lexicală fiind foarte asemănătoare. Cele două mari tipuri dialectale sînt cel muntean și cel moldovean. La acestea se adaugă dialectul bănățean și crișean. Dobrogea și Oltenia țin de dialectul muntean, iar Ardealul se împarte în arii care sînt cuprinse în aceste patru subdiviziuni.

Spre deosebire de limbile romanice occidentale, în limba noastră există unele trăsături comune cu limbile balcanice, mai ales cu albaneza și bulgara. Prezența elementelor comune se explică prin legăturile care au existat între popoarele Peninsulei Balcanice, determinate mai ales de migrațiile păstorești; acestea s-au desfășurat de-a lungul secolelor și au favorizat influența unei limbi asupra alteia. La formarea „uniunii lingvistice" balcanice a contribuit și acțiunea substratului, care e greu de demonstrat, dar care nu trebuie totuși neglijată în explicarea asemănărilor dintre limbile balcanice. În structura fonetică a limbii române au avut loc unele transformări comune cu cele din albaneză. De exemplu, în română, în cuvintele de origine latină, trecerii lui *a* la *ă* în silabă neaccentuată — și uneori accentuată — *(casa>casă)* îi corespunde trecerea lui *a* la *ë* în albaneză.

În limbile romanice occidentale articolul stă înaintea substantivului, în timp ce în limba noastră articolul este

postpus (lat. *homo illu>omul*), fenomen comun cu albaneza și bulgara, explicat uneori prin substratul identic al acestor limbi. Viitorul se formează cu verbul *a voi* (ca în dalmată și neogreacă). Limba noastră e mai puțin analitică decît celelalte limbi romanice ca una care a păstrat în mai mare măsură formele flexionare. În vocabular există multe cuvinte latinești necunoscute celorlalte limbi romanice: *libertare>ierta*; altele, comune limbilor romanice occidentale, au fost înlocuite cu cuvinte de alte origini (mai ales cu cele slave), deși exprimă noțiuni importante: *amare* „a iubi", *centum* „sută", *legere* „a citi"

Datorită bilingvismului de lungă durată cu slavii, influența limbii slave s-a manifestat aproape în toate compartimentele limbii române: în sistemul fonetic, iodizarea lui *e (ieI, ieste)*, apariția fonemului *h* (*h* din limba latină s-a pierdut în toate limbile romanice); în morfologie, vocativul în *-o*, formarea numeralului de la 11 la 19, scurtarea infinitivului, extinderea diatezei reflexive. Cum era de așteptat, cea mai mare influență s-a exercitat în vocabular. În afara cuvintelor de origine slavă *(vezi mai sus)*, au pătruns și elemente de formare a cuvintelor: prefixe *(ne-, răz-: necorect, răzbate)*, sufixe *(-eală, -nic, -iște: găteală, rodnic, porumbiște)*.

Începînd cu secolul al XIII-lea, influența limbilor turcice a acționat în două etape:

— prin stăpînirea de un secol și jumătate a Moldovei și a Țării Românești de către pecenegi și cumani (în secolul al XIII-lea ambele țări se numeau *Cumania*). De la ei s-au păstrat mai ales toponimice ca: *Teleorman* — forma cumană *Teli orman* „pădure nebună" — corespunde cuvîntului turcesc *Deli orman*;

— prin stăpînirea otomană care a favorizat o influență turcă mai puternică în Moldova și Muntenia.

— În Ardeal a acționat influența maghiară, apoi cea germană.

În secolul al XVIII-lea, limba greacă a fost promovată de fanarioți, ca limbă a afacerilor și a culturii în Moldova și Țara Românească, creîndu-se astfel un puternic curent grecizant. Secolul al XIX-lea se caracterizează prin eliminarea masivă a elementelor de origine turco-otomană

și greacă, și prin pătrunderea termenilor de civilizație europeană, mai ales din franceză.

Din româna comună *(vezi mai sus)*, ca urmare a evoluției independente, s-a desprins aromâna.

Aromâna e vorbită în Peninsula Balcanică de aproximativ 300 000 de oameni care trăiesc în Grecia, Albania, Iugoslavia, Bulgaria.

Cea mai mare parte din aromâni sînt bilingvi. Ei întrebuințează limba oficială a statului în care trăiesc, mai ales neogreaca și albaneza, deoarece majoritatea locuiesc în Grecia și Albania. Variantele dialectale ale aromânei sînt greu de stabilit, întrucît nu există un aspect literar bine precizat la care să poată fi raportate celelalte, ca la o normă unică. O anumită literatură scrisă a existat încă din secolul al XVIII-lea. Cu toate acestea, din cauză că au trăit în state diferite, aromânii n-au cunoscut o dezvoltare a limbii lor ca limbă literară.

Meglenoromâna se vorbește în cîteva localități din Peninsula Balcanică, în Macedonia, pe malul drept al Vardarului. Meglenoromâna prezintă atît asemănări cu aromâna cît și cu dacoromâna, ceea ce face ca părerile cercetătorilor cu privire la apartenența lingvistică a acestui idiom să fie împărțite. Meglenoromâna e puternic influențată de limba bulgară. Asemănările cu dacoromâna arată că meglenoromâna a fost vorbită într-o zonă care făcea trecerea între aromână și dacoromână. În unele părți din Peninsula Balcanică, cu vreo trei secole în urmă, unii meglenoromâni forțați de împrejurările istorice (asuprirea turcească) au trecut la islamism. Ei sînt singurii mahomedani din toate popoarele de origine romanică.

Istroromâna e vorbită în cîteva sate din Peninsula Istria, între muntele Maggiore și lacul Cepih. Astăzi ea e puternic influențată de croată. Idiomul istroromân e pe cale de dispariție, ca și cel meglenoromân; se mai folosește numai în conversațiile familiale. Vorbitorii fiind bilingvi, de multe ori folosesc pentru aceeași noțiune două cuvinte — unul latinesc, celălalt slav. De exemplu, se spune *lib(e)r* și *cńige* „carte", *copăț* și *deble* „copac" etc.

Pentru a arăta gradul de înrudire între limbile romanice, reproducem mai jos textul unei povestiri în cîteva dintre aceste limbi.

Text în limba română:

Soarele spune: „Pe mine mă cheamă soare, eu luminez foarte tare; mă scol la răsărit și cînd mă scol, se face ziuă; mă uit pe fereastra ta cu ochiul meu strălucitor ca aurul și îți spun cînd e timpul să te scoli. Îți zic atunci: Scoală-te, leneșule! Eu luminez nu ca să zaci în pat, ci ca să te scoli, să lucrezi, să citești, să te plimbi".

Text în limba spaniolă:

El sol dice: „Mi nombre es sol, brillo mucho, salgo por el oriente y cuando salgo, es de día; miro adentro de tu ventana con estos ojos, fulgentes y dorados y te aviso que es hora de levantarte diciendo: levántate, perezoso; no te alumbro para que tú estés en la cama, sino para que te levantes, trabajes, leas y andes por ahí".

Text în limba franceză:

Le soleil dit: „Je m'appelle soleil, je suis très brillant, je me lève à l'est et quand je me lève, il fait jour; je regarde par ta fenêtre avec mon œil brillant comme l'or et je te dis quand il est temps de te lever. Alors je te dis: paresseux, lève-toi, je ne brille pas pour que tu restes au lit à dormir, mais je brille pour que tu te lèves et que tu travailles, que tu lises et que tu te promènes".

Text în limba italiană:

Il sole dice: „Io mi chiamo sole, sono molto lucente; mi alzo al levante, e quando mi alzo, fa giorno. Guardo dentro dalla tua finestra col mio occhio splendente e color d'oro, e ti dico, quand'è ora d'alzarti. Allora ti dico: alzati, poltrone; io non risplendo perchè tu resti in letto a dormire, ma risplendo per farti alzare, e leggére e passegiare".

LIMBILE GERMANICE

Limbile germanice sînt răspîndite în partea de apus și de nord a continentului european. În vechime, teritoriul pe care îl ocupau aceste limbi era mult mai redus. Astfel, în secolul I î.e.n. ele erau vorbite numai în Germania de astăzi, în regiunile învecinate cu ea și în Peninsula Scandinavă. Ulterior triburile germanice au cucerit teritorii vaste, reușind aproape peste tot să-și impună și limba; aceasta a evoluat separat în diferite regiuni și s-a transformat în limbi independente, legate prin originea lor comună. Limba germanică comună nu este însă atestată în scris (așa cum este atestată, de exemplu, latina ca izvor al limbilor romanice). Ea a fost numită în mod convențional „germanica comună".

În epoca primelor documente, limbile germanice se deosebesc de celelalte limbi indo-europene prin trăsături proprii de fonetică, structură gramaticală și vocabular. Cea mai importantă particularitate fonetică a fost așa-numita mutație consonantică, în urma căreia oclusivele sonore indo-europene au devenit surde *(d>t)*, surdele au devenit aspirate *(t>th)*, oclusivele sonore aspirate au devenit neaspirate *(bh>b)*. De exemplu, lat. *decem*, engl. *ten* „zece"; lat. *discus*, germ. *Tisch* „masă"; lat. *tres*, engl. *three* „trei"; lat. *octo*, germ. *acht* „opt"; sanscrită *bharami*, engl. *(to) bear* „a purta".

În comparație cu indo-europeana structura gramaticală s-a simplificat: numărul cazurilor s-a redus la patru; la verb, cele două timpuri de bază au devenit prezentul și trecutul. O trăsătură proprie a morfologiei germane a fost crearea unei declinări speciale a adjectivului.

Din cea mai veche fază cunoscută (secolele III—IV e.n.) limbile germanice formează trei grupuri distincte: *A)* Grupul de răsărit; *B)* grupul de nord și *C)* grupul de apus. Dintre ele, grupul de răsărit a dispărut de multă vreme. În grupul de nord intră limbile: **islandeză, norvegiană, suedeză, daneză,** iar în cel de apus: **germana, olandeza, flamanda, frizona, engleza.**

A) Grupul de răsărit

Acesta a fost reprezentat mai ales de **gotică,** limba unor
 populații venite din părțile Vistulei, care în secolul al II-lea

e.n. au întemeiat două regate puternice: ostrogot și vizigot. Limba gotică e cunoscută prin cîteva fragmente din biblia tradusă de episcopul Wulfila, în secolul al IV-lea, cînd goții se aflau în regiunea țării noastre. Acesta a creat alfabetul gotic alcătuit din 27 de litere, bazat pe cel grec și completat cu semne împrumutate din alfabetul latin și cel runic. Din limba gotică s-au mai păstrat vreo 80 de cuvinte, adunate de un călător de la o populație gotică care trăia în Crimeea în secolul al XVI-lea.

B) Grupul de nord

Pînă în secolul al VIII-lea, cînd în istoria popoarelor nordice începe perioada cunoscută sub numele de „epoca vikingilor" (secolele IX—XI), în toată Scandinavia limba avea un caracter unitar.

Primele texte în această limbă, numită **vechea nordică** — cea mai veche limbă germanică atestată — datează din secolul al III-lea e.n. și ele sînt reprezentate de inscripții în caractere runice (alfabetul runic — probabil o combinație între alfabetul latin și cel grec — s-a folosit pînă în secolul al XIII-lea cînd a fost înlocuit cu cel latin). Unitatea limbii vechi nordice ține pînă în secolul al IX-lea, cînd în urma expansiunii popoarelor scandinave, diferențierile dialectale s-au accentuat, fapt care a dus treptat la formarea celor patru limbi: islandeza și norvegiana la vest, și daneza și suedeza la est.

Din punct de vedere numeric, situația limbilor scandinave e inegală: suedeza e vorbită de circa 9 000 000 de oameni, daneza — de vreo 5 000 000, norvegiana — de vreo 4 500 000, iar islandeza de aproximativ 150 000 de oameni.

Ele sînt grupate împreună deoarece prezintă unele trăsături comune prin care se deosebesc de limbile germanice de apus. În morfologie, deosebirea genului „comun" (masculin și feminin) de cel neutru se face cu ajutorul articolului și uneori al adjectivului care însoțește numele. Articolul este postpus; de exemplu, în daneză *ring-en* (față de engl. *the ring* „cercul"). Suedeza și norvegiana se caracterizează printr-un dublu articol, cînd numele e precedat de adjectiv (*den stygga gossen* „răul copil", literal: „răul copilul"). Islandeza, care e cea mai conservatoare, păstrează cele patru cazuri din germanica comună, celelalte trei limbi avînd o declinare simplificată (o singură formă pentru singular și

una pentru plural), numai cu un genitiv, format invariabil cu *-s*. (Declinarea cu patru cazuri se menține și în forma literară a limbii olandeze, care are la bază un dialect nordic.) În ce privește verbul, diateza pasivă se formează cu ajutorul lui *-s*; de exemplu, în suedeză *kalla* „a striga", *kallas* „a fi strigat". În limba vorbită, suedeza, norvegiana și daneza au simplificat foarte mult verbul: se folosește aceeași formă pentru toate persoanele și pentru amîndouă numerele. (De exemplu, în daneză, numai pronumele indică persoana: *jeg har* „eu am", *du har* „tu ai", *han har* „el are", *vi har* „noi avem", *i har* „voi aveți", *de har* „ei au".

Limba islandeză este, așa cum s-a mai arătat, cea mai arhaică dintre limbile scandinave. Fiind izolată în insulă (Islanda a fost populată la sfîrșitul secolului al IX-lea cu coloniști aduși din vestul Norvegiei), ea s-a menținut fără schimbări esențiale pînă astăzi. De aceea, studiul islandezei prezintă un mare interes pentru istoria limbilor scandinave. Istoria limbii islandeze cuprinde două perioade: *islandeza veche* (pînă în secolul al XV-lea) și *islandeza nouă* (din secolul al XV-lea).

În evul mediu, islandeza s-a bucurat de cel mai mare prestigiu între limbile nordice. Literatura islandeză, începînd cu secolul al X-lea, a fost reprezentată de opere cu un înalt nivel artistic: renumita colecție de legende ale eroilor și zeilor, *Edda*, poezia de curte a *scalzilor* (nume dat vechilor poeți scandinavi); celebrele biografii ale oamenilor iluștri, *Saga*. Și astăzi în Islanda se desfășoară o bogată activitate literară, mai ales poetică.

În limba islandeză de astăzi, pe lîngă structura gramaticală care păstrează cel mai fidel trăsăturile germanicei comune, s-a menținut în mare parte vocabularul din perioada veche. Majoritatea cuvintelor noi se creează cu mijloace interne (de exemplu, cu sufixe vechi care sînt foarte productive, prin compunere etc.). Totuși, în ultima vreme au apărut în islandeză o serie de împrumuturi: *kaffi* „cafea", *sykur* „zahăr", *tóbak* „tutun", *lampi* „lampă" etc.

Limba norvegiană cunoaște două faze în evoluția ei: *vechea norvegiană* pînă în secolul al XVI-lea și *norvegiana nouă*, din secolul al XVII-lea pînă astăzi. Literatura veche ajunge la o mare înflorire în secolul al XIII-lea, de cînd s-au păs-

 trat documente de legi, traduceri de opere religioase și isto-

rice etc. Stăpînirea Norvegiei de către Danemarca timp de trei secole (1536—1814) a impus daneza ca limbă oficială. În toată această perioadă, norvegiana n-a mai existat ca limbă literară, ci doar ca un grup de dialecte locale, folosite în conversaţia familială. În secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, o dată cu dezvoltarea relaţiilor capitaliste, burghezia naţională a început lupta pentru folosirea unei limbi literare norvegiene. Daneza literară din Norvegia, influenţată de dialectele norvegiene atît în pronunţare, cît şi în structura gramaticală şi în vocabular, a devenit cu vremea o limbă nouă, deosebită de cea daneză. Aceasta a fost numită **dano-norvegiană** sau, pur şi simplu, norvegiană (**riksmål**) şi e folosită pînă astăzi ca limbă oficială. (În această limbă a scris marele dramaturg Ibsen.)

Ca reacţie împotriva influenţei străine, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a creat o limbă artificială — **landsmål** — pe baza elementelor luate din diferite dialecte locale, mai ales din cele de apus. Aceasta e folosită ca a doua limbă oficială în presă, şcoală, literatură (în învăţămînt, în 30% din şcolile primare se predă în landsmål). Deci astăzi în Norvegia există două limbi oficiale (numite acum **bokmål** şi **nynorska**) între care există o foarte mare concurenţă. O poziţie mai solidă o are însă bokmål, folosită în mai mare măsură în şcoli, în literatură, în relaţiile cu străinii.

În secolul nostru s-au făcut mai multe reforme ortografice pentru ca scrierea să fie cît mai apropiată de pronunţare. Literatura contemporană se caracterizează printr-o mare bogăţie de stiluri. În timp ce suedeza şi daneza se bazează în mare măsură pe tradiţia limbii scrise, limba norvegiană e mult mai mobilă, e în permanentă dezvoltare, mişcare, scriitorii dovedind o mare libertate în mînuirea ei.

Limba daneză, formată ca şi celelalte limbi scandinave în secolul al IX-lea, în timpul invaziei vikingilor, a avut cea mai mare extindere dintre ele, fiind vorbită, în afara Danemarcei, în Normandia şi în Anglia. De atunci datează împrumuturi păstrate pînă azi în engleză (*felow* „prieten", *husband* „soţ", *sister* „soră", *law* „lege" ş.a.). *Perioada veche* a limbii daneze durează pînă în secolul al XIV-lea, cea *medie* e cuprinsă între secolele XIV—XVI, după care începe *perioada modernă*. Cele mai vechi documente în daneză sînt inscripţii cu caractere runice, datînd din secolul al IX-lea.

Primele texte literare au caracter dialectal. Ele apar în secolul al XIV-lea și cuprind mai ales traduceri din lucrări religioase. În secolul al XVI-lea, răspîndirea cărților tipărite (tiparul a fost introdus la sfîrșitul secolului al XV-lea) și Reforma au contribuit în mare măsură la stabilirea normelor limbii literare. În următoarele două secole, în daneză pătrund multe cuvinte din latină, franceză și mai ales din germană. În dezvoltarea limbii literare din secolul al XIX-lea un mare rol îl au scrierile lui Hans Christian Andersen, cunoscute în lumea întreagă. În ultimele două secole s-au adoptat mulți termeni științifici internaționali (din rădăcini latinești și grecești): *automat*, *kommunism*, *radio*, *telegraf*, *vitamin* ș.a. Limba daneză contemporană s-a îmbogățit cu multe cuvinte din engleză: *klub*, *sport*, *tank*, *champion* etc.

Astăzi, daneza e folosită, în afară Danemarcei, în relațiile oficiale în Islanda (alături de islandeză), în insulele Faerøerne[1] (alături de limba locală — idiom de tip norvegian combinat cu islandeza, vorbit de 26 000 de oameni), în Groenlanda (alături de eschimosă).

Limba suedeză apare ca limbă independentă tot în epoca vikingilor, ca urmare a dezmembrării unității popoarelor nordice.

Limba *veche suedeză* ține pînă la începutul secolului al XVI-lea. Cele mai vechi texte sînt niște inscripții runice din secolele al IX-lea și al X-lea. Primele documente în limba suedeză, pentru scrierea cărora s-a folosit alfabetul latin, sînt reprezentate de texte de legi din secolul al XIV-lea, transmise anterior prin tradiție orală; aceasta face ca limba lor să fie apropiată de cea vorbită. În secolul al XV-lea se dezvoltă o bogată literatură cu un conținut

[1] Insulele Faerøerne au fost colonizate de norvegieni în epoca vikingilor (secolul al IX-lea). O dată cu Norvegia, insulele devin dependente de Danemarca. În limba feroică a fost compusă în evul mediu o bogată literatură populară, păstrată oral. Este vorba, mai ales de balade epice cu teme din vechile *saga* scandinave sau din vechea epopee germană *Nibelungenlied*. Primele încercări de consemnare a lor în scris s-au făcut în secolul al XVIII-lea. Normele ortografice s-au fixat abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Astăzi, limba feroică e predată ca obiect de studiu în școli și e limbă a cultului religios.

foarte variat: cărți religioase, legende, romane cavalerești, cărți de medicină, astronomie etc. De asemenea, se desfășoară o intensă activitate de traduceri. Limba scrisă a fost puternic influențată de latină, atît în construcțiile sintactice, cît și stilistic. În această vreme se împrumută numeroși termeni din limbile clasice: *skola* „școală", *paradis* „paradis", *ängе* „înger", *djävul* „diavol". *Suedeza modernă* începe în secolul al XVI-lea, epocă în care independența politică față de statul danez a creat condiții favorabile pentru formarea limbii literare naționale. Traducerea bibliei și introducerea tiparului au fost factorii hotărîtori pentru dezvoltarea limbii literare naționale. În secolul al XVI-lea s-au scris mai ales lucrări cu conținut religios, iar în secolul următor literatura e mai bogată și mai variată. Tot în aceeași perioadă apar primele gramatici și dicționare.

Paralel cu dezvoltarea limbii literare, s-au împrumutat elemente noi din diferite limbi: în epoca Reformei, din limba germană; în perioada Renașterii, ca și în alte limbi din Europa, termeni latinești și grecești (care constituiau un vocabular internațional): *karta* „hartă", *gratis* „gratis", *delta* „deltă" etc. În secolul al XVIII-lea influența franceză a fost foarte puternică, franceza fiind limba diplomației, a societății culte. Așa se explică împrumutul unor termeni ca: *supé* „supeu", *paraply* „umbrelă" *portmonnä* „portofel", *elegant* „elegant", *frivol* „frivol", *chiffonjé* „șifonat". În secolul al XIX-lea se manifestă însă o reacție energică împotriva elementelor străine, mai ales a celor germane. La sfîrșitul secolului trecut, prin literatură și presă, în suedeză au intrat multe elemente din daneză și norvegiană.

Cele trei limbi scandinave principale, suedeza, norvegiana și daneza, seamănă foarte mult între ele, așa încît vorbitorii lor se înțeleg fără nici o greutate. Se poate afirma că aproape nicăieri în lume nu există limbi naționale care să fie diferite, dar în același timp atît de apropiate între ele, ca limbile scandinave. Pe tot teritoriul scandinav, granițele dialectale sînt greu de delimitat. Singurele delimitări precise sînt cele care separă întregul teritoriu al limbilor scandinave de teritoriile vecine, adică de teritoriul german, finlandez și lapon.

C) Grupul de apus

Grupul germanic occidental, spre deosebire de cel nordic, și-a pierdut unitatea inițială, așa încît astăzi diferențele între limbile care aparțin acestui grup sînt mult mai mari decît între limbile nordice (de aceea, unitatea limbilor vest-germanice a fost uneori contestată). Grupul occidental este cel mai numeros. Din el fac parte:

Germana de sus (Hochdeutsch) sau **germana** propriu-zisă, este limba de stat în Germania, în Austria, și una din cele patru limbi oficiale din Elveția. Numărul vorbitorilor de limbă germană în cele trei țări este de aproximativ 80 000 000. Grupuri compacte de vorbitori de limbă germană (totalizînd cam 15 000 000) mai trăiesc în Franța, Italia, Luxemburg, U.R.S.S., S.U.A. La noi, în Transilvania, prin regiunile Bistrița-Năsăud, Sibiu, Brașov se găsesc vorbitori de limbă germană (sașii), stabiliți încă din secolul al XII-lea. Întrucît folosesc diferite variante ale dialectelor germane, ei nu se înțeleg decît pe baza limbii germane literare sau a limbilor străine (româna, maghiara). Șvabii din Banat sînt tot vorbitori de limbă germană, veniți în mare parte din Austria prin secolul al XVIII-lea. Numărul total al vorbitorilor de limbă germană de la noi este de vreo 500 000.

Ascensiunea politică și aportul culturii și științei germane din secolul al XIX-lea au contribuit la prestigiul limbii germane pe plan internațional. În unele țări din Europa centrală, mai ales în țările de limbă slavă ea este astăzi, alături de rusă, principala limbă de informare.

Invazia triburilor germane, care veneau din est, a întîlnit pe teritoriile actualei Germanii pe celți, pe care i-a împins la vest de Rin. Încercările romanilor de a cuceri Germania au rămas fără succes. După căderea imperiului roman, germanii au jucat un rol însemnat în Europa occidentală, întemeind regate numeroase. Cel mai puternic a fost regatul franc, constituit la începutul secolului al IX-lea. Aproximativ în aceeași vreme se plasează prima perioadă în istoria limbii germane — *vechea germană de sus* — (Althochdeutsch) care este cuprinsă de fapt între secolele al VIII-lea și al IX-lea. Cele mai vechi documente de limbă germană sînt niște glose de la jumătatea secolului al VIII-lea. În secolul al IX-lea este atestat cel mai vechi cîntec

C) Grupul de apus

Grupul germanic occidental, spre deosebire de cel nordic, și-a pierdut unitatea inițială, așa încît astăzi diferențele între limbile care aparțin acestui grup sînt mult mai mari decît între limbile nordice (de aceea, unitatea limbilor vest-germanice a fost uneori contestată). Grupul occidental este cel mai numeros. Din el fac parte:

Germana de sus (Hochdeutsch) sau **germana** propriu-zisă, este limba de stat în Germania, în Austria, și una din cele patru limbi oficiale din Elveția. Numărul vorbitorilor de limbă germană în cele trei țări este de aproximativ 80 000 000. Grupuri compacte de vorbitori de limbă germană (totalizînd cam 15 000 000) mai trăiesc în Franța, Italia, Luxemburg, U.R.S.S., S.U.A. La noi, în Transilvania, prin regiunile Bistrița-Năsăud, Sibiu, Brașov se găsesc vorbitori de limbă germană (sașii), stabiliți încă din secolul al XII-lea. Întrucît folosesc diferite variante ale dialectelor germane, ei nu se înțeleg decît pe baza limbii germane literare sau a limbilor străine (româna, maghiara). Șvabii din Banat sînt tot vorbitori de limbă germană, veniți în mare parte din Austria prin secolul al XVIII-lea. Numărul total al vorbitorilor de limbă germană de la noi este de vreo 500 000.

Ascensiunea politică și aportul culturii și științei germane din secolul al XIX-lea au contribuit la prestigiul limbii germane pe plan internațional. În unele țări din Europa centrală, mai ales în țările de limbă slavă ea este astăzi, alături de rusă, principala limbă de informare.

Invazia triburilor germane, care veneau din est, a întîlnit pe teritoriile actualei Germanii pe celți, pe care i-a împins la vest de Rin. Încercările romanilor de a cuceri Germania au rămas fără succes. După căderea imperiului roman, germanii au jucat un rol însemnat în Europa occidentală, întemeind regate numeroase. Cel mai puternic a fost regatul franc, constituit la începutul secolului al IX-lea. Aproximativ în aceeași vreme se plasează prima perioadă în istoria limbii germane — *vechea germană de sus* — (Althochdeutsch) care este cuprinsă de fapt între secolele al VIII-lea și al IX-lea. Cele mai vechi documente de limbă germană sînt niște glose de la jumătatea secolului al VIII-lea. În secolul al IX-lea este atestat cel mai vechi cîntec

eroic german: *Cîntecul lui Hildebrand (Hildebrandslied)*. *Germana medie de sus* (M i t t e l h o c h d e u t s c h) se întinde între secolele al XII-lea şi al XV-lea. Fărîmiţarea extraordinară a imperiului feudal în secolele XIII şi XIV (perioadă în care s-au format aproape 300 de principate, ducate, baronii etc.) a determinat pe plan lingvistic o diversificare dialectală foarte accentuată. În această perioadă limba literară este ilustrată de *Nibelungenlied* (datînd probabil din secolul al XIII-lea), epopeea eroică germană, una din cele mai mari opere ale evului mediu. Influenţată puternic de cultura cavalerească franceză, limba germană împrumută în această vreme mulţi termeni franţuzeşti. *Germana nouă de sus* (N e u e h o c h d e u t s c h) s-a dezvoltat începînd din secolul al XVI-lea. Inventarea tiparului şi influenţa Reformei au favorizat procesul de unificare a limbii literare. Modelul acesteia l-a constituit traducerea bibliei de către Luther, făcută în anii 1520—1521. Originar din Saxonia, el a introdus în limba literară elemente ale limbii vorbite de populaţia saxonă. Lupta politico-religioasă provocată de Reformă, care a împărţit imperiul în două (nordul protestant şi sudul catolic), a avut urmări şi în limbă. Catolicii din sud s-au opus normelor limbii literare care aveau la bază dialectele din nord. Lupta lingvistică continuă şi în secolul al XVII-lea. E interesant de observat că în Germania, ca şi în alte state din apusul Europei, pînă în secolul al XVIII-lea, limba oficială în cult, justiţie, administraţie a fost latina (în unele universităţi, diplomele au fost scrise în latineşte pînă acum trei decenii). Aceasta se explică prin situaţia specială pe care o are limba literară în orînduirea feudală, cînd în afara literaturii artistice, se foloseşte, de obicei, o limbă străină sau o fază mult mai veche a aceleiaşi limbi (la popoarele slave de răsărit şi de sud, precum şi la noi s-a folosit slava veche, în India s-a întrebuinţat sanscrita etc.).

Procesul de unificare a limbii germane literare se desăvîrşeşte abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a celui de-al XIX-lea, cînd prin influenţa marilor poeţi, scriitori şi filozofi clasici germani (Lessing, Goethe, Schiller, Kant şi alţii), limba germană din centru a devenit modelul limbii culte scrise şi vorbite.

Începînd cu secolul al XVI-lea, un rol important în răspîndirea limbii literare l-a avut apariția de lucrări teoretice: gramatici, dicționare etc. În secolul al XVII-lea, ca și în Italia și în Franța, în așa-numitele academii lingvistice (*Sprachgesellschaften*), puriștii au militat pentru o limbă fără influențe străine. În secolul al XIX-lea, paralel cu unificarea limbii literare scrise se unifică și limba literară vorbită. Totuși pînă astăzi, chiar și în limba germană literară se păstrează particularități dialectale. Există astfel numeroase diferențe în pronunțare: de exemplu, *Tag* „ziuă", în nord se pronunță *tah*, iar în sud — *tak*. În vocabular apar de multe ori, chiar în limba literară scrisă, diferiți termeni pentru una și aceeași noțiune. Astfel, în nord se folosește termenul *Sonnabend*, iar în sud *Samstag* „sîmbătă"; în nord, *Junge*, în sud *Bube* „tînăr"; în nord *Schlächer*, în răsărit *Fleischer*, în sud *Metzger* „măcelar" etc.

Cu toată tendința de unificare, procesul de concentrare a dialectelor este foarte lent. Sînt două mari grupuri de dialecte: cele germane de jos (*franconic de jos*, *saxonic de jos* etc.), și cele germane de mijloc și de sus (*turingic*, *franconic de mijloc*, *franconic de sus*, *aleman*, *bavarez* etc.). Deosebirile dintre ele sînt uneori așa de mari, încît vorbitorii nu se pot înțelege decît pe baza limbii literare.

O trăsătură proprie a limbii germane în comparație cu toate celelalte limbi germanice o constituie cea de-a doua mutație consonantică. Aceasta este completă la oclusivele surde care s-au transformat în spirante surde: got. *slepan*, v.germ.s. *slaffan* „a dormi", sau în africate: got. *pund*, v.germ.s. *pfund*.

În structura limbii germane există anumite particularități, mai ales sintactice, care o fac greu accesibilă chiar unui cunoscător al altor limbi germanice. În general, structura fonetică e relativ simplă. Mai dificil de pronunțat este sunetul *ch* care e foarte gutural. În morfologie s-au păstrat cele patru cazuri din germanica comună, dar deosebirea lor se face mai mult cu ajutorul articolului decît cu flexiunea numelui (nom. *der Tag*, gen. *des Tages*, dat. *dem Tag*, acuz. *den Tag*).

Declinarea adjectivului e complicată, deoarece ea poate să aparțină la diverse tipuri (declinare tare, slabă, mixtă), după contextul în care apare (însoțit de diferite feluri de

determinante, de substantiv etc.). La verb, în afara celor două timpuri de bază moștenite (trecutul și prezentul), germana a dezvoltat un sistem foarte bogat de forme compuse.

Cea mai mare dificultate în însușirea limbii germane o constituie însă sintaxa, regulile de combinare a cuvintelor. Locul subiectului și al predicatului depinde de felul propoziției, de elementul cu care se introduce propoziția etc. Participiul e separat de auxiliar prin intercalarea unor elemente secundare ale propoziției: *ich habe ihn in die Stadt gefahren* (literal „eu am pe el în oraș condus") „eu l-am condus pe el în oraș". În propozițiile secundare verbul stă de obicei la sfîrșit: *du weißt doch, daß ich den Brief noch heute schreiben wollen* (literal „tu știi doar că eu scrisoarea încă astăzi am scris a vrea") „tu știi doar că eu am vrut să scriu încă astăzi scrisoarea".

Vocabularul limbii germane e foarte conservator. Uneori, chiar termeni internaționali, ușor accesibili vorbitorilor altor limbi, în germană sînt redați prin traducere: *Fernsprecher* „telefon" (cel care vorbește departe); *Fernsehen* „televiziune" (a vedea departe) ș.a.

Tot de germana de sus ține **limba idiș**, formată pe baza unui dialect al limbii germane medii și vorbită de descendenții evreilor care, în secolul al XIV-lea, au emigrat din Germania, răspîndindu-se în toată Europa, apoi și în alte continente. Scrisă cu caractere ebraice, limba idiș se împarte în două grupuri: cel care ține de la Marea Baltică la Marea Neagră și cel occidental. Folosită în literatură, idiș a devenit un fel de limbă internațională a evreilor răspîndiți în diferite țări. Totuși, numărul vorbitorilor scade mereu ca urmare a amestecului cu populațiile în mijlocul cărora trăiesc.

Germana de jos (N i e d e r d e u t s c h), în faza ei veche vorbită în nordul Germaniei, s-a împărțit în două subgrupuri: *a) vechea saxonă* sau *vechea germană* care e atestată în prima jumătate a secolului al IX-lea prin poemul *Heliand* (în faza ei actuală e numită **Plattdeutsch**) și *b) vechea franconică de jos*, din care s-au format **olandeza** și **flamanda.**

Limba olandeză, limbă de stat în Olanda, e vorbită de 12 000 000 de oameni. În urma expansiunii olandezilor, în secolul al XVII-lea, limba olandeză s-a extins și în afara Europei, în Africa, America, Asia, Oceania, fiind cunoscu-

tă sub cinci variante: *afrikaans*, *amerikaans*, *negro-olandeza din Antilele daneze*, *olandeza din Indiile occidentale*, *olandeza din Indiile orientale*.

În istoria limbii olandeze se deosebesc trei perioade: 1) *olandeza veche* pînă în secolul al XII-lea (din această vreme se păstrează numai toponimice și onomastice); 2) *olandeza medie* între secolele al XIII-lea și al XIV-lea; 3) *olandeza modernă* din secolul al XVI-lea cînd, spre deosebire de perioadele anterioare, se dezvoltă o literatură mai bogată și mai variată. Limba literară modernă (**neerlandeza**) se formează în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, o dată cu dezvoltarea națiunii olandeze. Ea are la bază dialectele din nord, fiind impregnată de elemente luate din limba frizonă.

Față de celelalte limbi germanice, olandeza are numeroase trăsături proprii în structura fonetică, gramaticală și în vocabular. Multe din acestea se explică prin influența franceză care a fost foarte puternică mai ales în vocabular.

Limba flamandă, vorbită de vreo 5 000 000 de oameni, e foarte apropiată de olandeză. Ea este, alături de franceză, limbă oficială în Belgia. Flamanda se vorbește și în nord-vestul Franței. Flamanzii, descendenți ai germanilor, s-au stabilit în nordul și vestul Belgiei. În evul mediu, datorită poziției sale geografice, în Flandra au existat condiții favorabile pentru crearea unei civilizații superioare. Dar lipsa unor documente înainte de secolul al XII-lea nu a permis cercetătorilor să studieze trăsăturile caracteristice flamandei, nici influențele străine asupra ei. S-au putut constata doar unele urme lăsate de limba saxonilor, frizonilor, francilor. Cu vremea, a doua populație din Belgia, valonii (descendenți ai vechilor gali), care locuiesc în regiunea de sud-est și care vorbesc dialecte ale limbii franceze, au cîștigat supremația politică și economică, și au determinat astfel răspîndirea limbii franceze. În secolul nostru între cele două limbi se desfășoară o aprigă luptă pentru supremație. Limba flamandă s-a impus treptat și în scris (în corespondența oficială textul francez e însoțit de traducere în flamandă). Concurența dintre cele două limbi nu e rezolvată, păturile intelectuale susținînd mai ales franceza.

Limba frizonă e vorbită de vreo 400 000 de oameni în Olanda, nord-vestul Germaniei și o parte din Danemarca. Ea a avut o evoluție aparte încă din secolul al V-lea. Primele atestări de limbă frizonă le întîlnim în secolele al XI-lea și al XII-lea. Înainte de apariția limbii scrise, frizona a avut multe dialecte. Chiar în epoca actuală există trei grupuri dialectale: de apus, de răsărit și de nord. Dialectele din nord, folosite în insulele de pe lîngă coastă, sînt asemănătoare cu engleza. Din secolul al XIV-lea, în locul limbii scrise frizone s-a folosit olandeza, care a rămas pînă astăzi limba oficială.

Limba engleză se bucură de cel mai mare prestigiu între limbile germanice. E greu de stabilit numărul exact al vorbitorilor de limbă engleză. În cei 700 000 000 de vorbitori, cifră care se dă în statisticile engleze, este cuprinsă și marea majoritate a locuitorilor din fostele colonii engleze, unde doar puțini oameni cunosc engleza. Chiar în țările de limbă engleză, S.U.A., Canada, există vorbitori de alte limbi: spaniola în sudul S.U.A., franceza în Canada. După statisticile mai recente, cei care vorbesc engleza ca limbă maternă se numără cam la 250 000 000.

Cei mai vechi locuitori ai Angliei, despre limba cărora avem informații, sînt celții[1]. Celtica, adusă de pe continent de celți prin anul 700 î.e.n., a fost prima limbă indoeuropeană vorbită în insula britanică. A doua limbă indoeuropeană a fost latina, introdusă în secolul I î.e.n. prin cucerirea romană, și menținută aproape patru secole. Ea nu a supraviețuit invaziilor germanice, lăsînd puține urme, mai ales în toponimie: *London*<*Londinium* reprezintă latinizarea unui nume celtic; *Dorchester*<*Durnouaria* etc. În secolele al V-lea și al VI-lea năvălesc triburi germanice din nord (anglo-saxonii) și ocupă Anglia. După anul 1000 țara se numește *Englaland* (Țara Anglilor) și apoi *England*. Urmările lingvistice ale cuceririi germanice au fost foarte importante. Limba engleză este de fapt rezultatul contopirii dialectelor populațiilor germanice care au venit de pe continent și care s-au impus în întreaga insulă.

---

[1] Vezi pag. 60, 61.

În evoluția limbii engleze se disting trei perioade:

Vechea engleză sau anglo-saxonă (pînă la anul 1100). Anglo-saxonii au adus în insula britanică o literatură orală. Cel mai important text scris păstrat este poemul epic *Beowulf* (secolul al VII-lea) în care se înfățișează viața și moartea regelui legendar din Iutlanda. *Engleza medie* se întinde între anii 1100 și 1500. În anul 1066 are loc cucerirea Angliei de către normanzi, eveniment care a avut consecințe importante asupra limbii engleze. Amestecul normanzilor (care vorbeau un dialect francez) cu populația engleză a favorizat o puternică influență a culturii și limbii franceze în Anglia. Timp de 200 de ani de la cucerire, franceza a fost limba oficială folosită la curte, în administrație, învățămînt, biserică, literatură. Din limba franceză au pătruns în această perioadă multe cuvinte din domeniul vieții de curte: *prince* „prinț", *baron* „baron", *noble* „nobil", *government* „guvernămînt"; din religie și din limba bisericească: *religion* „religie", *saint* „sfînt"; din artă: *art* „artă", *image* „imagine" etc. Unele cuvinte împrumutate în această epocă au ieșit treptat din uz: *amity* „prietenie" (întîlnit la Shakespeare), *moiety* „jumătate". Alteori, s-au păstrat perechi de sinonime (unul englez, celălalt francez) cu sens specializat: *beginnen — commencen* „a începe", *work — labour* „muncă", *life — existence* „existență" (în general, termenii francezi avînd un sens mai abstract)

În secolul al XIV-lea, o dată cu războiul de 100 de ani. limba engleză începe să se reafirme; destrămarea relațiilor feudale și dezvoltarea relațiilor capitaliste contribuie la întărirea poziției limbii engleze. În această perioadă și-a desfășurat activitatea marele poet Chaucer care prin popularitatea operei sale a avut un mare rol în afirmarea dialectului londonez ca bază a limbii literare naționale.

La sfîrșitul secolului al XV-lea introducerea tiparului a contribuit în mare măsură, pe de o parte la răspîndirea dialectului londonez, mai ales prin numeroasele traduceri ale lui Caxton, primul tipograf, pe de altă parte la fixarea normelor de scriere.

Engleza modernă începe la sfîrșitul secolului al XVI-lea o dată cu apariția Renașterii în Anglia. Necesitatea îmbogățirii vocabularului a dus la introducerea unui nou val

de cuvinte împrumutate, de data aceasta, mai ales din limbile clasice — latină și greacă (îndeosebi latină). Uneori, termeni care erau deja în limbă în forma normandă, au fost reintroduși în forma latină. Astfel apar dublete ca: *defeat — defect* „defect" (lat. *defectum*), *dainty — dignity* „demnitate" (lat. *dignitatem*), *sample — example* „exemplu" (lat. *exemplum*) etc.

Tot în timpul Renașterii, vocabularul englez se îmbogățește și cu termeni din alte limbi (în această perioadă au pătruns, în general prin împrumut, aproximativ 10 000 de cuvinte dintre care jumătate au devenit parte integrantă a limbii: din franceză (*ballet* „balet", *beau* „frumos", *serenade* „serenadă"), din italiană (*canto* „cînt", *cupola* „cupolă", *fresco* „frescă", *gondola* „gondolă"), din spaniolă și portugheză (*embargo* „embargo", *tornado* „uragan"). Au pătruns, de asemenea, termeni din limbile popoarelor supuse de spanioli și portughezi: *banana* „banană", *cacao* „cacao", *tomato* „pătlăgea roșie", *canibal* „canibal", *colibri* „colibri" ș.a[1].

Multe împrumuturi din timpul Renașterii au fost făcute prin intermediul scriitorilor. Aceasta se vede clar în vocabularul marelui scriitor Shakespeare, care este deosebit de bogat în cuvinte noi, împrumutate.

Limba engleză a continuat să se îmbogățească de-a lungul secolelor cu termeni din diferite limbi. La acestea se adaugă cuvintele internaționale, formate pe baza rădăcinilor din limbile clasice: *microscop* „microscop", *radioscopy* „radioscopie", *telegraph* „telegraf", *telephone* „telefon" ș.a.

În general, se poate spune că limba engleză este foarte receptivă la împrumuturi. De aceea, oricine învață engleza rămîne surprins de faptul că deși ea este o limbă germanică, are jumătate din vocabular de origine romanică, mai ales franceză.

Astăzi, limba engleză literară e așa numita *King's English*, bazată pe dialectele din jurul Londrei. În unele cercuri cultivate, alături de ea, e folosită limba formată sub înrîurirea celebrei universități din Oxford, și răspîndită încă din secolul trecut. Aceasta însă nu se bucură de aprobare unanimă, fiind calificată uneori drept o limbă artificială, în-

[1] Vezi capitolul *Limbile din America*, pag. 248.

greuiată în mod deliberat pentru a nu fi accesibilă decît vîrfurilor intelectuale.

Limba engleză veche avea o structură sintetică, cu un sistem flexionar foarte bogat. În engleza medie a început procesul de pierdere a flexiunii care a fost înlocuită în engleza modernă de construcții analitice. Astfel, substantivul a păstrat numai două desinențe cazuale, adjectivul a devenit invariabil, pronumele și verbul au pierdut numeroase terminații. De aceea, uneori, același cuvînt aparține la părți de vorbire diferite. De exemplu, *water* este și substantiv și verb — deosebirea dintre ele este arătată de locul pe care îl au în propoziție: *you drink water* „tu bei apă", *you water the flowers* „tu uzi florile".

Spre deosebire de structura gramaticală și fonetică, care au evoluat foarte mult, ortografia engleză a rămas foarte conservatoare. În perioada veche, ortografia era fonetică, cuvintele scriindu-se așa cum se pronunțau. Dar încă din epoca englezei medii apar deosebiri între pronunțare și scriere, care ulterior se accentuează din ce în ce mai mult: scrierea rămîne pe loc și nu mai oglindește schimbările apărute în pronunțare. De exemplu, unul și același sunet *(i)* poate fi reprezentat diferit: *he*, *machine*, *steal*, *believe* etc. Pe de altă parte, una și aceeași literă poate reprezenta sunete diferite. De exemplu, *a* în *cat (kæt)*, *tall (tɔ:l)*, *path (pa:θ)*, *many (meni)*, *made (meid)*, *wash (wɔʃ)*, *steward (stju:əd)*. Toate acestea fac ca scrierea corectă a limbii engleze să constituie o dificultate serioasă nu numai pentru străini, ci și pentru englezi care, pentru a-și însuși ortografia, trebuie să depună eforturi chiar după absolvirea studiilor superioare.

•

Pentru a ilustra apropierile și deosebirile dintre cele mai importante limbi germanice, dăm mai jos un text reprodus paralel în limbile engleză, germană, olandeză, daneză și suedeză[1]:

---

[1] Vezi același text reprodus în mai multe limbi romanice, pag. 43.

Text în limba engleză:

The sun says: „My name is sun; I am very bright; I rise in the east, and when I rise, it's day; I look in at your window with my bright golden eye and tell you, when it's time to get up, and I say: sluggard, get up; I don't shine for you to lie in bed and sleep, but I shine for you to get up and work and read and walk about."

Text în limba germană:

Die Sonne sagt: „Ich heiße die Sonne, ich bin ganz glänzend, ich gehe im Osten auf, und wenn ich aufgehe, wird es Tag, ich gucke in dein Fenster mit meinem klaren goldenen Auge hinein, und ich sage dir, wenn es Zeit ist aufzustehen, und ich sage: steh auf, Faulpelz! Ich scheine nicht, damit du im Bette bleibst, sondern ich scheine, damit du aufstehst und arbeitest, und liest, und herumgehst".

Text în limba olandeză:

De zon zegt: „Mijn naam is zon; ik ben zeer helder; ik kom in het oosten op, en als ik opkom, is het dag; ik kijk in bij uw raam met mijn helder gouden oog en vertel u, wanneer het tijd is om op te staan, en ik zeg: luiaard, sta op; ik schijn niet voor jou, om in bed te liggen en te slapen, maar ik schijn voor jou, om op te staan en te werken en te lezen en rond te loopen".

Text în limba suedeză:

Solen säger: „Jag heter sol, jag är mycket klar; jag går upp i öster, och när jag går upp, är det dag, jag tittar in i ditt fönster med mitt klara gyllna öga och jag säger dig, när det är tid att stiga upp, och jag säger; stig upp, sjusovare! jag skiner inte för att du skall ligga i sängen och sova, utan jag skiner för att du skall stiga upp och arbeta och läsa och röra på dig".

Text în limba daneză:

Solen siger: „Jeg hedder Sol, jeg er meget klar; jeg staar op i Øst og naar jeg staar op, er det Dag; jeg ser ind ad dit Vindue med mit klare gyldne Øje og siger til dig, naar d'et

er Tid at staa op, og jeg siger: Syvsover! staa op! jeg skinner icke for at du skal ligge i Sengen og sove, men jeg skinner for at du skal staa op og arbeide og læse og gaa omkring".

LIMBILE CELTICE

Limbile celtice sînt vorbite în insulele din vestul Europei de descendenții vechilor celți. În mileniul I î.e.n. aceștia ocupau tot centrul Europei. Împinși în partea de apus a continentului apoi în insulele britanice, în cele din urmă celții au fost absorbiți de romani. Singura limbă celtică de pe continent în vremea cuceririi romane (secolul I î.e.n.) era **galica**[1].

Limbile celtice (sau grupul insular al limbilor celtice, opus celui continental, dispărut) se împart în: *a) grupul gaelic* în care intră **irlandeza, scoțiana** și **manx**, și *b) grupul britonic* care cuprinde **cornica** (dispărută)[2], **galeza** și **bretona**.

Ca structură fonetică, limbile celtice sînt foarte complicate. Există vreo 20 de tipuri de mutații consonantice — schimbări ale consoanelor inițiale, determinate de cuvîntul anterior — care fac ca forma unuia și aceluiași cuvînt să fie foarte variată. De exemplu, în bretonă, cuvîntul *kalon* „inimă" precedat de un adjectiv posesiv apare sub diverse forme: *c'halon*, *galon*, *kulon*.

Ortografia irlandeză și scoțiană este arhaică, scrierea etimologică fiind foarte îndepărtată de pronunțare. În irlandeză sînt 64 de litere, foarte multe fără valoare fonetică.

---

[1] Limba galică, cea mai veche limbă celtică menționată (primele secole î.e.n.) a fost părăsită treptat o dată cu cucerirea Galiei de către romani. Prin secolul al IV-lea e.n. ea a fost înlocuită complet cu latina, lăsînd urme vagi în limba franceză, mai ales în toponimie (*Amiens*, *Bordeaux*, *Lyon*, *Paris*, *Toulouse* etc.).

[2] Vorbită în Cornwall, provincie dependentă de Anglia din secolul al IX-lea, limba cornică era apropiată ca structură de galeză. Datorită însă separării politice și administrative a regiunii Cornwall de Țara Galilor, ea a evoluat separat. S-au păstrat foarte puține texte cornice, primele fiind din secolul al IX-lea. La începutul secolului al XVII-lea, sub influența Reformei, limba engleză și-a întărit din ce în ce poziția, iar la sfîrșitul secolului al XVIII-lea cornica a dispărut ca limbă vorbită.

Se scrie, de exemplu, *cathughath*, *mháthair* și se citește *cahu*, *vahèr*.

Morfologia limbii vechi celtice era de asemenea complicată. Sistemul arhaic de declinare cu patru cazuri (nominativ, genitiv, dativ, vocativ) s-a păstrat cel mai bine în irlandeză. În limbile grupului britonic desinențele s-au pierdut. O trăsătură caracteristică a grupului britonic o constituie formarea singularului de la plural cu ajutorul unui afix „singulativ". De exemplu, în bretonă: *gwez* „arbori", *gwezen* „arbore"; *merien* „furnici", *meriennen* „furnică".

Limbile celtice (mai ales bretona) au păstrat sistemul de numărătoare vicesimal, împrumutat probabil de la populațiile autohtone care numărau cu ajutorul degetelor de la mîini și de la picioare. De exemplu, în bretonă se înmulțește douăzeci *(ugent)* cu doi, cu trei, cu patru, cu șase etc. pentru a se obține termenul care denumește patruzeci, șaizeci, optzeci, o sută douăzeci etc. Chiar unitățile se așază înainte de douăzeci. De exemplu, „douăzeci și unu" se spune *eun-warn-ugent* (unul pe douăzeci), patruzeci și șase: *c'houec'h-hadaou-ugent* (șase și doi douăzeci), șaptezeci și nouă: *naontek-ha-tri-ugent* (nouăsprezece și trei douăzeci). O urmă a acestui sistem vechi de numărătoare se întîlnește în limba franceză, unde pentru „optzeci" se folosește „patru douăzeci": *quatre-vingts*.

Limba irlandeză, vorbită de circa 1 000 000 de oameni, a fost răspîndită odinioară în toată insula cunoscută azi sub numele de Eire. Primele texte sînt niște inscripții din secolele V și VI, notate în caractere ogamice. Apropiate de runele scandinave, acestea constituie cea mai veche scriere celtică cunoscută. Pînă în secolul al X-lea sînt semnalate foarte puține documente în limba irlandeză: cîteva texte religioase și mai ales glose la textele latine. În schimb, în evul mediu (începînd cu secolul al XI-lea) în Irlanda a apărut una din cele mai bogate literaturi din Europa, cu subiecte care pot rivaliza în varietate cu cele ale literaturii franceze din aceeași perioadă: romane de aventuri, epopei, călătorii fantastice *(imrama)*, poezie lirică, opere de drept, de astronomie, de medicină etc.

Ocuparea insulei de către englezi timp de opt secole (secolele XII—XX), a dus la înlocuirea treptată a irlande-

zei cu engleza. După recunoaşterea independenţei statului (1921), învăţarea irlandezei a devenit obligatorie în şcolile de toate gradele. Astăzi, în Republica Eire, presa şi literatura naţională sînt în plină dezvoltare. Totuşi, în general, e preferată limba engleză, limbă internaţională a cărei utilitate practică nu poate fi neglijată, în comparaţie cu limba tradiţională a insulei. Mari scriitori de origine irlandeză ca B. Shaw, J. Joyce, S. O'Casey au scris în engleză.

Irlandeza e cea mai arhaică dintre limbile celtice, fapt care prezintă o importanţă deosebită pentru studiul comparativ al limbilor indo-europene. Trăsătura cea mai izbitoare în structura fonetică e păstrarea elementului velar al lui *qu* indo-european, devenit *p* în grupul britonic. De exemplu, v. irl. *cethir* „patru", *coic* „cinci" faţă de bret. *pevar*, *pemp* (formele din irlandeză sînt mai apropiate de cele latineşti — *quattuor*, *quinque*). Scrierea, cum s-a văzut[1], este foarte complicată; ea este redată cu alfabetul latin în forma lui din secolul al VIII-lea. De asemenea, sistemul gramatical păstrează cel mai fidel trăsăturile limbii vechi celtice. Datorită faptului că romanii n-au pătruns în Irlanda, vocabularul limbii irlandeze este mai conservator în comparaţie cu al celorlalte limbi celtice.

Limba scoţiană e vorbită de vreo 130 000 de oameni, majoritatea bilingvi (numai vreo 5 000 nu cunosc engleza). Ea e limba unei populaţii irlandeze care a venit în Scoţia în secolul al V-lea e.n. Evoluînd independent de irlandeză timp de cîteva secole, limba a căpătat o fizionomie aparte; nu e atestată însă înainte de secolul al XVI-lea. În secolul trecut s-a adunat un bogat material folcloric elaborat în scoţiană. La sfîrşitul secolului al XIX-lea scoţiana a fost introdusă ca obiect de studiu în şcoli, iar de cîţiva ani e folosită şi la emisiunile de radio.

Limba manx, pe cale de dispariţie, e vorbită în insula Man de vreo 500 de oameni, toţi bilingvi. Ea pare mai diferită de irlandeză decît scoţiana. În literatură este ilustrată mai ales prin poeme elegiace şi cîntece populare.

Limba galeză e vorbită în Ţara Galilor de aproximativ 700 000 de oameni. În secolul al V-lea e.n. în Marea Bri-

[1] Vezi pag. 60—61.

tanie au loc incursiunile anglo-saxone[1]. Deşi, în secolul al XIII-lea, Ţara Galilor a devenit dependentă de coroana Angliei, populaţia şi-a păstrat idiomul celtic care e azi cel mai bogat şi mai evoluat dintre toate limbile celtice. Primele monumente literare scrise datează din secolul al XII-lea, dar compunerea lor a fost anterioară (probabil din secolul al VI-lea). Literatura galeză din secolele XII—XIV a exercitat o influenţă puternică asupra întregii literaturi occidentale; aceasta nu poate fi înţeleasă fără să se ţină seama de operele strălucite ale barzilor galezi. (E vorba, în primul rînd de ciclul epic al cavalerilor mesei rotunde de la curtea regelui Arthur, rege legendar din Ţara Galilor). Şi astăzi poezia e foarte apreciată de galezi; în fiecare an au loc competiţii, urmărite cu multă pasiune de zeci de mii de amatori.

Deşi e vorbită de un număr mic de oameni, toţi bilingvi, limba galeză, datorită bogatei tradiţii literare, e cultivată în toate mediile sociale; ea este predată în şcoli, e folosită în presă (jurnale şi periodice), în lucrări ştiinţifice, literare.

Limba bretonă (bretona armoricană) e vorbită de urmaşii celţilor, care, sub presiunea anglo-saxonilor, s-au instalat în secolele V—VII în regiunea franceză Bretagne (cunoscută de cei vechi cu numele celtic latinizat *Armorica* „care dă spre mare"). Din cei aproximativ 1 500 000 de vorbitori, marea majoritate sînt bilingvi, cunoscînd şi franceza.

Toponimia din Bretagne arată că pînă în secolul al X-lea predominarea limbii bretone era absolută. Din acea perioadă însă începe să fie înlocuită din ce în ce mai mult cu franceza, a cărei folosire s-a generalizat în secolul al XIII-lea.

Istoria limbii bretone cuprinde trei perioade: *vechea bretonă*, pînă în secolul al XII-lea, *bretona medie* pînă în secolul al XVII-lea, *bretona modernă* care începe cu reforma ortografică, aplicată în secolul al XVII-lea. Primele atestări datează din secolul al XV-lea (fragmente de romane, poeme). Din referirile în textele franceze şi anglo-normande se vede însă că în limba bretonă a existat încă înainte o bogată literatură care, în secolul al XII-lea, a ocupat un loc important în literatura occidentală. Dependenţa perma-

[1] Vezi şi pag. 55.

nentă de civilizația franceză a făcut ca bretona să nu-și dezvolte o cultură proprie. Astăzi există o mișcare susținută de reînviere a limbii bretone. Ea e predată în unele licee și la universitatea din Rennes.

LIMBILE SLAVE

Cel mai numeros grup de limbi direct înrudite, care se vorbesc în Europa, este acela al limbilor slave. În prezent, limbile slave se împart în trei grupuri: *A)* de răsărit (**rusa, ucraineana, bielorusa**; *B)* de apus (**polona, ceha, slovaca, sîrba lusaciană, soraba** și **polaba** — azi dispărută); *C)* de sud (**sîrbo-croata, slovena, bulgara, macedoneana**). Trei sferturi din vorbitorii de limbi slave se găsesc în Uniunea Sovietică.

În comparație cu limbile germanice și cele romanice, limbile slave au un caracter mai arhaic, mai conservator și de aceea mai apropiat de originalul indo-european. Între gotică, cea mai veche limbă germanică cunoscută, și engleza sau germana modernă, între latină și franceza modernă, diferențele sînt foarte mari, pe cînd între limbile slave moderne și cea mai veche limbă slavă — slava bisericească (atestată în secolul al IX-lea) — deosebirile sînt mult mai mici. În comparație cu limbile romanice și cele germanice, limbile slave prezintă o mai mare unitate structurală, ceea ce se vede, de exemplu, din faptul că ele au păstrat în comun și într-o măsură pregnantă sistemul flexionar (excepție fac bulgara și macedoneana).

Limbile slave, ca și cele germanice, au la bază o limbă comună, numită convențional *slava comună*. Aceasta a avut o evoluție îndelungată de la separarea ei de indo-europeană pînă la împărțirea în limbile slave atestate. În secolele al IV-lea și al III-lea î.e.n., teritoriul de bază al limbii slave comune pare să fi fost între Vistula și Nipru. În secolele următoare, triburile slave s-au deplasat spre apus și spre răsărit. Dialectul slavilor de apus a stat la baza limbilor slave de apus, iar cel al slavilor de răsărit, la baza limbilor slave de răsărit și de sud.

Cea mai veche formă atestată este *slava veche* sau *slava bisericească* (sau *vechea bulgară*), limba veche literară a sla-

vilor, în care călugării Chiril și Metodiu, originari din regiunea Salonicului, au tradus, în a doua jumătate a secolului al IX-lea, texte religioase din greceşte, într-un alfabet creat de ei pe baza celui grecesc. Acesta a avut două forme: alfabetul glagolitic, bazat pe minusculele greceşti, apoi cel chirilic, bazat pe majuscule. Limba traducerilor, în care au fost introduse elemente din dialectul matern al celor doi călugări, a devenit limba religioasă a slavilor de răsărit şi de sud în tot cursul evului mediu. Slavii, care s-au creştinat sub influenţa bisericii catolice din occident (polonezii, cehii, sîrbii lusacieni, slovacii, croaţii, slovenii), întrebuinţează, în schimb, alfabetul latin, la care adaugă semne diacritice pentru notarea sunetelor specifice.

A) Grupul de răsărit

Dintre cele trei grupuri, limbile slave de răsărit sînt cele mai unitare atît din punct de vedere cultural-istoric, cît şi teritorial. Ele ocupă un vast teritoriu şi sînt folosite de cel mai mare număr de vorbitori. În Uniunea Sovietică sînt trei republici de limbă slavă, cu capitalele la Moscova, Kiev şi Minsk. În aceste republici se vorbesc: limba rusă, limba ucraineană şi limba bielorusă.

Limba rusă este limba oficială în Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă, vorbită, ca limbă maternă, de peste 114 000 000 de oameni şi ca limbă comună de înţelegere între toate popoarele Uniunii Sovietice. De asemenea, este însuşită de numeroşi oameni din lumea întreagă ca mijloc de a cunoaşte direct cultura şi ştiinţa sovietică, fiind şi una din limbile internaţionale.

Pe teritoriul ţării noastre sînt vreo 50 000 de vorbitori de limbă rusă, concentraţi în vreo 30 de localităţi din regiunile Suceava, Iaşi, Bacău, Galaţi, Dobrogea (unde sînt cei mai numeroşi).

Prin secolul al VI-lea, cînd unitatea slavă începe să se destrame, în răsăritul Europei se dezvoltă statul kievean, puternic centru economic, politic şi cultural, care a favorizat procesul de apariţie a limbii literare. Formarea acesteia coincide cu perioada de formare a poporului rus, care se desăvîrşeşte în secolul al IX-lea, o dată cu răspîndirea creştinismului. Strîns legată de aceasta este şi apariţia scrierii.

Limba rusă literară veche e o sinteză formată din elemente ale limbii vorbite de slavii de răsărit, ale poeziei

orale și ale limbii slave bisericești (folosită în multe scrieri între secolele al XI-lea și al XIII-lea). Cel mai vechi monument de limbă literară îl constituie *Cîntecul despre oastea lui Igor* din secolul al XII-lea.

În secolele al XIII-lea și al XIV-lea, ca urmare a dezmembrării statului kievean, se intensifică creșterea particularităților dialectale și se constituie astfel cele trei limbi de sine stătătoare: limba rusă (sau velicorusa), ucraineana și bielorusa.

Dezvoltarea statului rus centralizat între secolele al XIV-lea — al XVI-lea contribuie în mare măsură la înflorirea culturii și limbii ruse. În afara celor trei stiluri de bază existente încă în perioada veche a limbii literare — stilul documentelor de afaceri, religios și al literaturii artistice — sfera limbii literare se lărgește prin apariția de noi stiluri: publicistic, poetic etc. În această perioadă vocabularul se îmbogățește cu termeni împrumutați din limbile turcă, germană, polonă. Pe de altă parte, în structura gramaticală se produc schimbări însemnate care delimitează net fizionomia limbii ruse de cea a limbilor ucraineană și bielorusă. Răspîndirea tiparului la sfîrșitul secolului al XVI-lea contribuie simțitor la unificarea limbii literare, unificare făcută pe baza dialectului din Moscova.

În perioada veche a limbii ruse (velicoruse), între secolele al XIII-lea și al XVI-lea a existat o strînsă interacțiune între două forme ale limbii literare: forma livrescă-slavă (slava veche) și cea populară-rusă. O astfel de interdependență a constituit premisa sintezei diferitelor elemente ale limbii, sinteză desăvîrșită în secolul al XVIII-lea în „cele trei stiluri" stabilite de Lomonosov. Acesta a contribuit în mare măsură la apropierea limbii literare de cea vorbită de întregul popor, limitînd sfera de întrebuințare a limbii slave bisericești la anumite genuri. În același timp, limba rusă se îmbogățește cu multe cuvinte din limbile apusene (mai ales în epoca împăratului Petru cel Mare care a inițiat o vastă acțiune de „occidentalizare" a Rusiei).

Limba rusă modernă se constituie la începutul secolului al XIX-lea. Ea este marcată de creația literară a lui Pușkin, care a avut un rol deosebit în prelucrarea limbii literare pe baza celei vorbite. Bogata literatură clasică din secolul al XIX-lea, ilustrată prin operele unor scriitori de

renume mondial ca Gogol, Tolstoi, Cehov, Turgheniev, Dostoievski, a contribuit la desăvîrșirea limbii ruse moderne care este una din cele mai bogate limbi actuale.

În limba rusă există două grupuri mari de dialecte: de nord, și de sud. La granița dintre ele se întîlnesc multe graiuri de tranziție. Trăsătura fundamentală care delimitează cele două grupuri este menținerea deosebirii vocalelor *o* și *a* neaccentuate în nord *(okanie)* și confundarea lor în sud *(akanie)*[1].

Printre trăsăturile caracteristice ale sistemului fonetic și gramatical al limbii ruse pot fi pomenite: prezența consoanelor dure și muiate (care determină schimbări semantice ca, de exemplu, *брат* „frate" *брать* „a lua"), prezența lui *l* velar (destul de dificil de pronunțat pentru un străin), lipsa articolului (*стол* înseamnă, după împrejurări, „masă", „masa" sau „o masă"). Declinarea are șase cazuri (este destul de complicată, deoarece există desinențe speciale pentru cele trei genuri la singular și plural), adjectivul posedă și el o declinare proprie. La verb se face deosebirea între aspectul perfectiv (care arată că acțiunea este dusă pînă la capăt: *сделать* „a face") și cel imperfectiv (care arată o acțiune în desfășurare: *делать*). În general, limba rusă are o structură sintactică foarte bogată care permite o mare libertate în construcția frazelor.

O particularitate a vocabularului o constituie larga folosire a cuvintelor compuse. După modelul acestora s-au format de multe ori cuvinte noi și în alte limbi. De exemplu, după modelul termenului *пятилетка* rezultat din *пять* „cinci" + *лета* „ani", adică „plan cincinal" s-a format la noi *cincinal*, fr. *quinquenal*, it. *piano quinquennale*, germ. *Fünfjahrplan*, engl. *fiveyear plan*.

Limba ucraineană, limba oficială în R.S.S. Ucraineană, e vorbită de aproximativ 37 000 000 de oameni, dintre care 32 000 000 o folosesc ca limbă maternă. Grupuri compacte de ucraineni trăiesc și în alte locuri ale Uniunii Sovietice (Siberia, Orientul Îndepărtat, Altai etc.), precum și în afara Uniunii Sovietice (România, Ungaria, Iugoslavia, S.U.A., Canada). La noi în țară trăiesc vreo 70 000 de ucraineni care au venit în mai multe rînduri: în secolul

[1] Vezi exemple la pag. 69.

al XV-lea s-au stabilit în Maramureș, după care au urmat alții, mai ales în Dobrogea și Banat.

Trăsături proprii ale limbii ucrainene încep să apară în secolul al XII-lea, dar ca limbă separată ea s-a format în secolul al XIV-lea, cînd începe perioada veche a limbii literare ucrainene; aceasta ține pînă în secolul al XVIII-lea. Trăsătura esențială a perioadei vechi o constituie faptul că limba literară are la bază limba rusă din perioada veche. În același timp, în scris, se folosea și slava bisericească, mai ales în literatura religioasă. Din secolul al XIV-lea pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea dezvoltarea limbii și literaturii ucrainene se desfășoară paralel cu lupta politică împotriva polonezilor și a turco-tătarilor. În secolul al XVII-lea, eliberarea de sub stăpînirea poloneză și unirea cu Rusia a creat condiții de dezvoltare a limbii ucrainene. În secolul al XVIII-lea, sub influența ideilor progresiste ale culturii și științei ruse, mai ales ale lui Lomonosov, care a arătat necesitatea apropierii limbii literare de limba vie a poporului, limba literară ucraineană se îmbogățește prin influența limbii creațiilor orale și a celei vorbite. Perioada modernă începe în secolul al XIX-lea, cînd prin operele celui mai mare scriitor ucrainean, Taras Șevcenco, se deschide drumul pentru folosirea la un nivel superior a limbii naționale.

Astăzi, ucraineana este una din cele mai dezvoltate limbi literare slave. Ea are trei grupuri dialectale: de nord, de sud-vest și de sud-est. În secolul nostru procesul de unificare a dialectelor este foarte intens, prin răspîndirea limbii literare în școli, presă, literatură etc.

Limba bielorusă, limba oficială în R.S.S. Bielorusă, e vorbită de vreo 8 000 000 de oameni, dintre care aproape 2 000 000 se găsesc în alte părți ale Uniunii Sovietice (R.S.S. Kazahă, R.S.S. Letonă, R.S.S. Estonă etc.). Primele atestări în bielorusă datează din secolul al XIII-lea și sînt formate mai ales din cărți cu conținut religios. Istoria limbii bieloruse este asemănătoare cu aceea a limbii ucrainene, datorită condițiilor analoge în care s-au dezvoltat cele două limbi. *Perioada veche* a limbii literare este cuprinsă între secolele al XIV-lea și al XVIII-lea, iar *perioada modernă* începe în secolul al XIX-lea, o dată cu
 dezvoltarea relațiilor capitaliste care creează premise favo-

rabile pentru unificarea limbii. Formată pe baza limbii ruse vechi și îmbogățită cu elemente din limba vorbită, limba literară bielorusă se dezvoltă simțitor prin introducerea tiparului la începutul secolului al XVI-lea. În secolul al XVII-lea, în urma cuceririi statului bielorus de către polonezi, este interzisă folosirea oficială a limbii materne. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cînd statul bielorus e alipit la Rusia, începe procesul de formare a limbii naționale bieloruse pe baza limbii vii a poporului. Acest proces este dus la desăvîrșire în perioada contemporană, în cadrul noilor condiții de civilizație.

Între cele trei limbi slave prezentate mai sus există mai ales deosebiri fonetice (structura gramaticală și vocabularul prezintă asemănări foarte mari. Așa se și explică, de altfel, că vorbitorii celor trei limbi se pot înțelege fără dificultăți).

O trăsătură caracteristică a limbii ruse (întîlnită și în bielorusă) este fenomenul numit *akanie* — pronunțarea identică a vocalelor *a* și *o* în silabele neaccentuate; în silaba care precede accentul, în locul lui *a* și *o* se pronunță un *a* slab; în silaba de după accent și în altele, de dinainte de accent (afară de cea care o precede) se pronunță o vocală, redusă, transcrisă fonetic prin *ъ*. De exemplu, *головá гóлову — голóвку* se pronunță *гъловá, гóлъву — голóвкъ*. Acest fenomen lipsește în ucraineană și în dialectele ruse de nord.

O particularitate fonetică a limbii ucrainene și a celei bieloruse este prezența multor consoane muiate. În sistemul fonetic și în cel morfologic ucrainean, un rol important îl au alternanțele: o/i, e/i: *кінь—коня* „cal"/„cai", *осінь—осени* „toamnă"/„toamne". Caracteristic sistemului fonetic bielorus e fenomenul *ţékanie* și *dzékanie*, adică trecerea lui *t* și *d* muiat în africatele *ţ* și *dz*: *цень*, rus. *тень* „umbră", *сядзець* rus. *сидеть* „a sta" etc.

B) Grupul de apus

Limbile slave de apus sînt mai puțin unitare decît cele de sud și de răsărit. Printre trăsăturile comune pot fi menționate: locul fix al accentului (în afară de limba cașubă)[1], în polonă el stă pe penultima silabă, în cehă, slovacă și

[1] Vezi pag. 71.

sîrbă lusaciană pe prima silabă; pronunţarea *kv*, *gv* înainte de *ě*; pol. *kwiat*, *gwiazda*; ceh. *květ*, *hvězda* (rus. *свет*, *звезда* „lumină", „stea"); pronunţarea *š* corespunde lui *s* în celelalte grupuri: pol. *muszę*, *wszak*, ceh. *mouše*, *však*, slov. *však*, *všetok* (rus. *весь* „tot", *все* „toţi", *всякий* „fiecare, oricine"); formarea genitivului şi a dativului singular cu formele pronominale *-ego*, *-emu*: pol. *dobrego*, *dobremu*, ceh. *dobrého*, *dobrému*, slov. *dobrého*, *dobrému* (rus. *доброго*, *доброму* „a(l) bunului", „bunului"); folosirea conjuncţiei *дву* pentru introducerea propoziţiilor finale (rus. *чтобы*).

Limba polonă e folosită de vreo 35 000 000 de oameni. Vorbitori de limbă polonă sînt şi în Canada (vreo 4 000 000), America de Sud, mai ales în Brazilia (cam 150 000), în Australia. La noi în ţară sînt vreo 6 000 de polonezi, stabiliţi prima oară în secolul al XVIII-lea, prin regiunea Sucevei.

Formarea statului polonez nu coincide cu formarea limbii literare; limba literară a vechilor polonezi era latina. Primul document în polonă apare în secolul al XIV-lea. În secolele al XIV-lea şi al XV-lea se fac multe traduceri din cehă şi latină. Astfel au fost împrumutate multe cuvinte cehe, iar prin intermediul limbii cehe, elemente lexicale latine şi germane. Perioada de consolidare politică şi economică a Poloniei din secolul al XVI-lea coincide cu dezvoltarea limbii polone literare.

Ţinînd de biserica din occident, Polonia a fost influenţată încă din secolul al XV-lea, şi mai ales al XVI-lea, de civilizaţia din apus. În secolul al XVIII-lea aristocraţia poloneză promovează limba franceză din care se împrumută un mare număr de cuvinte. Ca urmare a expansiunii Poloniei în estul Europei s-a exercitat, pe de o parte, o puternică influenţă a limbii polone asupra limbii ucrainene şi bieloruse, precum şi o anumită influenţă a acestora asupra polonei, pe de altă parte.

Cu toată dezmembrarea statului polonez, survenită la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, limba literară şi literatura polonă au continuat să se dezvolte pe baza unei bogate tradiţii. Perioada modernă a istoriei limbii literare polone se leagă în primul rînd de numele scriitorului Adam Mickiewicz care, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a con-

tribuit în mare măsură la apropierea limbii literare de cea populară.

Grupurile dialectale mai importante ale limbii polone sînt cel *velicopolon*, *malopolon* și *silezian*.

Printre trăsăturile caracteristice ale limbii polone sînt de menționat: prezența vocalelor nazale *ẽ* și *õ*, iar în cuvinte împrumutate — și a lui *ã*, *ĩ*, *ũ* (*awáns*, pronunțat *awãs*, *inspektor*, pronunțat *ĩspektor*); folosirea frecventă a construcțiilor sintactice în care determinantul stă după determinat: *gramatyka języka polskiego* „gramatica limbii polone" (în rusă, topica e inversă); menținerea auxiliarului „a fi" cu rol de copulă: *morze jest bardzo piękne* „marea este foarte frumoasă" (într-o astfel de construcție, în rusă, copula lipsește).

În nordul Poloniei, la apus de Gdansk se vorbește **cașuba**, idiom înrudit îndeaproape cu polona, socotit de unii ca dialect al limbii polone, de alții limbă independentă, care aparține grupului slav de apus. Documente în cașubă există din secolul al XVI-lea. Astăzi, cașuba este puțin cunoscută, fiind vorbită doar de vreo 3 000 de vorbitori.

Limba cehă se vorbește în Republica Socialistă Cehoslovacă, de către 9 000 000 de oameni, alături de limba **slovacă**, folosită de vreo 4 000 000 de vorbitori. Grupuri de cehi trăiesc și în Austria și în America de Nord. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, un oarecare număr de colonișți cehi s-au stabilit și la noi în Banat. Astăzi numărul lor este de vreo 6 000. De asemenea, la noi în țară sînt aproximativ 19 000 de vorbitori de limbă slovacă. Centrul lor cultural, încă de acum două secole, este localitatea Nădlac (Banat).

Unele elemente de limbă veche cehă sînt cunoscute prin documente de slavă veche din Moravia, regiunea în care și-au desfășurat activitatea Metodiu și Chiril. Din toate limbile slave, ceha e cea mai bogată în documente vechi. Primele atestări datează din secolul al XIII-lea și sînt scrise în alfabet latin care, de altfel, se păstrează pînă astăzi pentru scrierea cehă. La baza limbii literare, formată încă din secolul al XV-lea, stă dialectul din Praga, pe care îl folosește, în scrierile sale, marele reformator ceh Jan Hus. Opresiunea germană care a durat timp de secole a făcut

ca ceha să nu mai fie un idiom cultivat, ea a circulat mai mult oral și s-a scindat în dialecte foarte diferențiate. În secolul al XIX-lea, o dată cu dezvoltarea relațiilor capitaliste s-a consolidat burghezia națională care a promovat limba cehă în învățămîntul de toate gradele. Ca reacție împotriva limbii germane, au fost eliminate în mod conștient cuvintele germane, introducîndu-se în locul lor cuvinte cehe arhaice. Astfel, aspectul literar al limbii cehe e destul de deosebit de limba vie a poporului. Dezvoltarea limbii și literaturii ia un mare avînt după cucerirea independenței în anul 1918, dar mai ales în noile condiții de astăzi.

Ceha se împarte în dialectele *boeme*, *morave* și *sileziene*, mai deosebite fiind cele morave.

Limba cehă face distincție între vocale scurte și vocale lungi; consoanele *l* și *r* pot avea rol de vocală: *Plzeň*, *Brno*. Sistemul consonantic se deosebește mult de cel rus, mai ales în privința consoanelor dure și moi (nu e obligatoriu ca înainte de *e* și *i* consoanele să fie moi: *den* (*d* dur), rus. *день* „ziuă"). Verbul are un sistem bogat în forme gramaticale.

Limba slovacă, înrudită îndeaproape cu ceha (de care se deosebește mai ales în vocabular, unde au pătruns multe elemente ruse și slave meridionale) este atestată prima oară în secolul al XV-lea prin documente din timpul mișcării husite. Limba literară s-a format la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, pe baza dialectului slovac de apus. Dezvoltarea limbii literare a fost îngrădită de asuprirea maghiară care nu a permis pînă în anul 1918 (anul independenței țării) folosirea limbii materne ca limbă oficială. Astăzi, slovaca se dezvoltă ca a doua limbă oficială în Cehoslovacia.

Limba slovacă cuprinde trei grupuri principale de dialecte: de răsărit, de centru și de apus.

Limba sîrbă lusaciană face parte tot din limbile slave de apus. Ea este vorbită de vreo 120 000 de oameni și ocupă un teritoriu lingvistic (între Oder și Elba) înconjurat din toate părțile de germani. Este cunoscută sub două forme literare — lusaciana de sus, apropiată de cehă, și cea de jos, apropiată de polonă — determinate de deosebirile lingvistice și religioase (lusacienii de sus sînt catolici, iar cei de jos, protestanți). Limba scrisă a apărut în secolul al XVI-lea și pînă în secolul al XIX-lea și-a păstrat un carac-

ter mai mult religios. Astăzi, sîrbii lusacieni de sus trăiesc în Saxonia, iar cei de jos în Brandenburg, fiecare grup cultivîndu-şi limba proprie în şcoli, în literatură.

Limba sîrbă lusaciană păstrează unele fenomene care s-au pierdut în celelalte limbi slave, ca, de pildă, categoria dualului la nume şi la verb. Sub influenţa limbii germane, cazul instrumental se foloseşte numai cu prepoziţie. În vocabular se întîlnesc multe împrumuturi germane.

Limba sorabă (sau **vendă**) este mai puţin cunoscută, fiind vorbită de vreo 150 000 de oameni pe cursul superior al rîului Spree. Toţi vorbitorii sînt bilingvi, cunoscînd şi limba germană[1].

C) Grupul de sud

Grupul limbilor slave de sud e separat de grupul occidental şi de cel de răsărit prin limbile germană, maghiară, română. Unitatea limbilor slave de sud e mai puţin evidentă decît aceea a grupului din apus şi din răsărit. Mai asemănătoare sînt bulgara şi macedoneana, care ocupă partea de nord-est a Peninsulei Balcanice. La acestea au apărut o serie de fenomene comune, ca rezultat al legăturii lor cu unele limbi neslave (româna, albaneza, greaca nouă). Astfel, ele au pierdut flexiunea, au dezvoltat articolul postpus etc. Sîrbo-croata şi slovena au şi ele unele trăsături comune: păstrarea accentului muzical, formarea genitivului singular la pronume cu desinenţa *-go*, dezvoltarea, la persoana întîi singular şi plural a timpului prezent, a desinenţelor *-m*, *-mo* etc.

Limba sîrbo-croată e, alături de slovenă şi macedoneană, limbă oficială în R.S.F. Iugoslavia. Ea este vorbită de vreo 10 000 000 de oameni. Vorbitori de sîrbo-croată sînt şi la noi în ţară (vreo 40 000), stabiliţi încă de acum cinci secole. Ei sînt concentraţi mai ales în grupul de localităţi cunoscute sub numele de „satele caraşovene".

Sîrbo-croata a păstrat cel mai bine structura slavei comune, mai ales ca pronunţare. Sîrbo-croata, ca şi slovena,

---

[1] Limbile slave de apus ocupau odinioară un teritoriu mult mai vast, întinzîndu-se la vest pînă la Elba. Pe cursul inferior al rîului Elba se vorbea **polaba**, foarte asemănătoare cu soraba care a dispărut la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Ea e cunoscută numai din nişte glosare şi texte reduse.

e cea mai armonioasă dintre limbile slave, pentru că a păstrat urme din vechiul accent muzical indo-european. Cel mai vechi document sîrbo-croat datează din secolul al XII-lea. Din cauza unor împrejurări istorice deosebite, în Iugoslavia s-au format două popoare apropiate între ele: sîrbii și croații. La începutul secolului al XII-lea croații au trecut în stăpînirea ungurilor și adoptînd catolicismul au intrat în sfera de acțiune a culturii occidentale. În schimb, sîrbii au trecut la ortodoxism prin Bizanț și ca atare au fost influențați de acest centru. Așa se explică faptul că sîrbii folosesc alfabetul chirilic, iar croații pe cel latin. Ocuparea Serbiei de către turci timp de patru secole a frînat dezvoltarea limbii literare, dar n-a distrus cultura autohtonă. Literatura sîrbo-croată s-a dezvoltat pînă la începutul secolului al XIX-lea în limba bazată pe slava bisericească. În lupta pentru crearea unei limbi unice sîrbo-croate, meritul principal revine lingvistului Vuk Karadjič care a pus bazele limbii scrise moderne, prin reforma ortografiei, prin alcătuirea unui dicționar și a unei gramatici. Unitatea limbii literare se creează astfel în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Astăzi, deosebirile între cele două variante ale limbii literare sîrbo-croate, de la Belgrad și Zagreb, se reduc mai ales la vocabular.

După felul în care se exprimă pronumele interogativ „ce", „care" *(što, čakaj)* se deosebesc trei grupuri dialectale: *štokavian* (pe baza căruia s-a format limba literară), *čakavian* și *kajkavian*.

Limba slovenă, vorbită de 1 500 000 de oameni în R.S.F. Iugoslavia, nord-estul Italiei și sudul Austriei, este atestată din secolul al X-lea. Între secolele al XI-lea și al XV-lea, ca urmare a influenței germane și latine, limba slovenă nu a mai fost folosită în scris. Limba literară apare în secolul al XVI-lea după Reformă, iar în aspectul ei modern, la începutul secolului al XIX-lea.

Deși e o limbă de mică importanță, slovena continuă să se mențină. La Ljubljana există o universitate în care limba de predare este slovena. Slovenii folosesc alfabetul croat adaptat la limba lor.

Limba bulgară e folosită de vreo 7 000 000 de oameni. Vorbitori de limbă bulgară sînt răspîndiți și în afara Bulgariei, în Iugoslavia, Ucraina. În România bulgarii au venit

prima oară în secolul al XVIII-lea şi s-au stabilit în Banat. Ulterior, alte grupuri de bulgari, veniţi în diverse rînduri, s-au aşezat în diferite locuri dintre Dunăre şi Carpaţi (Bucureşti, Ploieşti, Argeş). În unele părţi, procesul de bilingvism s-a încheiat, graiurile bulgăreşti fiind pe cale de dispariţie.

Bulgarii, popor de limbă altaică de prin părţile fluviului Volga, au venit în secolul al VI-lea în Peninsula Balcanică sub conducerea lui Asparuh. Deşi cuceritori, ei au fost asimilaţi de slavii meridionali care erau superiori ca organizare politică şi civilizaţie şi de la care au adoptat limba (nu se cunoaşte însă exact ce elemente altaice au rămas în limbă).

În istoria limbii bulgare există trei perioade de evoluţie: *Vechea bulgară (vechea slavă*, sau *slava bisericească)* care durează între secolele al IX-lea şi al XI-lea, este limba celor mai vechi documente literare slave. În această limbă au scris călugării Metodiu şi Chiril (deci cea mai veche formă a limbii slave e una din etapele de dezvoltare a limbii bulgare). *Perioada medie* este cuprinsă între secolele al XI-lea şi al XV-lea. *Bulgara nouă* începe în secolul al XVI-lea şi continuă pînă în zilele noastre. Limba din secolele al XV-lea şi al XVI-lea e cunoscută prin documente găsite în patria noastră. Între secolele XVI—XIX, bulgara a fost puţin folosită, statul bulgar fiind subjugat de către turci. Lupta pentru unitatea limbii literare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea e legată de formarea naţiunii bulgare moderne.

Ca structură, bulgara e diferită de celelalte limbi slave. Cele mai importante particularităţi apar în morfologie, unde întîlnim articolul postpus (ca în română şi limbile scandinave) şi bogate forme analitice.

În vocabularul limbii bulgare, în afara elementelor latine, rămase din perioada romanităţii balcanice, au pătruns multe cuvinte din turcă, greacă, italiană, română.

Limba macedoneană e vorbită în Iugoslavia, Bulgaria şi Grecia, la graniţele dintre aceste ţări, de circa 1 000 000 de oameni. Ca structură ea se apropie mai mult de bulgară şi de sîrbă. Macedoneana este limba slavă cu cea mai nouă limbă literară; ea nu trebuie confundată cu aromâna (ma-

cedo-română, idiom romanic), nici cu macedoneana folosită în antichitate în imperiul lui Alexandru Macedon, în nordul Greciei, limbă apropiată ca structură de greacă.

●

Asemănarea mai mare dintre limbile slave se vede chiar dintr-o comparare sumară a textelor de mai jos care redau aceeași povestire, folosită ca model pentru limbile romanice și germanice[1]:

Text în limba rusă:

Солнце говорит: «Я называюсь солнцем, я свечу сильно. Я поднимаюсь на востоке, и когда я восхожу, становится день; я смотрю через твое окно моим блестящем глазом, как золото, и я тебе говорю, когда (есть) время вставать, и я тебе говорю: Лентяй, поднимайся. Я не свечу для того чтобы ты валялся в постели, а я свечу, чтобы ты поднялся и чтобы ты работал, чтобы ты читал и чтобы ты гулял».

Text în limba ucraineană:

Сонце говорить: «Мос им' я є сонце, сіяю дуже, сходжу на сході, и коли схожу бувае день; дивлюсь всередини твого вікна цими очима, блискучими і золотими і тебе сповіщаю, що (є) час будити тебе, кажучи: вставай лінивий! Не тобі свічу, щоби ти зноходився в постіль, але щоби ти вставав, роботав, читав і гуляв».

Text în limba bulgară:

Слънцето казва: аз се казвам слънце, аз светя много силно, ставам на изток и когато ставам, съмва се, гледам в прозореца ти с моето блестящо око, като злато и ти казвам кога трябва да станеш, тогава ти казвам: стъни мързаливецо светя не за да се търкалиш в леглото, а да станиш, да работиш, да четеш и да се разходиш.

Text în limba polonă:

Słońce mówi: Nazywam się słońce, ja grzeję bardzo mocno, wstaję na wschodzie i kiedy wstaję, robi się dzień, patrzę na twoje okno moim błyszczącym okiem jak złoto

[1] Vezi și pag. 43, 59.

i mówię ci kiedy masz wstać; ja powiem: wstań leniwcu, ja grzeję nie po to ażebyś leżał w łóżku, a po to ażebyś wstał, pracował, czytał i przeszedł się.

Text în limba cehă:

Slunce říká: Já se jmenuji slunce, prudce svítím. Vycházím na východe, a když vycházm, rozednívá se, podivám se do tvého okna svým okem třpytícím se jako zlato a říkám ti, kdy už máš vstát: vstávej, lenochu, já svítím, ne aby ses válel v posteli, ale abys vstával, pracoval, četl a procházel se.

Text în limba slovacă:

Slnko hovorí: Volaju ma slnkom, svietim vel'mi silno, vstávam na východe a ked' vstanem, rozodní sa, pozerám do tvojho okna svojím ako zlato blyštiacim sa okom a poviem ti, kady máš vstat; ja hovoriem vstávaj lenoše, svietím nie preto, aby si sa vyvaloval v posteli, ale aby si vstal, aby si pracoval, čítal a prechádzal sa.

Text în limba sîrbo-croată:

Sunce govori: „Mene zovu sunce, ja svetlim vrlo jako, ja izlazim na istoku, i kad izlazim, nastaje dan; gledam u tvoj prozor, svojim blistavim kao zlato okom, i kažem ti kada je vreme da li se ustaneš ja kažem: ustani, lenjštiho, ja svetlim ne zato da se ti valjao u krevetu, nego kako bi ti ustao, radio, čitao i šetao".

LIMBILE BALTICE

Un grup de limbi indo-europene, de mai mică răspîndire, este acela al limbilor baltice, din care fac parte **letona, lituaniana** și **vechea prusiană** (dispărută)[1]. Ele sînt înrudite

[1] În secolul al XII-lea, pe coasta orientală a Mării Baltice trăiau populații care foloseau limbi baltice. Cucerirea acestor teritorii de către cavalerii teutoni a dus la eliminarea idiomului baltic din Prusia Orientală, astfel încît *vechea prusiană*, limbă baltică vorbită încă în secolul al XVI-lea, a fost înlocuită cu germana. Limba veche prusiană, moartă în secolul al XVII-lea sau al XVIII-lea, e cunoscută prin dicțio-

îndeaproape cu limbile slave și de aceea sînt clasate de unii lingviști împreună, în grupul de limbi balto-slave. Asemănarea dintre limbile baltice și cele slave nu se explică pe baza unei limbi anterioare comune, ci prin contactul de lungă durată între triburile baltice și cele slave. În același timp, limbile baltice prezintă o serie de trăsături comune și cu limbile ugro-finice, care se explică tot pe baza legăturilor între popoarele baltice și cele finice.

În limbile baltice s-a păstrat vocalismul indo-european mai fidel decît în orice altă limbă indo-europeană vie. Declinarea cuprinde șase cazuri ca și în limbile slave. În letonă, mobilitatea accentului dă fiecărei declinări o mare varietate de tipuri, ceea ce o face destul de dificilă pentru un străin. Sistemul verbal, în schimb, a evoluat mult față de cel indo-european. În vocabular se constată un foarte mare număr de elemente germane și slave. Pînă în secolul trecut, pentru notarea limbilor baltice s-a folosit alfabetul gotic. În prezent se utilizează alfabetul latin.

Limba letonă este vorbită în R.S.S. Letonă de vreo 2 000 000 de oameni. Ocuparea principatului leton de către cavalerii teutoni a determinat o puternică influență a limbii germane, menținută pînă astăzi. Primele texte de limbă letonă datează din secolul al XVI-lea; ele au un caracter religios și, ca și cele lituaniene, sînt scrise cu alfabetul gotic. Limba literară națională apare tîrziu, abia în secolul al XIX-lea, o dată cu consolidarea națiunii letone. Pînă atunci, ca și în lituaniană, s-a dezvoltat o bogată literatură populară. Letona a evoluat mai repede decît lituaniana. Evoluția celor două limbi prezintă un interes deosebit în sensul că multe forme ale limbii letone se pot explica prin lituaniană, aceasta din urmă avînd un caracter foarte arhaic. Deși vorbită de o populație puțin numeroasă, letona a influențat limbile vecine, mai ales finlandeza. E interesant de subliniat că în nordul țării ea a înlocuit chiar un idiom de tip finlandez (limba livonă), astfel încît astăzi, mulți vorbitori de limbă letonă sînt urmașii celor care vorbeau în trecut un idiom finlandez.

---

narul de la Elbing (802 cuvinte), păstrat într-un manuscris din secolul al XV-lea și prin cîteva traduceri de texte religioase din secolul al XVI-lea.

În letonă există trei grupuri de dialecte: de pe litoral, de mijloc (pe baza cărora s-a format limba literară), și de răsărit.

Limba lituaniană, limba oficială în R.S.S Lituaniană, e vorbită de vreo 3 000 000 de oameni. Grupuri de vorbitori de limbă lituaniană (peste 400 000) trăiesc și în Anglia, Canada, Argentina, Brazilia, Australia. Principatul Lituaniei a rezistat atacurilor cavalerilor teutoni datorită unirii lui cu Polonia. Această împrejurare explică împrumuturile din polonă, care, alături de elementele preluate din rusă deosebesc lituaniana de letonă. Aceasta — așa cum s-a arătat — a fost influențată în mare măsură de germană. Chiar și în prezent, în Lituania se găsesc mulți vorbitori de limbă polonă care, pînă la primul război mondial, a fost prin tradiție limba nobilimii și a burgheziei. În același timp, rusa era limba școlii și a relațiilor oficiale.

Primele documente în lituaniană sînt niște traduceri de texte religioase din secolul al XVI-lea (scrise, ca și cele letone, cu alfabet gotic). Ca limbă literară, ea s-a constituit abia la sfîrșitul secolului al XIX-lea, o dată cu începutul mișcării naționale. Din bogatul folclor lituanian sînt cunoscute mai ales cîntecele populare numite *dainas* „doine". Cea mai frapantă trăsătură a limbii lituaniene este, așa cum s-a arătat, conservatorismul său. Uneori, cuvintele lituaniene sînt mai aproape de prototipul indo-european chiar decît cuvintele corespunzătoare din sanscrită și greaca veche, motiv pentru care lituaniana e mult folosită în studierea comparativă a limbilor indo-europene. De exemplu, *sūnus* „fiu" seamănă foarte bine cu termenul sanscrit *sunuḥ* (cf. germ. *Sohn*); la fel, forma *esti* „el este" are un aspect tot atît de arhaic ca și ἐστί din greacă (și mai arhaic decît *asti* din sanscrită și decît *est* din latină). Totuși, lituaniana are un sistem gramatical deosebit de cel indo-european, mai ales în sectorul verbului în care prezintă o structură aparte.

Lituaniana se împarte în trei mari grupuri de dialecte: de apus, de centru și răsărit, și de sud-est. Pe baza acestora din urmă s-a format limba literară.

Din cele arătate în paginile precedente, rezultă că unele limbi indo-europene formează grupuri mai mari sau mai mici, în interiorul cărora se pot observa trăsături comune ale limbilor respective. Există însă și situații în care la data primelor atestări găsim limbi indo-europene izolate care nu fac parte dintr-un anume grup. Așa este cazul limbilor greacă și albaneză din Europa. Situația lor inițială este greu de reconstituit întrucît multe limbi indo-europene din Balcani și din Asia Mică s-au pierdut fără urme.

LIMBA GREACĂ

Limba greacă este vorbită în Grecia continentală, insulele din Marea Ionică și Marea Egee, de aproximativ 7 500 000 de oameni, la care se adaugă vreo 2 000 000, răspîndiți în diverse țări: sudul Italiei, Sicilia (colonizate de greci în urmă cu 2 500 de ani), Albania, Iugoslavia, Bulgaria, Turcia, Cipru, Creta, sudul Uniunii Sovietice, Africa, America, Australia. Limba greacă este una din limbile indo-europene cunoscute la dată foarte veche și una din cele mai bine studiate. Ea a fost prima din limbile indo-europene occidentale, care a servit ca mijloc de exprimare a unei civilizații de mare prestigiu. În timpul imperiului roman, greaca era singura limbă străină respectată de romani. Folosită în filozofie, în literatură, în cea mai desăvîrșită retorică a antichității, greaca a fost cultivată ca expresie a unei civilizații a cărei superioritate era recunoscută. Alfabetul grec, împrumutat de la fenicieni, a stat la baza celui latin (din care ulterior s-au format toate scrierile occidentale) și chirilic.

Influența greacă a fost foarte puternică în toate domeniile vieții romanilor. Chiar începutul literaturii latine (în secolul al III-lea î.e.n.) îl constituie traducerea *Odiseei* din limba greacă. Scriitorii latini au preluat în permanență termeni greceşti, mai ales în genurile noi, create după model grecesc: elocință, filozofie etc. Cînd centrul imperiului s-a mutat de la Roma la Bizanț, greaca a rămas limba oficială a imperiului din Orient, pînă la căderea Constantinopolului sub turci (1453). Ulterior, ea a continuat să fie folosită numai în Grecia continentală și insulară. Spre deosebire de limba

latină, care a fost întrebuințată ca limbă unică în biserica occidentală, pentru creștinii din Orient greaca n-a constituit un instrument unic de exprimare: în diferite perioade, textele religioase au fost traduse în limbile popoarelor orientale.

Istoria limbii grecești, în lunga ei evoluție de peste 3000 de ani, poate fi împărțită în trei etape: greaca veche (sau elina), greaca medie (sau bizantina) și greaca modernă (sau neo-greaca).

Greaca veche e atestată prin inscripții care datează din secolul al XIV-lea î.e.n. Limba acestor inscripții poartă numele de greaca miceniană, după numele localității unde au fost descoperite — Micene — cel mai important centru politic și cultural grecesc de la jumătatea mileniului al doilea î.e.n.

Primele opere literare cunoscute, poemele homerice *Iliada* și *Odiseea*, sînt scrise în secolul al VI-lea î.e.n., dar probabil au circulat încă din secolele IX—VIII î.e.n. De la cele mai vechi mărturii, greaca apare scindată în mai multe dialecte care se grupează în:

a. *dialectul ionic-atic* (în cel ionic a scris cunoscutul istoric Herodot, în cel atic au scris marii tragici Eschil, Sofocle și Euripide, filozofii Platon și Aristotel ș.a.);

b. *dialectul eolic* (reprezentat prin scrierile lui Hesiod, Alceu și Sapho);

c. *dialectul doric* (în care a scris poetul liric Pindar, învățatul Arhimede ș.a.);

d. *dialectul aheean*.

Aceste dialecte s-au contopit treptat, iar prin unificarea politică, economică și culturală din secolele IV—III î.e.n., s-a format o limbă comună pe baza dialectului atic, numită κοινή („comună"). În urma constituirii imperiului lui Alexandru cel Mare, precum și datorită prestigiului civilizației grecești, această limbă a devenit mijloc de înțelegere la populațiile din Balcani, Asia Mică și Egipt.

Greaca bizantină cuprinde perioada dintre secolele al VI-lea și al XV-lea e.n. Ea a fost limba oficială a imperiului din Orient și a căpătat denumirea de *bizantină* după centrul culturii grecești din acea vreme — Bizanțul (Constantinopol).

Răspîndirea civilizației și limbii grecești în întreaga Peninsulă Balcanică a avut drept urmare crearea unei civilizații balcanice unitare, care s-a menținut în tot cursul evului mediu. Limba greacă, întrebuințată ca mijloc de înțelegere între popoarele balcanice, explică multe din trăsăturile lingvistice comune pe care le găsim în limbile acestora. E interesant de subliniat că în unele opere literarebizantine se găsesc date prețioase cu privire la istoria țării noastre.

Greaca modernă datează din secolul al XVI-lea. Este perioada în care, după cucerirea Constantinopolului de către turci, limba greacă, care avusese o influență atît de mare pînă atunci, e redusă la un domeniu din ce în ce mai restrîns. Cu toate acestea, rolul limbii grecești, ca limbă savantă, nu a încetat să se resimtă în epocile următoare. Astfel, dusă de savanții refugiați din Bizanț în Italia, greaca a devenit limbă de cultură în occident, oferind limbilor occidentale pînă astăzi, alături de latină, posibilitatea creării unei bogate terminologii științifice, tehnice etc. de circulație internațională. Astfel, termeni din matematică, din medicină, din tehnică (*telegraf*, *telefon* etc.) sînt împrumuturi savante, fie luate ca atare (*gama*, *delta*), fie create artificial din elemente grecești (*fotografie*, *hidroenergetică*). De foarte multe ori, în astfel de domenii se formează cuvinte din combinația unui element latin cu unul grecesc: *radioscopie*, *televiziune*, *automobil* etc.

La noi, influența limbii grecești s-a manifestat mai întîi indirect, prin slavonă; în cursul secolului al XVIII-lea limba greacă a fost promovată de fanarioți, ca limbă a comerțului și a culturii în Moldova și Țara Românească. Astfel s-a creat un curent grecizant, aspru criticat de scriitorii secolului următor.

În secolul al XIX-lea, după o îndelungată luptă pentru independența națională de sub jugul otoman, a fost creat statul grec modern. În amintirea prestigiului de odinioară s-au făcut eforturi pentru a se menține ca limbă literară o variantă cît mai apropiată de limba κοινή antică. Această limbă puristă, numită *katharevusa* (καθαρός „pur"), este accesibilă numai oamenilor cultivați, ea nefiind înțeleasă de masa vorbitorilor. Paralel cu ea se folosește însă *dimotiki* (δῆμος „popor"), limba vorbită de popor, caracterizată,

 printre altele, de o mulțime de împrumuturi din limbi

străine, mai ales din turcă. Pe baza limbii *dimotiki* s-a format o nouă limbă literară, promovată de scriitorii progresiști. Astfel, există astăzi în Grecia două limbi literare: cea oficială, foarte apropiată de forma veche, și alta, influențată mult de vorbirea populară. Ziarele grecești, de largă circulație, sînt scrise pe două coloane, în cele două variante.

Spre deosebire de greaca veche, limba greacă modernă are o structură gramaticală mult mai simplă, marcată printr-o tendință vădită de regularizare a substantivelor; la verb apar numeroase forme analitice. În același timp, vocabularul este împestrițat cu cuvinte franceze, italiene, slave, albaneze etc.

Reproducem mai jos unul și același text în *katharevusa* și în *dimotiki*, el reflectînd unele deosebiri existente între cele două forme ale limbii literare grecești de astăzi:

Text în limba greacă dimotiki:

Ὁ κύριος ὑπουργός, ἡ γυναῖκα του καὶ τα
(articol) *domnul ministru* (art.) *soția lui* *și* (art.)

παιδία τους φθάσανε στό λιμάνι τῆς Σαλονίκυς.
copiii lor *au ajuns* *în* *portul* (art.) *Salonic*

Text în limba greacă katharevusa:

Ὁ κύριος ὑπουργός, ἡ συφογός του καὶ τά
(articol) *domnul ministru* (art.) *soția* *lui* *și* (art.)

ἑαυτῶν τέκνα ἀρίχθησαν εἰς τὸν λυμένα τῆς
ai lor *copii* *au ajuns* *în* (art.) *portul* (art.)

θεσσαλονίκυς.
Salonic

„Domnul ministru, soția lui și copiii lor au ajuns în portul Salonic".

LIMBA ALBANEZĂ

Limba albaneză este vorbită de aproximativ 2 500 000 de oameni răspîndiți, în afara Albaniei, și în regiuni din Iugoslavia, Italia (Meridională), Sicilia, Grecia, S.U.A. etc.

În legătură cu patria primitivă a albanezilor s-au emis diferite ipoteze. După unii învățați ei sînt autohtoni, după alții, ar proveni din părțile nordice ale Peninsulei Balcanice, din vecinătatea leagănului primitiv al românilor. Oricum, în perioada preslavă, între români și albanezi a existat un contact destul de strîns, explicabil prin practicarea păstoritului de către cele două popoare.

Structura limbii a dus pe cercetători la concluzia că albaneza este continuatoarea unui dialect trac[1]. Elementele comune din română și albaneză sînt explicate adesea pe baza substratului trac, comun celor două limbi (trecerea lui *a* latin neaccentuat în *ă*: lat. *laudare* > rom. *lăuda*, alb. *lëvdoj*, lat. *parentem* > rom. *părinte*, alb. *përint*; postpunerea articolului etc.). În română și albaneză s-au identificat vreo 70 de cuvinte explicate ca moștenite de la aceeași limbă: *barză*, *gard*, *groapă*, *mazăre*, *mînz*, *moș*, *viezure* etc. Alteori, construcțiile asemănătoare din cele două limbi se explică printr-o influență străină comună. De exemplu, în anumite construcții sintactice, înlocuirea infinitivului cu conjunctivul e de proveniență greacă.

Primele atestări de limbă albaneză datează din secolul al XV-lea, iar în secolul următor apar primele tipărituri. Limba literară se formează tîrziu, abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În aceeași perioadă s-a cules un bogat folclor albanez, alcătuit din cîntece și povestiri populare.

Ceea ce frapează în vocabularul limbii albaneze este influența masivă a elementelor străine: 60% din cuvinte sînt de origine romanică, greacă, slavă, turcă. Cea mai puternică

[1] În antichitate, partea de nord a Peninsulei Balcanice era locuită de triburile trace și ilire. (Pentru limba tracă, vezi pag. 38). Limba iliră, ca și traca, este cunoscută foarte sumar prin cîteva nume de persoane, de locuri. Elementele comune din tracă și iliră se explică mai degrabă prin contactul între cele două limbi, decît prin înrudirea lor, presupusă de unii cercetători.

influență este aceea a limbii latine, dar cuvintele au suferit schimbări fonetice așa de mari încît originea lor este greu de recunoscut la prima vedere. De exemplu, *imperator* a luat forma *mbret*. Mai tîrziu, în albaneză s-a exercitat influența slavă, care a fost mai profundă decît în română.

Albaneza se împarte în două dialecte principale: *toskë* în sud și *gegë* în nordul Albaniei, nordul Greciei și în coloniile din Italia și Sicilia (în aceste colonii albanezii s-au stabilit încă din secolul al XV-lea, cînd au fost izgoniți din Balcani de invazia turcă). Trăind izolați, ei au creat acolo o bogată literatură populară și cultă ilustrată de scriitori cunoscuți în secolul al XIX-lea.

Text în limba albaneză:

Luftar Bregu me një brengë të madhe ne zëmër, u
Luftar Bregu cu o amărăciune cea mare în inimă se
nda nga fshati i tij, nga vëndi i tij i lindjes.
despărți de satul al lui de locul al lui al nașterii

„Luftar Bregu, cu o mare amărăciune în inimă, se despărți de satul lui, de locul lui de naștere".

●

În afara limbilor indo-europene, în Europa sînt reprezentate și limbi care aparțin altor familii. Dintre acestea, unele cu mare influență altădată, au dispărut complet, fiind cunoscute numai prin urmele lăsate în alte limbi. Astfel, cucerirea arabă a impus araba în Spania, turcii au impus, în Peninsula Balcanică, limba turcă; araba însă nu se vorbește în niei o parte a Europei, iar limba turcă se menține numai în Turcia europeană[1].

În afară de acestea, singurele familii mai importante sînt acelea ale limbilor ugro-finice (care se vorbesc și în unele părți din Asia) și ale celor caucaziene.

[1] Întrucît cea mai mare parte a republicii Turcia este cuprinsă în Asia, limba turcă va fi tratată în cadrul capitolului privitor la limbile din Asia (vezi pag. 142 — 143).

LIMBILE UGRO-FINICE

Familia limbilor ugro-finice face parte din limbile uraliene[1]. Limbile ugro-finice se împart în cinci subgrupuri (majoritatea vorbite în U.R.S.S. — *vezi* Limbile din Asia): limbile *finice-prebaltice* (**finlandeza, isuri, karela, vepsa, estona, livona**), limba **saama** (**laponă**), limbile de pe Volga (*mordvine* și *mari*), limbile *permiene* (**udmurta, komi-ziriana, komi-permiana**), subgrupul *ugric* (**maghiara**) și limbile *ugrice de pe Obi* — **hantî** și **mansi** —.

Limbile ugro-finice folosite în Europa sînt maghiara, finlandeza, karela, estona și saama (lapona).

Deși despărțite cu multe secole în urmă, limbile ugro-finice (și cele uraliene în general) au trăsături care arată originea lor comună. Astfel, sistemul fonetic, redus la un număr mic de sunete, se caracterizează prin armonie vocalică (cunoscută și în limbile turcice)[2]: timbrul vocalei din afix e condiționat de vocala din rădăcină. De exemplu, în limba maghiară *ember* „om" — acuz. *ember-et*, *ház* „casă" — acuz. *ház-at* etc. Nu se admit două consoane la rînd în aceeași silabă. În maghiară, această regulă s-a păstrat numai parțial, ea fiind modificată de împrumuturile de cuvinte care încep cu mai multe consoane (*drága* „drag" < alb. *draga*, *bluz* „bluză" < fr. blouse etc.). În schimb, finlandeza, mai conservatoare, a aplicat această regulă chiar la cuvintele recente: *ropakanta* < *propaganda*. În finlandeză, maghiară și laponă accentul cade pe prima silabă, în celelalte limbi ugro-finice el are diferite poziții.

Sistemul morfologic ugro-finic se bazează pe aglutinare: la rădăcină se înșiră unul după altul diferite afixe pentru a arăta valorile gramaticale. De exemplu, magh. *ház* „casă", *házban* „în casă", *házak* „case", *házakban* „în case". De asemenea, e esențială aglutinarea afixelor posesive care sînt

---

[1] Limbile ugro-finice împreună cu cele samoede (vezi pag. 159—161), fac parte din limbile uraliene, vorbite de la coasta de nord a Norvegiei pînă dincolo de fluviul Ienisei, în Siberia (bineînțeles, acest teritoriu nu e acoperit uniform numai de limbi uraliene). Locul de origine al limbilor uraliene este, probabil, regiunea dintre Urali și Marea Baltică. Împinși de indo-europeni și turci, uralienii au trecut la nord și est de Urali, iar samoezii au trecut mai tîrziu în Siberia.

[2] Vezi pag. 137.

identice la nume și la verb: *házám* „casa mea", *házád* „casa ta"; *kérem* „eu cer", *kéred* „tu ceri".

În limbile ugrice (maghiara, vogula, ostiaca) și în mordvină[1] se întîlnesc două tipuri de conjugare: una obiectivă și alta subiectivă. De exemplu, în maghiară, ca răspuns la întrebarea *Mit csinálsz?* „Ce faci?" se poate răspunde *Várok* „Aștept" — fără a se indica pe cine —, sau *Várom a barátomat* „Aștept pe prietenul meu". În primul caz conjugarea este subiectivă, verbul fiind folosit singur, fără complement direct, în al doilea — este obiectivă, pentru că verbul e însoțit de complementul direct (de obiect).

Sistemul sintactic uralian are două trăsături de bază: 1) determinantul stă înaintea determinatului și este invariabil; 2) predicatul stă la sfîrșit și e separat de subiect sau de grupul său printr-o pauză în debitul vorbirii. Această structură e păstrată mai bine la limbile din răsărit. Cele din apus — finlandeza, maghiara, lapona — în contact cu limbile indo-europene și-au schimbat structura, introducînd ordinea liberă a cuvintelor. Pe lîngă alte trăsături, aceasta face ca cele două grupuri de limbi uraliene să fie foarte deosebite.

Limba maghiară este limba oficială în R.P. Ungară. Dintre limbile ugro-finice ea este reprezentată de cel mai mare număr de vorbitori: peste 10 000 000 de oameni.

Grupuri compacte de maghiari trăiesc și în alte țări din Europa și din America. La noi, numărul vorbitorilor de limbă maghiară este de aproape 2 000 000. În Moldova, ceangăii, care s-au stabilit pe valea Trotușului, Bistriței, Siretului încă din secolul al XV-lea, folosesc un grai aparte, înrudit la origine cu graiurile secuilor din Ardeal. Graiul ceangăilor este foarte puternic influențat de limba română.

În istoria limbii maghiare se pot urmări trei perioade: *perioada veche* durează între secolele al XI-lea și al XIV-lea. Separîndu-se de popoarele înrudite prin secolul al VIII-lea e.n., maghiarii au ajuns prin regiunea Caucazului și a Donului, unde au dus o viață izolată. La acea vreme se întindea pe aceste meleaguri puternicul imperiu al turcilor bulgari, din limba cărora maghiarii au împrumutat un mare număr de cuvinte. În secolul al XI-lea aceștia se așază pe teritoriul

[1] Vezi *Limbile din Asia*, pag. 157.

pe care îl ocupă și astăzi. Aici au întîlnit populații de limbă slavă, de la care au împrumutat (mai ales între secolele al X-lea și al XIII-lea) multe cuvinte, păstrate pînă astăzi: *keresztény* „creștin", *pogány* „păgîn", *pap* „preot", *oltár* „altar", *király* „rege", *robot* „muncă", *szolga* „slugă", *vitéz* „viteaz". Primele atestări de limbă maghiară sînt cîteva cuvinte izolate păstrate în documente latine, care datează din jurul anului 1000 (perioada trecerii maghiarilor la creștinism). Primul text de o oarecare întindere este din secolul al XIII-lea (un discurs funebru de vreo 300 de cuvinte).

Perioada medie în evoluția limbii maghiare ține din secolul al XIV-lea pînă în secolul al XVI-lea și coincide cu lupta pentru formarea unui stat centralizat și pentru eliberarea limbii de sub influența latinei care era folosită ca limbă oficială. La aceasta au contribuit cele două evenimente importante de la începutul secolului al XVI-lea: Reforma și introducerea tiparului. Traducerea bibliei constituie primul pas pentru crearea limbii literare maghiare.

Secolul al XVII-lea, cînd începe *perioada nouă* în evoluția limbii maghiare, este caracterizat prin dezvoltarea limbii literare. În schimb, în secolul următor, viața politică e dominată de influențe străine și ca urmare apar multe împrumuturi din limbile apusene (germană, franceză). Unul din cele mai importante evenimente, prin influența pe care a avut-o asupra literaturii maghiare, a fost lupta pentru „reînnoirea limbii" (Nyelvújítas kora) prin care se urmărea promovarea limbii materne. Drepturile limbii maghiare au fost discutate chiar în parlament. S-au elaborat gramatici, dicționare. Vocabularul a fost îmbogățit prin introducerea cuvintelor dialectale și a arhaismelor, iar mulți termeni străini au fost eliminați. S-a dezvoltat limba poeziei și a prozei. În secolul trecut, răspîndirea limbii literare bazată pe limba poporului este legată în primul rînd de creația poetică a lui Petőfi.

Text în limba maghiară:

A	görög	filozófusok	a	filozófia	általános
(articol)	*grec*	*filozofi*	(articol)	*filozofie*	*general*
problémáival	és	az ember	lelki	életével	foglalkozva,
probleme-cu	*și*	(articol) *om*	*sufletesc*	*viață-cu*	*ocupîndu-se*

a nyelvtudomány általánosabb kérdései iránt is
(articol) *limbă-ştiinţă general-mai chestiunile-ci faţă de şi*
érdeklődtek.
s-au interesat

„Filozofii greci, ocupîndu-se de problemele generale ale filozofiei şi de viaţa sufletească a omului, s-au interesat şi de chestiunile mai generale ale ştiinţei limbii".

Limba finlandeză (**Suomi** — la origine numele unui trib şi al locului pe care îl ocupa), limba oficială în Finlanda, e vorbită de vreo 5 000 000 de oameni, răspîndiţi şi în Suedia, Norvegia, U.R.S.S.

În secolul al XVI-lea s-au pus bazele limbii literare naţionale care a înlocuit treptat suedeza, recunoscută pînă atunci în Finlanda ca singura limbă de civilizaţie. Nemaiavînd monopolul culturii, suedeza a rămas astăzi în Finlanda limba burgheziei oraşelor situate pe coaste. La început, finlandeza literară se baza pe dialectele din răsărit (regiunea Turku), dar în secolul al XIX-lea ea a fost mult influenţată de dialectele din apus. În acest secol a fost consemnată în scris *Kalevala*, epopeea finlandezilor, care a circulat oral timp de mai multe secole.

Pentru studiul limbilor ugro-finice, limba finlandeză are o deosebită importanţă, deoarece ea păstrează forme vechi, neîntîlnite în celelalte. Structura fonetică, de exemplu, prezintă toate caracteristicile limbilor ugro-finice, pe care celelalte limbi le posedă numai parţial. Astfel, fonetismul e dominat de armonia vocalică, de alternanţele consonantice; asistăm la o deosebire cantitativă a vocalelor şi consoanelor. Nici o altă limbă ugro-finică nu conţine aceste trei trăsături la un loc. Prin bogăţia vocalelor, a diftongilor, precum şi prin frecvenţa silabelor deschise, armonia limbii finlandeze seamănă în linii mari cu aceea a limbii italiene.

Text în limba finlandeză (în care aglomerarea vocalelor, a diftongilor, lungirea lor, sugerează ideea de mişcare, de zgomot):

Väsymya tuli päälle kuia pilvi taivaalle. Sukset tokeltelivat ja lipsahtelivat, sauvat salahtelivat läpi kourien. Koko olo tuntui hontelolta ja koikalta.

„Oboseala a venit asupra lui ca norul asupra cerului. Schiurile se agățau și derapau mereu, bastoanele scăpau alunecînd printre mîini. Toată ființa părea deșelată și jigărită".

Limba karelă (numele e legat de *garja* care în documentele vechi lituaniene și letone înseamnă „pămînt muntos" sau „pămînt împădurit") este vorbită în R.S.S.A. Karelă de vreo 120 000 de oameni și în Finlanda de vreo 40 000. Întrucît cel mai important din cele trei dialecte ale sale e foarte apropiat de finlandeză, karela e socotită de unii cercetători dialect finlandez.

Primele atestări de limbă karelă sînt din secolul al XIV-lea (cîteva toponimice), iar texte mai importante apar abia în secolul al XIX-lea (traducerea evangheliei). În zilele noastre, se fac eforturi pentru crearea limbii literare karele.

Limba estonă e vorbită de aproximativ 1 000 000 de oameni în R.S.S. Estonă. Estonia a fost lipsită de autonomie în trecut, ceea ce a făcut ca limba estonă să fie dominată de influența germană, apoi, în timpul țarismului, de cea rusă. Cele mai vechi texte estone datează din secolul al XIII-lea. Limba literară, care apare în secolul al XVII-lea, e ilustrată printr-o bogată literatură dezvoltată mai ales cu începere din secolul trecut, cînd se formează limba literară națională.

Principala trăsătură în structura limbii estone o constituie alternanțele fonetice care constau în faptul că forme ale unuia și aceluiași cuvînt se deosebesc după lungimea și calitatea sunetelor din rădăcină: *paar* „pereche", *paarid* „perechi", *tamm* „stejar", *tammed* „stejari", *kepp* „baston", *kepid* „bastoane". În vocabular, principalul mijloc de îmbogățire îl formează compunerea cuvintelor (uneori se combină patru și chiar cinci cuvinte): *mitte-kallale-tungi-leping* „tratat de neagresiune", *all-maaraud-tee-jaam* „stație de metro" (literal: „stație subterană de cale ferată").

Limba livonă din familia ugro-finică a fost înlocuită în cea mai mare parte cu letona. În prezent ea e vorbită în Letonia de numai aproximativ 1 500 de oameni.

Limba saama (laponă) se vorbește pe țărmul Oceanului Înghețat de Nord, în Norvegia, Suedia, Finlanda, U.R.S.S. (peninsula Kola), de vreo 32 000 de oameni (conform date-

lor statistice din 1931), dintre care cei mai mulți trăiesc în Norvegia (aproximativ 20 000).

Începînd cu secolul al XVIII-lea, în evoluția limbii saame au existat mai multe forme scrise, folosite pentru traducerea textelor religioase. Astăzi, în U.R.S.S., saama e promovată în școli, administrație, ca limbă maternă a laponilor.

Text în limba laponă:

Kitniha lë tä, mah lë ëtnamen vúlën véssümen ja tasne vëssu sija ku'ëčä almača. Itni sija pōcuj-ēluit ja āi slitūrēluit. Thullit sija äi sihtë, kō almača pōhti sijä lāntsaitsa.

„Kinë se numesc cei care trăiesc sub pămînt și ei trăiesc acolo ca și ceilalți oameni. Ei au turme de reni și turme de animale. Ei cer vamă cînd oameni ajung în ținuturile lor".

LIMBA BASCĂ

La granița dintre Spania și Franța, de ambele părți ale Pirineilor se vorbește limba bască. Sînt aproximativ 900 000 de vorbitori în Spania, 100 000 în Franța și cîteva mii în S.U.A.

Limba bască este considerată continuatoarea uneia dintre limbile vechilor iberi. Ea are unele asemănări cu limbile caucaziene, cu etrusca (veche limbă de pe teritoriul Italiei) și cu limbile semito-hamitice, însă toate încercările de a o încadra într-una din familiile de limbi cunoscute s-au dovedit nesatisfăcătoare.

Cele mai vechi atestări de limbă bască sînt unele toponimice din secolul al VIII-lea. Texte literare apar însă abia în secolul al XVI-lea. În secolul al XIX-lea s-au tipărit numeroase lucrări de literatură, care dovedesc marea bogăție a folclorului basc.

Structura limbii basce e deosebită de cea a limbilor indoeuropene. Ea este o limbă aglutinantă, cu unele elemente flexionare și polisintetice. Vocabularul a suferit în mare măsură influența romanică, germanică, arabă. În ansamblu, avînd în vedere structura gramaticală, basca este o limbă complicată, greu de învățat. Bascii se mîndresc cu acest

fapt. O legendă bască spune că diavolul cînd a vrut să-i ispitească pe basci, a încercat timp de şapte ani să le înveţe limba, dar a trebuit să se lase păgubaş.

Text în limba bască (reprezentînd un fragment ce datează din secolul al XVI-lea):

Andren gays errayle orok bearluke pensatu bera
despre femei rău spunînd tot ar trebui a gîndi el însuşi
eła verse oro nontik ginaden s'ortcu.
şi altul tot de unde eram născuţi

„Oricine vorbeşte de rău femeile ar trebui să se gîndească de unde este născut, şi el şi toţi ceilalţi".

LIMBILE CAUCAZIENE

Din cele mai vechi timpuri, în munţii Caucazului şi în regiunile învecinate au locuit populaţii cu tip fizic variat şi vorbind limbi foarte deosebite între ele ca origine şi ca structură. Încă în antichitate, scriitori ca Herodot (secolul al V-lea î.e.n.) şi Strabon (secolul I î.e.n.—I e.n.) observau că triburile din Caucaz vorbesc, fiecare, altă limbă, aşa încît nu se pot înţelege între ele. Un scriitor arab din secolul al X-lea, Masudi, referindu-se la situaţia lingvistică din munţii Caucaz, scria: „În aceşti munţi se numără 72 de triburi şi fiecare trib îşi are conducătorul său şi limba sa deosebită... Muntele Caucaz este muntele limbilor".

Şi în prezent, în această regiune se vorbesc peste 50 de limbi, multe din ele împărţite în numeroase dialecte şi graiuri. Majoritatea o formează limbile populaţiei indigene numite, după regiunea respectivă, limbi caucaziene. Alături de ele se vorbesc numeroase limbi de altă origine (indo-europeană, turco-tătară, semitică), care au fost aduse în Caucaz pe calea migraţiilor şi a colonizărilor.

Astfel, în diverse perioade istorice s-au stabilit aici populaţii de limbă indo-europeană. Din antichitate în Caucaz se vorbesc limbi iraniene[1] cum sînt: oseta (probabil conti-

[1] Vezi şi pag. 117.

nuatoare a limbii sciților) — în nordul și sudul Caucazului central, **kurda** în R.S.S. Armeană și în unele raioane din R.S.S. Azerbaidjană, **tati** în ținutul aflat la nord-vest de Baku, **talisi**, în sudul Azerbaidjanului. În R.S.S. Armeană se vorbește **armeana**, iar pe țărmul Mării Negre, **greaca**. Ulterior s-au stabilit aici populații de limbă slavă: în Kuban și în nordul Caucazului sînt vorbitori de limbă **ucraineană** și **rusă**.

Limbi turcice[1] sînt, în această regiune, **azerbaidjana**, vorbită în R.S.S. Azerbaidjană și în unele raioane din Armenia și Daghestan, limba **karaceano-balkară**, vorbită în apusul R.S.S.A. Kabardino-Balkară, limba **kumîcă** în Daghestanul de nord, precum și **nogai**, vorbită în ținuturile Stavropol și Krasnodar.

În R.S.S. Armeană și în orașele din Transcaucazia se vorbește și **aisor**, o limbă semitică din grupul arameean[2].

Aceste limbi — și în special cele iraniene și turcice — s-au extins treptat, așa încît astăzi aproximativ jumătate din populația Caucazului (peste 5 000 000 de oameni) vorbește limbi necaucaziene.

Limbile caucaziene, în număr de 36, nu par a se înrudi cu nici una din familiile de limbi cunoscute. Unele asemănări de structură și de detaliu cu limba bască au permis să se formuleze ipoteza existenței, în trecutul îndepărtat, a unei familii ibero-caucaziene. Marea fărîmițare și divergență a limbilor caucaziene au determinat pe unii lingviști să afirme că ele au fost aduse în ținuturile Caucazului la date diferite, pe calea migrației. În prezent această ipoteză este respinsă de cei mai mulți cercetători care admit unitatea genetică a acestor limbi și existența lor milenară pe teritoriul pe care sînt vorbite și astăzi. Teza originii autohtone este sprijinită de fapte istorice și arheologice, precum și de datele toponimiei.

În cursul unei perioade îndelungate (care, pentru unele limbi nu s-a încheiat nici astăzi), limbile caucaziene nu au avut scriere proprie. Inscripțiile găsite în Gruzia, Armenia și Azerbaidjan atestă că, în antichitate, populațiile mai avansate din aceste regiuni au folosit scrierile unor popoare

[1] Vezi și pag. 141—142.
[2] Vezi și pag. 133.

vecine (greacă, armeană, arabă). Alfabete proprii s-au creat o dată cu răspîndirea creștinismului. Legendele locale afirmă că un călugăr armean, Mesrop Maștoț, a creat, în jurul anului 400, alfabete pentru armenii, gruzinii și albanii trecuți atunci la creștinism. Din acea perioadă datează primele texte în limbi caucaziene — traduceri și lucrări originale. Se consideră că aceste trei tipuri de scriere au la bază alfabetul aramean.

Începînd cu secolul al XIV-lea, o dată cu expansiunea Islamului și cu introducerea în unele ținuturi caucaziene a limbii arabe ca limbă oficială și literară, în Daghestan s-au făcut încercări de folosire a grafiei arabe pentru notarea limbilor **laka** (secolul al XIV-lea), **avară** și **darghină** (secolele al XVII-lea și al XVIII-lea) și **lezghină** (secolul al XIX-lea), dar ele au avut un caracter limitat. La începutul secolului nostru, dintre limbile caucaziene singură **gruzina** avea o scriere proprie. După 1917 au loc încercări de creare a scrierilor naționale, folosindu-se mai întîi alfabetul arab, apoi cel latin și, în cele din urmă, cel slav care, completat cu cîteva semne speciale, s-a dovedit cel mai potrivit cu fonetismul limbilor caucaziene. După introducerea scrierii apar premise ale fixării limbilor literare și ale unificării dialectelor. Cele mai de seamă limbi literare caucaziene sînt: **abhaza** și **abaza, adîgheea, kabardina, gruzina, avara, cecena, darghina, ingușa, laka, lezghina** și **tabasarana.** Ele servesc ca limbi literare și unor popoare mici care vorbesc limbi înrudite, lipsite de scriere proprie.

Limbile caucaziene se împart în trei grupuri clar delimitate, și anume: *A)* grupul limbilor caucaziene de vest *(abhazo-adîgheene)*, vorbite pe versantele nordic și sudic ale Caucazului occidental; *B)* grupul limbilor caucaziene de sud *(cartvele* sau *iberice)*, în Transcaucazia; *C)* grupul limbilor caucaziene de est *(naho-daghestaneze)*, vorbite în regiunea situată la est de Caucaz.

A) Grupul lingvistic *abhazo-adîgheean* este reprezentat de cinci limbi: **abhaza** (70 000 locuitori) și **abaza** (20 000 locuitori) se vorbesc în R.S.S.A. Abhază, în R.S.S.A. Cerkesă și în ținuturile învecinate. Sînt foarte asemănătoare între ele, așa încît unii lingviști le consideră dialecte ale unei singure limbi. Limba **adîghee** (75 000 vorbitori) ocupă un ținut aflat la marginea Krasnodarului. Cel mai vechi text

cunoscut este o listă de numerale și fraze notate de un călător turc în secolul al XVI-lea. Literatura epică orală a fost notată în scris în secolul al XIX-lea. Limba **kabardină** (200 000 locuitori) e vorbită în R.S.S.A. Kabardino-Balkară și în regiunea Krasnodar. În secolele XV—XVIII, în perioada hegemoniei social-politice a Kabardiei, limba kabardină a jucat în Caucaz rolul de limbă comună și a influențat sub aspect lexical limbile învecinate (abhaza, oseta, balkara, nogai și svana). Abhaza și abaza formează un subgrup, ca și kabardina și adîgheea. Între ele se situează **ubîha**, limbă nescrisă, pe cale de dispariție, vorbită astăzi numai de un număr redus de oameni, într-un sat turcesc pe malul Mării Marmara.

Limbile caucaziene de vest se disting printr-o serie de trăsături caracteristice.

În fonologie ceea ce frapează este sărăcia vocalismului, redus la 2—3 foneme, fapt care duce la monotonie în pronunțare. Iată, de exemplu, o frază din abhază: *дара швара ашаха ащакъа ачъы йаладыщврырхъвалауайт*/[1]. În schimb, sistemul consonantic este foarte bogat. Astfel, kabardina are 48 de consoane, adîgheea 55, unele dialecte abhaze 67, iar ubîha 82 consoane. Accentul este dinamic, iar intensitatea lui variază după limbi. În unele limbi accentul distinge între ele cuvinte cu același înveliș sonor. Astfel, în abhază: *дáра* „tare“ și *дарá* „ei“; *áжвра* „a bea“, *ажврá* „a fierbe“.

Lexicul limbilor abhazo-adîgheene conține un strat vechi de cuvinte moștenite, aparținînd nucleului fondului principal lexical. Au fost evidențiate peste 250 de rădăcini și afixe înrudite.

Cuvinte noi se creează aproape exclusiv pe baza compunerii: sînt compuse chiar cuvinte din cele mai uzuale. Astfel, în kabardină *напэ* „față“ (din *на* „ochi“ și *пэ* „nas“), în adîghee *нэпсы* „lacrimă“ (din *нэ* „ochi“ și *псы* „apă“), în abază *жвабагя* „jurămînt“ (din *жва* „cuvînt“ și *багя* „tare“).

Structura morfologică e aglutinantă, cu unele tendințe spre polisintetism. Multe rădăcini vechi nominale și verbale sînt monosilabice.

---

[1] Semnul / indică natura explozivă a consoanei precedente.

Substantivele se împart în două clase: ființe raționale și celelalte. În unele cazuri, raționalele se împart în masculine și feminine. De cele mai multe ori indicele de clasă este inclus în forma verbului-predicat.

Flexiunea nominală e reprezentată prin două cazuri gramaticale — nominativul și ergativul — și o serie de cazuri cu funcție circumstanțială, formate cu afixe. Nominativul e subiect al unui verb intranzitiv și obiect direct al unui tranzitiv, iar ergativul e subiect al unui tranzitiv și complement indirect sau circumstanțial pe lîngă verbe intranzitive sau absolute.

Verbul exprimă prin afixe categorii numeroase: persoana subiectului și a obiectelor (clasa și numărul), timpul, modul. Limba kabardină distinge și categoria potențialității, a cauzativului, sociativului, a reciprocității, involuntarității.

Adjectivul și pronumele cu rol de atribut stau, de regulă, în urma substantivului determinat. Asemenea unora dintre limbile turcice, substantivul e singurul element al sintagmei care comportă afixe pentru caz și număr.

Text în limba abază:

Хыг/ вхъачва		чвык/	рхчун.	Мышк/ ы
trei bărbați		*un bou*	*ei păşteau*	*odată (într-o zi)*
ауат	рычв	дзыкьра	заман	ап/адза
aceştia	*al lor bou*	*apă a bea*	*timp*	*cînd a veni*
дзыкьра	йдырцат/.			
apă a bea	*pe el ei au dus*			

„Trei bărbaţi duceau la păscut un bou. Atunci cînd a venit vremea adăpatului, ei au dus boul la rîu".

B) Grupul lingvistic *cartvelic (iberic)* este format din trei limbi: **gruzina, zana** și **svana.**

Cea mai importantă din acest grup este **gruzina (georgiana)**, limbă cu o bogată și îndelungată tradiție literară. Este vorbită de 2 650 000 de oameni în R.S.S. Gruzină, R.S.S. Azerbaidjană și în cîteva localități din Turcia. Cele mai vechi texte de limbă gruzină sînt inscripțiile de la catedrala din Bolnis (sudul Gruziei) și de la mănăstirea gruzină din Ierusalim. Între secolele V—X a apărut o literatură

bogată, scrisă în vechea gruzină. Celebrul poem al lui Șota Rustaveli „Viteazul în piele de tigru", din secolul al XII-lea, e compus într-o limbă apropiată de cea modernă. O mare înflorire a cunoscut literatura gruzină clasică în secolul al XIX-lea. Datorită faptului că gruzina a fost de timpuriu notată în scris și a avut o neîntreruptă tradiție literară, ea este o limbă destul de omogenă, cu tot numărul mare de dialecte. Cel mai important dialect este cel din Tbilisi, care stă la baza limbii literare.

Limba **zană** (**lază** sau **mengrelo-ceană**) este o limbă fără scriere a populației ceanilor, semnalați încă de autorii antici. Este vorbită în prezent de o populație puțin numeroasă în apusul R.S.S. Gruzine și de circa 160 000 de oameni din Lazistanul turcesc, de-a lungul frontierei între U.R.S.S. și Turcia. Zana se împarte în două dialecte: *mengrel* și *cean (laz)*. Diferențele destul de mari dintre ele au determinat pe unii lingviști să le considere limbi de sine stătătoare.

Limba **svană**, mult mai răspîndită în trecut, este vorbită astăzi de aproximativ 13 000 de oameni care locuiesc în regiunile muntoase din vestul R.S.S. Gruzine. Poziția sa geografică izolată explică atît numeroasele trăsături arhaice, cît și mulțimea de trăsături specifice ale celor patru dialecte care o compun.

În opoziție cu limbile caucaziene de apus, grupul limbilor caucaziene de sud se caracterizează printr-un sistem vocalic dezvoltat. Unele dialecte ale limbii svane cunosc pînă la 18 vocale. Consonantismul este mai sărac (30 foneme), în comparație cu celelalte limbi caucaziene. Accentul, dinamic, este mai slab decît în limbile din vest și stă pe silaba penultimă sau antepenultimă. În gruzină sînt frecvente cuvintele cu un număr mare de consoane, de tipul брдзол „luptă", грдемли „nicovală", мсхверп/лш „victimei". În zană și svană sînt mai numeroase silabele deschise. Astfel, față de gruz. цремли „lacrimă", limba zană are forma чиламури. iar gruz. дзма „frate" îi corespunde în zană джима.

Cele trei limbi au în comun aproximativ 350 de rădăcini și afixe din lexicul fundamental.

Cuvinte noi se formează atît prin compunere, cît și prin derivare. În timp ce svana, relativ izolată, a păstrat un lexic mai pur, limbile gruzină și zană au multe împrumuturi din armeană, persană, arabă și turcă.

Structura morfologică se caracterizează prin îmbinarea aglutinării cu flexiunea. Există șase cazuri comune tuturor limbilor din acest grup (nominativ, ergativ, genitiv, dativ, instrumental și circumstanțial). Alături de ele, fiecare dialect conține un număr variabil de cazuri locale. Conjugarea e complicată. Afixele verbale exprimă categoria subiectului și a obiectului, diateza, aspectul, modul, timpul, numărul. În plus, se adaugă prefixe cu sens local. Iată cîteva forme ale verbului „a scrie" în limba gruzină:

ц/ер-с	el scrie
ми-с-ц/ер-с	el scrie cuiva
а-ц/ер-с	el scrie pe
а-ц/ер-ин-еб-с	îl pune să scrie
у-ц/ер-ин-еб-с	îl pune să scrie pentru altul

Text în limba gruzină:

Дариел-ис	виц/ро-еб-ши	сада-ц/	ахла
a lui Dariel	*în defileu*	*unde*	*acum*
м-швен-чери	гзат/к/ец/-или	ми-д-ис	да
o frumoasă	*cale netedă*	*merge*	*și*
шав клде-е-би	шуа гвел-са-вит/	и-к/лак/н-еб-а	
negre adînci	*între ca un șarpe*	*se răsucește*	
и-т/ин март/о-ка	билик-еб-и икво	ромел-зеда-ц/	
înainte numai	*poteci erau*	*pe care*	
ц/хен-еб-ис	к/аравн-еб-и	дзливс	
de cai	*caravane*	*cu greu*	
да-д-и-од-а.			
coborau			

„În defileul Dariel, pe unde trece acum o șosea frumoasă, răsucită ca un șarpe între stîncile negre, înainte nu existau decît poteci pe care caravanele de cai coborau cu greu".

C) Grupul lingvistic *naho-daghestanez* cuprinde 25—28 limbi caucaziene vorbite în R.S.S.A. Daghestană și Cecen-Ingușă, în regiunile învecinate din Azerbaidjan și Gruzia, precum și în unele sate de emigranți în Anatolia.

Ele formează cinci subgrupuri: *nah (veinah)*, *avaro-ando-țez*, *lak*, *darghin* și *lezghin*.

a) Subgrupul *nah (veinah)* e format din trei idiomuri: **cecena**, limbă literară, vorbită de 400 000 de oameni, **ingușa** — de 100 000 (ambele în R.S.S.A. Ceceno-Ingușă și în Gruzia), precum și **baṭbika**, în prezent pe cale de dispariție, limbă a locuitorilor dintr-un singur sat din Gruzia.

b) Subgrupul *avaro-ando-ţez* cuprinde următoarele limbi: **avara**, în trecut mai răspîndită, vorbită în prezent de 260 000 de locuitori din Daghestan, are trei dialecte, considerate de unii ca trei limbi înrudite. Limbile *ande* (**anda, botliha, tindina, karatina, ahvaha, ceamalina** și **bagvalina**) sînt vorbite de cîteva zeci de mii de locuitori, iar limbile *ţeze* (**ţeza** sau **dido, hvarsi, bejita, hunziba** și **hinuha**) sînt reprezentate de puțini vorbitori.

c) Subgrupul reprezentat de limba **lakă** are 60 000 de vorbitori. Este una din limbile literare din R.S.S.A. Daghestană.

d) Subgrupul reprezentat de limba **darghină** e vorbit de 155 000 oameni care locuiesc în ținuturi muntoase. Și darghina este limbă literară.

e) Subgrupul *lezghin* cuprinde zece limbi, unele din ele avînd dialecte foarte divergente: **lezghina**, limbă literară cu 205 000 vorbitori, **tabasarana** — 35 000; **agula, rutula, ţahura; buduha** cu 2 000 vorbitori, **krîza**; limba **udină**, vorbită în prezent de 2 700 locuitori în două sate, pare a fi continuatoarea limbii vechilor albani caucazieni; **archina** și **hinaluga**, limbă a populației ketșe care trăiește într-un sat izolat, situat la 2 300 m în Azerbaidjan.

Datorită reliefului muntos al regiunilor în care sînt vorbite, limbile din Dâghestan au suferit un puternic proces de diversificare dialectală. Necesitățile de comunicare au dus la bilingvism și au favorizat extinderea unor limbi de tranzit. Astfel, încă în evul mediu, limba avară și-a creat o normă unică pe baza dialectelor nordice (**bolmaț**) și s-a extins ca limbă oficială într-o mare parte a Daghestanului.

În structura limbilor caucaziene de est se observă unele trăsături comune, mai puțin numeroase decît în celelalte două grupuri. Fonetismul prezintă variații de la un subgrup la altul. Accentul, dinamic, este slab pronunțat (cu excepția limbii lezghine).

Temele nominale și verbale au, în general, structură bisilabică. Lexicul comun păstrat din limba-bază a grupului de

est cuprinde vreo 400 de afixe și cuvinte din fondul principal lexical.

Posibilitățile interne de îmbogățire a lexicului sînt slab utilizate. Fiecare limbă cuprinde un număr însemnat de elemente străine, îndeosebi arabe, turcești și rusești.

Structura morfologică a limbilor naho-daghestaneze este aglutinant-flexionară, cu particularitatea că aici latura flexionară e mai dezvoltată decît în celelalte limbi caucaziene. Cu excepția limbilor lezghină, agulă și udină, ele au clase nominale, marcate prin afixe care se alipesc și la adjective și verbe. Numărul claselor variază între patru și opt. În majoritatea limbilor, substantivele se împart în patru clase: raționale (zei și oameni) de sex masculin, raționale de sex feminin, animale, obiecte și fenomene.

Spre deosebire de grupul de vest, în limbile aparținînd grupului de est, flexiunea nominală e foarte complicată: limba lakă are 40 de forme cazuale, iar tabasarana — 48. Cazurile fundamentale sînt: nominativul, genitivul, dativul, ergativul, instrumentalul. La acestea se adaugă un număr variabil de cazuri locale: inesive (locul în care se află), elative (mișcarea din ceva), directive (direcția spre ceva), cazul punctului de plecare etc. Limba lakă are opt cazuri gramaticale și 32 cazuri locale.

Formele verbale includ afixe prin care marchează clasa subiectului și a obiectelor, aspectul, modul, timpul. Unele limbi includ în verb și afixe cu sens locativ. În limba lakă, de la un verb tranzitiv se pot construi circa 520 forme.

În frază domină juxtapunerea. Folosirea conjuncțiilor se întîlnește numai la limbile din subgrupul nah, aflate sub influența limbii gruzine. Limbile naho-daghestaneze folosesc construcții participiale cu funcție de propoziții secundare, întrucît subordonarea este slab dezvoltată. Legătura dintre propoziții este marcată uneori prin afixe sau prin intonație, numărul conjuncțiilor fiind redus.

În cele ce urmează citām cîteva fraze în limbile avară, hinalugă și batbikă.

Text în limba avară:

Реквечч/еб	бицарасда	бонгулареб	раэула
care nu convine	*spune*	*care nu place*	*aude*

ххвалч ал	ругуналдаса	раэул	ругун
sabie	*a răni mai mult decît*	*vorbire*	*rană*

ипт/ула.
face rău

„Cel ce spune o vorbă neplăcută, aude un răspuns neplăcut; mai mult decît rana săbiei, face rău rana cuvîntului".

Text în limba hinalugă:

Каьтиш	миси	сомаь.	Даь	сва
Hinalug	*mic*	*sat este*	*acest*	*sat*

Азарбайджан Республикаь	йарлашмышкъижмаь.	
în Azerbaidjană Republica	*se află*	

Са каьтиш свар даьниаь ахала йашамышквармаь
În acest hinalug sat mic popor trăieşte

каьтиш	ах/алы	х/ипаь	джуьраь	миц/
Hinalug	*a poporului*	*a sa*	*proprie*	*limba*

аттидамаь.
este

„Hinalug este un sat mic. Acest sat se află în Republica Azerbaidjană. În acest sat mic trăieşte poporul hinalug. Există o limbă proprie a poporului".

Text în limba baţbikă:

Бацби	ки́ко'	ламӯ	нах	дар
Baţbicii	*în trecut*	*de munte*	*popor*	*era*

бар	Кюха	нахи	бе́дѐ	цо	ба́гино
cîmpie	*Kahetia*	*bărbaţilor*	*afară de*	*nu*	*vizibilă*

дар.
era

„Baţbicii în trecut erau un popor de munte. Cîmpia Kahetia o vedeau numai bărbaţii".

Limbile din Asia

Spre deosebire de Europa, unde marea majoritate a limbilor sînt indo-europene, în Asia există o mare diversitate de familii lingvistice, apartenența unor idiomuri nefiind încă lămurită suficient. În afara unor limbi întîlnite în ambele continente (indo-europene, ugro-finice, turcice), pe teritoriul Asiei întîlnim numeroase limbi proprii acestui continent: mongole, tunguse (la care unii lingviști adaugă coreeana și japoneza), chino-tibetane, dravidiane, paleosiberiene etc.

Îmbinarea prezentării genealogice cu cea geografică este destul de dificilă, deoarece, ca și în Europa, limitele geografice nu coincid cu cele lingvistice.

LIMBILE INDO-EUROPENE

Întrucît marea majoritate a limbilor din Europa sînt indo-europene, este necesar, pentru punerea în evidență a comunității lingvistice dintre continentul nostru și o bună parte a celui asiatic, ca și prezentarea limbilor din Asia să înceapă cu cele care aparțin familiei indo-europene. Aceasta este reprezentată în Asia de cele două mari grupuri — indian și iranian — precum și de limba armeană care ocupă o poziție izolată[1].

[1] În afara acestora, pe teritoriul Asiei s-au vorbit în trecut și alte limbi indo-europene; în Turchestanul Chinez s-au descoperit în secolul nostru texte tocharice, din secolele V—VII e.n., iar în Asia Mică texte hitite din mileniul al II-lea î.e.n. Prin caracterul lor foarte arhaic ele au o deosebită importanță pentru gramatica comparată a limbilor indo-europene.

Grupul indian și cel iranian sînt unite adesea sub numele de limbi indo-iraniene sau ariene. Cuvîntul *ārya*, de unde vine termenul de Iran, este numele pe care și-l dădeau strămoșii comuni ai indienilor și iranienilor.

Limbile indiene sînt atestate în trei faze ale evoluției lor: indiana veche, medie și limbile indiene moderne.

Indiana veche este cunoscută sub două forme, diferite ca timp și bază dialectală: vedica și sanscrita. Limba vedică, bazată pe dialectul de nord-vest (Pendjab), este limba celor mai cunoscute texte indiene, a imnurilor religioase *Vedele* (*veda* „știință"). Înainte de a fi scrise, acestea au circulat oral, fiind transmise secret din generație în generație, în casta preoților. Cel mai arhaic text vedic este *Rigveda*, o colecție de imnuri, anterioare secolului al X-lea î.e.n., iar cel mai recent, *Atharva-veda*, o culegere de rugăciuni și descîntece. Producțiile în proză, *Brahmana* (comentariile *Vedelor* făcute într-o limbă mult mai evoluată) și *Upanișadele* (meditații filozofice) sînt mai noi.

Sanscrita, limba literară a operelor cu caracter laic (*samskṛta* „prelucrat, artistic"), este cunoscută sub două forme: sanscrita epică, ilustrată prin vestitele epopei indiene de cîteva sute de mii de versuri, *Mahābhārata* și *Rāmāyana* care au circulat multă vreme oral, fiind notate în scris abia prin secolul al V-lea e.n.; sanscrita clasică este limba unei literaturi bogate și variate. Cele mai cunoscute sînt operele lui Kālidāsa, colecțiile de povești *Panciatantra* și *Oceanul de povești* etc. Fixată într-o formă savantă prin eforturile gramaticilor indieni (celebru este Pāṇini din secolul al IV-lea î.e.n.), sanscrita s-a păstrat ca limbă literară și ca limbă curentă a păturilor culte pînă în epoca modernă. În anul 1961, cîteva mii de oameni, mai ales brahmani, au declarat sanscrita ca limbă maternă.

Indiana medie e reprezentată de limbi comune care s-au dezvoltat paralel cu sanscrita literară. Acestea sînt denumite cu termenul de *prākrit* (*prakṛt* „natural", „popular"). Bazate în parte pe limba vorbită, în parte pe sanscrita clasică, aceste limbi au fost folosite în literatura lirică și

dramatică alături de sanscrită. În perioada medie au existat și limbi religioase, dintre care celebră este *pāli*. Încă înainte de era noastră, *pāli* era răspîndită în Ceylon, iar în jurul anului 1000 e.n. s-a răspîndit într-o serie de țări, la est de India. În unele țări, și mai ales în Ceylon, pāli se folosește și acum ca limbă a budismului și în diferite sfere de cultură. Ea are o situație specială, pe de o parte prin faptul că din punct de vedere lingvistic reprezintă forma cea mai veche a limbilor indiene medii, pe de altă parte, prin aceea că devenind limba unei înalte culturi în care s-au scris opere religioase, filozofice, științifice, beletristice, a avut un mare rol în dezvoltarea culturii Indiei și a țărilor vecine. Ca limbă a budismului ea s-a extins în Birmania și Peninsula Indochina.

Limbile *indiene moderne*, formate prin jurul anului 1000 e.n., sînt mărginite la nord-vest de limbile iraniene, la nord și nord-est de limbile tibeto-birmane, la răsărit de limbile munda și la sud de cele dravidiene. Ele sînt vorbite, de asemenea, în jumătatea de sud a insulei Ceylon (în cealaltă jumătate se vorbesc limbi dravidiene). Numărul total al vorbitorilor de limbi indiene moderne este de vreo 400 000 000 (în 1961). Clasificarea lor este oarecum convențională, mai ales datorită complexității repartiției grupurilor lingvistice.

Dintre limbile indiene moderne fac parte: *A)* Grupul central (**hindi, urdu**); *B)* grupul de răsărit (**bengali, oriya, assami,** dialectele **bihari**); *C)* grupul de sud (**marathi**); *D)* grupul de apus (**rajasthani, gujarati**); *E)* grupul *pahari* (**nepali**); *F)* limbile **darde**; *G)* grupul de nord-vest (**punjabi, lahnda, sindhi**); limba **singhaleza**; limba **țigănească**.

Deoarece multe din limbile indiene se folosesc într-o serie de țări, ele vor fi prezentate pe grupuri înrudite, ținîndu-se seama în același timp, în măsura posibilității, și de importanța lor în diferite țări, precum și de numărul de vorbitori. Dat fiind că majoritatea se vorbesc în India, vor fi expuse mai întîi limbile din acest stat.

A) Din *grupul central* din India fac parte limbile **hindi de răsărit** și **hindi de apus**, fiecare împărțindu-se în multe dialecte. Cel mai important dialect în hindi de apus este **hindustani**. Acesta a devenit limba națională a indienilor, folosită ca mijloc de comunicare de diferitele populații din

India, care colindă marile centre comerciale și industriale ale țării în căutare de lucru. Formată pe baza dialectelor de la nord de Delhi și din Pundjab, hindustani e vorbită pe un teritoriu vast în nordul Indiei, în Pakistan, de vreo 150 000 000 de oameni, în afara celor care o folosesc ca a doua limbă. Ea are două forme literare: **hindi**, limba de stat în India, și **urdu**[1], limba de stat în Pakistan (alături de bengali și engleză).

Apariția limbii hindi literare e legată de epoca formării limbilor noi indiene pe baza celor medii. Începutul literaturii datează din secolul al XII-lea și e reprezentat de poezia epică. Pînă la începutul secolului al XIX-lea, literatura a constat aproape exclusiv din poezie.

Marea varietate a idiomurilor din India (peste 720), a dus la împărțirea administrativă a țării în 14 provincii lingvistice, fiecare idiom din aceste provincii fiind promovat, prin constituție, ca limbă oficială. Din aceste motive, problema limbii unice capătă o deosebită importanță. Încă în secolul al XIV-lea, în India a existat un mare număr de limbi literare, în care s-a scris o literatură mai ales beletristică și religioasă. După cucerirea Indiei de către englezi, engleza s-a impus ca limbă de stat, a relațiilor de tot felul, limbile locale trecînd pe planul al doilea. Totuși, engleza e folosită curent numai de 2% din populație, în timp ce masele largi nu o cunosc.

La începutul secolului nostru, o dată cu creșterea mișcării naționale, s-a pus problema înlocuirii limbii engleze cu limbile locale. Astfel, s-a ales ca limbă națională, hindi, cunoscută de aproape 50% din populația țării. Constituția din 1950 a stabilit introducerea treptată a limbii hindi, după o perioadă de 15 ani. Această măsură a întîmpinat o puternică opoziție din partea sudului, în care se vorbesc limbi dravidiene.

Deși în ansamblu se manifestă o puternică campanie împotriva introducerii limbii hindi și se cere promovarea limbii locale, se favorizează în același timp răspîndirea și folosirea limbii engleze.

În cele din urmă, în 1965, la a XV-a aniversare a eliberării Indiei, hindi a fost declarată ca limbă oficială

[1] Pentru limba u r d u, vezi și pag. 114.

pe tot teritoriul Indiei, iar engleza ca a doua limbă oficială.

În ce privește notarea în scris a limbii hindi, se întrebuințează sistemul *devanāgarī*, bazat pe scrierea veche indiană brahmană, ilustrată cu documente din secolul al III-lea î.e.n.

Din punct de vedere structural, sistemul fonetic al limbii hindi se caracterizează prin vocale lungi și scurte. În afara consoanelor cunoscute și în alte limbi, trebuie pomenite cele cerebrale[1] (cacuminale), împrumutate din limbile dravidiene. În sistemul morfologic, alternanțele vocalice joacă un mare rol (ca și în indo-europeană): *itihās* „istorie", *aitihāsik* „istoric" (adj.); *Budha* „Buda", *bāoddha* „budist". O trăsătură caracteristică a limbii hindi, ca și a altor limbi indiene noi, este repetarea aceluiași cuvînt sau folosirea elementelor sinonimice pentru marcarea unor valori gramaticale sau lexicale. De exemplu, *accha-accha* înseamnă „foarte frumos", *kala ka kala* „foarte negru". Îmbinările de cuvinte sinonime (sau care fac parte din aceeași sferă semantică) au, cînd sensul primului cuvînt, cînd al celui de-al doilea: *bal-bacce* înseamnă sau „copii" sau „familie"

Text în limba hindi:

चूंकि	वह	बीमार	था	इस वास्ते	न आ	सका।
cūṅkī	vah	bīmār	thā,	is vāste	na ā	sakā
deoarece	*el*	*era*	*bolnav*	*nu a putut*		*să vină*

„El nu a putut veni, deoarece era bolnav".

B) Grupul de răsărit al limbilor indiene e format din limbile **bengali, oriya** și **assami,** precum și din dialectele **bihari.**

Caracteristic acestui grup este procesul pierderii vechiului sistem flexionar, mai vizibil decît în alte limbi indiene noi. În schimb, în limbile din grupul de răsărit sînt bine reprezentate noile tipuri de declinare și conjugare, formate prin aglutinare.

---

[1] Sînt numite astfel consoanele anterolinguale, la a căror articulare vîrful limbii este întors în sus și arcuit spre partea posterioară a gurii.

Limba bengali, folosită în Bengal (la vărsarea Gangelui) și în Pakistanul de răsărit, e vorbită de vreo 60 000 000 de oameni. Limba literară este bazată mai ales pe sanscrită, fiind o creație a oamenilor instruiți. Originea literaturii bengali se plasează în epoca budismului. Între secolele al XIV-lea și al XVII-lea, paralel cu formarea trăsăturilor specifice ale limbii, înflorește o bogată poezie. În secolul al XIX-lea, literatura bengali ocupă primul loc în India, îmbogățindu-se cu unele genuri aduse din Europa, în primul rînd cu romanul. Printre scriitorii mai de seamă, Rabindranath Tagore e cunoscut în toată lumea. Alfabetul folosit pentru notarea limbii bengali este o variantă a scrierii *devanāgarī*. Vocabularul conține împrumuturi vechi (încă din secolul al XIII-lea) arabe, persane, turcice. În limba bengali contemporană au intrat un mare număr de cuvinte din limbile europene de apus: portugheză, olandeză, franceză și mai ales engleză.

Limba oriya, limba oficială în statul Orissa, e vorbită de 13 000 000 de oameni, răspîndiți și în statele Madhya Pradesh și Bihar. Pe acest teritoriu se vorbesc și limbile munda și dravidiene. Dialectele limbii oriya sînt destul de apropiate între ele. Mai deosebit este dialectul *bhatri* care face trecerea la *marathi*. Literatura, destul de săracă și reprezentată mai ales prin poezie (prima operă în proză datează din secolul al XIII-lea) a cunoscut în ultima vreme genuri noi de creație. Oriya are la bază o scriere proprie, bazată pe devanāgarī.

Limba assami, limba oficială a statului Assam din India e vorbită de vreo 5 000 000 de oameni. Istoria limbii literare începe în secolul al XIV-lea, cînd apar lucrări cu conținut religios. Un rol de seamă în formarea limbii literare l-a jucat mișcarea împotriva asupririi brahmane. Scriitorii au folosit în operele lor limba vie a poporului, evitînd cuvintele sanscrite. În a doua perioadă a istoriei limbii literare (începînd cu secolul al XVII-lea), în assami s-a dezvoltat un gen literar, inexistent în alte limbi indiene, cronica istorică, în care este zugrăvită istoria regiunii din ultimii 600 de ani. De asemenea, s-a dezvoltat o anumită poezie, cu o lungă tradiție filozofică și religioasă. În secolul al XIX-lea — cînd începe perioada nouă a limbii literare — sub influența europeană, au apărut în literatura assamică

genuri noi: romanul, nuvela etc. Limba assami folosește scrierea bengali.

Dialectele **bihari** sînt folosite ca mijloc de comunicare curentă în regiunea Bihar de vreo 50 000 000 de oameni. Pe lîngă aceste dialecte, în toate sferele de activitate se folosește limba hindi literară. Trebuie menționat încă și faptul că dialectele bihari sînt reprezentate printr-o bogată literatură folclorică. În toate se folosește scrierea devanāgarī.

C) Grupul de sud al limbilor indiene e reprezentat de limba **marathi**, care e vorbită într-o mare parte a statului Bombay, inclusiv Gôa, de către 28 000 000 de oameni. Ca structură ea are trăsături fonetice și morfologice interesante. Declinarea o apropie de limbile de apus, în timp ce conjugarea de cele de răsărit. În vocabular se găsesc multe cuvinte care lipsesc din celelalte limbi indiene. Dialectele, împărțite în trei grupuri, prezintă o unitate destul de mare, cu excepția dialectului *konkani*, socotit uneori ca limbă independentă (1 500 000 de vorbitori).

Limba marathi este una din cele mai dezvoltate din India nouă. Poezia, care se afirmă din secolul al XIII-lea, ajunge la mare înflorire în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Alături de literatura filozofică cu caracter religios, s-a dezvoltat o bogată poezie lirică. Literatura în proză a înflorit în secolul al XIX-lea, o dată cu mișcarea de eliberare națională. Ca și în alte părți de pe teritoriul Indiei, și aici, în ultima vreme se dezvoltă diferite genuri moderne. Se folosește scrierea devanāgarī.

D) Grupul de apus cuprinde limbile **rajasthani** și **gujarati**, foarte apropiate între ele și asemănătoare cu dialectele grupului hindi de apus.

Limba rajasthani e reprezentată de un grup de dialecte din statul Rajasthan și din partea de sud-vest a statului Madhya Pradesh. În ansamblu, limba rajasthani e vorbită de peste 15 000 000 de oameni. Cel mai important dialect, *marvari*, e folosit dincolo de granițele statelor respective, fiind vorbit de negustorii răspîndiți în întreaga Indie. Datorită puternicei fărîmițări feudale, dialectele formează de multe ori idiomuri de sine stătătoare, fără ca deosebirile dintre ele să fie totuși foarte mari. Cele 20 de dialecte pot fi împărțite în patru grupuri: de apus *(marvari)*, de răsărit, de nord-est și de nord-vest. În forma veche a dia-

lectului marvari, cunoscută sub numele de *dingal*, există o producție poetică religioasă și eroică din epoca feudală, interesantă, dar puțin studiată. Se folosește scrierea devanāgari, precum și o scriere proprie.

Limba gujarati e vorbită de vreo 16 000 000 de oameni în Gujarat, în peninsula Kathiawar și la granița de răsărit a statului Bombay, pînă la Damoh de sud. Limba gujarati se remarcă prin caracterul ei unitar, deși dialectele *bhili* și *khandeși* sînt socotite uneori limbi separate, primul vorbit de vreo 2 000 000 de oameni, iar celălalt de aproximativ 1 000 000. Acestea păstrează urme ale unei structuri neariene, probabil din limbile munda sau dravidiene. Literatura, care apare încă din secolul al XV-lea, ca și în alte limbi din India, e reprezentată pînă în secolul al XIX-lea prin poezie. După o perioadă de stagnare în secolul al XIX-lea, literatura gujarati s-a îmbogățit în ultimele decenii cu genuri noi. Alături de devanāgari se folosește uneori o scriere specială.

E) Grupul pahari („de munte") cuprinde limbile și dialectele răspîndite la poalele muntelui Himalaya din Nepalul central pînă la Kashmir. Deși apropiate ca poziție geografică de hindi și punjabi, ele seamănă, ca structură, cu dialectele rajastani.

Limbile pahari se împart, la rîndul lor, în grupurile de răsărit, central și de apus.

În răsărit, **nepali** e vorbită ca limbă maternă de vreo 8 000 000 de oameni în Nepal, și de vreo 400 000 în India. Ca limbă auxiliară, e vorbită de încă aproximativ 1 000 000 de oameni în Nepal și de vreo 300 000 în nordul Bengalului de apus. Ea a apărut în Nepal prin secolul al XVI-lea, o dată cu emigranții care au cucerit puterea în țară în secolul al XVIII-lea.

Ca structură, limba este influențată de limbile vecine, tibeto-birmane. Literatura scrisă în nepali este destul de săracă. Se folosește scrierea devanāgari.

În micul stat al Nepalului sînt foarte multe idiomuri — cam 60 de limbi și dialecte, mai mult sau mai puțin diferite, cele mai multe aparținînd grupului de limbi indo-iraniene și tibeto-birmane.

Grupul central al limbilor pahari face trecerea la cel de
 apus și cuprinde două limbi apropiate: **kumani** — vorbită

de 600 000 de oameni și **garhvali** — folosită de vreo 500 000 de vorbitori. Ambele sînt notate prin scrierea devanāgarī.

Pahari de apus cuprinde nouă grupuri de dialecte, vorbite între Dehra Dun și Kashmir. După unele statistici, numărul vorbitorilor este de vreo 800 000, după altele — de vreo 2 000 000. Această limbă, mai asemănătoare cu limbile darde, decît cu pahari centrală și de est, folosește, dintre scrierile mai cunoscute, devanāgari și persana.

F) Limbile *darde* reprezintă limbi indiene din nordul Indiei și Pakistanului, precum și din regiunea Afghanistanului, învecinată cu India. Ele ocupă un loc intermediar între limbile indiene și cele iraniene, avînd asemănări cu amîndouă, mai apropiate fiind însă de cele indiene. Clasificarea lor nu este aceeași la toți specialiștii. Lipsa unei tradiții scrise (în afară de kashmiră), precum și numărul mare și variat de dialecte, îngreunează gruparea lor genealogică.

În dialectele **șina**, răspîndite în partea de nord a Kashmirului, vorbesc vreo 70 000 de oameni (în 1931). La apus de acestea, se folosește **hohistani** de vreo 67 000 de oameni, după datele din 1957, și **khowar**, de vreo 95 000.

Limba kashmiră, vorbită în valea rîului Jhelum de vreo 1 500 000 de oameni, e singura dintre limbile darde care posedă o literatură scrisă, cunoscută încă din secolul al XIII-lea. În kashmira modernă s-a dezvoltat o poezie interesantă. În ultima vreme, a început să fie cultivată și proza. Kashmira este notată în scrierea persană și devanāgarī, precum și într-o veche formă locală.

G) Grupul de nord-vest al limbilor indiene este reprezentat prin cele care se vorbesc mai ales în Pakistan: **punjabi, lahnda,** și **sindhi.**

Limba punjabi, răspîndită în Pakistanul de vest și în statul Punjab din India, e vorbită de vreo 21 000 000 de oameni (dintre care marea majoritate în Pakistan). Ea se împarte în două dialecte importante: unul de circulație curentă, și altul restrîns la regiunea de nord. Literatura apare încă din secolele XII—XIII. Creația modernă este reprezentată prin genurile de bază ale prozei și poeziei. Limba punjabi e scrisă cu alfabetul *gurmukhi*, creat în secolul al XVI-lea pe baza scrierii devanāgarī. Mai puțin frecventă e scrierea persană și devanāgarī.

Limba lahnda sau punjabi de apus, împărțită în vreo 20 de dialecte, e vorbită în Pakistanul de vest de 10 000 000 de oameni. Dialectele sînt grupate în cele de sud, de nord-est și de nord-vest. Circulație mai largă o are unul din dialectele de sud. Se folosește scrierea persană, precum și unele forme prelucrate de scriere proprie.

Limba sindhi e vorbită de vreo 4 000 000 de oameni în Pakistan (în regiunile Karachi, Hyderabad), și de vreo 750 000 în India (emigranții din Pakistan în marile orașe). Limba literară este reprezentată printr-o literatură destul de săracă, care apare în secolele XVII—XVIII și care se dezvoltă astăzi atît în Pakistan, cît și în India (mai ales în Bombay). Scrierea reprezintă o formă originală a alfabetului lahnda. În tipărituri se folosește alfabetul gurmukhi și devanāgarī, dar se preferă cel persan, completat cu numeroase semne.

În Pakistan se folosește ca limbă de stat forma literară a limbii hindustani, **urdu**[1], alături de engleză și de bengali. (Cuvîntul *urdu*, de origine mongolă sau turcă, înseamnă „armă", „lagăr militar" și e folosit în India încă din secolele XI—XIII; ca nume de limbă e întrebuințat din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea). Urdu, una din cele mai însemnate limbi literare indiene, se folosește și în India, în Uttar Pradesh și Punjab. Apariția limbii urdu e legată de cucerirea Indiei de nordde către armatele musulmane care au avut o mare influență asupra limbilor și popoarelor de pe aceste meleaguri.

La începutul secolului al XIII-lea, orașul Delhi, centru economic, politic și cultural al Indiei de nord, ajunge sub conducerea musulmană. Urdu s-a format treptat pe baza dialectului *khari boli*, ca urmare a îndelungatei interacțiuni cu limbile iraniene (mai ales persana), și cele turcice pe care le foloseau cuceritorii străini. Limba literară apare prin secolele XVI—XVIII. Pînă la începutul secolului al XIX-lea, literatura este reprezentată, ca și în hindi, aproape exclusiv de poezie. Influențată puternic de tradiția literară persană, urdu folosește forma musulmană a alfabetului arab și ca în toate limbile cu caractere arabe, direcția rîndurilor

[1] Vezi și pag. 107, 108.

e de la dreapta la stînga (cifrele se scriu însă, de obicei, de la stînga la dreapta).

În afară de alfabet, limba urdu se deosebește de hindi prin elemente de vocabular. Ca o consecință a dominației persane (pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea), urdu s-a îmbogățit cu numeroase împrumuturi din persană, care au pătruns atît prin limba vorbită, cît și prin formele oficiale (școală, administrație etc.).

Populația din Pakistan, ca și cea din India, e neunitară. Astfel, sînt folosite 24 de limbi independente și foarte multe dialecte. Unele limbi sînt notate în scris și sînt cultivate ca limbi literare. În general, în Pakistan există însă o mai mare unitate a populațiilor decît în India, bazată pe comunitatea istorică, culturală și lingvistică. Marea masă a pakistanezilor — 98% — vorbește șase limbi de bază: beluciană, bengali, punjabi, afghană, sindhi și urdu. În partea de răsărit a Pakistanului, 97% din populație sînt bengalezi. De multe ori minoritățile sînt bilingve, adoptînd limba majorității. Procentul cunoscătorilor limbii urdu e destul de mic. Ca limbă maternă ea este vorbită de numai 3% —4% din populație. Din 1947, după despărțirea Indiei în India propriu-zisă și Pakistan, urdu a fost declarată limbă oficială a Republicii Islamice Pakistan. Impregnată cu arhaisme și cu termeni din persană și arabă, ea nu poate constitui un mijloc comun de înțelegere. Nu e de mirare că imnul de stat în care, din 50 de cuvinte 48 sînt luate din persană și arabă, nu a fost înțeles nici măcar de locuitorii din apusul Pakistanului, unde se găsesc vorbitori ai limbii urdu. De aceea s-a pus problema traducerii lui în bengali.

Limba literară contemporană este, astfel, departe de a fi accesibilă maselor largi, ceea ce face ca engleza să se mențină ca limbă oficială în școli, administrație etc.

Limba singhaleză se folosește de majoritatea locuitorilor din Ceylon — cam 5 000 000 de oameni — în partea de sud a insulei, în nord vorbindu-se limbi dravidiene. Singhaleza s-a separat de celelalte limbi indo-iraniene pe la jumătatea mileniului I î.e.n. și a avut o evoluție independentă, astfel încît poziția ei printre limbile indiene nu poate fi stabilită cu precizie. Limba modernă, formată în jurul anului 1000, este reprezentată printr-o literatură bogată, con-

tinuată pînă astăzi. Limba literară clasică, constituită încă din secolul al XIII-lea, are un aspect diferit față de limba vorbită. Ea a fost puternic influențată în secolul trecut de sanscrită. Foarte accentuată este și influența limbilor dravidiene. Dialectul *mahl* al limbii singhaleze e folosit în insulele Maldive (sud-vestul Indiei). Ca și în cazul celorlalte scrieri din sud, alfabetul e bazat pe devanāgarī.

În sfîrșit, o limbă indiană, aparte prin soarta ei, este **limba țigănească**. Numărul total al vorbitorilor de limbă țigănească este greu de stabilit, deoarece țiganii sînt răspîndiți în foarte multe țări; în total se pare că sînt cam 1 000 000.

Aparținînd la origine grupului indian de nord-vest, țiganii au pornit ca nomazi și s-au împărțit prin secolul al V-lea e.n. în două ramuri: cea asiatică (țiganii din Palestina) și cea din Europa, unde au venit prima dată în Bizanț și Balcani, prin secolul al XII-lea, ajungînd mai tîrziu pînă în America. Țiganii s-au răspîndit în Europa în secolul al XV-lea, cînd au apărut în Moldova, în timpul lui Alexandru cel Bun. Cam în aceeași vreme îi întîlnim în Germania și în Franța. După unele cronici vechi, ei s-au dat drept locuitori ai Egiptului (de unde și termenul de *faraon* din numele propriu *Faraon*, titlu al vechilor regi ai Egiptului).

În unele țări li s-au acordat anumite privilegii. Astfel, în Transilvania, în timpul reginei Maria Tereza au primit pămînt, au fost îndrumați să meargă la școală.

Țiganii aparțin la diferite religii: mahomedană, iudaică, creștină. Limba lor a suferit numeroase transformări, după țara în care locuiesc. Uneori aceste modificări sînt atît de mari — nu numai în vocabular, ci și în structura gramaticală — încît țiganii din diverse țări nu se înțeleg între ei. Venind în contact cu păturile cele mai de jos, din limba lor au intrat multe cuvinte în argoul diferitelor țări, și uneori chiar în limbajul familiar. În limba română, cuvinte ca *barosan*, *bișțari*, *(a) hali*, *(a) mangli*, *mișto*, *(a) șuti* ș.a. au o deosebită circulație și savoare în unele cercuri.

Iată un fragment dintr-o poveste care circulă la țiganii din țara noastră:

Sas ek raji phiuli haj sas l'ek raklo haj mardás
116 *era o femeie văduvă și era ei un fiu și a înfipt*

peste	angusti	and	o părete	haj	pendou...
al său	*inel*	*în*	*perete*	*şi*	*a zis...*

„Era o femeie văduvă care avea un fiu. Acela a înfipt inelul său în perete şi a zis..."

LIMBILE IRANIENE

Limbile iraniene sînt, aşa cum s-a mai arătat, strîns înrudite cu cele indiene. Ele provin din limba iraniană comună care începe să se diferenţieze probabil în mileniul al doilea î.e.n. Diversificarea a fost foarte puternică, întrucît în majoritatea cazurilor, vorbitorii diferitelor limbi iraniene nu se înţeleg între ei. Deosebirile dintre ele au fost marcate mai ales printr-un ritm inegal de evoluţie. De exemplu, încă din vremea cuceririi arabe (secolul al VIII-lea e.n.), persana pierduse aproape complet vechiul sistem de flexiune, în timp ce afghana îl păstrează pînă în vremea noastră. Alte deosebiri se explică prin contactul cu diferite limbi, fie că acestea au avut rol de substrat (ca de exemplu, substratul caucazian pentru limba osetă), fie că au împrumutat limbilor iraniene cuvinte noi.

Din punct de vedere istoric, limbile iraniene sînt periodizate în trei faze:

Limbile vechi sînt cunoscute puţin, prin documente izolate. Primele texte de limbă iraniană sînt scrise în **vechea persană**, cunoscută prin inscripţii cuneiforme din vremea regilor Ahemenizi (secolele VI—IV î.e.n.), cele mai importante datînd din timpul lui Darius şi Xerxes. **Avestica** este limba unor texte ale religiei mazdeice, creată, după legendă, de marele reformator Zarathustra (Zoroastru). Textele, cunoscute sub numele de *Avesta*, diferă ca structură şi ca întindere: *gāthās*, bucăţi în limba arhaică (probabil din secolul al VIII-lea î.e.n.), şi *avesta* propriu-zisă, culegere de imnuri foarte vechi şi prescripţii rituale mai recente care au fost redactate în scris, în primele secole din era noastră.

Limbile iraniene medii se extind pe perioada dintre secolele IV—III î.e.n. şi secolele VIII—IX e.n. Această perioadă se caracterizează prin pierderea treptată a vechiului sistem flexionar şi prin creşterea rolului construcţiilor analitice, proces care se poate urmări foarte bine pe baza istoriei

limbii persane. În documentele de limbă veche, sistemul flexionar era foarte bine reprezentat, în timp ce în persana medie, mai ales la nume, este evidentă predominarea formelor analitice. Limbile iraniene medii cuprind grupul occidental și grupul oriental. În grupul occidental intră, **sogdiana**, limba de înțelegere comună în toată Asia centrală atestată prin texte budiste și creștine din secolul al VIII-lea, **saka**, reprezentată prin texte budiste din același secol, **horezmica**, cunoscută numai prin glose și cîteva fraze citate în textele juridice arabe. Din grupul oriental se cunoaște limba **partă** (**partică**), atestată mai întîi prin inscripțiile regilor Sasanizi (secolul al III-lea) și **persana medie** care continuă vechea persană și stă la baza persanei moderne. Ea e atestată prin inscripții ale regilor Sasanizi și printr-o literatură variată.

Limbile iraniene moderne (din secolul al IX-lea) se întind pe un vast teritoriu de la Tigru pînă în Turchestanul Chinez și din Caucaz pînă la nord de Golful Persic și Marea Arabiei.

Pînă în ultima vreme, toate au fost notate cu scrierea arabă (cu excepția osetei pentru care, în secolul al XVIII-lea, s-a folosit alfabetul slav bisericesc, apoi alfabetul rus). Pentru unele limbi iraniene, în ultimele decenii s-au elaborat noi alfabete.

Dintre limbile iraniene moderne mai cunoscute sînt: **persana, tadjika, afghana, beluciana, kurda, oseta.**

Cea mai importantă dintre limbile vorbite astăzi este **persana**, limba de stat a întregului Iran, dar folosită ca limbă maternă numai de perși (peste 10 000 000). În afara Iranului, grupuri de vorbitori de limbă persană se găsesc în țările arabe, în republicile Caucaziene și în Asia Centrală. Primele documente de limbă modernă datează din secolul al IX-lea. Bazată pe persana medie, ea se prezintă sub o formă păstrată aproape neschimbată pînă astăzi. Vorbită la început în India de vest și Khorasan, în secolele următoare, persana s-a răspîndit în răsăritul Indiei, înlocuind treptat limbile folosite acolo. Dialectele persane sînt răspîndite pe un teritoriu vast, fiind caracterizate prin numeroase elemente de substrat.

După cucerirea arabă, perșii au trecut la scrierea arabă, completată cu unele semne (încercarea de a introduce pe la 1930 alfabetul latin nu a avut succes). Un rol important în

fixarea normelor limbii literare l-au avut poeții și scriitorii din răsărit, din epoca de după cucerirea arabă. În secolul al X-lea, limba literară este ilustrată prin opera marelui poet Firdusi care a scris *Cartea regilor* (*Șahname*, epopee istorică), și a renumitului savant, Omar Khayam.

Influențat mult de arabă, vocabularul limbii persane este astăzi mai mult arab decît iranian. Fonetica și structura gramaticală se deosebesc puțin de epoca clasică. În fonetică se observă reducerea vocalelor de la opt la șase (*ă, â, e, i, o, u*) și pierderea opoziției de cantitate. În structura gramaticală se remarcă aceeași tendință de dezvoltare a construcțiilor analitice, atît la nume, cît și la verb.

Dialectele persane de pe teritoriul Iranului sînt puțin studiate. Un grup relativ omogen este alcătuit din idiomurile de lîngă Marea Caspică, *ghîlakî* și *măzandarănî*, vorbite de 1 300 000 de oameni. Ele reprezintă prelungirea dialectelor iraniene de nord-vest, care s-au răspîndit aici încă din antichitate. Pe lîngă dialectele materne, vorbitorii folosesc persana care, de altfel, a influențat în mare măsură dialectele, mai ales la orașe[1].

În satele din Iranul central și de apus, precum și în Azerbaidjanul iranian, se păstrează pînă astăzi grupuri de idiomuri bine delimitate care, cu toată influența limbii persane, continuă unele dialecte iraniene de nord-vest. Studierea acestora este încă nesatisfăcătoare și de aceea clasificarea dialectelor nu e destul de clară. Pe teritoriul provinciei Far există un grup de dialecte cunoscute sub numele de „idiomuri tadjice ale provinciei Far". Marea masă a populației de limbă iraniană din această provincie vorbește diferite dialecte ale limbii persane și unele dialecte de sud-vest (mai puțin cele de nord-vest).

În sud-estul Iranului se folosește limba **beluciană**[2], iar în sud-vest dialectele *lur* și *bahiar* care, deși nu sînt notate în scris, sînt vorbite de 1 500 000 de oameni. Singurul dialect iranian cunoscut la sud de Golful Persic este *kumzărî*, vorbit de un număr redus de beduini care trăiesc în Arabia Saudită.

Tot din persana medie s-a format limba modernă **tadjikă**, limba de stat în R.S.S. Tadjikă. Aceasta e vorbită, de ase-

[1] Vezi și *Limba tălisi*, pag. 122.
[2] Vezi pag. 122.

menea, în unele regiuni din R.S.S. Uzbekă, R.S.S. Kirghiză și R.S.S. Kazahă, precum și în unele părți din Asia Centrală. Numărul vorbitorilor din U.R.S.S. este de circa 1 500 000, iar numărul total este de vreo 3 000 000.

Primele atestări de limbă tadjikă datează din secolul al IX-lea și sînt notate cu scriere arabă, care s-a menținut pînă în anul 1930, cînd a fost înlocuită cu alfabet latin. Din 1940 se folosește alfabetul rus. Fărîmițarea caracteristică feudalismului a dus la diferențierea și păstrarea particularităților dialectale. După Marea Revoluție Socialistă din Octombrie o dată cu formarea națiunii tadjice, a început și procesul de concentrare a dialectelor. Apropierea limbii literare de limba vorbită de popor se face pe de o parte prin influența radio-ului, a școlii, presei, pe de altă parte, prin efortul scriitorilor care încearcă să apropie limba literară de cea vorbită. Limba tadjikă literară, ca și persana, păstrează trăsăturile de bază ale limbii literare clasice. Și astăzi, orice știutor de carte poate înțelege fără greutăți pe marele poet Firdusi din secolul al X-lea.

Din punct de vedere structural, ca și în persană, numărul vocalelor s-a redus de la opt la șase *(o, e, û, a, u, i)*, s-a pierdut valoarea fonologică a cantității vocalelor. În gramatică, s-a schimbat funcția pronumelor enclitice, a unor prepoziții etc. Există însă și unele trăsături proprii limbii tadjice. Astfel, în sistemul verbal, aspectul este redat cu ajutorul elementului *ist-* al verbului *istodan*: *navišta istodaam* „eu scriu (acum)", *navišta istoda budam* „eu am scris (într-un anumit moment din trecut)". Particularitățile care o deosebesc de persană apar mai ales în lexic, unde împrumuturile rusești și turcești sînt destul de numeroase.

În R.S.S. Tadjikă se păstrează singura limbă iraniană care continuă sogdiana[1], limba **yaghnobî**, vorbită de vreo 2 000 de oameni care cunosc în același timp și tadjika. Primele materiale din această limbă au fost culese pe la 1870 și au atras în mod deosebit atenția iraniștilor.

În regiunea podișului Pamir, în munții Tadjici, în regiunea autonomă Tadjikă, în regiunile învecinate cu Pamirul din Afghanistan și din nord-vestul Chinei, se folosesc, alături de tadjikă, mai multe limbi iraniene, aduse cu multă

[1] Vezi pag. 118.

vreme în urmă de expansiunea iraniană. Uneori deosebirile între ele sînt foarte mari, vorbitorii înţelegîndu-se numai în tadjikă. Primele materiale referitoare la aceste limbi datează din ultimele decenii ale secolului trecut. Numărul vorbitorilor este de aproximativ 80 000, dintre care jumătate se află în U.R.S.S.

Din acest grup fac parte limbile **sugni** (şi varietăţile lor **rşani, bartangi, orosori** şi **sarîkoli**), **yăzgulami,** numite aşa după văile Pamirului unde se folosesc, **işkaşimi** şi **wakhi.** Toate aceste limbi sînt nescrise.

După unele clasificări intră în acest grup şi **yaghnōbī** *(vezi mai sus)*, **ōrmuri, parācī,** vorbite la nord de Kabul (doar de vreo 8 000 de locuitori care folosesc din ce în ce mai mult tadjika).

Un grup de dialecte tadjice se vorbesc şi în Afghanistan, de aproximativ 3 500 000 de oameni. Cel mai important este dialectul din Kabul, capitala ţării. Există astăzi tendinţe de stabilire în Afghanistan a unei ramuri a limbii literare persane, care se formează mai ales pe baza tradiţiei literare clasice persano-tadjice, fără a se neglija total aportul limbii vorbite.

Limba afghană (**pusthtu**) se foloseşte ca limbă oficială în Afghanistan din anul 1936. Vorbitori de limbă afghană există şi în Iran, Pakistan, Belucistan, India. Din numărul total de 14 000 000 de vorbitori, circa 5 500 000 se află în Pakistan.

Limba afghană este atestată din secolul al XV-lea prin opere influenţate puternic de literatura persană. Pe plan teritorial afghana este reprezentată de două grupuri distincte de dialecte: de nord-est şi de sud-vest. Promovată ca limbă de stat în urmă cu trei decenii, afghana este folosită în prezent în reviste, jurnale, manuale, literatură artistică. Literatura orală are o bogată tradiţie şi ea îşi afirmă şi azi valoarea.

În structura fonetică şi gramaticală afghana se deosebeşte de persană şi tadjikă. Ea are şapte vocale *(a, ă, i, u, e, o, ə)*. În sistemul consonantic este caracteristică prezenţa a patru africate. Spre deosebire de persană şi tadjikă, unde accentul cade pe ultima silabă a cuvîntului, în afghană accentul este mobil şi are un rol important în structura gramaticală. Alături de categoria numărului, afghana a

păstrat și categoria genului (masculin și feminin) și sistemul declinării cu două cazuri.

Limba beluciană este vorbită mai ales în Belucistan, teritoriu care ține în partea de vest de Iran și în cea de est de Pakistan. Ea este folosită ca limbă maternă de vreo 2 000 000 de oameni (în 1959). În afara Belucistanului, beluciana e folosită în sudul Afghanistanului, în Iran, pe malul drept al Indusului, în India, în R.S.S. Turkmenă, numărul total de vorbitori ridicîndu-se la 2 500 000. Ea se împarte în două grupuri de dialecte: din est și din vest (acestea din urmă fiind mai arhaice). Limba beluciană literară n-a cunoscut o mare dezvoltare. Abia în ultima vreme a început să apară în Pakistan o literatură beletristică tipărită (mai ales poezie) și ziare, notate în alfabet arab.

Un alt grup de limbi iraniene îl formează cele din nord-vest, destul de diferite între ele, cu toate că au trăsături comune.

În R.S.S. Azerbaidjană și în unele regiuni din R.S.S.A. Daghestan se folosește **limba tăti** de circa 11 000 de oameni. Ea este împărțită în două grupuri: cel din Azerbaidjan, și așa-numitele idiomuri ebraice — tăti — mai ales în Daghestan. Această separare are la bază criterii religioase, unii vorbitori fiind musulmani, ceilalți iudei. Apropiată ca structură de persană și tadjikă, limba tăti e influențată mai ales în vocabular de azerbaidjană. De altfel, aceasta este, pentru vorbitorii de limbă tăti din Azerbaidjan, limba folosită în școală, în scris. Populația din Daghestan folosește o scriere proprie.

În partea de sud-vest a Azerbaidjanului (și în nord-vestul Iranului) se folosește limba **tălisi** de către aproximativ 150 000 de oameni, dintre care 100 000 se află în U.R.S.S. Această limbă continuă un dialect iranian de nord-vest. Ca limbă literară și de învățămînt se folosește azerbaidjana.

Limba kurdă e folosită în Kurdistan, regiune muntoasă între Iran, Turcia, Irak și Siria. Grupuri mici de vorbitori se găsesc și în Horasan, centrul Turciei, Iran, Siria. În U.R.S.S., vorbitori de limbă kurdă (cam 59 000) se întîlnesc în Armenia, R.S.S. Gruzină, Azerbaidjană, Turkmenă. În ansamblu, numărul vorbitorilor de limbă kurdă este

de aproximativ 7 000 000 de oameni. Literatura scrisă apare încă din secolul al XI-lea. În limba din Kurdistan se întîlnesc multe împrumuturi din franceză și engleză, iar în cea din Uniunea Sovietică, din limbile turcice și rusă. În afara Kurdistanului, kurda este notată în alfabet arab (în Iran) și latin (în Siria). În U.R.S.S., din anul 1946 s-a creat un alfabet pe baza celui rus. Pentru studiul limbii kurde, folclorul are o deosebită însemnătate.

Limba osetă este folosită în R.S.S.A. Osetă, mai la nord de limba kurdă, de către vreo 400 000 de vorbitori (în 1959); ea este o rămășiță a limbilor scită și sarmată, vorbite înainte de apariția slavilor în sudul actualului teritoriu al U.R.S.S. Influențată de dialectele slave în cursul evului mediu, limba osetă are trăsături caracteristice, deosebite de ale celorlalte limbi iraniene. Limba literară, apărută la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, a fost notată cu alfabetul rus; din 1924 a devenit oficial alfabetul latin, iar în 1938 s-a reintrodus alfabetul rus. Oseta cuprinde două dialecte importante: de răsărit, *iron*, care stă la baza limbii literare, și *digor*, mai arhaic, însă folosit la rîndul său în literatură, presă.

Caracteristic sistemului fonetic al limbii osete este prezența oclusivelor aspirate, asemănătoare celor din limbile caucaziene, care formează substratul limbii osete. Ca și în alte limbi iraniene noi, oseta a pierdut flexiunea, dar a dezvoltat un procedeu nou de declinare, de tip aglutinant. Sistemul verbal, în schimb, continuă pe cel vechi iranian, bazat pe desinențe personale și avînd două teme (prezent și trecut). Vocabularul limbii osete conține multe cuvinte din limbile caucaziene și din rusă.

LIMBA ARMEANĂ

Așa cum s-a arătat, limba armeană ocupă o poziție izolată printre limbile indo-europene din Asia. Ea e vorbită de vreo 3 000 000 de oameni în R.S.S. Armeană și o parte din Turcia. (Numele de *armean* e grecesc, iar grecii l-au împrumutat de la perși). Grupuri compacte de armeni trăiesc și în Siria, Liban, Grecia, Polonia, România, S.U.A., America de Sud

etc. Armenii ocupau regiunea în care locuiesc astăzi încă din secolul al V-lea î.e.n. Probabil aici s-au vorbit înainte limbi caucaziene care au lăsat urme în structura limbii armene. Tradiția antică îi socotește pe armeni coloniști frigieni, dar nu există probe nici lingvistice, nici istorice care să sprijine această ipoteză.

Istoria limbii literare se împarte în trei perioade: *perioada veche* durează din secolul al V-lea pînă în secolul al XI-lea. Primele atestări de limbă armeană datează din secolul al IX-lea. Limba clasică sau veche armeană, formată pe baza dialectului din Ararat, a fost puternic influențată, mai ales în vocabular, de iraniană. *Perioada medie* este cuprinsă între secolele al XI-lea și al XVII-lea. În această vreme, literatura armeană este foarte bogată, mai ales în opere cu conținut religios și istoric. Ea este scrisă în armeana veche (clasică) care a fost mijlocul de exprimare în literatura cultă pînă în secolul trecut, cînd a fost înlocuită cu *armeana modernă*. Aceasta are la bază limba vorbită din secolele trecute. Încă din evul mediu în limba curentă s-a dezvoltat o frumoasă poezie lirică.

Astăzi limba armeană literară are două forme: varianta de răsărit (în Armenia Sovietică) și varianta de apus (în Turcia). Ambele variante sînt cultivate în literatura artistică, în periodice etc.

Deosebirile față de celelalte limbi indo-europene din structura limbii armene se explică de cele mai multe ori prin influența substratului. Într-adevăr, limba armeană are o fizionomie aparte, deoarece ea s-a format în mijlocul unor limbi neindo-europene.

LIMBILE BURUȘASKI

În munții Karakoram, în statele Hunza și Nagir, o populație de 20 000 de locuitori vorbește limba **burușaski (burișki, kanguti)**. Situată într-o regiune de contact a mai multor limbi (indiene, iraniene, turcice, tibetană), limba burușaski prezintă caractere comune mai multora dintre ele, neputînd fi clasificată în nici o familie lingvistică.

În sistemul fonetic se observă trăsături comune cu limbile indiene (de exemplu, consoane cerebrale). Limba burușaski prezintă o curioasă alternanță fonetică de sonoritate: la începutul cuvîntului consoana e întotdeauna sonoră, în celelalte poziții ea este surdă. Astfel, *dîmi* „el veni", dar *atîmi* „el nu veni", *garstas* „a alerga" are participiul perfect *nukarts*. Structura gramaticală e complicată. Specifică este împărțirea numelor de obiecte în patru clase: 1. nume de bărbați; 2. nume de femei; 3. numele de animale și de lucruri cu individualitate proprie (fructe, obiecte fabricate etc.); 4. nume de lucruri neindividualizate, de substanțe sau materii continui (lichide, praf, metale, noțiuni abstracte). Este o limbă fără scriere proprie, notată numai de cercetători.

LIMBILE DRAVIDIENE

Pe teritoriul Indiei, îndeosebi în sud și în sud-est, pe lîngă limbile indiene se vorbesc limbi dravidiene. Ele aparțin unor populații numeroase care se ridică la peste 100 000 000 de oameni (1/5 din populația Indiei), aflați pe trepte de civilizație diferite. Înainte de venirea triburilor de limbă indo-europeană în India, limbile dravidiene ocupau întreaga Indie și chiar unele regiuni din afara ei.

Pînă în prezent, se cunosc mai bine de 19 limbi dravidiene: **tamil (tamul), malayalam, kanara, telugu, kui, kuvi, bragui, kodagu, kota, toda, tulu, kolani, naiki, pardji, gadaba, gondi, konda, kuruh** și **malto**. Limbile tamil, malayalam, kanara și telugu sînt limbi cu o tradiție literară bogată și care au rolul de limbi oficiale în India, alături de limbile indiene.

Mai există o serie de limbi dravidiene puțin cercetate, iar despre unele se știe numai numele și așezarea geografică. Așa sînt limbile **erukala (korvi), kaikadi, badaga, savara, pengo** și **koia**. E posibil să mai existe și altele, care nu au fost încă descoperite.

Date istorice și lingvistice au dus la concluzia că limbile dravidiene nu sînt originare din India. Vorbitorii lor au ajuns

aici cel mai tîrziu în mileniul al IV-lea î.e.n. Întrucît ele prezintă unele trăsături lexicale și gramaticale comune cu limbile ugro-finice[1], s-a formulat ipoteza, că într-un trecut îndepărtat, ele alcătuiau împreună cu limbile ugro-finice o comunitate lingvistică.

Pe teritoriul Indiei limbile dravidiene au jucat rolul de substrat față de limbile indiene care au pătruns și s-au extins în India în urma lor. Influența lor asupra limbilor indiene e vizibilă atît în fonetică și lexic, cît și în gramatică. În același timp, ele au împrumutat numeroase cuvinte din limbile indiene. La începuturile ei, literatura dravidiană a suferit puternica influență a literaturii epice sanscrite. Tot de la indieni a fost împrumutat și alfabetul.

Structura limbilor dravidiene prezintă unele trăsături specifice. În sistemul fonetic ele conțin foneme cerebrale care au trecut și în limbile indiene.

Structura morfologică este aglutinantă, cu unele trăsături de flexiune. Separarea din nume a adjectivelor, numeralelor și adverbelor este de dată recentă. În ce privește genul, limbile din ramura de sud clasifică numele în două clase: una cuprinde nume de ființe raționale (oameni), împărțite în masculine și feminine, iar cealaltă — nume de animale, lucruri și noțiuni abstracte, de gen neutru. În alte limbi dravidiene, există la singular opoziția între masculin, feminin și neutru, iar la plural numai opoziția dintre masculin și non-masculin (feminin și neutru). La verb nu există distincție de diateză și aspect; opoziția temporală fundamentală este aceea dintre prezent, viitor/trecut. Opoziția prezent/trecut/viitor o întîlnim numai în limbile mai evoluate: tamil, kanara și malayalam. În perioada veche, limbile dravidiene distingeau numai indicativul și imperativul. Optativul, condiționalul și conjunctivul s-au creat în ultimele secole.

O categorie lexicală caracteristică limbilor dravidiene o formează așa-numitele cuvinte-ecou, în care cuvîntul de bază este repetat într-o variantă fonetică foarte asemănătoare, după cum se poate vedea din exemplele care urmează. În tamil: *mēcai kīcai* „masă", *koñcam nañcam* „puțin"; în kanara: *makkaḷu gikkaḷu* „copii"; în telugu: *gurramu*

[1] Vezi pag. 86.

girramu „cai"; în kolani: *kūṭel mūtel* „vaci", *hit mit* „flecă-reală"; în toda: *isy xisy* „șobolani".

Topica limbilor dravidiene e deosebită de cea a limbilor indo-europene: predicatul stă la sfîrșitul propoziției, subiectul către început, iar între ele se situează părțile secundare.

Îmbinarea de propoziții în fraze complexe este rară, iar conjuncțiile se întîlnesc numai în cîteva limbi și sînt creații recente. În multe limbi, legătura între propoziții se face prin pronume sau forme nominale ale verbului. O trăsătură caracteristică a sintaxei limbilor dravidiene o reprezintă larga folosire a construcțiilor participiale, gerunziale și infinitivale.

În interiorul familiei dravidiene relațiile de înrudire nu sînt încă determinate cu suficientă precizie. Se consideră că ea se împarte în patru ramuri: *A)* ramura de sud; *B)* centrală; *C)* de nord-est și *D)* de nord-vest.

A) Ramura de sud se subîmparte, la rîndul ei, în două grupuri: **a.** *dravid* (limbile **tamil, malayalam, erukala, kaikadi, kanara, kodagu, badaga, toda** și **tulu**) și **b.** *andhra* (limbile **telugu** și **savara**).

a. Din *grupul dravid*, **limba tamil** este cea mai răspîndită dintre limbile dravidiene, avînd peste 32 000 000 de vorbitori în sud-estul peninsulei India, de la Madras la munții Nilgiri și Trivandrum. Este limba oficială în statul Madras (unde e vorbită de circa 30 000 000 de oameni). În Ceylon are peste 2 000 000 de vorbitori. Prin emigranți a fost dusă în Birmania, Malaya, Indonezia și Peninsula Indochina (1 000 000 de vorbitori), în centrul și sudul continentului african (peste 250 000), în Republica Malgașă, în insulele Mauritius și Réunion, în Guyane, Trinidad și Martinica, precum și în insulele Fiji.

În limba tamil clasică s-a publicat o literatură bogată, în special poetică, cea mai însemnată din India, după literatura sanscrită. Limba literară contemporană prezintă diferențe importante atît față de limba clasică, cît și față de limba vorbită. Cele mai vechi texte literare cunoscute sînt antologii alcătuite în secolul al III-lea e.n. și care cuprind texte create și în secolele anterioare. Tradiția literară în limba tamil s-a continuat neîntrerupt pînă în zilele noastre, cînd ea a atins un înalt nivel de măiestrie artistică.

Limba vorbită are dialecte teritoriale și sociale, acestea din urmă reflectînd vechea împărțire a populației în caste.

Text în limba contemporană tamil:

„Ammāl Nān kiṭṭappōṉal veḷḷai māṭu muṭṭa
mamă eu duce + merge alb bou, (vacă) a împunge
varukiṟatu. Karuppaṉ pōṉāl oṉṟum ceyyāmal cummā
a se apropia a merge tot a face așa
niṟkiṟatē. Itu ēṉ ippaṭi?“ „Avaṉ
a fi el (neutru) pentru ce așa? el (masculin)
ataṉaṉṭai pōyp pōyp paḷakkam. Ataṉālē atu
ea aproape (formă participială) obișnuit de aceea ea (neutru)
cummā irrukkiṟatu. Uṉakkup paḷakka millai. Ataṉālē
așa a fi obișnuit nu este. De aceea
muṭṭukiṟatu.“
a împunge

„Mamă! Dacă mă apropii de vaca albă, ea începe să împungă, dar cînd se apropie Karuppan ea nu face nimic. De ce face ea așa?“ „Vaca e obișnuită ca el să se apropie de ea și de aceea stă liniștită. Cu tine nu e obișnuită și de aceea împunge“.

Limba malayalam s-a format pe baza unui dialect desprins din limba tamil. Aria ei de răspîndire este în statul Kerala, unde e limba maternă pentru mai mult de 14 000 000 de oameni. Atestată din secolul al X-lea, malayalam este limba unei bogate literaturi. Prima producție literară mai însemnată ajunsă pînă la noi este un poem epic din secolul al XIV-lea, compus sub influența epopeei sanscrite *Rāmāyaṇa*. Influența literaturii sanscrite s-a manifestat timp de mai multe secole, atît în conținut, cît și în formă, pînă în epoca modernă. În secolul al XVIII-lea se face prima încercare de apropiere a limbii literare malayalam de limba vorbită, dar această tendință s-a întărit abia în ultimele decenii. Limba vorbită, care e mult deosebită de limba literară și are cîteva variante dialectale, este foarte puțin studiată.

Limba kanara e vorbită de aproape 15 000 000 oameni în statul Mysore și în împrejurimi. E atestată prin inscripții din secolul al V-lea e.n., unde figurează alături de sanscrită. Din secolele următoare s-a păstrat o culegere de edicte și legi. În secolul al IX-lea s-a alcătuit un tratat în versuri,

un fel de „Artă poetică" în care sînt citate nume de scriitori din secolele anterioare. Din secolul al X-lea ni s-au păstrat primele texte literare în versuri, aparținînd poetului Pampa. Au urmat numeroase alte producții originale sau traduse din sanscrită, între care o traducere a *Mahābhāratei*. Limba literară modernă, constituită la jumătatea secolului al XIX-lea, continuă, cu unele modificări, limba clasică. Ca și celelalte limbi literare din India, ea prezintă diferențe mari față de limba vorbită. Încercări de introducere a limbii vorbite în literatură se întîlnesc printre scriitorii propagatori ai reformei religioase bhatki, care au compus imnuri și cîntece în limba kanara vorbită de masele populare.

Pe țărmul vestic al Indiei, în regiunea orașului Mangalore, circa 800 000 de oameni care formează populația tuluva vorbesc limba **tulu**. În secolul trecut, pe baza alfabetului limbii kanara, s-au tipărit texte religioase și manuale școlare în limba tulu. Literatura beletristică continuă să rămînă numai orală.

În munții Nilgiri și în regiunile învecinate, la limitele dintre limbile tamil, kanara, malayalam și telugu, trăiesc triburi dravidiene, cu limbi fără scriere, puțin cunoscute. Așa sînt limbile **kota** cu peste 1 000 de vorbitori în munții Kotagiri, **toda** vorbită de vreo 600 de oameni, majoritatea ciobani, aproape de Utakamanda. Un grup numeros de 69 000 de oameni, în apropiere de Merkari, vorbește limba **kodagu**. În aceeași regiune se vorbește și limba **badaga**. Puțin cunoscută este limba **emkala (irula)**, vorbită de un trib seminomad de circa 45 000 de oameni, care trăiește în Andhra și în regiunile muntoase ale statului Madras. E probabil că nu este vorba de un idiom unitar, ci de cîteva dialecte. Puțin cunoscută este și limba tribului **kaikadi**, semnalată în cîteva localități din statul Bombay.

b. Din *grupul andhra* al ramurii sudice fac parte limbile telugu și savara. Limba **telugu (tenugu, teliuga)** este limbă oficială în statul Andhra Pradesh, fiind vorbită și în statele Madras și Mysore, precum și în unele țări din sud-estul Asiei. Ea totalizează peste 35 000 000 de vorbitori. Cea mai veche atestare în limba telugu este o inscripție datînd din anul 633 e.n. Din secolul al XI-lea a început traducerea în limba telugu a eposului sanscrit *Mahābhārata*. Lucrări originale se compun începînd din secolul al XIV-lea. Alături

de limba clasică, în literatură își face loc treptat, începînd cu secolul al XV-lea, limba vorbită, în care au fost compuse opere cu caracter religios. În ultimele două secole o serie de scriitori cu prestigiu au contribuit la introducerea limbii populare în literatura beletristică. În același timp ea a pătruns în presă, în cinematograf și radio, așa încît, spre deosebire de alte limbi dravidiene, în telugu diferențele dintre limba literară și cea vorbită sînt mult mai puțin marcate.

Limba savara, nestudiată, e vorbită în regiunile Andhra Pradesh și Orissa.

B) Ramura centrală a limbilor dravidiene se împarte în două grupuri: **a.** grupul care cuprinde limbile **kolami, naiki, pardji, gadaba** și **b.** grupul care cuprinde limbile **gondi, koia, pengo, kui** și **kuvi.**

a. Limbile **kolami** (42 000 vorbitori), **naiki** (1 000 de vorbitori) și **pardji** (aproximativ 20 000 de vorbitori) sînt răspîndite într-o serie de regiuni din statul Madhya Pradesh. În regiunea Koraput din statul Orissa, vreo 6 000 de locuitori vorbesc limba dravidiană **konda.** În aceeași regiune și în Andhra trăiesc circa 2 000 de vorbitori ai limbii **gadaba,** precum și triburi cu limbile **koia** și **pengo.**

b. Într-o regiune muntoasă destul de întinsă din Orissa, în vecinătatea raionului Mahandi trăiește o populație numeroasă de aproximativ 600 000 de oameni care vorbește limbi apropiate: **kui** și **kuvi.** În întinsul ținut al Gondwanei din Madhya Pradesh sînt răspîndite, în mijlocul altor populații, vorbitori ai limbii **gondi,** al căror număr trece de 1 500 000. Gondi, împărțită în cîteva dialecte, este cea mai importantă dintre limbile dravidiene fără scriere. Ea cedează treptat în fața limbilor indiene care o înconjoară (hindi, oriya, marath).

C) Ramura de nord-est a limbilor dravidiene o formează limbile **kuruh** și **malto. Limba kuruh** e vorbită în nordul țării, în regiunea de frontieră dintre Bihar, Orissa și Madhya Pradesh, de circa 650 000 de oameni, iar mai la nord, la granița dintre Bihar și Bengal trăiesc vreo 24 000 de vorbitori ai limbii **malto.** Sînt limbi aduse relativ recent într-un ținut în care majoritatea populației vorbește limbi indiene și munda.

D) Ramura de nord-vest e reprezentată numai de limba **bragui.** Unii lingviști reunesc aceste ultime două ramuri într-una singură. Limba bragui e singura limbă dravidiană

vorbită numai în afara Indiei, în raioanele Kalat, Khaipur și Hyderabad în Pakistanul de vest, de peste 200 000 de oameni, precum și în raioanele sudice ale Afghanistanului, de 40 000 de oameni. În bragui se observă numeroase influențe indiene și iraniene.

LIMBILE MUNDA

Limbile munda formează unul din cele mai vechi grupuri lingvistice din India. Unii specialiști susțin că ele au fost vorbite în India chiar înainte de limbile dravidiene, ceea ce nu este încă pe deplin demonstrat. Ele sînt folosite astăzi de vreo 5 000 000 de oameni, răspîndiți pe platoul Indiei centrale. Odinioară ocupau un teren mai vast, dar au fost înlocuite de unele limbi indiene la nord, și de limbile dravidiene la sud. Așa se face că în prezent numărul vorbitorilor e în continuă scădere, ei formînd unul din grupurile cele mai înapoiate din punct de vedere social și economic din India. O clasificare genealogică exactă a limbilor munda e greu de stabilit, deoarece ele nu sînt notate în scris și nu au fost încă suficient studiate.

Limba khewari, cea mai însemnată limbă munda, este vorbită de vreo 4 000 000 de oameni și cuprinde dialectele *sandali* (aproape 3 000 000 de vorbitori), *mundari*, *ha*, *bhudiji*, *korvo* etc., deosebite destul de puțin între ele.

Sistemul fonetic al limbilor munda e foarte simplu. Nu există diftongi, nici grupuri de consoane, decît în compunere. În schimb, consonantismul oferă o mare varietate a oclusivelor. În cuvînt se întîlnește un fenomen asemănător cu armonia vocalică. Clasele de cuvinte sînt puțin deosebite. Orice temă poate primi un afix verbal sau nominal. Ca tip gramatical, limbile munda sînt incorporante. De exemplu, în mundari, *sim* înseamnă „pui", *sim-ked-ko-o-le* „eu am făcut acțiunea care se referă la pui", adică „l-am crescut", „l-am mîncat" sau „l-am cumpărat": *-ked* este sufix de aspect, *-ko* arată obiectul, *-le*, subiectul. Sub influența limbilor indiene și dravidiene, s-a introdus categoria timpului care a completat-o pe cea a aspectului. Există două timpuri: prezent și trecut, formate cu auxiliarul „a fi".

Trăsătura caracteristică a limbilor munda pare a fi extrema dificultate de a exprima relațiile dintre noțiuni. Sub influența limbilor hindi și marathi, în unele din ele s-a ajuns la construcții sintactice asemănătoare celor din limbile indiene. De aici a apărut tendința, comună întregii familii, de a exprima analitic, prin cuvinte de legătură, ceea ce înainte se exprima sintetic, printr-un singur cuvînt-frază.

LIMBILE SEMITO-HAMITICE

Aceste limbi acoperă un domeniu vast care cuprinde Peninsula Arabică și țările de la nordul ei, precum și toată partea de nord a Africii. După limbile indo-europene, acestea sînt cele mai bine studiate. Termenii de *semitic*, *hamitic*, adoptați de europeni, primul la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și al doilea în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, au fost luați din biblie, unde se arată că populațiile de limbă semito-hamitică sînt descendenți ai celor doi fii ai lui Noe — Sem și Ham. (Numele de *iafetite*, după al treilea fiu al lui Noe — Iafet — dat uneori limbilor indo-europene, alteori celor ibero-caucaziene, a fost părăsit.)

Cercetările din ultimii 10—15 ani au arătat că nu există o familie de limbi hamitice care să se opună celor semitice, ci că este vorba de una și aceeași familie de limbi, împărțită în cinci ramuri: semitică, berberă, egipteană, kușită și ciad. Studiul istoric al limbilor semito-hamitice nu este încă îndeajuns de avansat. Deși înrudirea lor gramaticală este neîndoielnică, nu s-a făcut o cercetare comparativă a familiei în ansamblu. Clasificarea structurală a limbilor semito-hamitice se poate face după: 1) tipul de formare a rădăcinilor și a cuvintelor; 2) sistemul genului, numărului, cazului la nume; 3) sistemul pronumelui; 4) sistemul de conjugare.

Ca și limbile indo-europene, limbile semito-hamitice sînt flexionare. Trăsătura specifică a cuvintelor semito-hamitice constă în aceea că rădăcina este de cele mai multe ori formată din trei (sau patru) consoane, diferitele valori gramaticale fiind exprimate prin alternanțele vocalice (flexiunea internă), care ajută la crearea atît a formelor verbale,

cît și a celor nominale. De exemplu, în etiopiană rădăcina *ngr* se regăsește atît în substantivul *nagar* „cuvînt", cît și în verbul *nagara* „el a spus". În arabă, din rădăcinile *shmr* „a păzi", *gnb* „a fura", *ntn* „a da", prin flexiune internă se formează diverse timpuri și moduri:

perfectul compus:	shamar	ganáb	natan
gerunziu:	shamur	ganub	natun
infinitiv:	shmor	gnob	nton

În limbile semito-hamitice se observă tendința de păstrare și de lărgire a rădăcinilor din trei consoane. În araba modernă, singura limbă semitică de mare extindere, această tendință se manifestă foarte clar.

În perioada modernă, ramura semitică — în special araba — ocupă aproape în întregime fostul teritoriu lingvistic al celorlalte limbi din familia semito-hamitică. Unele dintre acestea au dispărut, altele sînt reduse la spații foarte restrînse[1].

Limbile semitice cuprind două subdiviziuni: una orientală[2] și alta occidentală care, la rîndul ei, se împarte în grupul nordic și sudic (**araba** și **etiopiana**). Grupul occidental nordic e cunoscut prin două subgrupuri: *canaaneean* (**feniciana**[3] și **ebraica**) și *arameean* (**arameeana** și **siriana**).

---

[1] Vezi *Limbile din Africa*, pag. 194.

[2] Aceasta este reprezentată printr-o singură limbă, a c c a d i a n a (numită și asiro-babiloniană), vorbită în antichitate în regiunea Mesopotamiei. În această limbă s-a păstrat o bogată literatură, încă din mileniul al doilea î.e.n., notată pe materiale tari, cu scriere cuneiformă. După decăderea imperiului asiro-babilonian, accadiana a fost înlocuită treptat cu arameeana.

[3] F e n i c i a n a este atestată prin numeroase inscripții, mai ales din primele două milenii î.e.n., descoperite în Siria, Palestina, precum și în coloniile feniciene din insulele Mării Egee (Cipru etc.), și din nordul Africii. Cea mai importantă colonie feniciană a fost Cartagina, cucerită definitiv de romani în secolul al II-lea î.e.n. (forma latină a numelui „fenician", folosită de romani, era aceea de „pun"). Limba feniciană păstrată pînă prin secolul al IV-lea e.n. (sau chiar mai tîrziu) a fost înlocuită de latină, apoi, începînd cu secolul al VII-lea, de limba cuceritorilor arabi. Fenicienii foloseau o scriere alfabetică: ei notau numai consoanele, direcția scrierii fiind de la dreapta la stînga. Alfabetul fenician a fost împrumutat de greci care l-au adaptat la limba lor, adăugînd semne speciale pentru vocale.

Limba ebraică, vorbită la început de o populație stabilită în Palestina, este înainte de toate limba literară a bibliei — „ebraica veche" sau „ebraica biblică" — și a unor scurte inscripții cu caractere feniciene. O mare parte a bibliei a fost compusă între secolele IX și VII î.e.n. Cel mai vechi document literar în ebraica veche este textul biblic *Cîntecul Deborei* („Cartea Judecătorilor", cap. V), anterior anului 1000 î.e.n. După distrugerea Ierusalimului și plecarea evreilor în captivitate, în Babilon, la începutul secolului al VI-lea î.e.n., ebraica decade ca limbă vorbită. Mai tîrziu, după cucerirea Palestinei de către Alexandru Macedon, ebraica a fost aproape exclusă ca limbă vorbită și înlocuită cu arameeana. Evreii emigrați în lumea elenică au adoptat limba greacă. În secolul al III-lea î.e.n., biblia a fost tradusă în greacă, aceasta devenind astfel limba scrisă a primilor creștini. Ebraica a ajuns deci o limbă moartă, dar a fost folosită în continuare în scris de învățații evrei răspîndiți în diferite țări. Faza limbii ebraice postbiblice e cunoscută sub numele de *ebraica nouă* sau *ebraica talmudică* (după numele codului religios-juridic, redactat în această limbă, *Talmudul*), mai apropiată de limba vorbită din acea vreme, fiind influențată și de arameeană.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea a început o mișcare de reînviere a ebraicei, pentru a fi folosită în scris și în vorbire. Din 1948, ebraica a devenit limba oficială a statului Izrael, purtînd numele de **ivrit,** și fiind vorbită de peste 1 000 000 de oameni. Reînvierea limbii moarte pune o serie de probleme: se păstrează scrierea din ebraica veche (în care nu se folosesc semne pentru vocalele scurte), vocabularul e un amestec de termeni vechi adaptați la cerințele moderne și de cuvinte împrumutate din limbile europene, ceea ce dă limbii un caracter destul de artificial.

Grupul arameean este alcătuit din limbile siriană[1] și arameeană.

---

[1] Limba siriană a fost vorbită în Mesopotamia de nord în regiunea din jurul Edessei (azi Urfa), metropola intelectuală a orientului creștin, prin secolul al II-lea e.n. Cel mai important monument literar în siriană îl constituie traducerea bibliei, făcută în secolul al X-lea. Din secolul al XIII-lea, siriana a fost înlocuită cu araba, rămînînd numai limbă a cultului creștin (siriana de azi, de origine arabă, nu trebuie confundată cu vechea siriană).

Limba arameeană, impregnată cu elemente arabe, kurde, turcice, este vorbită de vreo 20 000 de oameni în varianta dialectală din jurul Damascului și, în altă variantă, aproape de Mossul și lacul Rezaiyeh.

Alcătuită dintr-un ansamblu de dialecte apropiate între ele, și atestate la epoci diferite (arameeana din Egipt, palestiniana, nabateeana etc.), între secolele al IV-lea și al VII-lea arameeana a avut o largă răspîndire (deși n-a existat un stat arameean puternic), înlocuind treptat limbile semitice din nord: accadiana, feniciana, ebraica. Folosirea sa a limitat răspîndirea limbii grecești în Asia, dar ca limbă scrisă, pe coasta mediteraneană, a fost eliminată de greacă. Începînd cu secolul al VII-lea, ea a fost înlocuită treptat de arabă, astăzi fiind folosită într-o măsură destul de restrînsă.

Limba arabă, cea mai importantă limbă semitică de azi, este vorbită în Asia de vreo 85 000 000 de oameni, în Arabia Saudită, Siria, Irak, Liban, Arabia de Sud, Bahrain, Yemen, Muscat și Oman, Trucial Oman, Quatar etc.

Araba veche, care s-a format prin secolul al III-lea e.n., este atestată doar prin cîteva inscripții în caractere nabateene. Cam în aceeași perioadă se creează limba literară (încă nescrisă), limba poeziei, numită preislamică, care a cunoscut o mare înflorire în Asia Centrală. Se pot cita vreo 80 de nume de poeți preislamici de la care s-au păstrat fragmente răspîndite în diverse opere, adevărate izvoare de informație asupra obiceiurilor și credințelor vechilor arabi.

Limba literară (numită clasică, savantă, coranică) este una din cele mai importante limbi de cultură ale lumii. Fixată pe baza limbii poemelor preislamice și a Coranului, ea a fost ilustrată prin aproape toate genurile: comentarii ale Coranului, poezii, opere istorice, cărți de aventuri, tratate de știință etc. Limba arabă a fost răspîndită, mai ales ca limbă a Coranului, în Africa, în Orientul Apropiat și Îndepărtat, pînă în Mongolia.

Începînd cu secolul al VIII-lea, imperiul arab a avut o expansiune care a depășit-o pe aceea a marilor imperii cunoscute pînă atunci în istorie — cel persan, macedonean, roman — impunîndu-și limba din Turkestan pînă în Spania. Bucurîndu-se de prestigiul unei civilizații superioare, araba a influențat profund limbile locale. Astfel, în persană, care e o limbă indo-europeană, majoritatea cuvintelor sînt de

origine arabă. Prin intermediul spaniolei (în Spania stăpînirea arabă a durat din secolul al VIII-lea pînă în secolul al XV-lea), civilizația arabă a devenit cunoscută Europei și a avut o mare influență în evul mediu. Matematica, astronomia, medicina, filozofia arabă au contribuit în mare măsură la progresul culturii și civilizației europene, iar ca o consecință lingvistică, multe cuvinte arabe au ajuns de circulație internațională[1].

Limba literară modernă se bazează pe araba clasică, al cărei prestigiu de limbă de mare cultură a făcut să fie păstrată într-o formă aproape neschimbată. Există astfel două limbi arabe: una vorbită, limba vie, cealaltă — conservatoare, care se învață greu. Grafia consonantică, fără vocale, impusă cărților tipărite în arabă (în scopul respectării grafiei Coranului) nu e privită cu simpatie de masele largi. De asemenea, greutățile cauzate de gramatica arhaică, complicată, impun din ce în ce necesitatea apropierii limbii moderne de limba vie a poporului.

Scrierea arabă a avut o circulație largă, depășind-o pe aceea a limbii arabe literare. Ea s-a folosit pentru notarea diverselor limbi (turca, persana, hindustani etc.). Este interesant de menționat că și araba, la rîndul ei, a fost notată uneori cu alte scrieri: în caractere ebraice de evrei, în caractere latine de locuitorii din Malta. Coranul a fost editat recent cu caractere latine, adaptate pentru limba turcă.

Text în limba arabă:

(6)	(5)	(4)	(3)	(2)	(1)
مَيِّتٌ	أَسَدٍ	مِنْ	خَيْرٌ	حَيٌّ	كَلْبٌ
(6)	(5)	(4)	(3)	(2)	(1)
mayyit^{in}	asad^{in}	min	ḫayr^{un}	ḥayy^{un}	kalb^{un}
(6)	(5)	(4)	(3)	(2)	(1)
mort	*unui leu*	*decît*	*mai bun*	*viu*	*un cîine*

„Un cîine viu e mai bun decît un leu mort"

[1] Vezi *Limba spaniolă*, pag. 26—27.

LIMBILE URALO-ALTAICE

Una din cele mai bogate familii de limbi din Asia este uralo-altaică. Acestea se împart în *ramura limbilor uraliene* și *ramura limbilor altaice*. Fiecare ramură cuprinde limbi grupate la un loc, după gradul mai mare sau mai mic de asemănare structurală. Din limbile uraliene fac parte cele *ugro-finice* (mai importante sînt **maghiara** și **finlandeza**[1] și *samoede*, iar în cele altaice intră limbile *turcice*, *mongole* (*turco-mongole*) și *tunguse* (*tunguso-manciuriene*) vorbite aproape în exclusivitate în Asia.

Vom începe descrierea limbilor uralo-altaice[2] cu cele altaice, deoarece acestea sînt cele mai importante.

LIMBILE TURCICE

Cele mai multe limbi turcice se vorbesc pe teritoriul Uniunii Sovietice. De obicei, prin limba turcă se înțelege limba vorbită pe teritoriul actualei Republici Turcia de turcii care erau numiți înainte osmanlîi (osmani). În realitate, limbile turcice sînt extrem de numeroase (numele de *turc* apare în istorie în secolul al VI-lea e.n. sub forma greacă τοῦρκος). Ele au o serie de trăsături comune cu limbile mongole și tunguse.

În fonetică, limbile altaice prezintă armonia vocalică, cunoscută și în cele ugro-finice. De exemplu, în limba turcă *adam* „om" — *adam-lar* „oameni"; *ev* „casă" — *ev-ler* „case".

---

[1] Vezi *Limbile din Europa*, pag. 86.

[2] Limba comună altaică nu este cunoscută. Ca și indo-europeana, ea este presupusă pe baza trăsăturilor comune — fonetice, lexicale, gramaticale — păstrate în limbile care s-au desprins din ea. Studiul comparat al limbilor altaice e complicat din mai multe cauze. În primul rînd originea popoarelor care le vorbesc este foarte obscură. Pomenite în cronicile chineze sub diverse nume, popoarele de limbi altaice au migrat în diferite regiuni ale globului (sînt bine cunoscute în istorie migrațiile hunilor, avarilor, pecenegilor pînă în Balcani). În al doilea rînd, ele și-au schimbat adesea limba, ca urmare a fluctuațiilor popoarelor și a absenței unei civilizații proprii cu prestigiu, care să le impună limba (de exemplu, kirghizii nu erau la început un popor de limbă turcică, tătarii sînt urmașii samoezilor etc.).

Armonia vocalică se vede și în cuvintele din limba română, împrumutate din turcește: *bir-lic*, *buc-luc*, *baba-lîc* (în interiorul afixului de colectiv apar vocalele *i*, *u*, *î*, orientate după cele din rădăcină). Morfologia se caracterizează prin structura rădăcinii, formată din consoană + vocală + consoană. Aceasta este structura tipică a cuvintelor; cele cu altă structură reprezintă evoluții ulterioare. De exemplu, în limba turcă *sev* „a iubi", *gel* „a veni", *gör* „a vedea". Alte trăsături morfologice comune sînt: lipsa genului gramatical, folosirea sufixelor de derivare și a celor gramaticale prin aglutinare, întrebuințarea largă a numeroaselor forme nominale ale verbului. În sintaxă întîlnim propoziții nominale și ca o consecință a lipsei conjuncțiilor. De exemplu, în limba turcă de la *ev* „casă" se formează peste 30 de astfel de construcții:

ev	*-ler*	*-de*	*-ki*	*-ler*	*-den*
casă	*desinență pt. plural*	*desinență pt. locativ*	*sufix relativ*	*desinență pt. plural*	*desinență pt. ablativ*

= „de la cei care sînt în casă"; sau, de la *il* „a lega":

il-iš-dir-il-ême-miš-mi-idi = „el n-a putut fi legat".

Epoca comunității altaice în care începe delimitarea între cele două ramuri (turco-mongolă și tunguso-manciuriană) e urmată de cea hunică (secolul al III-lea î.e.n. — secolul al IV-lea e.n.), caracterizată prin dezvoltarea unei puternice uniuni tribale, cunoscută sub denumirea de Imperiul Hun care ocupa un teritoriu imens din Asia Centrală pînă în Europa de răsărit. În această perioadă se desăvîrșește separarea triburilor turco-mongole și tunguso-manciuriene: cele de origine turco-mongolă au ajuns în răsăritul Europei încă din primele secole ale erei noastre. Tot acum s-a manifestat, pe de o parte, influența limbii chineze și sanscrite mai ales asupra limbilor triburilor răspîndite în răsărit, pe de altă parte, aceea a limbii vechi iraniene și slave asupra limbilor altaice apusene.

Epoca veche turcică (secolele V—X) e caracterizată prin diferențierea deplină a limbilor turcice și mongole. Din această perioadă datează primele atestări de limbă turcă.

În *epoca* turcică *medie* (secolele X—XV) se pun bazele limbilor turcice moderne care se stabilesc definitiv în *epoca* turcică *nouă* (secolele XV—XX). Această perioadă se ca-

racterizează prin influența reciprocă dintre limbile turcice și limba rusă, care se manifestă în apus încă din epoca turcică medie, iar în răsărit ceva mai tîrziu, aproximativ din secolul al XVII-lea. Sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea constituie epoca formării națiunilor turcice. După Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, un număr foarte mare de cuvinte ruse și internaționale au intrat în limbile turcice, fără să distrugă însă baza altaică a acestora.

Limbile turcice, în general, au fost notate prima dată în scris cu alfabetul arab, înlocuit apoi cu cel latin. În prezent, majoritatea limbilor turcice folosesc alfabetul rus, adaptat la specificul fiecărei limbi în parte.

Formarea limbilor și a popoarelor turcice moderne, legată de uniunile tribale din apus sau din răsărit, a dus la gruparea lor în ramurile limbilor și popoarelor *vest-hunice* și *est-hunice*[1]. Între cele două ramuri există destule deosebiri de structură. În limbile de apus, propozițiile subordonate au luat mare dezvoltare și, ca urmare, a apărut un mare număr de conjuncții, unele din acestea fiind împrumutate din alte limbi. În vocabular au pătruns mai ales cuvinte din arabă și iraniană, mai puțin din limbile mongole.

I. *Ramura vest-hunică*, reprezentată de triburile turcice care au venit în apus încă din cele mai vechi timpuri, cuprinde grupurile: *bulgar*, *oguz*, *kîpciak* și *karluk*.

A) În *grupul bulgar* intră limbile vechi **bulgară** și **hazară**[2], precum și limba actuală **ciuvașa**.

Limba ciuvașă, limba de stat a R.S.S.A. Ciuvașe este vorbită de aproximativ 1 500 000 de oameni, dintre care aproape jumătate trăiesc în afara Republicii Ciuvașe (în

---

[1] Întrucît clasificarea limbilor turcice este destul de controversată, menționăm că am adoptat-o pe cea dată de N. A. Baskakov, Тюркские языки, Moscova, 1960.

[2] L i m b a b u l g a r ă, limba statului bulgar de pe Volga și Kama, formată în secolele VI—VIII, este cunoscută foarte puțin prin cîteva toponimice. (Limba bulgarilor de astăzi este de origine slavă. Vezi *Limbile din Europa*.) L i m b a h a z a r ă, limba statului Hazar din sudul fluviului Volga și Don, constituită în secolul al IV-lea e.n., a avut o mare dezvoltare în secolele VII, VIII, dar a dispărut în secolul al X-lea. Din puținele date despre această limbă se poate stabili că era împărțită în două dialecte și că a existat o influență reciprocă între ea și limbile neturcice, vecine, mai ales cele ugro-finice.

R.S.S.A. Tătară, R.S.S.A. Başkiră, Ulianovsk, Kuibîşev etc.). Poporul ciuvaş s-a format între secolele al X-lea şi al XV-lea. Limba a fost notată în scris în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd apare prima gramatică precum şi traduceri cu conţinut religios, dar s-a dezvoltat abia la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Împărţită în două dialecte (de jos şi de sus), limba ciuvaşă modernă este puternic influenţată de limba rusă şi mai puţin de tătară.

B) În *grupul limbilor oguze* intră următoarele subgrupuri: a. oguzo-turkmen, b. oguzo-bulgar şi c. oguzo-seldjuk. Oguzii (sau uzii) şi pecenegii au fost printre ultimele valuri turcice de nomazi care au venit în Europa de răsărit în secolele X—XI. Între secolele X şi XII această numeroasă masă de neamuri turcice s-a împărţit în trei părţi. Dintre acestea, una a rămas lîngă Aral şi stă la baza etnică a turkmenilor. Alţii, care au pătruns în Europa prin Persia şi Asia Mică, sînt strămoşii turcilor de azi şi au intrat şi în componenţa etnică a popoarelor turcice din Azerbaidjan. În sfîrşit, a treia parte a triburilor oguze, care au venit în Europa prin Urali şi Volga, este cunoscută sub numele de uzi şi pecenegi (pecenegii-uzii au ajuns şi pe teritoriul ţării noastre lăsînd urme mai ales în toponimie: *Caracal*, *Bărăgan*, *Vaslui*, *Bahlui*, *Caraiman* ş.a.[1]).

a. *Subgrupul oguzo-turkmen*, care aparţine din punct de vedere istoric unei vechi comunităţi lingvistice, cuprinde limba veche a oguzilor[2], precum şi limbile moderne turkmenă şi truhmenă.

Limba turkmenă, limba de stat a R.S.S. Turkmene, e vorbită de aproximativ 2 000 000 de oameni dintre care jumătate trăiesc în R.S.S. Uzbekă, R.S.S. Tadjikă, R.S.S. Kazahă, precum şi în afara Uniunii Sovietice: în Afghanistan, Iran, Turcia, Siria, China.

---

[1] Vezi şi pag. 41.

[2] Limba o g u z ă v e c h e (din secolele X—XI) a stat la baza celor trei grupuri apărute mai tîrziu — *grupul de răsărit*, din care s-au format turkmena şi truhmena; *de nord*, din care au apărut limba veche a uzilor şi pecenegilor şi, mult mai tîrziu, a găgăuzilor şi turcilor balcanici; *de sud*, din care s-au format mai întîi limba seldjucilor şi într-o epocă mult mai recentă, limbile azerbaidjană, turcă şi dialectul sudic al limbii tătare din Crimeea.

Limba literară, elaborată în cadrul limbii vechi turkmene a căpătat o mare dezvoltare în secolul al XVIII-lea, ea fiind ilustrată de o bogată literatură.

Limba truhmenă, din nordul Caucazului (regiunea Stavropol), a păstrat trăsăturile generale ale limbii turkmene, dar a fost influențată de limba vecină a nogailor.

b. *Subgrupul oguzo-bulgar* cuprinde limbile vechi ale pecenegilor și uzilor, precum și limbile moderne: **găgăuza** și **limba turcilor din Balcani**. Limbile pecenegilor și uzilor (care au apărut în Europa de răsărit în secolele IX—X) au fost vorbite de ramură de nord și de apus a oguzilor. Aceștia, înaintînd pe teritoriul Europei de răsărit, s-au amestecat cu triburile bulgare și hazare, iar ca urmare, limba acestora a avut o mare influență asupra limbilor oguze.

Limba găgăuză este limba unei populații care locuiește în R.S.S. Ucraineană și R.S.S. Moldovenească (în Bugeac), precum și în părțile de răsărit ale țării noastre (în Dobrogea) și ale Bulgariei. Limba găgăuzilor este foarte puțin studiată. Ea cunoaște anumite diferențieri dialectale, vizibile mai ales în lexic. În răsărit a suferit influența limbilor slave și romanice, iar în apus pe aceea a limbii grecești.

Limba turcilor din Balcani, vorbită în partea de apus a Peninsulei, în Grecia, Bulgaria, este limba adusă aici de pecenegi, uzi și turci, care au pătruns pe la nordul Mării Negre și Mării Caspice, și de seldjuci și osmani, care au venit în Europa prin sud. Limba primului grup prezintă asemănări cu limba găgăuzilor, iar a celui de-al doilea grup e mai apropiată de turcă și azerbaidjană.

c. *Subgrupul oguzo-seldjuk* a apărut mai tîrziu decît primele două și cuprinde limbile **seldjuka** și **osmana veche**[1], din care s-au format **azerbaidjana** și **turca**.

Limba azerbaidjană, vorbită în R.S.S. Azerbaidjană de aproape 5 000 000 de oameni și în Iran de peste 3 000 000 de locuitori, e asemănătoare cu limba turcă, prezentînd numeroase dialecte și graiuri.

---

[1] Limba seldjukă și, mai tîrziu, osmana veche, foarte asemănătoare, s-au desprins din ramura sudică a limbii oguze vechi, prin secolele X—XI și s-au constituit ca limbi de sine stătătoare, prima în secolele XI—XIV, iar a doua între secolele XIV—XIX, căpătînd în cursul evoluției trăsături specifice care le deosebesc atît de limba oguzilor rămași pe teritoriul Asiei, cît și de limba turcă modernă.

În istoria limbii literare se pot desprinde trei perioade. Între secolele al XIV-lea și al XVI-lea, cînd literatura era scrisă în limba persană, dezvoltarea limbii vechi azerbaidjane a fost puternic influențată de lexicul arab și persan. În a doua perioadă, de la jumătatea secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea, se creează limba națională, pe baza limbii vii a poporului, eliminîndu-se în mare măsură cuvintele arabe și persane. În a treia perioadă, după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, se formează limba națiunii socialiste din Azerbaidjan. Limba literară modernă are la bază unul din dialectele de răsărit.

Limba turcă este vorbită de 26 000 000 de oameni în Republica Turcia. Vorbitori de limbă turcă sînt răspîndiți și în alte țări, mai ales din Peninsula Balcanică. La noi se numără vreo 14 000 de turci veniți în diferite rînduri, începînd cu secolul al XVI-lea. Ei s-au stabilit în mod deosebit în Dobrogea, unde au școli, publicații în limba maternă. Turcii anatoli (după vechea denumire a Asiei Mici) au fost cunoscuți în istorie și sub numele de *osmani (osmanlîi)* și *otomani*, după numele primului sultan, Osman I (sau Othman I), fiind reprezentanți ai grupului oguz, care au pornit din Asia spre Apus. Ca popor de sine stătător ei s-au constituit abia la sfîrșitul secolului al XIII-lea.

După cucerirea Constantinopolului (1453), limba turcă a exercitat o puternică influență asupra limbilor din sudul și răsăritul Europei. În limba română, maghiară și limbile slave (mai ales cele de sud), elementul turcesc ocupă un loc important. Dată fiind stăpînirea de veacuri a Peninsulei Balcanice de către Imperiul Otoman, influența limbii turce nu s-a limitat numai la vocabular. Astfel, în limba noastră, în afara unor termeni obișnuiți *(basma, cafea, chirie, cintar)* dintre care unii au devenit nume proprii (*Aslan* „leu", *Balaban* „șoim"), s-au împrumutat chiar elemente de formare a cuvintelor. Așa sînt, de pildă, sufixele *-iu, -lîk, -giu* ș.a., care se atașează fie la termeni turcești *(chirigiu, surugiu)*, fie la cei de origine romanică *(barcagiu, reclamagiu)*.

La rîndul ei, limba turcă a fost influențată de limbi cu prestigiu în acea perioadă — araba și persana — prima oferindu-i terminologia administrativă, științifică etc., cea-
 laltă fiind cultivată pentru bogăția ei literară. În acest fel

s-a creat limba turcă literară, ca un amestec din trei idiomuri: altaic, semitic și indo-european, reprezentat ulterior și prin influența bizantină, slavă , italiană, germană, franceză etc. În schimb, limba vie, fiind mai conservatoare, a păstrat trăsăturile limbii vechi.

Limba turcă are o bogată tradiție literară. Cele mai vechi atestări datează din secolul al XI-lea. La baza limbii contemporane, formată la mijlocul secolului trecut, dar desăvîrșită după revoluția din 1919—1923, stă dialectul din Istambul și Ankara. Prin răspîndirea limbii literare, diferențele dialectale devin din ce în ce mai neînsemnate.

Pînă în anul 1929 turcii au folosit o scriere bazată pe alfabetul arab. De atunci, prin reforma lui Ataturk, primul președinte al Republicii, scrierea veche a fost înlocuită cu alfabetul latin.

Text în limba turcă:

Kalın gövdeli sıtma agaçlarının gölgesindeki kahve
gros cu tulpină salcie a pomilor în umbra cafenea
çok pencereli büyük bir kibrit kutusunu hatırlatırdı.
mult cu ferestre mare un chibrit (de o) cutie amintea

„Cafeneaua cu multe ferestre, care se află sub umbra sălciilor cu trunchiul gros, amintea de o cutie de chibrituri".

C) Grupul limbilor kîpceak cuprinde subgrupurile: **a.** kîpceako-polovțian din care fac parte **limba veche polovțiană** sau **cumana** și limbile moderne **karaimă, kumîkă, karaceaevo-balkară** și **krîm-tătară din Crimeea**; **b.** kîpceako-bulgar în care intră: **vechea limbă** — varianta de apus a limbii literare **a Hoardei de Aur** (deosebită de horezmica de răsărit), cu trăsături mai mult oguzo-kîpceace decît bulgaro-kîpceace, și limbile moderne **tătară** și **bașkiră**; **c.** subgrupul kîpceako-nogai, cuprinzînd limbile moderne **nogai, karakalpaka, kazaha** și cîteva dialecte ale limbii uzbece.

Limbile din acest grup (grupul kîpceak) s-au format înainte de perioada mongolă, prin interacțiunea limbilor turcice cu cele slave, iraniene, ugro-finice și altele, care se vorbeau în apusul Asiei și răsăritul Europei. Așa se explică prezența multor cuvinte împrumutate din aceste limbi și, în același timp, elemente din lexicul kîpceak, în limbile slave, iraniene, ugro-finice etc.

A doua perioadă în dezvoltarea limbilor kîpceak începe după invazia mongolă, cînd mase largi de triburi kîpceak au intrat în componența Hoardei de Aur, iar după destrămarea acesteia, în khanatele din Kazan, Astrahan, Crimeea, în parte în cele din Siberia și Uzbek și în hoarda nogaică.

Ultima perioadă în dezvoltarea limbilor kîpceak este aceea de după eliberarea statului rus de sub jugul mongol. Trăind alături de poporul rus, care a influențat dezvoltarea lor economică și culturală, vorbitorii limbilor kîpceak au preluat numeroși termeni noi din limba rusă. În același timp, au pătruns în limbă elemente lexicale legate de diferite concepții ideologice și religioase ale vorbitorilor. Astfel, karaimii, care au adoptat religia ebraică, au introdus multe cuvinte din vechea ebraică și, de asemenea, au folosit scrierea ebraică. Tătarii și bașkirii, care în cea mai mare măsură au adoptat islamismul, au împrumutat multe cuvinte arabe și iraniene, precum și scrierea arabă, înlocuită apoi cu cea latină și, în cele din urmă, cu cea rusă.

a) Subgrupul kîpceako-polovțian, din punct de vedere cronologic, ocupă un stadiu intermediar între subgrupul kîpceako-bulgar și kîpceako-nogai care a apărut după năvălirea tătarilor și mongolilor[1].

Limba karaimă e vorbită de vreo 5 000 000 de oameni (dintre care numai 16% o folosesc ca limbă maternă) în R.S.S. Lituaniană, în regiunea Vilnius și mai ales în orașele Troki și Ponevèzys, precum și în sudul Ucrainei și în unele părți din Crimeea. Ea se înfățișează sub două grupuri de dialecte, izolate teritorial: din nord și din sud. (Karaimii sînt descendenți ai evreilor plecați din Palestina în secolul al XI-lea și care, răspîndiți în lumea mahomedană, și-au pierdut limba lor maternă.) Scrierea karaimă e bazată pe alfabetul vechi ebraic, dar ea a fost folosită numai pentru editarea de cărți religioase. La începutul secolului al XX-lea, s-a încercat

[1] Limba veche kîpceakă (polovțiană sau cumană) este limba cumanilor care au apărut în răsăritul Europei în secolul al XI-lea, ocupînd un vast teritoriu. Există foarte puține date despre limba cumanilor din perioada premongolică. E vorba în primul rînd de nume și toponimice cunoscute din izvoare străine, din letopisețe rusești din secolul al XIII-lea, din monumente literare ruse, mai ales din epopeea *Cîntec despre oastea lui Igor*. Documente prețioase apar după năvălirea mongolă, cel mai important fiind Dicționarul latin-persan-kîpceak, de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, *Codex Cumanicus*.

să se folosească această scriere și pentru editarea presei, a folclorului, a literaturii; ea n-a avut însă o largă răspîndire, deoarece s-a recurs la o altă variantă, bazată atît pe alfabetul ebraic, cît și pe cel latin și rus.

Vocabularul limbii karaime are trăsături specifice interesante. El este format din trei categorii de cuvinte: lexicul limbii vorbite care, alături de cuvinte general turcice, conține mulți termeni împrumutați din limbile învecinate cum sînt rusa, ucraineana, polona, lituaniana; lexicul literaturii laice, format din cuvinte turcice și din anumite elemente ale limbilor învecinate; lexicul traducerilor religioase, în care sînt foarte multe cuvinte ebraice vechi. În prezent, karaimii din R.S.S. Lituaniană folosesc ca limbă literară lituaniana și rusa.

Limba kumîkă, folosită în R.S.S.A. Daghestan de aproximativ 135 000 de oameni, s-a format înainte de venirea mongolilor, ca rezultat al încrucișării dintre limba triburilor oguze și kîpceace. Limba literară a apărut după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie.

Limba karaceaevo-balkară e vorbită de un mic grup de karaceaevi (81 000) și de balkari (42 000) în Caucaz și în R.S.S. Kirghiză. Dintre toate limbile turcice, ea este cea mai apropiată de limba din *Codex Cumanicus* (secolul al XIV-lea). Desprinsă de-a lungul secolelor din limbile turcice, ea a fost înconjurată de limbi caucaziene și iraniene de la care a împrumutat un mare număr de cuvinte. În prezent, cele două popoare au o limbă literară unică.

Limba krîm-tătară, limba unui mic grup de vorbitori care trăiesc în cea mai mare parte în R.S.S. Uzbekă, se împarte în două dialecte: de nord și de sud. Legate de acestea sînt și dialectele tătare din Bielorusia și Lituania. În această limbă au vorbit și karaimii din Crimeea, de origine semitică. Cele mai vechi documente de limbă datează din secolul al XVII-lea (inscripții și scrisori ale hanilor din Crimeea). Ca mijloc de expresie literară s-a folosit o vreme îndelungată limba turcă. Abia în ultimele trei decenii krîm-tătara se dezvoltă ca limbă literară. În afara împrumuturilor arabe și persane, intrate încă în perioada Hoardei de Aur, astăzi vocabularul se îmbogățește cu termeni internaționali, științifici, legați de dezvoltarea noii societăți, iar limba literară se apropie treptat de cea vorbită. 145

b. *Subgrupul kîpceako-bulgar* cuprinde limba literară din evul mediu a Hoardei de Aur de apus și cele două limbi moderne — **başkira** și **tătara.** Pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, termenul de „limbă tătară" se întrebuința paralel cu cel de „limbă turcă" pentru multe limbi turcice din Rusia. Numai o dată cu formarea naţiunilor burgheze, limbile turcice și-au primit, fiecare, numele: azerbaidjană, başkiră etc.

Limba tătară este limba populaţiei din R.S.S.A. Tătară, precum și limba vorbită și cea literară a populaţiei tătare din regiunile învecinate și din diferite părţi ale Siberiei. E vorbită de vreo 5 000 000 de oameni, răspîndiţi și în R.S.S.A. Başkiră, R.S.S.A. Ciuvaşă, R.S.S.A. Mordvină. La noi în Dobrogea sînt vreo 20 000 de tătari, împărţiţi în două grupe, după proveniența lor: tătarii din Crimeea și tătarii nogai. Limba lor a fost influențată puternic de limba turcilor anatolieni.

Există trei dialecte importante ale limbii tătare: central, al tătarilor de pe Volga (cam 1 500 000 de oameni), de apus — folosit în afara Republicii Tătare, de vreo 300 000 de oameni — și de răsărit sau siberian, vorbit de 100 000 de oameni. În afara acestora există graiuri amestecate, ca cel al tătarilor din Astrahan (43 000 de vorbitori), din Kasimovsk (5 000 vorbitori) din R.S.S.A. Başkiră (300 000), din Ural (110 000).

Cele mai vechi atestări de limbă literară datează din secolul al XVI-lea. Limba literară veche, folosită de scriitori între secolele al XVI-lea și al XIX-lea, s-a dezvoltat sub influența limbii vechi uigure care a îmbogăţit în mare măsură vocabularul limbii tătare. Studierea limbii tătare începe încă în secolul al XI-lea, cînd arabii și, sub influența culturii arabe, turcii, au creat dicţionare și gramatici pentru diferite limbi turcice. Mult mai serios a fost studiată limba tătară de către învăţaţii ruși. Încă pe vremea lui Petru I s-au organizat deplasări pe teren pentru culegere de material în limbile turcice, elaborîndu-se apoi dicţionare și gramatici. Astfel, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, s-a redactat un dicţionar rus-tătar de 25 000 de cuvinte.

Astăzi, în limba tătară există o bogată literatură. Limba literară este îmbogăţită cu termeni noi din toate domeniile

ştiinţei. Structura lexicală a limbii tătare se caracterizează printr-o mare bogăţie de sinonime, omonime, antonime, expresii frazeologice.

Text în limba tătară:

1906	елның	22 декабренда	Казанда	беренге
1906	*a anului*	*22 decembrie*	*la Kazan*	*pentru*

мәртәбә	татар	телендә	спектакль	булган.
prima dată	*tătar*	*în limba*	*spectacol*	*s-a dat*

„La 22 decembrie, anul 1906, la Kazan s-a dat pentru prima oară un spectacol în limba tătară".

Limba başkiră, limba de stat în R.S.S.A. Başkiră, vorbită de aproape 1 000 000 de oameni, cuprinde numeroase dialecte şi graiuri, împărţite în trei grupuri de bază. Limba başkiră se deosebeşte de tătară în primul rînd prin particularităţi fonetice. Ca şi tătara, ea s-a format prin interacţiunea multor limbi tribale, mai numeroase fiind elementele kîpceace şi bulgare, care pun în lumină dependenţa de grupul kîpceako-bulgar.

Limba başkiră vorbită s-a format după distrugerea Hoardei de Aur, dar limba literară a apărut abia după Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, pe baza dialectului central. În prezent, limba literară este o limbă dezvoltată, în care se tipăreşte literatură ştiinţifică, beletristică şi politică.

c. *Subgrupul kîpceako-nogai* cuprinde numai limbi vii: **nogai, karakalpakă, kazahă.**

Limba nogai (numită după celebrul han Noghai, nepotul lui Gingis-Han), folosită de aproximativ 41 000 de oameni, este limba locuitorilor din regiunea Stavropol şi Regiunea Autonomă Cerkesă. Cîteva grupuri de vorbitori ai limbii nogai trăiesc şi în Astrahan, Krasnodarsk şi R.S.S.A. Daghestan. Ea cuprinde trei dialecte de bază. Limba literară şi scrierea s-au dezvoltat numai după Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie. În 1938 s-a creat un alfabet pe baza celui rus. Astăzi există în această limbă manuale, presă, literatură.

Limba karakalpakă (173 000 de vorbitori) este limba de stat din R.S.S.A. Karakalpakă, a unei părţi din R.S.S. Uzbekă şi a unor populaţii din alte republici şi regiuni ale

Uniunii Sovietice, precum și din Afghanistan. Ea este ilustrată în literatură numai după 1917.

Limba kazahă se vorbește în R.S.S. Kazahă și în unele regiuni din centrul Asiei, de circa 5 000 000 de oameni. Formată în secolele XV—XVI, ea prezintă un caracter unitar, cu trei dialecte apropiate între ele: de nord-est, de sud și de vest. Literatura kazahă a apărut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iar limba literară națională s-a dezvoltat după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie.

D) Grupul karluk ocupă o poziție intermediară între limbile turcice de apus și cele de răsărit. El s-a constituit după secolele X—XI și este format din două subgrupuri: a. karluk-uigur și b. karluk horezmic din care, în afara limbilor vechi, face parte **uzbeka** și **uigura nouă**.

a. *Subgrupul karluk-uigur* cuprinde două limbi vechi: limba **uigură** din secolele X—XI, formată prin interacțiunea cu araba și persana, și limba **uigură** din secolele XI—XIV, constituită după invazia mongolilor. Aceste limbi sînt cunoscute prin diferite culegeri și dicționare. Ele au avut o mare influență asupra formării limbilor literare ulterioare: limba literară horezmică, veche uzbekă și limba Hoardei de Aur.

b. *Subgrupul karluk-horezmic* cuprinde limbi literare și vorbite, apărute mai tîrziu, din care cea mai veche este limba culegerii lui Hodji Ahmed Sasov, „*Divan-i-Hikmet*", apărută la sfîrșitul secolului al XII-lea, pe baza limbii vorbite. În afara limbii karluk-horezmică, în care e scrisă această culegere, tot din limbile vechi fac parte **limba Hoardei de Aur** (de răsărit), **ciagatai** și **vechea uzbekă**.

Limba uzbekă, limba de stat din R.S.S. Uzbekă, e vorbită de peste 6 000 000 de oameni, răspîndiți și în R.S.S. Kazahă, R.S.S. Kirghiză, R.S.S. Tadjikă, R.S.S. Turkmenă, R.S.S.A. Karakalpakă, precum și în afara Uniunii Sovietice, în Regiunea Autonomă Sinkiang-Uighur, în Afghanistanul de apus.

Limba uzbekă cuprinde multe dialecte, împărțite de obicei în două grupuri, după cum în unele din ele e pronunțată vocala *a*, înlocuită, în celelalte, prin *o*. Normele limbii vorbite uzbece s-au format în secolul al XV-lea, cînd apare
 și limba literară veche. Astăzi, limba uzbekă, scrisă din

1927 cu alfabetul rus, se dezvoltă în strînsă legătură cu limba vorbită.

Limba uigură nouă, limba unei minorități naționale din Asia de mijloc, este vorbită de 95 000 de oameni și este limba de stat a Regiunii Autonome Sinkiang-Uighur. În Uniunea Sovietică, uigura nouă e vorbită în R.S.S. Kazahă, R.S.S. Kirghiză, R.S.S. Uzbekă, R.S.S. Turkmenă.

Formarea limbii literare datează din secolul al X-lea și reprezintă rezultatul interacțiunii limbilor turcice de apus și de răsărit, cu limba tadjikă și cu alte limbi iraniene. Perioada modernă a limbii literare începe în secolul al XVII-lea, cînd se apropie treptat de limba vie a poporului.

Vocabularul limbii uigure e foarte bogat în împrumuturi arabe (33%), mai puțin persane (7%). Acestea au o vechime foarte mare. Ele se explică prin legăturile economice dintre uiguri, arabi, persani, încă din secolul al X-lea.

Limba modernă are două aspecte literare: limba literară a uigurilor din U.R.S.S. formată pe baza dialectelor de nord, scrisă în alfabetul rus, și limba literară a uigurilor din China, bazată pe dialectele din sud și scrisă în alfabetul arab.

II. *Ramura est-hunică* a limbilor turcice cuprinde două grupuri de limbi: *A)* uiguro-oguz și *B)* kirghizo-kîpceak.

A) Din *grupul uiguro-oguz*, în care intră majoritatea limbilor turcice ale ramurii de est, fac parte subgrupurile: **a.** uiguro-tukius; **b.** iakut; **c.** hakas.

a. În *subgrupul uiguro-tukius* intră două limbi vechi: limba veche **oguză** sau limba turcă a inscripțiilor din Ienisei-Orkhon (în Mongolia) și **vechea uigură**[1], precum și limbile moderne **tuvină** și **karagasă** (aceasta, foarte apropiată de tuvină, e socotită uneori ca dialect al ei).

---

[1] În limbile vechi întîlnim primele atestări de limbă turcică din secolul al VIII-lea. Acestea constau în epitafe găsite pe stele funerare, iar la Orkhon, în texte de mai mare întindere care conțin date referitoare la istoria poporului turcic, fiind însoțite de traducerea chineză. Vechimea lor le conferă o importanță deosebită din punctul de vedere al lingvisticii istorice turcice. Limba veche uigură, una din vechile limbi scrise, a folosit întîi așa-numitul alfabet runiform, alfabet de origine semitică, împrumutat de la sogdieni, asemănător cu scrierea runică (scandinavă). Acesta a fost înlocuit apoi cu alfabetul uigur sau neosogdian care a servit multă vreme mongolilor și manciurienilor, cedînd locul scrierii arabe, introdusă o dată cu islamizarea turcilor.

Limba tuvină, limba populației din R.S.S.A. Tuvină, e vorbită de vreo 100 000 de oameni. Ea conține trăsături arhaice care o apropie de vechea oguză și vechea uigură, și altele mai noi care o apropie de iakută. Limba vorbită se împarte în numeroase dialecte și graiuri, încă insuficient studiate. Limba literară a fost notată din 1930 pînă în 1941 cu alfabetul latin, iar din 1941, cu un alfabet întemeiat pe scrierea rusă.

Vocabularul limbii tuvine se caracterizează în primul rînd prin marele număr de cuvinte mongole care au intrat în limbă între secolele al XII-lea și al XX-lea. În afara acestora, ea mai cuprinde împrumuturi din chineză, indiană, iraniană, arabă, iar mai recent din rusă.

b. *Subgrupul limbilor iakute* este reprezentat de o singură limbă — **iakuta** — izolată de celelalte limbi turcice, vorbită în cea mai mare parte din R.S.S.A. Iakută de vreo 236 000 de oameni. Vorbitori de limbă iakută trăiesc și în districtele naționale Evenki, Taimîr, precum și în regiunile sovietice din Sahalin și Amur.

Iakuta are unele trăsături comune cu limbile vechi oguză și uigură, și altele cu limbile noi tuvină, hakasă, bașkiră. Limba vorbită se împarte în dialecte, încă insuficient delimitate. Limba literară s-a dezvoltat după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Legătura îndelungată cu limbile mongolă și evenki a determinat influența acestora nu numai în vocabular, ci chiar în structura fonetică și gramaticală a limbii.

c. *Subgrupul limbilor hakase* e format din două limbi mai importante: **hakasa** și **șora**.

Limba hakasă (57 000 de vorbitori) e legată din punct de vedere genetic de vechea kirghiză. Ea e reprezentată de două grupuri dialectale care își pierd din ce în ce mai mult particularitățile, sub influența limbii literare hakase, apărute după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie.

Limba șoră (vreo 15 000 de vorbitori) este folosită în Altaiul de nord, în Regiunile Autonome Hakasă și Gorno-Altai. Se împarte în două grupuri dialectale. Astăzi șora nu are un aspect literar, vorbitorii folosind hakasa sau rusa. Scrierea a apărut acum trei decenii pe baza alfabetului rus.

B) Grupul limbilor kirghizo-kîpceak e reprezentat de **vechea kirghiză** și de limbile moderne **kirghiză** și **altaică**.

Limbile din acest grup au ca substrat dialectele vechi kirghize, păstrate în unele inscripții din Ienisei. Limbile moderne s-au transformat ca rezultat al amestecului cu limbile kîpceak și cele mongole. Influența mongolă e mai puternică în limba altaică, ai cărei vorbitori au aparținut multă vreme statului mongol. Limba veche kirghiză avea trăsături comune cu vechea oguză și vechea uigură. Ea era împărțită în multe dialecte și graiuri, cunoscute prin documente de scriere ieniseică.

Limba kirghiză este vorbită de 1 000 000 de oameni în R.S.S. Kirghiză, Tadjikă, Uzbekă, precum și în afara Uniunii Sovietice, în Regiunea Autonomă Sinkiang-Uighur, în unele părți din Afghanistan și Pakistan.

Istoria limbii kirghize cunoaște trei faze de evoluție: *kirghiza veche* (între secolele al VIII-lea și al IX-lea), *kirghiza medie* (între secolele al X-lea și al XV-lea) și *kirghiza nouă* (din secolul al XV-lea).

Pe plan teritorial, kirghiza se împarte în două grupuri dialectale: de nord și de sud, formate ca rezultat al interacțiunii dintre kirghiză și uzbekă. Ca limbă est-hunică, kirghiza conține multe cuvinte împrumutate din arabă și persană și într-o măsură mai mică, din limba altaică. Limba națională literară s-a format după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, pe baza grupului de dialecte de nord.

Limba altaică este vorbită în Regiunea Autonomă Gorno-Altai de 45 000 de oameni. Este una din puținele limbi siberiene care a avut scriere și o oarecare literatură pînă la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Scrierea a fost creată pe baza alfabetului rus în prima jumătate a secolului trecut de misionari, în scopul răspîndirii cărților religioase. Au fost elaborate totuși unele opere literare laice, precum și unele lucrări lingvistice.

LIMBILE MONGOLE

Numele de *mongol* apare prima dată în secolul al VII-lea și desemnează un trib de pe cursul superior al rîului Amur. Istoria mongolilor nu poate fi urmărită cu exactitate. Se știe că în secolul al IV-lea, un popor mongol — kitanii — locuia în Manciuria și a reușit să formeze o dinastie puter-

nică. Renumit în istorie este imperiul mongol al lui Gingis-Han care, în secolul al XIII-lea, și-a întins stăpînirea pînă la Marea Adriatică și Carpați în vest, pînă la Golful Persic și Marea Oman, în sud. Urmașii săi au cucerit întreaga Chină — fapt unic în istoria popoarelor migratoare. În Rusia, imperiul Hoardei de Aur, creat de nepotul lui Gingis-Han în secolul al XIII-lea, se menține pînă în secolul al XVI-lea, populația mongolă turcizîndu-se cu timpul.

În Mongolia, poporul a fost mult timp dezbinat prin lupte interne. Din 1924 Mongolia a devenit republică populară.

Limbile mongole moderne s-au format pe baza dialectelor vechi ale limbii mongole unice, după căderea imperiului lui Gingis-Han și al urmașilor săi. Ca urmare a răspîndirii mongolilor pe un teritoriu vast și a pierderii legăturii dintre ei, între secolele al XII-lea și al XIV-lea, au apărut mai multe limbi independente. Limbi mongole se vorbesc în U.R.S.S., China și R.P. Mongolă.

În U.R.S.S. se vorbesc limbile **buriat-mongolă** și **kalmîkă**.

Limba buriat-mongolă, cu o bogată literatură orală, e vorbită în R.S.S.A. Buriată, precum și în unele părți din nord-estul Manciuriei, în R.P. Mongolă etc. Numărul total al vorbitorilor trece de 300 000.

Limba kalmîkă sau **oirat** se folosește în R.S.S.A. Kalmîkă, în unele părți din China și R.P. Mongolă. De obicei se vorbește de limba oirat de pe Volga (kalmîka propriu-zisă), și oirat din Kobda (R.P. Mongolă).

În R.P. Chineză există multe popoare mongole (cam 1 500 000 de oameni) care locuiesc în Mongolia Interioară, în alte părți ale Chinei și în Regiunea Autonomă Sinkiang-Uighur. Majoritatea se ocupă cu păstoritul și agricultura. În provincia Yunnan trăiesc așa-numiții mongoli yunnani (vreo 3 500) dintre care cei mai mulți și-au însușit limbile popoarelor învecinate.

Limbile mongole din China sînt: **dagura, mongura, dunsiana, baoan** și **mongola** propriu-zisă.

Limba dagură e folosită de vreo 50 000 de oameni. Dintre aceștia 22 000 trăiesc în Provincia Autonomă Dagur, iar restul în Mongolia Interioară.

Limba mongură (53 000 de vorbitori) e folosită în Tsinhai și Kansu. Istoria poporului mongur nu e destul de clară. Este probabil că încă Gingis-Han a organizat paza imperiu-

lui de apus, iar mongurii ar fi urmașii vechilor oșteni din acele părți. Ca religie, mongurii au adoptat budismul. În limba mongură se întîlnesc multe împrumuturi din chineză, tibetană și din limbile turcice.

Limba dunsiană e vorbită de peste 150 000 de oameni în provincia Kansu din regiunea Dunsian. Ca și la monguri, există tradiția că strămoșii populației de limbă dunsiană l-au adus în Kansu pe Gingis-Han pentru apărarea granițelor de apus. Vorbitorii sînt de religie musulmană.

Limba baoan este vorbită de 8 000 de oameni în Tsinhai (unde acum un veac formau un grup unitar) și în Kansu. Limba baoan se împarte în două dialecte — cel din Tsinhai și cel din Kansu. Vorbitorii de limbă baoan sînt musulmani. Nu există documente scrise în această limbă, ci numai literatură orală.

În Regiunea Autonomă Mongolia Interioară (Neimenggu) se folosește scrierea veche mongolă, care e de origine sogdiană, transmisă mongolilor în secolul al XIII-lea, prin uigură. Direcția scrierii e verticală, iar rîndurile sînt așezate de la stînga la dreapta. Vechiul alfabet nu e foarte precis, întrucît același semn notează mai multe sunete. Mongolii din Sinkiang folosesc scrierea cunoscută sub numele de *todo*, creată la jumătatea secolului al XVII-lea, pe care se bazează alfabetul mongol.

Limba mongolă propriu-zisă se folosește în Republica Populară Mongolă, în Regiunea Autonomă Mongolia Interioară și în alte părți din China de vreo 2 500 000 de vorbitori. Primele atestări în mongolă datează din secolul al XIII-lea. În dezvoltarea limbii literare se pot urmări trei faze. Prima, care se încheie la sfîrșitul secolului al XIII-lea, e reprezentată mai ales prin documente oficiale. Totuși apar și altfel de opere, cea mai importantă fiind *Istoria secretă a Mongolilor* din care ne-a parvenit o singură transcriere, în caractere chinezești. În a doua perioadă, între secolele al XIV-lea și al XVI-lea, cînd se fac traduceri ale operelor budiste, în special din tibetană, pătrund în mongolă multe cuvinte tibetane. În primele două perioade s-a folosit alfabetul uigur. A treia și cea mai importantă perioadă începe la sfîrșitul secolului al XVI-lea, cînd se formează limba literară clasică, folosită pînă în 1941 în R.P. Mongolă, și azi încă, în Mongolia Interioară. La înce-

putul acestei perioade se pun bazele limbii moderne. În domeniul social-economic s-a întărit feudalismul, iar din punct de vedere cultural a crescut rolul budismului ca instituție religioasă. Din 1941 se folosește un alfabet din 35 de litere bazat pe cel chirilic.

LIMBILE TUNGUSE

Istoria popoarelor tunguse ocupă un loc mai puțin important în istoria mondială (numele de *tungus* este, după cît se pare, de origine turcă). Tungusii apar probabil la mijlocul secolului al VII-lea prin nord-estul Manciuriei. Înfrînți și împrăștiați de asaltul mongolilor, după cîteva secole de lupte îndîrjite, au reușit să-și instaureze o dinastie a lor, dinastia manciuriană (etimologia cuvîntului e necunoscută), care s-a menținut pînă la începutul secolului al XX-lea (1911), cînd teritoriul lor a intrat în cadrul Chinei. Civilizația tungusă nu e suficient de cunoscută. Ea e marcată de influența chineză încă cu multe secole în urmă, aceasta continuînd și în prezent să fie foarte puternică.

Este greu de stabilit, chiar și numai aproximativ, numărul vorbitorilor de limbi tunguse. Se pare că nu depășesc cifra de 300 000. În afară de manciuriană, ele nu sînt ilustrate prin literatură și nici nu sînt prea bine studiate.

Ca trăsătură conservatoare în sistemul fonetic al limbilor tunguse de nord, față de alte limbi altaice, se subliniază păstrarea lui *p* proto-altaic care în manciuriană a trecut la *f*, iar în turcă și mongolă a dispărut: tung. *para*, manciur. *fara* „sanie", mong. *aral* „cîrmă". Limbile tunguse cunosc armonia vocalică, dar într-o formă mai puțin riguroasă: vocalele *e* și *i* pot intra în corespondență cu posterioarele *o*, *u* sau cu palatalele *ë*, *ü*. În alte limbi altaice, aceasta se întîmplă mai rar. Spre deosebire de celelalte limbi altaice, în limbile tunguse, subiectul poate sta și după predicat.

După cunoștințele actuale nu se poate da o clasificare exactă a limbilor tunguse. În mare, ele se împart în: *A)* limbi de nord, și *B)* limbi de sud. Majoritatea limbilor tunguse sînt vorbite în Siberia.

A) Din *ramura de nord* fac parte limbile tunguse propriu-zise: **evenki, oročen, manegir, birar, solon,** și limbile *lamute*: **lamuta** și **oročen din Kamciatka** și **negidal.**

Limba evenki (nume general pe care și-l dau tungusii din nord) are două dialecte — de nord și de sud, vorbite în regiunea fluviului Ienisei. Limba **oročen** (*orón* „ren") se vorbește pe malul stîng al Amurului și în Manciuria. Pe malul rîului Humar locuiesc cîteva sute de familii care vorbesc limba **manegir** sau **humar**, iar la sud-est de rîul Humar se vorbește limba **birar.** Numărul vorbitorilor acestor limbi e aproximativ de 5 000. Mai mare este numărul celor care vorbesc limba **solon** — în Hailar — (vreo 30 000).

Limba lamută (*lam* „mare", lamuții locuind lîngă mare), vorbită de vreo 12 000 de oameni, e dispersată pe țărmul Mării Ohotsk, în regiunea fluviului Amur, în R.S.S.A. Iakută.

B) Din limbile *tunguse de sud* fac parte **golda** (golda din Amur, golda din Ussuri, golda din Sungari), **orok** (vorbită în insula Sahalin), **oroč** și **manciuriana.**

Limba manciuriană, cea mai importantă din ramura de sud, este vorbită de vreo 2 500 000 de oameni, mai ales în Manciuria (China de nord-est).

În secolul al XVII-lea, cînd manciurienii cuceresc China și creează o dinastie puternică (care s-a menținut pînă în secolul nostru) se formează limba literară, pe baza unui dialect din sud, în care se scrie o bogată literatură. Există astfel din acea perioadă vreo 1 000 de documente, cele mai multe fiind traduceri din chineză. Lucrările lingvistice ocupă un loc important în literatura manciuriană. Primul dicționar manciur-chinez apare în secolul al XVII-lea. S-au scris și dicționare trilingve (manciur-mongol-chinez), extrem de prețioase pentru studiul comparativ al celor trei limbi. După ce literatura manciuriană a ajuns la apogeu în secolul al XVIII-lea, ea decade treptat în urma asimilării manciurienilor de către chinezi, astăzi fiind aproape complet dispărută.

Ca structură, manciuriana este o limbă aglutinantă, mai apropiată de mongolă decît de limbile turcice. Ea are un sistem analitic dezvoltat, folosind în mare măsură cuvinte ajutătoare, dintre care multe și-au pierdut sensul primar. Ca și în altè limbi din aceeași familie, există o bază comună

pentru verb și nume. În sintaxă, predomină structura nominală față de cea verbală și locul fix al cuvintelor în propoziție.

Pentru scrierea manciuriană s-a folosit din secolul al XVI-lea alfabetul mongol, la care ulterior s-au adăugat semne diacritice pentru sunetele specifice. În acest alfabet s-au păstrat primele documente (din secolul al XVII-lea), scriere menținută, de altfel, pînă în zilele noastre. Scrierea manciuriană, în forma ei actuală, este silabică. Cele 1 441 de silabe sînt aranjate în 12 grupuri. Alfabetul este format din 34 de semne, din care 10 sînt folosite pentru sunetele existente în împrumuturile din chineză. În pronunțarea manciurienilor care trăiesc în Pekin, influența dialectului chinez de nord e foarte puternică. În general, scrierea silabică, proprie alfabetului manciurian, îngreuiază citirea: unul și același semn este citit diferit și, totodată, același sunet e notat prin semne diferite. De exemplu, silaba redată în scris prin literele mongole *č* și *e* se pronunță *ča*, pe cînd *č* + *i* se pronunță *ti*; *t* la sfîrșitul silabei se pronunță altfel decît în celelalte poziții. Pronunțarea manciuriană, cunoscută prin transcriere chineză și europeană, nu ne arată cum se citeau fonetic literele. Stabilirea pronunțării a constituit o preocupare importantă a celor care au studiat manciuriana, aceasta ajutînd la studiul comparativ-istoric al grupului tunguso-manciurian.

Text în limba manciuriană:

Niyalmai tuktan-de banin dați sain, banin
a omului la început caracter de origine bun caracter
ishunde hanți tațin ishunde goro. Uneńgi
reciproc aproape știință reciproc departe adevăr
tațiburakû oți banin uthai gurimbi.
neînvățat dacă e caracter atunci schimbă

„La originea omului, firea umană era bună prin natura ei. Trăind aproape de natură, știința îndepărta [pe oameni] unii de alții. Dacă adevărul nu îi este arătat, natura umană se pervertește".

În afara Europei, majoritatea limbilor ugro-finice se vorbesc pe teritoriul asiatic al Uniunii Sovietice. Clasificarea lor generală a fost dată în capitolul precedent (*vezi* pag. 86). Menționăm aici doar faptul că limbile ugro-finice prezentate în cele ce urmează sînt de mai mică importanță.

1. Din *limbile finice prebaltice* poate fi menționată **vepsa**, vorbită de vreo 16 000 de oameni prin regiunea Leningrad și Vologda. Ea e apropiată ca structură de karelă. Vepsii sînt pomeniți în letopisețele rusești încă din secolul al IX-lea, dar limba lor a fost notată în scris abia în anii puterii sovietice.

2. *Limbile de pe Volga*: *a)* limbile *mordvine* (**ersa, moksa**), înainte de secolul al XV-lea se vorbeau pe cursul mijlociu al fluviului Volga, Oki și Suri. După secolul al XV-lea a avut loc o migrație intensă a popoarelor de limbi mordvine pe malul stîng al fluviului Volga, în Siberia și în Asia Mică. Astăzi, mai mult de o treime din populația mordvină locuiește pe vechiul teritoriu (care, de altfel, e socotit ca locul de origine al popoarelor ugro-finice). Numărul vorbitorilor de limbi mordvine este de 1 300 000, dintre care vreo 340 000 locuiesc în R.S.S.A. Mordvină, iar restul în R.S.S.A. Baškiră, R.S.S.A. Tătară, R.S.S.A. Ciuvașă etc. În limbile literare mordvine s-a creat o literatură bogată, în care sînt reprezentate toate genurile (roman, dramă, poezie etc.);

b) limbile mari (ceremise) — **mari răsăriteană de cîmpie** și **mari de munte** — sînt vorbite în R.S.S.A. Mari, R.S.S.A. Baškiră, R.S.S.A. Tătară, R.S.S.A. Udmurtă etc. de vreo 500 000 de oameni. Cele două limbi *mari* se deosebesc mai ales prin structura fonetică și lexicală. Primele atestări datează din secolul al XVIII-lea, dar aspectele lor literare s-au constituit abia după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie.

3. *Limbile permiene* — **udmurta (votiaka), komi-ziriana** și **komi-permiana** — sînt vorbite mai ales în R.S.S.A. Udmurtă, R.S.S.A. Komi și în districtul național Komi-Per-

miaci, prima de 600 000 de oameni, a doua de 300 000, și a treia de 136 000 de locuitori.

Aceste limbi au trăsături comune în fonetică, structura cuvîntului și în vocabular. Limba udmurtă a început să aibă trăsături specifice față de komi încă din secolul al IV-lea. Deosebirile dintre aceste două limbi s-au accentuat în urma influenței limbii bulgare, care a acționat între secolele VII—XIII. Pînă în secolul al XV-lea, komi-ziriana și komi-permiana au purtat numele comun de komi. Limba udmurtă este pomenită în scrieri istorice datînd din secolul al XVIII-lea. Scrierea e de dată recentă. La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea, au apărut primele dicționare și traduceri de texte religioase, traduceri din literatura rusă, precum și unele încercări de creații originale. Komi-ziriana e strîns legată de komi-permiana, vorbitorii celor două limbi înțelegîndu-se fără dificultăți. Între secolele al XIV-lea și al XVII-lea, cele două limbi au folosit o scriere unică. Pînă la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, literatura (destul de săracă, mai ales cu caracter religios) s-a scris în diferite dialecte.

4. *Limbile ugrice* de pe Obi — **hantî** (17 000 de vorbitori) și **mansi** (6 000 de vorbitori), numite înainte **ostiaka** și **vogula** — sînt folosite în special în districtul național Hantî-Mansi și Iamala-Neneț. După părerea multor învățați, la începutul celui de al doilea mileniu al erei noastre, mase importante de ugrieni mai trăiau încă la apus de munții Urali și numai după aceea au trecut în partea de apus a Siberiei. Populațiile hantî au fost împinse spre nord prin secolul al XIV-lea, în timp ce mansii locuiau încă în secolul al XVII-lea în sudul fluviului Obi.

Primele atestări despre limbile ugrice de pe Obi datează din secolul al XVIII-lea, iar studierea lor a început în secolul al XIX-lea. Ele au o serie de trăsături care le deosebesc de maghiară și de celelalte limbi ugro-finice. De exemplu, în fonetică, ele cunosc consoanele *w* și *x*, precum și alternanța vocalelor din rădăcină. În sintaxă e caracteristică o largă întrebuințare a construcțiilor pasive, iar în vocabular un loc important îl ocupă împrumuturile din tătară și rusă.

Tot în Siberia, mai puțin în nord-estul Europei, în regiunile dintre Urali, Obi, Ienisei, pînă la Marea Arctică, vreo 30 000 de oameni vorbesc limbile *samoede*. Originea cuvîntului *samoed* e necunoscută. Multă vreme el a fost pus în legătură cu cuvîntul rusesc *самоед(ъ)* „cei care se mănîncă unul pe altul", „canibali". Mai curînd pare însă a fi numele unui vechi trib.

Popoarele samoede, ca și limbile lor, se împart în *A)* Grupul de nord: **iurak (neneții)**, **ienisei (eneții)**, **tavgi (ngasasan)** și *B)* grupul de sud: **selkup** și **kamas**. Cei mai numeroși sînt samoezii iurak care locuiesc în nord-estul Europei și vestul Siberiei, majoritatea în tundră. Un grup mic trăiește în păduri. Din punct de vedere administrativ, ei sînt împărțiți în districte naționale. Între diferite popoare samoede există mari diferențe, atît în ce privește limba, cît și viața materială.

Se crede că în vechime, samoezii au locuit pe pantele munților Altai, locul de origine al ugro-finilor, cu care erau înrudiți, făcînd parte din grupul uralic. Dezmembrarea grupului uralic s-a făcut cu cîteva mii de ani î.e.n. Către anul 3000 î.e.n. ugro-finii trăiau separați de samoezi. Aceștia, la rîndul lor, s-au separat la începutul erei noastre, în cele două grupuri: de nord și de sud. Popoarele și limbile de azi s-au dezvoltat ca rezultat al răspîndirii și al amestecului cu popoarele turcice cu care, probabil, au avut relații pașnice.

Primele mențiuni despre samoezi le avem din secolul al XI-lea. Informații mai ample despre ei apar o dată cu explorarea noilor teritorii din Siberia de către ruși.

Caracteristicile lingvistice ale limbilor samoede sînt greu de cunoscut, deoarece, pe de o parte ele sînt foarte complicate din punct de vedere fonologic și morfologic, iar pe de altă parte există diferențe mari între limbile de nord și cele din sud.

A) Din *grupul de nord* face parte limba **iurak** vorbită de vreo 23 000 de oameni; ea cuprinde două dialecte: de tundră și de pădure. Acestea sînt diferite ca structură, datorită contactului slab dintre vorbitori. Cea mai importantă

trăsătură a sistemului fonologic este aceea că fiecare consoană își are perechea palatalizată. De asemenea, de cele mai multe ori nu există opoziție între consoanele surde și cele sonore. În morfologie nu există diferențe importante între rădăcinile verbale și cele nominale. Numele are patru tipuri de flexiune, marcate prin sufixe al căror număr ajunge pînă la două sute. Verbul are trei conjugări: subiectivă, obiectivă și reflexivă, deosebite tot cu ajutorul sufixelor, uneori comune cu cele de la flexiunea nominală.

În structura frazei, subiectul stă la început, iar predicatul la sfîrșit. O caracteristică interesantă a limbii iurak este faptul că nu cunoaște conjuncțiile, ca o clasă de cuvinte; acestea au început să se dezvolte abia în ultimele decenii. Frazele prin subordonare sînt redate prin propoziții simple cu cîteva complemente, exprimate cu ajutorul construcțiilor gerunziale. De exemplu, o propoziție temporală e redată printr-o propoziție principală în care se folosește un complement circumstanțial de timp:

... jiriwa hămăda pohonə nŭdeko ńŭnd
... *bunicul tău murind în acel an mai tînăr al tău fiu*

sán poda ŋäesa....
cîți ai săi ani era?...

... „cît de mare era fiul tău mai tînăr cînd a murit bunicul său?“...

Samoeda ienisei, destul de diferită de iurak, se împarte în dialecte. Ea prezintă asemănări de structură cu iurak, asemănări ce rezultă din unele forme gramaticale apropiate.

Despre limba **tavgi (nganasan)** avem puține cunoștințe. Veriga de legătură între aceasta și iurak o formează samoeda ienisei, cu care are comun aproape același sistem fonologic. Structura gramaticală e asemănătoare cu a celorlalte două limbi nordice. Uneori, populația nganasan folosește un fel de limbaj secret numit *kaj alawa* care nu e altceva decît utilizarea limbajului alegoric din cîntece în vorbirea de toate zilele. Acesta e preferat în mod deosebit de tineri cînd se distrează, dar e practicat și de cei în vîrstă.

B) Din *grupul de sud* face parte limba **selkup** vorbită de
160 vreo 4 000 de oameni; ea cuprinde trei grupuri de dialecte:

taz (nord-vest), *tym* și *ket* (sud). La rîndul lor, fiecare se împarte în multe subdialecte. Vorbitorii neavînd legătură între ei, au ajuns să nu se mai înțeleagă în limba lor, care și-a pierdut unitatea inițială, și de aceea au comunicat printr-o limbă străină, de obicei rusa. Astfel, astăzi numai jumătate din populație vorbește limba maternă. Dialectul *taz*, cunoscut de cel mai compact grup de vorbitori, e promovat în școli.

Limba selkup posedă cel mai bogat sistem fonologic din limbile samoede; ea are 11 vocale și face diferența între oclusivele surde și cele sonore. În unele dialecte există consoane lungi.

Între cele două limbi care aparțin grupului de sud, selkup și kamas, există diferențe de structură mai mari decît între limbile de nord. Aceasta se explică, pe de o parte, prin separarea lor, pe de altă parte, limba kamas a fost supusă influențelor limbilor altaice care au asimilat-o aproape complet.

Prin misionarii ortodocși, sub regimul țarist, s-au făcut încercări de creare a unei scrieri proprii limbilor samoede, lipsite însă de succes. Formarea limbilor literare samoede datează din perioada sovietică, mai precis din al patrulea deceniu al secolului nostru, cînd s-au format primele limbi literare ale popoarelor iurak și selkup, pe baza dialectului iurak din tundră și a celui taz. Pentru redarea termenilor de civilizație și de cultură, s-au folosit în aceste limbi puțin dezvoltate împrumuturi din limba rusă (*zavod*, *doklad*, *bukva* etc.). De asemenea, s-au format derivate pe baza rădăcinilor samoede. De exemplu, în iurak „carte de școală" *toholkobč* (din *toholko* „a citi"); „avion" *tirta ŋano* (literal „luntre zburătoare"). La fel, în selkup „avion" *timpytyl andy* (tot „luntre zburătoare"), „învățător" *tantaltykyptäl gup* (literal „omul care învață pe copii"). Dar multe din aceste creații nu au fost viabile, fiind înlocuite cu termenii corespunzători din limba rusă. Astfel, în publicațiile recente în iurak apar termeni ca *kniga* „carte", *aeroplan* „avion" etc.

LIMBI PALEOSIBERIENE

În nord-estul și nord-vestul Siberiei se vorbesc limbi numite, convențional, *paleosiberiene* care pînă în secolul al XVII-lea ocupau un teritoriu mult mai vast. Despre istoria vorbitorilor acestor limbi nu se știe nimic înainte de contactul lor cu rușii. Paleosiberienii au o civilizație foarte arhaică, ocupațiile lor principale fiind vînatul și pescuitul. Au numeroase tabu-uri care determină, printre altele, o diferență netă între limbajul femeilor și cel al bărbaților. Ei mai păstrează o credință animistă, au cultul strămoșilor și al animalelor, mai ales al ursului.

Limbile paleosiberiene se împart în **I.** Ramura limbilor din est și **II.** Ramura limbilor din vest, cunoscute și sub numele de limbi *ieniseice*. Între acestea există asemănări care se explică prin vecinătatea lor de odinioară, întreruptă ulterior de răspîndirea limbilor tunguse.

I. *Ramura de est* formează trei grupuri distincte:

A) grupul limbilor **ciukotă, eschimosă, koriakă** și **kamciadală** strîns legate între ele; *B)* grupul în care intră **iukaghira** de care e foarte apropiată **ciuvanta**; *C)* grupul limbilor **ghiliak** reprezentat printr-o singură limbă,uneori apropiată de iukaghiră.

A) **Limba ciukotă,** cea mai rezistentă dintre toate, este vorbită de vreo 12 000 de oameni în nord-estul Siberiei, în Peninsula Ciukotsk de la Marea Bering pînă la bazinul fluviului Anadir, în diferite districte naționale. Limba vorbitorilor semi-sedentari de pe litoral se deosebește de aceea a nomazilor *čawču* „proprietari de reni". Tot în Peninsula Ciukotsk se vorbește și **eschimosa** de vreo 1 000 de oameni.

Limba koriakă e folosită de vreo 7 000 de oameni care locuiesc în partea de sud-vest a domeniului de limbă ciukotă, la nord de Kamciatka. Și koriakii sînt constituiți în districte naționale. Vorbitorii nomazi folosesc un singur dialect, pe cînd cei sedentari sînt diferențiați prin nenumărate graiuri. Koriakii și ciukoții au fost singurele popoare care n-au admis bilingvismul pînă în vremea din urmă.

Limba kamciadală ocupa tot sudul Peninsulei Kamciatka
 încă din secolul al XVIII-lea. În secolul al XIX-lea a fost

înlocuită în mare parte de rusă. În 1909, în est, un singur bătrîn își mai amintea limba kamciadală. Astăzi, ea este pe cale de dispariție și în restul teritoriului, fiind vorbită numai în cîteva locuri din peninsulă, de circa 1 000 de oameni.

B) **Limba iukaghiră** ajungea, în secolul al XVII-lea pînă la fluviul Lena. În cea mai mare parte, limba iukaghiră a fost înlocuită însă de **lamută** (limbă tungusă), de rusă și de iakută. În prezent, ea este folosită de vreo 400 de oameni în două regiuni izolate: între doi afluenți ai rîului Kolîma și în tundra dintre rîurile Indighirka și Alazeia.

Limba ciuvantă, înrudită îndeaproape cu iukaghira de pe malul rîului Kolîma, a fost înlocuită în ultimele două secole de rusă, ciukotă și koriak.

C) **Limba ghiliak**, vorbită de vreo 4 000 de oameni, prezintă două grupuri dialectale: din nord-vest și sud-est, primul la vărsarea fluviului Amur, celălalt în nordul insulei Sahalin. Ghiliakii au venit, probabil, de pe continent, împingînd spre sud populațiile de limbă **ainu**. Pînă în ultima vreme, ghiliakii au folosit ca limbi de civilizație tungusa și golda.

II. *Ramura limbilor din vest* sau a limbilor *ieniseice* cuprinde limba **ketă** sau **ostiak din Ienisei**. Aceasta este vorbită de vreo 1 400 de oameni pe cele două maluri ale fluviului Ienisei. Limba **kotă**, folosită în secolul al XVIII-lea în regiunile Kan și Nana, a dispărut la mijlocul secolului al XIX-lea; **assana** înrudită îndeaproape cu keta ocupa bazinul Taseieva, iar **arina**, vorbită la apus de Ienisei, a pierit în secolul al XVIII-lea, ca și assana.

Paleosiberienii din est foloseau pînă nu de mult un sistem de scriere pictografică cu o lungă tradiție. Printre altele, ea a permis triburilor nomade să se înțeleagă asupra drumurilor pe care le urmau; scrierea propriu-zisă le era necunoscută. Abia după 1932 s-a introdus scrierea cu caractere latine pentru ciukotă, koriakă, ghiliak, kamciadală și ketă, tipărindu-se în aceste limbi abecedare și cărți.

Pînă la urmă, limbile mai puțin răspîndite au cedat locul limbii ruse. Continuă să fie folosite mai ales limbile ciukotă,

koriakă și ghiliak, în care se redactează ziare și chiar un început de literatură indigenă.

Ca structură, în fonetica limbilor paleosiberiene e interesant de subliniat diferența în pronunțarea unor sunete de către femei și bărbați. Astfel, în ciukotă și iukaghiră, în pronunțarea feminină dentalele s-au substituit prepalatalelor. În afară de kamciadală (influențată de rusă), celelalte limbi au în sistemul lor fonologic o singură lichidă (un fel de *l*). Unele limbi nu admit la începutul cuvîntului grupuri de consoane. De exemplu, în ketă, cuvîntul *стакан* „pahar", împrumutat din rusă, a devenit *takîm* „pahar"; în iukaghiră, rusescul *сто* a devenit *ićtok* „sută". Structura gramaticală este incorporantă, ceea ce înseamnă că anumiți determinanți intră în același complex cu rădăcina. În ciukotă, enunțul *g-aća-kaa-nmi-len* „renul gras a fost omorît" este alcătuit din: *g*<*ga* = prefix de aspect al verbului substantivizat (în aceste limbi verbele se substantivizează prin prefixe, și invers, substantivele devin verbe prin sufixe); *oca* „gras", *kaa*<*kora* „ren"; *nmi* < *in* „a omorî"; *-len*<*-lin* = sufix al persoanei a III-a a formei verbale arătate. După cum se vede, în incorporare, unele forme apar reduse. În cea mai mare parte, limbile paleosiberiene nu au conjuncții de coordonare și de subordonare, kamciadala și keta împrumutîndu-le uneori din rusă. Ordinea cuvintelor în propoziție este fixă numai în ghiliaka și iukaghiră.

Ca și în alte limbi puțin evoluate, sistemul numărătorii e quinar, derivînd din numărarea degetelor: primele cinci numere sînt un fel de cuvinte de bază pentru celelalte. Numărul *5* e desemnat de cuvîntul „mînă", *6* se formează din *5* + *1*, *7* din *5* + *2*; pentru a spune *10* se folosește cuvîntul care înseamnă „două mîini", iar *20* este identic cu cuvîntul „om" (adică „mîini" = *10* degete, și „picioare" = încă 10 degete).

LIMBILE AINU

Se numărau aproximativ 18 000 (în 1940) de vorbitori de limbi ainu, răspîndiți mai ales în insulele Hokkaido, Sahalin, Kurile (din 1945, insulele Kurile și jumătatea de sud a insulei Sahalin aparțin Uniunii Sovietice).

Despre popoarele care vorbesc limbi ainu (numele de *a-ino* sau *a-inu* în limba lor înseamnă „oameni"), ca și despre paleosiberieni, se cunosc foarte puține date istorice. Ele sînt descendente ale populațiilor autohtone stabilite în arhipelagul japonez, încă în epoca preistorică. Înainte de secolul al XVIII-lea au ocupat unele părți din Japonia de nord, fiind împinși mai tîrziu spre sud. Triburile ainu au fost influențate de paleosiberieni, apoi de chinezi, mongoli și, începînd cu secolul al XVIII-lea, de ruși. Azi au multe obiceiuri asemănătoare cu paleosiberienii, fără a se putea stabili exact ce au dat și ce au luat de la aceștia.

Popoarele de limbi ainu nu cunosc scrierea. Folclorul lor bogat, format din legende, cîntece, a fost parțial notat în scris de specialiști străini. Structura limbilor este destul de puțin evoluată. Nu există diferență clară între nume și verb; contextul indică valoarea gramaticală a cuvîntului, de exemplu, aceea a timpului. În schimb, folosesc multe particule pentru a arăta atitudinea subiectului. Numărarea zecimală se face numai pînă la 29. Mai departe se procedează prin multiplicare (*tu hot* „2, 20" = 40, *inde hot* „4, 20" = = 80) sau prin extragere (*waanie tu hot* „10 scos din 40" = = 30).

LIMBILE CHINO-TIBETANE

În China și în țările din sud-estul Asiei se vorbesc limbi din familia chino-tibetană. Ea se împarte în două mari ramuri: **I.** Thai-chineză sau chino-siameză și **II.** Tibeto-birmană.

I. *Ramura thai-chineză* sau *chino-siameză* este reprezentată de *1)* limba **chineză** și *2)* de grupul limbilor *thai*.

Limba chineză, limba unei culturi milenare, este vorbită astăzi de peste 700 000 000 de oameni. În decurs de multe secole ea a fost limbă de civilizație și de comunicare interstatală în Asia de sud-est. Limba chineză are o istorie de peste 3 000 de ani. Cele mai vechi texte — inscripții pe oase și pe carapace de broaște țestoase — aparțin mileniului al II-lea î.e.n.

În China, feudalismul a durat vreme îndelungată. Întinderea mare a teritoriului precum și izolarea economică și

politică a regiunilor au favorizat procesul de diversificare care a dus la apariția a numeroase dialecte. Existența lor este atestată în cele mai vechi opere literare. Dialectele se reunesc în șase grupuri, dintre care cel mai important este grupul de nord, vorbit în nordul, vestul și o mare parte din centrul Chinei, de peste 70% din populație. Cel mai important dialect din acest grup este cel din Pekin.

Între grupurile de dialecte, diferențele fonetice și lexicale sînt numeroase. Cercetătorii afirmă că deosebirile dintre două grupuri de dialecte ale limbii chineze nu sînt mai mici decît acelea care există între două limbi romanice. În prezent, un locuitor din Pekin, unul din Shanghai și unul din Guandung (Canton) nu se pot înțelege dacă fiecare folosește dialectul regiunii respective. Astfel, pronumele personal „eu" are la Pekin forma *wo*, iar la Shanghai *ala*; „el" se spune la Pekin *ta*, iar la Guandung *kei*; *haitze* înseamnă la Pekin „copil", iar în alte părți „pantof". La prima vedere s-ar părea că avem a face cu limbi diferite, dar cercetarea arată că structura gramaticală și o mare parte a fondului principal lexical sînt comune tuturor dialectelor.

Alături de numeroasele dialecte și graiuri, în China s-a format de timpuriu o limbă comună literară. Cele mai vechi texte literare au apărut în urmă cu 3 000 de ani. Deosebită la început de limba vorbită numai prin aspectul ei normat, limba literară scrisă — numită *wenien* — accesibilă unui număr mic de oameni instruiți — s-a păstrat timp de secole fără modificări esențiale, în timp ce limba vorbită, diversificată în dialecte, se transforma continuu, adaptîndu-se la necesitățile de comunicare. Diferențele dintre wenien și limba vorbită s-au accentuat din ce în ce, așa încît ea a apărut ca o limbă deosebită care trebuia învățată în mod special. Avînd norme supradialectale, wenien a servit ca limbă comună scrisă pentru toate regiunile țării. În această limbă s-au publicat documente oficiale, texte de legi și s-a creat o literatură beletristică, neîntrerupt, din secolele X—IX î.e.n. și pînă la jumătatea secolului nostru.

Între dialectele limbii chineze, locul principal îl ocupă cel din Pekin. Întrucît orașul Pekin a fost, timp de multe secole, centrul economic, politic și cultural al Chinei, dialectul său a devenit limba oficială a instituțiilor guvernamentale din toate regiunile țării. Extinderea lui s-a făcut

prin funcționarii de stat, negustori, precum și prin povestitori populari care cutreierau întreaga țară. În acest fel se creează condiții pentru transformarea dialectului din nord cu centrul la Pekin în limbă literară comună.

Începînd cu secolele VII—IX, paralel cu wenien, se creează *baihua* sau *baihuawen*, un alt aspect al limbii literare scrise, bazat pe normele dialectului din nord. În baihua s-au redactat celebrele romane „Pe malul apei", „Călătorie în apus", „Visul din iatacul roșu" ș.a. Cele două limbi literare scrise, wenien și baihua au coexistat timp de secole, influențîndu-se reciproc, dar evoluînd pe căi diferite. Wenien, forma de exprimare a literaturii clasice, se baza pe normele limbii vechi, în timp ce baihua, în care s-au scris opere înțelese de popor, a răspîndit normele noi, favorizînd formarea unei limbi comune întregului popor.

La începutul secolului nostru, singura wenien era recunoscută oficial ca limbă literară. În 1919, în timpul mișcării antifeudale și antiimperialiste, cunoscută sub numele de „Mișcarea de la 4 Mai", a început așa-numita revoluție literară, în cursul căreia s-a pornit o largă campanie pentru răspîndirea limbii baihua și recunoașterea ei ca limbă literară scrisă în locul limbii wenien, neînțeleasă de popor. Un rol important în această luptă l-a avut marele scriitor Lu Sin. Pozițiile limbii wenien au fost zdruncinate, dar înlăturarea ei a devenit posibilă abia în 1949, după victoria Revoluției chineze și proclamarea republicii. De atunci, baihua a ocupat toate sferele vieții sociale și culturale. Prin ea s-a difuzat vorbirea din nordul țării, s-au pus bazele limbii comune. Această limbă — numită în chineză *putonghua* „limbă general înțeleasă" — se bazează pe dialectul din nord, avînd ca normă ortoepică pronunțarea de la Pekin, iar ca normă gramaticală modelul oferit de operele literare contemporane. În 1955 a avut loc la Pekin un congres al lingviștilor chinezi, la care s-au discutat problemele fixării limbii naționale comune și s-au preconizat măsuri pentru răspîndirea ei. În prezent, putonghua este limba națională, oficială a Republicii Populare Chineze. Ea e difuzată în permanență prin școli, presă, radio, tinzînd la înlocuirea dialectelor locale în toate regiunile țării.

Structura limbii chineze conține multe aspecte interesante. Prin unele trăsături fundamentale, ea se prezintă ca o limbă

izolantă: cuvintele nu-și modifică forma în cursul vorbirii, raporturile sintactice sînt exprimate cu ajutorul topicii și al cuvintelor auxiliare. Partea cea mai veche a lexicului e formată din cuvinte radicale, monosilabice. În cursul evoluției sale, însă, chineza a dobîndit și unele trăsături de limbă aglutinantă: are afixe derivative și un număr redus de afixe gramaticale.

Unitatea fonetică fundamentală este silaba. În limba chineză există reguli foarte stricte privitoare la numărul și așezarea fonemelor care alcătuiesc silaba. Un rol important îl joacă aici tonul. Numărul tonurilor variază după dialecte. Astfel, în putonghua sînt patru tonuri (egal, urcător, urcător-coborîtor și coborîtor), în dialectul din Guandung sînt nouă tonuri etc. Tonurile caracterizează fiecare silabă și au rol fonologic. Același complex sonor, pronunțat cu tonuri diferite, are valori semantice diferite. De exemplu, silaba *ma* pronunțată cu ton egal înseamnă „mamă", cu ton urcător „cînepă", cu ton urcător-coborîtor „cal", iar cu ton coborîtor „injurie".

În limba contemporană, majoritatea cuvintelor sînt polisilabice. Monosilabicele, moștenite din vechime, formează nucleul fondului principal lexical: *ren* „om", *ma* „cal", *shan* „munte" etc. Multe cuvinte s-au creat prin compunere. Între elementele unui cuvînt compus poate fi un raport de coordonare. De exemplu: din *fu* care înseamnă „tată" și *mu* „mamă" se creează *fumu* „părinți", *gongren* „muncitor" este format din *gong* „muncă" și *ren* „om". Se leagă între ele cuvinte sinonime: *da* „a bate" și *ji* „a lovi" formează *daji* „a da o lovitură", din *han* „înghețat" și *leng* „rece" rezultă *hanleng* „rece". Interesante sînt compusele create din două antonime: din *da* „mare" și *xiao* „mic" s-a format *daxiao* „măsură", iar din *kai* „a deschide" și *guan* „a închide" — *kaiguan* „comutator".

Compușii formați prin subordonarea termenilor se împart în mai multe categorii după natura raportului de subordonare. Astfel, există compuși la care termenii se află în raport determinativ (atributiv): *feiji* „avion" din *fei* „a zbura" și *ji* „mașină". Alți compuși conțin un raport între verb și obiect: *shangxin* „amărît" format din *shang* „a răni" și *xin* „inimă", sau între subiect și verb ca *xinteng* „a se întrista" din *xin* „inimă" și *teng* „a durea".

Multe cuvinte noi se creează în prezent cu ajutorul afixelor.

În diferite epoci istorice, în limba chineză au pătruns împrumuturi din limbile minorităţilor naţionale, din limbi de cultură din Asia şi Europa. Din limbile mongole şi din manciuriană s-au păstrat o serie de cuvinte care denumesc mai ales ranguri şi funcţii. Din limbile vorbite în Turkestan şi Asia Centrală au pătruns nume de plante, animale, instrumente muzicale. Limba chineză are numeroşi termeni împrumutaţi din limbile indiene, o dată cu propagarea budismului.

Începînd cu secolul al XIV-lea, China a intrat în relaţii comerciale şi culturale cu Europa. În urma acestor legături au fost preluate, mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o serie de cuvinte europene de circulaţie largă. Majoritatea împrumuturilor sînt din limba engleză: *yinjing* „motor" din engl. *engine*; *delüfeng* „telefon" din engl. *telephone*; *tielu* „cale ferată" din engl. *railway* etc. După 1917 au intrat în lexicul chinez o serie de cuvinte din rusă; de exemplu, *suweiai* „soviet". Cuvintele străine au fost adaptate structurii fonetice a limbii chineze.

Pentru completarea lexicului, limba chineză recurge frecvent la calcuri, ca orice limbă în care compunerea joacă un rol important. Adesea, cuvintele create cu elemente proprii înlătură împrumuturile. Astfel, în prezent, pentru exprimarea noţiunii de „telefon" se preferă, în locul lui *delüfeng*, termenul *dian hua* (din *dian* „electricitate" şi *hua* „vorbire").

În limba chineză nu există mijloace formale care să indice apartenenţa cuvintelor la anumite părţi de vorbire, dar distincţia dintre ele se face pe baza criteriilor semantice şi sintactice (sensul cuvîntului, funcţia lui în frază şi posibilităţile lui de îmbinare cu alte cuvinte). Substantivele sînt invariabile: există un sufix de plural *-men*, folosit mai ales la nume de persoane. Verbul nu se modifică după număr şi persoană. Există forme aspectuale, temporale, modale, marcate prin afixe sau prin cuvinte auxiliare. Adjectivele sînt şi ele invariabile, gradele de comparaţie se exprimăcu ajutorul unor adverbe. Uneori se foloseşte reduplicarea, pentru a se marca un grad mai intens al calităţii. Reduplicarea se întîlneşte frecvent la adverbe de mod: *kuaikuaide*

„repede-repede", *manmande* „încet-încet". Pronumele sînt numeroase și îndeplinesc variate funcții sintactice.

În îmbinarea cuvintelor în frază, un rol important revine topicii, intonației și cuvintelor auxiliare. Ca în toate limbile fără flexiune, regulile de așezare a cuvintelor în frază sînt foarte stricte.

Probleme interesante se pun în legătură cu cercetarea scrierii chineze. Avînd o istorie milenară, scrierea chineză este singura scriere hieroglifică care s-a menținut în această formă pînă în zilele noastre.

Ca și alte scrieri hieroglifice, scrierea chineză s-a creat din pictograme (desene care redau conturul obiectelor). Ea a luat naștere prin mileniul al III-lea î.e.n. În componența hieroglifelor se disting 23 de elemente grafice care apar în îmbinări variate. Unele dintre ele sînt foarte simple. De exemplu, semnul —, citit *i*, înseamnă „unul" sau *aren* „om". Majoritatea însă sînt complicate, ajungînd la peste 30 de elemente.

Numărul hieroglifelor a crescut mereu, pe măsura îmbogățirii vocabularului. Textele vechi din epoca clasică conțin 4 600 semne, în dicționarele din secolele X—XIII s-au numărat peste 34 000 de semne, iar în epoca noastră numărul total al hieroglifelor a trecut de 60 000. Această cifră uriașă cuprinde și semne pentru cuvinte ieșite din uz, sinonime rare, variante ale aceluiași semn etc. Pentru comunicarea zilnică, pentru citirea presei, e suficientă cunoașterea a 2 000—3 000 de semne. Dar și în aceste condiții, învățarea scrierii chineze cere eforturi deosebite, iar folosirea ei prezintă numeroase inconveniente: hieroglifele, în marea majoritate a cazurilor, nu indică sensul și nici pronunțarea, scrierea lor cere o mare cheltuială de timp; ele provoacă greutăți în redactarea dicționarelor, în redarea denumirilor din limbi străine. Sînt greu de utilizat la mașinile de scris, telegraf, tipar. Și în prezent, în China semnele tipografice se culeg manual.

Se pune întrebarea: de ce, date fiind toate aceste dezavantaje, scrierea chineză — spre deosebire de alte scrieri hieroglifice — nu a fost înlocuită treptat cu o scriere fonetică? Persistența neobișnuită a scrierii hieroglifice în China se datorește mai multor cauze.

În primul rînd, dată fiind marea divergență dintre dialectele diverselor regiuni, scrierea hieroglifică îndeplinește rolul de mijloc de comunicare supradialectal, general înțeles. Într-adevăr, aceeași hieroglifă este citită diferit, dar înțeleasă la fel în toate regiunile țării (așa cum sînt semnele arabe pentru cifre în țări cu limbi diferite). În al doilea rînd, necesitatea modificării scrierii hieroglifice și transformarea ei în alfabet a apărut necesară în limbile care aveau de notat în scris elemente cu sens abstract gramatical, afixe și desinențe (ca, de pildă, egipteana). Limba chineză, lipsită de elemente flexionare, a putut folosi hieroglifele fără a periclita înțelegerea.

Pînă la eliberare, scrierea chineză a fost apanajul unui cerc restrîns de reprezentanți ai clasei dominante. Prin menținerea scrierii hieroglifice ei și-au creat și și-au păstrat monopolul culturii. Dezavantajele acestei scrieri s-au făcut simțite în perioada de după eliberare, cînd masele largi ale populației au început să studieze. De aceea, s-a pus în mod acut problema reformei scrierii.

Încercări de creare a unei scrieri fonetice chineze, pe baza alfabetului latin, s-au făcut încă din secolul al XVII-lea de către misionari străini. În secolul al XX-lea, proiectele de alfabete s-au înmulțit, dar au avut o aplicare limitată. O răspîndire mai largă a cunoscut-o scrierea *ciuindzămu*, alcătuită din 39 de semne pentru silabe și foneme, folosită din perioada primului război mondial și pînă la actuala reformă a scrierii. În 1956 s-a publicat un proiect de alfabet din 26 de litere, supus dezbaterii unor pături largi. El a fost adoptat în 1958, dar are o aplicare limitată; este folosit la transcrierea fonetică, la transcrierea numelor străine, în manualele școlilor primare. Generalizarea lui nu este posibilă în viitorul imediat, cît vreme *putonghua* încă nu e limbă curentă de comunicare a tuturor locuitorilor țării, iar diferențele între dialecte continuă să existe.

În prezent, are loc în China un proces intensiv de introducere a limbii naționale în întreaga țară, în toate sferele comunicării orale. Paralel cu aceasta, s-a trecut la unificarea și simplificarea treptată a hieroglifelor care vor mai servi o bună bucată de vreme necesităților comunicării scrise.

betului din China):

老虎 在 树林 里 找 野兽 吃,
Láohǔ zài shùlín li zháo yěshòu chī,
Tigru în pădure caută animale a mînca

遇见 一个狐狸。狐狸说: "你不 敢
yùjian yíge húli. Húli shuō, „Nǐ bù gǎn
a întîlni o vulpe Vulpe a spune: Tu nu a cuteza

吃 我。上帝 命令 我, 管理
chī wǒ. Shàngdì mìnglìng wǒ guánlí
a mînca eu D-zeu a porunci eu a conduce

山林 的 全体 野兽。你 要 吃 我,
shānlín de quántǐ yěshòu. Nǐ yào chī wǒ
munte+pădure toate animale. Tu dacă a mînca eu

就 是 违反 上帝的 意旨。
jiù shì wéifǎn shàngdì de yìzhǐ.
atunci este a încălca D-zeu a lui voință

„Un tigru căuta în pădure animale [ca] să le mănînce, cînd întîlni o vulpe. Vulpea îi spune: „să nu cutezi să mă mănînci. Dumnezeu a poruncit ca eu să domnesc peste toate animalele din munți și păduri. Dacă mă vei mînca, vei călca voința lui Dumnezeu".

2) Limbile *thai* sînt vorbite în sudul Chinei, în Peninsula Indochina și în nord-estul Indiei de o populație de 25 000 000—30 000 000 de oameni. Pînă în ultimele secole î.e.n., centrul principal al triburilor thai se afla în podișul Junian din sudul Chinei. În secolele II—I î.e.n. ele au început să se deplaseze spre sud, de-a lungul marilor fluvii din sud-estul Asiei. Cele dintîi, triburile *shan* au creat un stat puternic în nordul Birmaniei. În secolul al XIII-lea, una din populațiile thai a întemeiat un stat în Assam, iar aproape în același timp, triburile *lao* întemeiază, în centrul Indoneziei, un stat cunoscut sub numele de Ciengmai. Alte triburi thai,

rămase în sudul Chinei sau răspîndite pe malurile Fluviului Roșu, s-au constituit ulterior în mai multe popoare: *chuan*, *bui*, *dun*, *șui* etc. Diversificarea limbii-bază thai, produsă în urma migrațiilor, a izolării economice și politice a grupurilor de vorbitori, a avut drept rezultat crearea unui număr destul de mare de limbi care păstrează însă numeroase trăsături comune.

Întrucît limbile din grupul thai nu au fost studiate toate în măsură suficientă, pînă în prezent nu s-a ajuns la o clasificare general acceptată. Se disting, în general, trei mari grupuri de limbi thai:

A) Grupul de nord-vest cuprinde următoarele limbi: **ahom**, vorbită în secolul al XIII-lea în Assam și India; din secolul al XVIII-lea e limbă moartă. În ahom s-au compus opere literare importante. E folosită actualmente numai ca limbă de cult în unele regiuni din India. În Birmania și China se vorbește limba **șan** (**ngio**, **thai-iai**), iar în Assam limba **khamti**. **Thai-rong** și **thai-nora** sînt două limbi apropiate, vorbite în nordul Birmaniei și Assamului.

B) Grupul de nord-est e alcătuit din limbi vorbite în Vietnam și în sudul Chinei. În Vietnamul de nord, precum și de-a lungul graniței cu Laosul se vorbește limba **thai-neagră**. Asemănătoare cu aceasta, în bazinul Fluviului Roșu este limba **thai-albă** (**thô**).

În sudul Chinei, limbile thai sînt vorbite de numeroase minorități naționale (limbile *chuan-thai*). Cea mai importantă este limba **chuan**, cu 6 600 000 de vorbitori. Alături de ea se vorbesc limbile **bui**, **nun**, **șa**, **thai-sișuan-bann**, **thai-dahuri**, **dun**, **șui**, **maonan**. În insula Hainan (din golful Tonkin), populația malaio-polineziană vorbește limba **li** (**lai**), limbă thai cu substrat malaio-polinezian. Vorbitori de limbă *li* se întîlnesc și în provincia Guandung.

C) Grupul de sud e reprezentat de limba **thai propriu-zisă** (**thai-siameza**), limbă de stat în Thailanda. Limba **lao** din Laos și nord-estul Thailandei e vorbită de aproximativ 5 000 000 de oameni. În nordul Thailandei, pe malul fluviului Mekong se vorbesc limbile **lui** și **kuin**.

Popoarele de limbă *thai* s-au aflat multă vreme sub influența culturală și lingvistică a Chinei și a Indiei. Cele mai multe și-au creat sisteme de scriere pe baza hieroglifelor chineze sau a scrierii devanāgarī din India.

Sînt limbi cu structură fonetică simplă, cu puține grupuri consonantice. Au tonuri în număr variabil. O trăsătură fonetică comună cu chineza este lipsa opoziției de sonoritate. Fondul principal lexical, moștenit din limba-bază *thai* conținea cuvinte monosilabice. Alături de ele, în fiecare limbă au apărut, prin creații proprii și prin împrumuturi, numeroase cuvinte polisilabice. Ca și limba chineză, limbile *thai* sînt limbi izolante cu elemente de aglutinare.

Cea mai importantă limbă din acest grup este **limba thai.** E vorbită de 15 000 000 — 17 000 000 de oameni, dintre care 12 000 000 de thailandezi (siamezi), care formează masa de bază a populației din Thailanda. Totodată, ea este limba comună pentru diversele naționalități din această țară: laoțieni, chinezi, vietnamezi, malaezi. De asemenea, ea e vorbită în regiunile de frontieră cu Cambodgea și Laosul, precum și în unele regiuni muntoase din Birmania. În limba thai se publică numeroase documente oficiale și cărți, reviste și ziare. La baza limbii literare se află dialectul din centrul țării, cu capitala la Bangkok. Termenul thai, vechea denumire a poporului și a limbii, a început să fie folosit din nou abia în ultima vreme (din 1939). Din secolul al XII-lea populația din Thailanda a început să-și denumească țara Siam, iar limba ei s-a numit siameză. Sub această denumire ea a fost cunoscută și în Europa.

Cele mai vechi texte sînt inscripții pe piatră de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, notate într-o variantă cu unele semne proprii a scrierii indiene devanāgarī, venită prin intermediul khmer.

Limba thai are o structură fonetică predominant vocalică. Limba literară are cinci tonuri: egal, de jos, coborîtor, înalt și urcător.

În vocabular, alături de cuvinte vechi, monosilabice (*kon* „om", *fa* „cer", *hua* „cap") s-au creat multe cuvinte noi prin derivare sau compunere: *namta* „lacrimă" din *nam* „apă" și *ta* „ochi", *sangson* „a învăța" din *sang* „a instrui" și *son* „a învăța".

Ca în toate limbile thai, adjectivul are multe trăsături comune cu verbul, nu cu substantivul. Pronumele personale sînt numeroase, iar folosirea unei forme sau a alteia se face în funcție de poziție socială, sex, relații de rudenie, gradul de cunoștință etc. De exemplu, la persoana I se întîlnesc

formele *pom* „eu" pentru bărbați în conversație cu egali, *dichan* „eu" pentru femei, *chan* „eu" pentru bărbați sau femei în conversație cu persoane de rang inferior sau cu rude apropiate. Există numeroase verbe sinonime sau cu o sferă semantică apropiată, folosite împreună pentru a reda elementele componente ale unei acțiuni. De exemplu, noțiunea de „a înfige" e redată în limba *thai* prin îmbinarea verbului „a împinge" cu verbul „a face un lucru să pătrundă".

Text în limba thai:

Chan mai sontai to tina ti po
(nume propriu) *nu a se interesa de pămînt care tată*
ting vai hai lă tuakay eng ko mai kit
a lăsa a purta a da și el însuși iar nu a gîndi
va kay ta klap tam
a vorbi el, ea (particulă pentru viitor) *a reveni a lucra*
rai tai na ik dai
lot de pămînt a ara cîmpie iarăși (particulă pentru trecut)
kei
(indică aspectul).

„Chan nu se interesa de pămîntul lăsat de tatăl său; el însuși nu se gîndea că va reveni cîndva la lotul lui de pămînt să-l are, și a renunțat la el".

Limba vietnameză. Numită pînă nu de mult limba **anamită,** vietnameza e vorbită de aproximativ 27 000 000 de oameni, reprezentînd grupul etnic cel mai numeros din Vietnam. Este limba comună a diverselor populații din Vietnam, precum și a grupurilor de emigranți vietnamezi în Cambodgea, Laos, Thailanda și Noua Caledonie.

Problema relațiilor genetice ale limbii vietnameze nu a fost încă rezolvată. Există numeroase trăsături de asemănare care pledează în favoarea ipotezei includerii limbii vietnameze în ramura thai-chineză a limbilor chino-tibetane. Dar există și unele particularități care ar indica apartenența ei la grupul limbilor *mon-khmer*[1]. Unii cercetători consideră că ea este la origine o limbă mon-khmer, care a fost supusă

[1] Vezi pag. 181.

unei puternice influențe a limbilor thai. Leagănul poporului vietnamez a fost, probabil, regiunea din delta Tonkinului.

Vietnameza are trei dialecte de bază — de nord, central și de sud — ale căror limite coincid, în general, cu granițele administrative. Din dialectul de nord, mai important este graiul din Hanoi, din cel de sud — graiul din Saigon. La baza limbii literare se află dialectele de nord și central: ea are componența fonetică a dialectului central și sistemul tonurilor din dialectul de nord. Limba comună vorbită reprezintă graiul din Hanoi, vechea capitală a țării.

Ca și în limbile thai și chineză, fiecare silabă corespunde unui morfem. Limba literară are șase tonuri, deosebite prin înălțime, durată, intensitate etc. În fondul principal lexical sînt cuvinte monosilabice: *có* „a avea", *nhà* „casă" *hát* „a cînta". Cuvintele de origine mon-khmer se împletesc cu cele de origine thai. Astfel, *sông* „fluviu" e de origine mon-khmeră, iar *đồng* „cîmpie" e thai, *áo* „haină" e mon-khmer, iar *nhíp* „a coase" e thai. Orezul (planta) poartă un nume mon-khmer, *lúa*, iar orezul decorticat are un nume thai, *gạo*.

Prin creații proprii și împrumuturi din chineză, limba vietnameză a dobîndit multe cuvinte polisilabice. Tipurile de compuse sînt aceleași ca și în chineză: *máy* „mașină" și *bay* „a zbura" formează *máybay* „avion". Din *nhà* „casă" și *máy* „mașină" se obține *nhàmáy* „uzină", din *tìm* „a căuta" și *thấy* „a vedea" se obține *tìmthấy* „a găsi".

Ca și alte limbi din sud-estul Asiei, vietnameza folosește frecvent reduplicarea: *ngày* „zi", iar *ngàyngày* „zilnic". Contrar limbii chineze, reduplicarea adjectivelor marchează atenuarea calității: *dài* „lung", iar *dàidài* „lungușor".

Pe baza criteriilor lexicale și sintactice se disting ca părți de vorbire: substantivul, verbul, adjectivul (foarte asemănător verbului), pronumele, numeralul, adverbul și numeroase cuvinte auxiliare.

Timp de 16 secole (secolele I î.e.n. — XV e.n.), cea mai mare parte a Vietnamului s-a aflat în dependență culturală față de imperiul chinez. Influența culturii chineze a continuat să se exercite și multă vreme după aceea. În Vietnam s-a răspîndit limba chineză literară *wenien*, iar hieroglifele chineze au servit ca scriere oficială. Folosirea limbii chineze ca limbă oficială și posibilitatea de a apela la hiero-

glifele chineze și pentru transcrierea propriei limbi (dată fiind marea asemănare de structură dintre chineză și vietnameză) au făcut ca în Vietnam problema creării unei scrieri naționale să nu se pună cu stringență. Către sfîrșitul secolului al XIX-lea, călugări din mănăstirile budiste au creat, pe baza hieroglifelor, un sistem de scriere propriu (numit *tî nom*). Cel mai vechi text în această scriere este o inscripție pe piatră, din nordul țării, datînd din secolul al XIV-lea. În această scriere s-au redactat opere beletristice și cronici istorice. Fără a fi scriere oficială, *tî nom* a avut un rol important în întărirea poziției limbii vietnameze ca limbă literară. În secolul al XVII-lea, misionari europeni au elaborat, pe baza alfabetului latin, completat cu semne diacritice, un alfabet folosit neoficial în secolul al XX-lea. El a devenit scriere oficială după anul 1910.

Text în limba vietnameză:

Thành	Hà-nõi	thuó'-xu'a	goi	là	thành	Thăng-long
oraș		*altă dată*	*a se numi*	*a fi*	*oraș*	
nghĩa	là	thành	con rông	nôi	lên.	
sens	*a fi*	*oraș*	*dragonul*	*a pluti*	*urca*	

„Orașul Hanoi se numea în trecut Thang-long. Numele acesta înseamnă orașul unde plutește dragonul".

Foarte asemănătoare cu vietnameza este limba **mîong**, limba unei populații cu același nume care trăiește în Vietnamul de nord și central. Ea e diferită de vietnameză numai sub aspect fonetic și reflectă în multe privințe o stare mai veche. Unii consideră vietnameza și mîong limbi înrudite, alții presupun că mîong este un dialect vietnamez puțin evoluat.

II. *Ramura tibeto-birmană* a familiei limbilor chino-tibetane e alcătuită din limbi răspîndite pe un teritoriu vast între India și China. Patria primitivă a populațiilor tibeto-birmane pare să fi fost în vestul Chinei. Cea mai mare parte a vorbitorilor acestor limbi locuiește în Tibet, Nepal și Birmania. În afara celor două limbi literare — **tibetana** și **birmana** — există un mare număr de idiomuri, aproximativ 113 limbi și 82 de dialecte, uneori foarte deosebite între ele. Numărul vorbitorilor este de aproximativ 30 000 000, din care cam o jumătate vorbesc birmana, iar un sfert tibe-

tana. Cele mai multe limbi nu cunosc scrierea și sînt destul de puțin studiate.

Ca structură, limbile tibeto-birmane sînt izolante, cuvintele fiind monosilabice. Vocalele au un timbru variat care compensează numărul mic al elementelor constitutive ale cuvîntului. Ca în toate limbile din Extremul Orient, tonurile (ascendent, descendent, egal) joacă un mare rol în sistemul fonetic. O trăsătură caracteristică a limbilor tibeto-birmane e bogăția afixelor cu care se diferențiază părțile de vorbire. Clasele de cuvinte nefiind distincte prin rădăcină, diferența dintre ele se face pe baza prefixelor și mai puțin a sufixelor. Simpla adăugare a unui afix nominal transformă un verb în nume și invers. La verb, cu ajutorul lui „a fi" se deosebesc două aspecte: perfectiv și imperfectiv. Ordinea cuvintelor în frază e fixă, determinantul fiind așezat înaintea determinatului.

După ultimele împărțiri, limbile tibeto-birmane formează două mari grupuri: *A)* grupul tibeto-himalaic și *B)* grupul assam-birman.

A) Din *grupul tibeto-himalaic* fac parte limba **tibetană**, limbile *himalaice pronominalizate* și limbile *himalaice nepronominalizate*.

Limba tibetană e folosită de aproape 3 000 000 de oameni (în 1954), cei mai mulți locuind în Republica Populară Chineză. Un grup de dialecte ale limbii tibetane se folosește în Nepal și în India. Limba tibetană cuprinde cîteva grupuri de dialecte; cel mai important este cel din centru (unde se află capitala Tibetului, Lhassa), care e răspîndit în întregul Tibet. Unele idiomuri tibetane, foarte diferite ca structură, sînt socotite chiar limbi de sine stătătoare. Dialectele tibetane sînt, în general, puțin studiate. O particularitate interesantă pentru toate regiunile Tibetului este caracterul arhaic (în fonetică și lexic) al așa-numitelor graiuri „nomade" întîlnite la periferia coastelor muntoase.

Cele mai vechi documente de limbă scrisă din întreaga ramură sînt cele în tibetană care datează din secolul al VIII-lea. Ele sînt notate cu un alfabet de origine indiană. Limba tibetană comună pentru toate regiunile Tibetului s-a format pe baza limbii folosite în feudele din secolele VI-VII. Aceasta constituie perioada veche. A doua perioadă este cea imperială (secolele VII-IX), cînd, pe baza limbii literare

vorbite în epoca anterioară, se formează limba în care sînt scrise cronicile vremii (descoperite în templele din peșteri) precum și inscripțiile de pe obeliscurile de piatră. Dintre acestea este celebră inscripția în text chino-tibetan, unul din cele mai vechi și mai însemnate monumente diplomatice din istoria lumii. Un loc important îl ocupă și traducerile din sanscrită. Limba literară vorbită în această perioadă devine așa-numita limbă de politețe, care prin marea ei dezvoltare ajunge a doua limbă în țară. Urmează apoi perioada creării limbii filozofiei și științei (secolele X-XVII). În această epocă se dezvoltă filozofia, logica, etica și istoria științei budiste. Apar, de asemenea, opere filozofice originale, tratate de comentare a filozofiei budiste etc. În sfîrșit, urmează epoca influenței manciuriene în mănăstirile budiste din Tibet (secolele XVII—XX).

Încă din timpuri străvechi, în tibetană s-a dezvoltat o strălucită literatură orală. Triburile nomade ale Tibetului au creat poezii, legende, povestiri epice și religioase. Între acestea e vestit eposul în multe tomuri (18 manuscrise) despre conducătorul Kesar, cîntat de nomazii tibetani pînă în zilele noastre.

După eliberarea Tibetului (1951), în limba literară au apărut cărți cu conținut politic și social-economic, legate de noile realități.

În perioada veche, limba tibetană a împrumutat cuvinte din limbile vecine, mai ales din chineză, sanscrită, prakrit și mongolă. De asemenea, în tibetană se găsesc împrumuturi din persană și din limbile turcice. Datorită legăturilor economice cu India, în secolul nostru au intrat cuvinte din hindi și urdu, iar în ultimele decenii din engleză.

Limbile *himalaice* s-au despărțit de tibetană cu multe secole în urmă. Folosite în partea de sud a Himalaiei încă din primul mileniu al erei noastre, ele au unele asemănări cu limbile munda și cu limbile indiene pahari, răspîndite în aceeași regiune.

Limbile **himalaice pronominalizate** sînt numite așa, pentru că pronumele personal se atașează la verb, sub formă de prefixe și sufixe. Ele se împart în subgrupul de răsărit, cu peste 500 000 de vorbitori și subgrupul de apus, mai puțin studiat, cu peste 27 000 de vorbitori.

Limbile himalaice nepronominalizate, cu o structură gramaticală foarte simplă, sînt răspîndite în Nepalul central și de răsărit, Sikkim și Bhutan, și sînt vorbite de peste 1 000 000 de oameni.

B) Grupul assam-birman cuprinde limbile **bodo** sau **boro** cu cel mai mare număr de vorbitori ai limbilor neariene din Assma. Răspîndite în partea de apus a acestui stat și în Pakistanul de est, ele sînt folosite de vreo 600 000 de vorbitori.

Limbile **nāgā** se remarcă prin marea lor diversitate. Ele sînt vorbite de vreo 500 000 de oameni în partea de răsărit a statului Assam.

Limbile **kuki-hin** sînt vorbite de vreo 800 000 de oameni în partea din sudul regiunii Manipur (în statul Assam). Ele sînt foarte numeroase, dar majoritatea sînt folosite de cîteva zeci de mii, iar unele doar de cîteva mii de vorbitori.

Limba birmană este limba oficială în Birmania (Uniunea Birmană), vorbită de 16 000 000 de locuitori. Împreună cu limba tibetană este cea mai răspîndită din ramura tibeto-birmană. Birmanii au venit pe teritoriul actual în secolul al IX-lea, strămoșii lor ducînd o viață de nomazi timp de două milenii. La începutul secolului al XI-lea ei au ocupat întreaga țară, supunîndu-i pe *moni* — popor cu înaltă cultură, de la care au împrumutat scrierea și datorită cărora au cunoscut literatura budistă în limba pāli[1] (spre deosebire de tibetani, care au cunoscut-o prin sanscrită), precum și populația *piu*, înrudită cu birmanii, despre care se știe că a existat pînă în secolul al III-lea e.n. Limbile monilor, pāli și piu au rezistat pînă în secolul al XII-lea, iar ulterior au fost înlocuite cu birmana.

Scrierea birmană (silabică), este împrumutată de la moni, fiind una din variantele scrierii din sudul Indiei. Aceasta s-a păstrat în esență neschimbată în birmana modernă, cu deosebirea că în limba veche tonurile nu se notau, deși, probabil, au existat.

Limba birmană are o bogată tradiție literară, ilustrată prin tot felul de opere istorice, literare etc. de mare însemnătate. Cea mai veche atestare datează din secolul al XI-lea, prin textul cunoscut sub numele de „Inscripție pe pagoda Leteși". Inscripțiile sînt gravate pe piatră și constau de

[1] Vezi pag. 107.

obicei în simple propoziții care enumeră darurile aduse pagodelor. Adevăratele forme ale limbii literare datează dintr-o perioadă mai tîrzie — primele versuri și opere epice, prețioase monumente literare apar în secolul al XIV-lea și sînt scrise pe frunze de palmier. Marele prestigiu al literaturii budiste în limba pāli a dus la o importantă influență a acestei limbi asupra birmanei.

Limba birmană modernă se împarte în trei dialecte puțin deosebite între ele: *de centru*, vorbit de cea mai mare parte a populației, inclusiv de locuitorii capitalei Rangoon, și care stă la baza limbii literare moderne; dialectul *arakan* în Birmania de apus (regiunea Arakan) și *tavoy*, în sud.

Ca structură, birmana e socotită, de cei mai mulți cercetători, o limbă monosilabică. Totuși în limba modernă predomină cuvintele cu două sau mai multe silabe care rezultă, de cele mai multe ori, din adăugarea unor afixe lexicale și gramaticale la rădăcinile monosilabice. Din punctul de vedere al structurii tipologice, birmana are trăsături comune atît cu limbile izolante, cît și cu cele aglutinante. În limba birmană, tonurile (înalt, egal și jos) au rolul de a diferenția sensurile cuvintelor.

Text în limba birmană:

ə — p'ă ga tā gō yaiɔ-hn̥eɔ pyī hlyī:
tatăl pe fiul (său) bătînd (afix verbal) *apoi*

„ī — mə — tā čiɔ ćau pyă — yo̱u
(de) aceea de altfel (că eu) de a iubi am exces arăt

(n) dā ńā yaiɔ — hn̥eɔ s'o̱u — ma ya.
numai eu a bate a corecta trebuie

„Tatăl, bătîndu-și fiul, i-a spus: „Numai ca să-ți arăt cît de mult te iubesc, te-am bătut ca să te corectez".

LIMBILE MON-KHMER

Limbile mon-khmer au cei mai mulți reprezentanți în țările din Peninsula Indochina, în timp ce în China și India se întîlnesc doar ca mici insulițe. Se crede că în timpurile străvechi, invazia thailor în est și a birmanilor în vest a împins pe vorbitorii acestor limbi în diverse locuri, unii dintre ei fiind concentrați în regiuni foarte mici. Unele limbi

mon-khmer au trăsături comune cu limbile malaio-polineziene (cele din sud), altele cu limbile munda din India, ceea ce duce la presupunerea unei înrudiri îndepărtate. Cele mai multe sînt cunoscute numai prin cercetări recente. Dintre aceste limbi, numai **khmer** sau **cambodgeana** și **mon** sau **talaing** sînt notate în scris. De asemenea, singura literatură care poate fi luată în considerare este cea khmeră.

Grupul limbilor mon-khmer cuprinde limba **khmer** care e cea mai importantă, limba **mon** sau **talaing**, vorbită de vreo 300 000 de oameni în sudul Birmaniei (cele două limbi mon și khmer au dat numele întregului grup), limbile subgrupului *palaung*, răspîndite în Birmania, China, Laos, Thailanda și Vietnam, limba **bulan**, în provincia Junan (China), limbile *samre*, în nord-vestul Cambodgei, altele în sudul Vietnamului (**maong**); **bahnar** în sudul Laosului și Vietnamului, limba **khasi** în statul Assam (nordul Indiei), limba **nikobar**, în insulele cu același nume[1].

Limba khmer a devenit limbă de stat după ce Cambodgea a încetat să mai fie o colonie franceză. În afara Cambodgei, limba khmer e răspîndită în Vietnamul de Sud, Thailanda și Laos. Nu există date exacte asupra numărului total al vorbitorilor; în Cambodgea ea e vorbită de vreo 3 500 000 de oameni. De această limbă se folosesc în Cambodgea și popoare care nu o au ca limbă maternă.

Cambodgea e unul din cele mai vechi state din sud-estul Asiei, cu o cultură strălucitoare. Cea mai veche atestare a limbii khmer este o inscripție din secolul al VI-lea. Limba khmer folosește încă de mult un alfabet indian, cunoscut sub numele de *boromat*, o modificare originală a scrierii pali. În dezvoltarea sa istorică, scrierea s-a modificat mult, atît ca număr de semne cît și ca formă a acestora. Scrierea khmer este silabică, avînd și unele elemente fonetice. În fonetică trebuie subliniată marea dezvoltare a sistemului vocalic în comparație cu cel consonantic. La verb, există opoziția în-

[1] Unii cercetători încadrează aceste limbi în familia austro-asiatică în care ar mai intra limbile *munda* din India, limba t e a m din sudul Cambodgei și al Vietnamului, și li a v i e t n a m e z ă. Dar această teorie nu este astăzi pe deplin acceptată. Alții au încercat să apropie genetic limbile austro-asiatice de cele malaio-polineziene iar alții, de cele chino-tibetane. O înrudire genetică a tuturor acestor limbi este posibilă, dar deocamdată ea nu este suficient cercetată.

între aspectul perfectiv și cel imperfectiv. Ca structură a frazei, se poate aminti așezarea predicatului între subiect și obiect, dar aceasta nu este obligatoriu: pentru a arăta insistența, se poate începe fraza cu obiectul.

Text în limba khmer:

neḥ	gī	cpāp	kram	prasoer uttam
aceasta	*pentru a ști*	*codul*	*conduita*	*celebru eminent*

dūnmān	anak	phaṇ	pra-
a educa	*om*	(particulă de plural)	(prefix de reciprocitate)

on	lumdom	kuṃ
a înclina	*a curba șira spinării în semn de politețe*	*nu*

pī	mān	chgaṅ
pentru	*a avea*	*lipsă de cuviință*

„Acesta este «codul conduitei» foarte renumit, care îi formează pe oameni, îi apleacă pe unii în fața altora, îi îndoaie, pentru a-i împiedica să fie necuviincioși".

LIMBA COREEANĂ

Limba coreeană este limba oficială în Republica Populară Democrată Coreeană. Ea este vorbită de aproximativ 31 000 000 de oameni (peste 9 000 000 în R.P.D. Coreeană și cam 21 000 000 în Coreea de Sud). De asemenea, mulți vorbitori de limbă coreeană locuiesc în nord-estul Chinei, în Japonia, U.R.S.S., S.U.A. (mai ales în insulele Hawai) etc.

Poporul coreean are o istorie veche, el fiind înrudit, probabil, cu tungușii. De asemenea, trebuie arătat că printre coreeni se găsesc urmași ai chinezilor, mongolilor, japonezilor. La începutul erei noastre, popoarele care ocupau peninsula Coreea vorbeau diverse limbi. Răspîndirea budismului în secolul al IV-lea și unificarea teritorială au determinat evoluția ulterioară a limbii, ca instrument al vechii culturi coreene.

Timp de secole, limba coreeană a avut legături strînse cu limbile chineză, mongolă, japoneză și alte limbi vecine, precum și cu unele limbi din Orientul Îndepărtat și sud-

estul Asiei. Dintre toate, limba chineză a avut cea mai puternică influență asupra dezvoltării limbii coreene.

Problema legăturii genetice coreene cu alte limbi nu este încă soluționată. Asemănarea structurală cu japoneza, căreia lingviștii japonezi i-au acordat o mare atenție, e insuficientă pentru a demonstra înrudirea dintre cele două limbi.

Mai verosimilă, după unii, este ipoteza înrudirii limbii coreene cu limbile altaice. Se observă anumite asemănări mai ales cu limbile tunguso-manciuriene. Totuși, aceste asemănări, nefiind suficient de probante, s-a propus ca limba coreeană să fie socotită deocamdată „limbă izolată". Specialiștii coreeni o includ, de obicei, în familia limbilor altaice.

Primele atestări de limbă coreeană datează din secolele VII-VIII, fiind reprezentate mai ales prin creații poetice, iar în secolele următoare prin literatură de inspirație sinobudistă. De asemenea, trebuie menționate analele oficiale, redactate în chineză, precum și nenumărate versiuni în coreeană ale unor opere chinezești.

Influența chineză s-a manifestat în Coreea încă de la începutul erei noastre, cînd, o dată cu răspîndirea budismului (secolele IV-V), limba chineză devine limba literară scrisă a păturilor culte. Pînă în secolul al XV-lea, în Coreea s-a folosit scrierea hieroglifică chineză. Influența mereu crescîndă a Chinei a întărit poziția limbii chineze care, pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, a fost limba oficială a aparatului de stat, limba culturii. Aceste împrejurări au determinat pătrunderea unui mare număr de elemente chinezești în vocabularul coreean.

În ce privește scrierea, încă din secolul al VI-lea, s-a creat un sistem destul de complicat, în care modalitățile de notare a noțiunilor se împleteau cu cele de redare a sunetelor. Adaptarea hieroglifelor pentru notarea cuvintelor ajutătoare și a afixelor gramaticale din coreeană a dus la „coreizarea" scrierii chineze, care a devenit de neînțeles pentru un chinez. Deși complicat, greu de înțeles și restrîns ca răspîndire, acest sistem de scriere s-a păstrat pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Între timp, încă din secolul al XV-lea, s-a creat un alfabet a cărui origine sigură nu se cunoaște. Se crede că el ar fi fost
 elaborat pe baza semnelor chinezești și a altor scrieri, folo-

site la acea vreme în Asia. Acest sistem de scriere, format din 26 de litere, e socotit drept unul din cele mai simple din lume. La început, semnele au fost scrise în coloane verticale, de la dreapta la stînga. La sfîrșitul secolului al XIX-lea s-a introdus un sistem de scriere care cuprinde atît hieroglife, cît și litere. El este folosit pînă astăzi în Coreea de sud.

În R.P.D. Coreeană, începînd cu anul 1949, tipăriturile apar, cu rare excepții, în alfabetul coreean, fără hieroglife. În ultimul deceniu a căpătat o răspîndire tot mai largă scrierea orizontală (de la stînga la dreapta) cu așezarea rîndurilor de sus în jos. Unele tipărituri apar totuși ca înainte: în coloane de sus în jos și de la dreapta la stînga.

Limba coreeană se împarte în șase dialecte puțin deosebite: de nord-est, de nord-vest, central, de sud-est, de sud-vest și dialectele insulelor Cečjudo. La baza limbii naționale stă graiul din Seul (dialectul central), oraș care, de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, a devenit capitala Coreei. Această limbă națională, însă, cuprinde elemente din toate dialectele, nefiind astfel o mare diferență între normele limbii literare și limba întregului popor.

Ca structură, limba coreeană cuprinde cuvinte monosilabice sau polisilabice, unele fiind invariabile (substantivele, determinativele, adverbul etc.), altele variind prin adăugarea de sufixe verbale. Verbul se caracterizează prin absența numărului și, mai ales, prin structura sa strict impersonală. Concepția despre politețe a coreenilor a dus la folosirea unor sufixe speciale pentru a arăta relațiile de la inferior la superior. Acestea se folosesc însă din ce în ce mai puțin, dată fiind schimbarea ierarhizării stricte a vechii societăți coreene.

Text în limba coreeană:

흉악한	여우	세	마리가
Hiuŋakhan	jou	se	mariga
viclean	*vulpe*	*trei*	(unitate de măsură pentru animale-capete, bucăți)

어느 · 날	도적질을	떠났다.
ɔnə , nal	tadʒɔkčirəl	ttɔnatta.
care *zi*	*furt*	*s-a dus*

부지런한	농부의	집에서	쌀독
Pudʒirənhan	noŋbuəi	čibesə	ssalṭok
Harnic	*ţăran*	*în casa*	(vas de lut pentru păstrarea orezului)

만한	물'고기를	훔쳤다.
manhan	mulkkoğirəl	humčhiɔtta.
de mărimea	*peşte*	*a furat*

세	마리	여우는	낑낑거리며
Se	mari	jəunən	kkiŋkkiŋkərimiə
Trei (unitate de măsură)		*vulpe*	*gîfîind*

운반하다가	잠시	쉬였다.
unbanhadaga	čamsi	sviɔtta.
a tîrît	*puţin*	*s-a odihnit*

„Trei vulpi viclene s-au dus o dată la furat. Ele au furat din casa unui ţăran harnic un peşte de mărimea unui vas pentru păstrarea orezului. Gîfîind, cele trei vulpi l-au tîrît şi s-au oprit să se odihnească puţin".

LIMBA JAPONEZĂ

Japoneza, a doua limbă ca importanţă din Extremul Orient (după limba chineză), e vorbită în Japonia de vreo 95 000 000 de oameni. De asemenea, ea e folosită de japonezii care locuiesc în insulele Ryukyu, de emigranţii din Brazilia (cam 400 000 de vorbitori), din S.U.A. (200 000), din insulele Hawai (200 000).

Populaţia din arhipelagul japonez, formată din grupuri eterogene, greu de determinat (altaice, coreene, poate indoneziene etc.), a ocupat insulele japoneze pe la începutul erei noastre (legenda japoneză care îi face pe japonezi descendenţi din zeiţa Soarelui, ca şi cea chineză, după care populaţia japoneză ar fi rezultatul unei încrucişări între naufragiaţii chinezi şi un trib de maimuţe, nu spune nimic nici istoricului, nici lingvistului).

Presupunerea înrudirii limbii japoneze cu cea chineză este greşită. Folosirea uneia şi aceleiaşi scrieri şi împrumutul

de cuvinte chineze arată doar marea influență a culturii chineze asupra celei japoneze, începînd din secolul al VI-lea. Nici asemănările dintre japoneză și coreeană nu dovedesc înrudirea lor genealogică. (De altfel, după cum s-a văzut, nici locul limbii coreene nu este foarte clar în clasificarea genealogică.) Unii socot că limba japoneză a fost vorbită la origine de populația din insulele Ryukyu. Alți specialiști văd în acest idiom un grup de dialecte japoneze, iar alții o limbă înrudită cu japoneza, ambele avînd un izvor comun. În ultimele decenii se pune mare accent pe asemănările de substrat din japoneză și din limbile malaio-polineziene, tibetană, birmană, mon-khmer, fără să se poată trage însă concluzii sigure în privința unei anumite comunități de origine.

Primele texte japoneze datează din secolul al VII-lea sau al VIII-lea, cînd misionari budiști, chinezi și coreeni au început să noteze japoneza cu scriere chineză. Adaptarea acestei scrieri străine a durat cîteva secole. La început, hieroglifele întrebuințate pentru scrierea cuvintelor japoneze, aveau o anumită valoare fonetică. Dar, spre deosebire de chineză, care în cea mai mare parte e o limbă izolantă, cuvintele neschimbîndu-și forma, japoneza e limbă flexionară. De aceea, în cursul secolului al II-lea, un preot japonez a avut ideea de a izola un număr de hieroglife chineze, cărora le-a dat o valoare fonetică invariabilă ca să poată exprima toate combinațiile silabice posibile. S-a constituit astfel un sistem fonetic silabic *kana*. O variantă a acestuia — *katakana* — care cuprinde ideograme simplificate, a devenit scrierea obligatorie în presă, în transcrierea cuvintelor împrumutate din limbile europene. Se scrie în coloane verticale, de la dreapta la stînga.

Sistemul modern de scriere, alcătuit pe baza celor două principii, fonetic și hieroglific, folosește diverse tipuri de scriere. Printre acestea există o scriere pur fonetică, bazată pe semnele silabice *kana*, în care se pot scrie toate cuvintele japoneze. Totuși conform tradiției, la diferite părți de vorbire nu s-a renunțat complet la hieroglife care sînt folosite fie cu valoarea lor noțională, fie ca semne pentru pronunțare.

În ultimii zece ani, folosirea hieroglifelor s-a redus simțitor: pentru notarea unui cuvînt redat mai înainte prin

două sau trei hieroglife, se păstrează o hieroglifă la care se adaugă notații silabice în sistemul *kana*.

Din ultimele decenii ale secolului trecut s-a adoptat transcrierea latină, folosită curent în dicționare bilingve, în ziare, ghiduri etc.

În ce privește structura, cuvintele japoneze prezintă unele trăsături specifice. Astfel, cuvintele indigene se termină numai în vocală și nu încep cu o oclusivă sonoră (cu excepția lui *d*). În același timp, spre deosebire de cuvintele împrumutate din chineză, cele indigene sînt de cele mai multe ori bisilabice. În cuvînt nu există un accent principal, toate silabele accentuîndu-se aproape la fel: *Yokohama* se pronunță *Yókóhámá* și nu, *Yokoháma*. Un accent ceva mai pronunțat îl au vocalele lungi și cele urmate de consoane duble. În frază, particulele cazurilor, elementele postpuse sînt accentuate în mod special, ceea ce produce un ritm curios pentru un străin. Japoneza nu cunoaște categoria gramaticală a genului: pentru exprimarea genului natural se folosesc mijloace speciale. De exemplu, pentru noțiunea generală de „copil", se folosește cuvîntul *ko;* „băiat" se spune *otoko noko* („copilul bărbatului"), iar „fată" *onna noko* („copilul femeii"). De asemenea, categoria de număr este destul de vagă. Cazurile sînt marcate prin elemente puse după nume. La verb predomină formele impersonale: *doko e ikimasa* „unde se merge?" În schimb, există multe moduri, timpuri și, mai ales, multe forme atît gramaticale cît și lexicale care marchează diferite nuanțe de exprimare — familiară, politicoasă, livrescă, epistolară etc. Printre numerale se întîlnesc multe împrumuturi din chineză. Ordinea cuvintelor în frază e fixă.

Vocabularul limbii japoneze este foarte bogat, cuprinzînd în măsură aproape egală cuvinte japoneze și împrumuturi din chineză. În afară de acestea se întîlnesc și împrumuturi europene (în proporție de 3—4%): portugheze, din secolul al XV-lea, olandeze, din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea; în secolul al XIX-lea au pătruns cuvinte din germană, franceză, iar din engleză mai ales după cel de al doilea război mondial. Ca și în chineză, în japoneză se folosesc multe expresii colorate, pitorești: *nodo go kawakima shita* „mi-e sete" (literal: „gîtlejul a devenit sec"), *o me ni kakarete saiwai desu* „încîntat de cunoștință" (literal: „pentru prima dată am

ocazia să depind de ochii tăi"). În general, formulele de politeţe sînt foarte complexe, fenomen curent în multe din limbile din Extremul Orient. De asemenea, ca şi la alte limbi din Extremul Orient, vechea limbă literară scrisă s-a păstrat pînă la începutul secolului nostru. Limba modernă, fixată în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, pe baza dialectului din Tokio-Yokohama, a devenit limba naţională la începutul secolului al XX-lea, luînd locul vechii limbi literare. Totuşi, în sistemul gramatical al limbii moderne s-au păstrat unele forme vechi, ca elemente specifice stilului livresc.

Limba japoneză cuprinde trei mari grupuri de dialecte: din est, din vest şi din sud (insulele Ryukyu).

Text în limba japoneză:

僕	は	この	原稿を	發表する
Boku	wa	kono	genkō-o	happyō-suru
eu		*acesta*	*manuscris* (acuz.)	*a publica*

可非	は	勿論	發表する	時	や	機關
kahi	wa	motiron,	happyōsuru	toki	ya	kikan
posibilitate		*desigur*	*a publica*	*timp*	*şi*	*organ* (de

	も	君に	一任したいと	思つている。	君	は		
	mo	kimi-ni	itinin-sitai	to omotte iru.	Kimi	wa		
presă)	*şi*	*ţie*	*aş încredinţa*	*a se gîndi*	*Tu*			

この	原稿の	中	に	出て 來る	大抵の
kono	genkō no	naka	-ni	dete—kuru	taiteino
acesta	*manuscris*	*în*		*a apărea*	*majoritatea*

人物を		知つている	だろう。
jimbutsu—o		sitte iru	darō.
personaje		*a cunoaşte*	*probabil*

„Aş dori bineînţeles să-ţi încredinţez ţie [decizia asupra] posibilităţii de a publica acest manuscris, precum şi asupra momentului şi locului publicării. Tu cunoşti, probabil, majoritatea personajelor care apar în paginile acestui manuscris";

Limbile din Africa

Teritoriul Africii de astăzi prezintă un tablou foarte complex în ceea ce privește populația și limba. Triburi și popoare de rase diferite, cu cele mai diverse moduri de organizare socială, vorbesc numeroase limbi aparținînd cîtorva familii. Locul principal îl ocupă așa-numitele limbi *negro-africane*. Alături de ele, în jumătatea de nord a continentului, se vorbesc limbi *semito-hamitice*. Mult mai răspîndite în trecut, dar avînd și în prezent o largă folosire ca limbi oficiale și literare sînt cîteva limbi *indo-europene* care au fost transplantate în Africa din perioada colonizării (portugheza, spaniola, olandeza, engleza, franceza, italiana)[1].

La venirea europenilor, populația indigenă din Africa se afla pe diferite trepte de civilizație. În timp ce pigmeii din pădurile tropicale și boșimanii din sud aveau încă organizare gentilică în formele ei inferioare, în regiunea de la nord de ecuator se formau popoare, se închegau state puternice, se cristaliza o cultură originală. În aceste regiuni, unele limbi, purtătoare ale unor civilizații mai avansate, căpăta-

[1] Europenii pătrund în Africa începînd cu secolul al XV-lea. Atunci are loc ocuparea unor regiuni în Congo, Cape și Natal de către portughezi. În secolul următor îi găsim pe francezi, olandezi și englezi în Guineea, veniți pentru comerțul de sclavi. În secolul al XVII-lea, olandezii ocupă toată coasta meridională. Pînă la începutul secolului al XIX-lea, coloniile erau limitate la regiunile de coastă. În decurs de o sută de ani, întreaga Africă a fost împărțită între cîteva state: portughezii au ocupat Angola, Mozambicul și Guineea, spaniolii — Rio de Oro și regiunea Rif, francezii au pus stăpînire pe Africa Ecuatorială, Congo, Sahara, Marocul, Algeria și Tunisia, germanii — pe Africa de sud-est, englezii au ocupat Gambia, Sierra Leone, Coasta de Aur, Nigeria, Sudanul egiptean, Uganda, Tanganica, Somalia engleză, Rhodesia și Colonia Capului, iar italienii — Tripolitania, Somalia italiană și, pentru o scurtă perioadă, Abisinia.

seră o mare răspîndire, mijlocind relaţiile dintre popoare diferite (**hausa, suahili**).

În cursul stăpînirii coloniale, unele triburi şi limbile lor au dispărut fără urme. Folosirea limbii arabe şi a limbilor indo-europene ca limbi de cultură a frînat procesul dezvoltării multor limbi negro-africane. În prezent, în statele care şi-au cucerit independenţa s-au creat condiţii favorabile pentru promovarea limbilor locale.

LIMBI SEMITO-HAMITICE

În nord-estul Africii sînt răspîndite numeroase limbi din familia semito-hamitică care este reprezentată aici de următoarele ramuri: *semitică*, *kuşită*, *egipteană*, *berberă* şi *ciad*.

I. *Ramura semitică* cuprinde limba **arabă** şi o serie de limbi de pe teritoriul Etiopiei.

Limba arabă ocupă în Africa un teritoriu vast care se întinde de la Egipt pînă la Oceanul Atlantic. Populaţiile de limbă arabă din Egipt, Libia, Tunisia, Algeria, Maroc, Tanger, Ifni, Sahara Spaniolă, Sudan, se ridică în prezent la peste 50 000 000 de vorbitori.

Înainte de venirea arabilor, în nordul Africii se vorbeau limbi berbere[1]. În regiunea vechilor aşezări feniciene (Carthagina, Hadrumet) s-a vorbit feniciana. După cucerirea romană, latina a devenit limba oficială şi literară a acestor regiuni. Din secolul al XVII-lea, araba începe să fie folosită ca limbă de mare circulaţie, pînă la valurile de apărare spre Sahara; dincolo de ele, populaţia locală continuă să folosească limbile berbere, asemănătoare ca structură cu araba. Treptat, latina a ieşit din uz şi, paralel, a crescut influenţa limbii arabe. În cursul istoriei, multe triburi berbere au fost arabizate, aşa încît astăzi e greu de făcut vreo deosebire între urmaşii arabilor şi cei ai berberilor arabizaţi.

Araba din nordul Africii (regiunea Maghreb[2]) e împărţită în cîteva grupuri dialectale: *libic* şi *tripolitan*, *tunisian*, *al-*

[1] Vezi pag. 199

[2] *Maghreb* înseamnă în arabă „apus". Sub acest nume se cuprind teritoriile Marocului, Algeriei şi Tunisiei.

gerian, *marocan*, *hassani* din Mauritania și pînă la Tombuctu. Ele cîștigă și acum teren în dauna graiurilor berbere și sudaneze din regiunea de la nord de Senegal.

Diversele grupuri dialectale se deosebesc din punct de vedere fonetic, lexical și gramatical. Toate împreună se deosebesc mult de limba literară. În timp ce araba literară continuă limba clasică și păstrează structura ei sintetică, limba vorbită a evoluat spre o structură analitică. În masa vocabularului au pătruns mulți termeni străini, în special din limbile berbere și din franceză. Aceștia s-au adaptat structurii fonetice și morfologice a limbii arabe, fiind supuși regulilor de alternanță fonetică. Iată cîteva exemple: fr. *bidon* arabă sg. *beidun*, pl. *baidun*; fr. *automobile* arabă sg. *tomobil*, pl. *timabile*; fr. *jugement* arabă sg. *djedjmen*, pl. *djuadjem*. Ca și în țările arabe din Asia și în nordul Africii se simte necesitatea apropierii limbii literare de limba vorbită.

Numeroase limbi semitice se folosesc pe teritoriul Etiopiei, mai ales în regiunile cu o densitate mai mare a populației, cuprinzînd 14 070 000 de vorbitori. Ele au fost aduse aici, cu mult înainte de expansiunea limbii arabe în Africa, de coloniști veniți din Arabia de Sud, cu cîteva secole înaintea erei noastre. Aceștia s-au constituit într-un stat cam prin secolul I e.n. Între ei se aflau și reprezentanți ai tribului sud-arabic *habeș*, de la care se trage numele de Abisinia.

Ca structură, limbile semitice din Etiopia sînt foarte apropiate de cele din Arabia de Sud. Ele par să rezulte din evoluția independentă a unor dialecte sud-arabice care au suferit influența substratului kușit din Etiopia.

În nordul Etiopiei, în regiunea regatului antic de la Aksum, un rol important l-a jucat limba **ge'ez** care apare pe inscripții începînd cu secolul al IV-lea e.n. Ea a ieșit din uz în secolul al XIV-lea, rămînînd doar limbă de cult. **Tigre** este limba unor populații din Eritreea, a triburilor musulmane din regiunea de coastă, în apropiere de Massawa și din arhipelagul Dahlak. Ea continuă un dialect apropiat de ge'ez. Este cunoscută de aproximativ 460 000 de oameni, dintre care 100 000 o folosesc ca limbă maternă. La sud de aceasta, se vorbește limba **tigrai** (**tigrigna**), cu puține texte scrise. Este limba regiunii cu centrul la Aksum, considerată continuatoare a limbii ge'ez. Numărul vorbitorilor ei atinge

cîfra de 2 070 000. În sudul Etiopiei este răspîndită cea mai importantă limbă semitică a regiunii — **amhara**, limba oficială a statului etiopian. Folosită în corespondența oficială de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, amhara este limba de cultură a populației semitice și kușite din Etiopia. Este vorbită și de unele grupuri în Somalia și în estul Sudanului. Ea cîștigă treptat teren, numărul vorbitorilor atingînd în prezent peste 8 000 000 de oameni. Amhara se distinge prin unitate. Variantele ei conțin un număr redus de particularități provinciale. În cursul evoluției ei, a pierdut unele din trăsăturile caracteristice ale limbilor semitice (au dispărut consoanele laringale, multe rădăcini au fost reduse la două consoane legate printr-o vocală).

Pînă în secolul al XVII-lea în Etiopia s-a folosit în scrieri numai limba ge'ez care, încă în evul mediu, devenise limbă moartă. Acest fapt a împiedicat crearea unei limbi literare amhare. Primele opere literare în amhară apar la începutul secolului al XVII-lea. Amhara s-a dezvoltat mult în ultimele două decenii, ajungînd una din limbile africane cele mai evoluate.

Ca structură este o limbă flexionară de tip analitic. Nu are flexiune nominală, raporturile în frază sînt marcate prin cuvinte auxiliare și prin topică. Conjugarea este bogată, cu forme numeroase pentru exprimarea timpului, modului și a diatezei.

Text în limba amhară:

Aubesa: yəsɛbɛrɛu: nəgus: yəgɛdɛlɛu: and: neu:
leu a sfîșia rege a omorî unul este

„Ori leul te sfîșie, ori regele te omoară, e același lucru".

La sud-est de amhară, pe un teritoriu redus, se vorbește limba **argobba**, cu texte literare din secolul al XIX-lea. Spre est, se vorbesc idiomurile *gurage*, în regiunea cu același nume. Ele reprezintă urmele unei vechi colonizări, fiind grupul cel mai sudic al limbilor semitice din Etiopia. **Harari** este limba populației musulmane (circa 20 000) din orașul Harar care în secolul al XIV-lea a fost un puternic centru al islamismului.

În secolul al XIV-lea, sub influența culturii arabe, limba harari a început să fie notată în alfabet arab. În secolul al XIX-lea, unele texte au fost notate în alfabetul etiopian.

Limbile semitice din Etiopia au folosit alfabete proprii. Alfabetul vechi etiopian s-a creat pe baza alfabetului semitic de sud. Acest alfabet, numit *sabeic*, nota numai consoanele. În perioada imperiului de la Aksum s-a folosit alfabetul ge'ez în care, probabil sub influența culturii grecești, s-au introdus și semne pentru vocale. În prezent, limbile amhară, tigre și tigrai sînt notate în alfabetul ge'ez, completat cu zece litere, pentru notarea unor consoane specifice, africate și nazalizate.

II. În Etiopia și Sudan se vorbesc numeroase limbi aparținînd *ramurii kușite*[1] a familiei semito-hamitice. Ele ocupă aproape întreg colțul de est al Africii, pînă la 4° latitudine sudică, iar în nord, pînă în teritoriul egiptean cuprins între Nil și Marea Roșie. Numărul vorbitorilor de limbă **kușită** trece în prezent de 10 000 000. De la nord spre sud ramura kușită este reprezentată de următoarele limbi: **beja, saho, afar, somali**, apropiate geografic de limbile semitice și berbere. Pe platourile înalte sînt limbile **agaw** și o serie de idiomuri mici, puțin studiate. Între ele se situează limba **galla.** Sînt limbi flexionare în care numele este invariabil, iar verbul se conjugă prin sufixarea unor auxiliare. Limba **beja (bedan, bedanie)** este cea mai nordică dintre limbile kușite. Este vorbită de numeroase triburi de păstori beja care trăiesc în Republica Sudan, între Nil și Marea Roșie. Numele lor apare în texte vechi egiptene. Populația beja din nord e în prezent arabizată. **Saho** și **afar** reprezintă două limbi foarte apropiate între ele, poate două dialecte ale unei singure limbi, vorbite de triburi de păstori musulmani din Etiopia și Eritreea. Triburile de limbă saho locuiesc în districtul Massawa și pe crestele platoului abisinian, iar cele de limbă afar — între Marea Roșie și platoul abisinian.

În Republica Somalia, în sud-estul Etiopiei și în estul Kenyei un grup de triburi islamizate, întrunind circa 2 000 000 de oameni, vorbește dialecte ale limbii **somali** care a fost notată cu alfabet arab. În limba somali, trăsăturile

[1] Termenul *kușit* se trage de la numele ținutului din jurul lacului Tana, numit în biblie *Kush* (egipt. *Koshi*).

lingvistice caracteristice familiei semito-hamitice sînt mai clar reprezentate decît în celelalte limbi kușite.

La est de somali, în vestul, centrul și sudul Etiopiei, precum și în nordul și estul Kenyei se vorbește limba **galla**, împărțită în numeroase dialecte. Termenul *galla* este dat acestor dialecte de etiopieni. Populația de limbă galla, care numără peste 5 000 000 de vorbitori, își zice *oromo*. Este singura limbă kușită care are texte scrise (pe baza alfabetului etiopian).

În regiunile muntoase din Eritreea și nordul Etiopiei sînt risipite numeroase limbi din grupul **agaw**. Ele aparțin populației care ocupa platoul etiopian înainte de venirea semiților. Reprezentînd substratul kușit al limbilor din Etiopia, graiurile agaw au pierdut treptat teren în fața limbilor semitice și în prezent formează niște insule, în continuă scădere. Cea mai mare parte a vorbitorilor agaw folosesc și amhara sau tigrina. Principalele idiomuri agaw sînt: *bilin*, vorbit de o populație musulmană la limita dintre limbile tigrina, tigre, saho și beja, o limbă cu trăsături arhaice, studiată în secolul al XIX-lea. În Etiopia centrală se vorbește **kvara**. La nord de lacul Tana e populația de limbă **kemant**, rămășiță a unei vechi populații neasimilate de semiții etiopieni. Cel mai studiat dintre idiomurile agaw este **hamir**, vorbit în regiunea lacului Tana, al cărui uz s-a redus continuu.

Grupul de sud-vest al ramurii kușite e reprezentat de *sidamo*, ansamblu de dialecte vorbite în centrul Etiopiei pe un domeniu redus, în urma avansării limbii galla. Sidamo a fost însușită și de populații de rasă neagră din nordul platoului abisinian.

În vestul Etiopiei se vorbesc o serie de idiomuri kușite de mică răspîndire, cum sînt **kaffa, volamo, gimirr**, iar în sud, **ivaku** și **mbugu**.

Text în limba afar:

Alā	yō-k	batä	wāh	ani-k
cămila mie		*a fost pierdută*	*duc lipsă pentru că*	*eu sînt*

rámili	yō	utúk.
nisip	*eu*	*aruncă*

„Aruncă peste mine nisip, pentru că nu găsesc cămila pe care am pierdut-o".

III. *Ramura egipteană* este reprezentată de o singură limbă, **egipteana**, cu cea mai îndelungată istorie (de la 4000 î.e.n.). *Egipteana veche* din perioada predinastică, a fost notată cu o scriere pictografică. S-au păstrat de la sfîrșitul mileniului al IV-lea î.e.n. liste de regi, reproduse în texte grecești și egiptene dintr-o perioadă mai tîrzie. În perioada vechiului imperiu (după anul 2900 î.e.n.), texte religioase și funerare au fost săpate în hieroglife pe monumente. După anul 2000 î.e.n. începe *faza medie*; egipteana e notată cu hieroglife cunoscute numai de preoți și scribi și într-o scriere mai simplă, cursivă numită *hieratică*, pe papirus. Din această vreme datează majoritatea manuscriselor. Din epoca regilor Ramses (1580 î.e.n.) începe *faza neoegiptenei*. În timp ce scribii notează în documente oficiale limba literară conservatoare, în texte își face loc și limba vorbită. La sfîrșitul secolului al VI-lea, apare scrierea *demotică*, simplă, în care se notează și vocalele. Evoluția limbii egiptene vorbite a dus la o nouă formă a ei, numită *coptă* (din secolul al III-lea e.n.), folosită de masele populare după instaurarea creștinismului. Copta a fost notată cu alfabet grecesc. Începînd cu secolul al VII-lea e.n., copta este concurată de arabă și pierde treptat teren ca limbă vorbită, continuînd să fie folosită ca limbă a cultului creștin. Din secolul al XVII-lea ea este limbă moartă.

IV. *Ramura berberă* a limbilor semito-hamitice cuprinde un mare număr de idiomuri vorbite în nordul Africii, în ținutul cuprins între Egipt și Insulele Canare. În diverse epoci, începînd cu antichitatea, berberii au întemeiat regate puternice, dar teritoriul de limbă berberă, reprezentat în cea mai mare parte de deșert sau de zone muntoase, a făcut ca densitatea populației să fie redusă și, de aceea, viața acestor regate a fost de scurtă durată. Asemănători sub aspectul rasei cu arabii, berberii au parcurs întinderi vaste și s-au extins spre sud, ocupînd ținuturi ale populației de culoare neagră.

Limbile berbere au fost notate în scris într-un alfabet derivat din cel semitic occidental. S-au păstrat inscripții vechi și texte religioase. De-a lungul istoriei, berberii au folosit ca limbi literare feniciana, latina și, ulterior, araba. Aceasta din urmă a fost folosită tot mai mult și ca limbă vorbită.

Limbile berbere se împart în cîteva grupuri, corespunzînd vechii împărțiri etnice a triburilor berbere. Între diferitele regiuni, diferența lingvistică e mică. De aceea, unii consideră că există o singură limbă berberă împărțită în cîteva dialecte. În Sahara meridională trăiesc vreo 250 000 de *tuaregi* care și-au păstrat limba în fața expansiunii arabei. Un grup berber, *zenaga*, trăiește în sudul Mauritaniei și nordul Senegalului. În Maroc, în regiunea muntoasă 2 500 000 de oameni (peste jumătate din populația locală) continuă să vorbească idiomuri berbere în mijlocul unei populații arabe. Cele mai vechi texte din această regiune sînt din secolul al XII-lea. Mai cunoscută aici este limba **rif.** În Algeria, regiunile de deșert și cele muntoase nu au fost supuse arabizării. La începutul secolului al XX-lea, peste 1 000 000 de oameni continuau să vorbească limbi berbere, între care mai importantă este **kabyl.** Grupuri mici de vorbitori ai limbilor berbere se întîlnesc și în Tunisia (în 11 sate).

Limbile berbere se caracterizează prin existența a numeroase grupuri consonantice. De exemplu, în dialectul berber al tribului *ntifa* găsim cuvinte ca: *bnadmäd* „acest om", *sgdid* „de aici" etc. Flexiunea nominală a dispărut, iar în conjugare se folosesc prefixe și alternanța vocalică. Ca și în limbile kușite, sistemul de numărătoare este zecimal, cu unele urme din sistemul quinar.

Text în limba kabyl:

nək uṣəl-əɣ ɣər u-ḏrar;

m-am apropiat (prep.) *munte*

i-briḏ-an diriṯ-ən; ṯa-sərḏun-t inu ur tə-zmir;

drum a fi rău catîr meu a rezista (perfectiv)

a-sif iaḥməl; əns-iɣ ɣ-*T*əlammət.

fluviu revărsa (perfectiv) *înnopta*

„M-am apropiat de munte; drumurile erau rele; catîrul meu nu a rezistat; fluviul s-a revărsat, am înnoptat la Telammete".

V. Cercetătorii moderni includ în familia semito-hamitică și limbile *ciade*, considerate în trecut ca făcînd parte din limbile negro-africane.

Ele cuprind circa 100 de limbi și dialecte, împărțite în nouă grupuri, vorbite în Nigeria și în regiunile învecinate. Se mărginesc în nord cu limbile berbere, iar în vest ating Nigerul. Numărul mare al idiomurilor ciade pe un teritoriu relativ mic se explică prin densitatea mare a populației din această regiune. Cea mai importantă limbă din ramura ciadă este **hausa** care aparține grupului de vest. Repartiția geografică a principalelor limbi ciade este următoarea:

Pe malul de nord și de nord-est al lacului Tchad, precum și în insulele din această regiune se vorbește limba **yedina (buduma)**, iar pe malul și insulele din sud-est, limba **kuri (ngane)**. Între Tchad și Fort-Lamy, pe ambele maluri ale cursului inferior al rîurilor Logone și Chari, este răspîndită limba **kotoko (lagone)**. Între Logone și Chari, la sud de Fort-Lamy se află limba **klēsem**. Pe malurile cursului superior al lui Logone se vorbește limba **musgu (muzuk)** și în aceeași regiune a lui Logone este limba **massa (banana)**. În regiunea muntoasă de la sud de Tchad și îndeosebi în provincia Mora e cunoscută limba **mandara (mandala)**. La nord de Garoua, în zona muntoasă se vorbește limba **fali**, iar între Logone și Mayokerbi e limba **tupuri (dore)**. La est de Garoua, pe cursul superior al lui Mayokerbi este limba **mundan (mbana)**. Limba **margi** este vorbită la vest de mandara, iar **gamergu** la sud de Dikwa. Tot la vest de mandara se află triburile *bolawa* cu limba **bola**, iar la sud-vest de Bornu se vorbește limba **karekare**. La sud de ea este limba **gera**. La vest de zona lingvistică margi, în nordul cursului superior al lui Benoni se vorbește limba **zani**. Populațiile locale din Adamawa, la est de Yola folosesc limba **batta**, iar limba **bode** e întîlnită la vest de Bornu și la sud de Mange. În regiunea muntoasă Bauchi, între văile lui Komadugu la nord și Benoni la sud, se vorbesc următoarele limbi: **tangale, gurka, duggera, uadja, buta, rone, ankue, djaraua, augas (karan), hām, payem, burum, koro, yasgua.**

Hausa este una din cele mai răspîndite limbi din Africa, ocupînd locul al treilea după arabă și suahili, cu aproximativ 15 000 000 de vorbitori (dintre care 7 650 000 o au ca limbă maternă). Fiind idiomul unei populații mai evoluate, ai cărei membri au avut legături stabile cu populațiile din nordul Africii, hausa a devenit principala limbă de civilizație din Sudan și Nigeria. Folosirea ei ca mijloc de comu-

nicare intertribal a grăbit procesul de dispariţie a unor limbi locale puţin dezvoltate.

Limba hausa este vorbită de populaţii din Nigeria, Sudan, Dahomey, Togo, Ghana şi Camerun. Grupuri de vorbitori hausa se întîlnesc şi în Algeria, Maroc, Tunisia, Tripoli, pe malurile Nilului. Principala masă a vorbitorilor e concentrată în nordul Nigeriei (5 000 000—6 000 000). Populaţia hausa e cunoscută în istorie din secolul al XV-lea; avea cetăţi mari, centre comerciale şi făcea negoţ regulat cu arabii din nordul continentului. La începutul secolului trecut, triburile hausa au intrat sub stăpînirea populaţiei *peul* (*fulbe*) care le-a reunit într-un stat, dar în urma colonizării europene au fost din nou divizaţi.

Din secolul al XIX-lea, pe baza grafiei arabe s-a creat o scriere proprie în care s-au redactat cronici, legende şi povestiri. Ulterior, s-a introdus un alfabet alcătuit pe baza celui latin. În prezent, în limba hausa apar numeroase cărţi şi periodice şi se formează limba literară. În Nigeria, hausa este, alături de engleză, limbă oficială.

Structura limbii hause a fost studiată de mulţi cercetători. Are vocale lungi şi scurte, consoane oclusive caracteristice, cu explozie guturală, postlinguale palatalizate şi labializate. Accentul este liber, mai frecvent pe silaba penultimă. Are şi tonuri al căror număr şi funcţie nu au fost determinate cu precizie.

Vocabularul se îmbogăţeşte prin compunere, derivare şi reduplicare. De exemplu, *jirgi* „barcă“, *sama* „cer“, iar *jirgisama* „avion“; *aikata* „a lucra“ iar *ma'aikata* „loc de muncă, uzină“; *launi* „culoare“ şi *launi launi* „pestriţ“. Hausa conţine numeroase împrumuturi vechi din arabă (numeralele de la 1 pînă la 20, termeni religioşi, tehnici, nume proprii) şi împrumuturi noi din engleză, pe care le adaptează: engl. *bomb* hausa *bom*, engl. *engine* hausa *inji*, engl. *meeting* hausa *miti*, engl. *propaganda* hausa *furofaganda*.

Părţile de vorbire sînt cele cunoscute în limbile indo-europene. La nume se disting genul şi numărul, iar la verb modul, timpul şi aspectul. Legătura între părţile de propoziţie e marcată prin topică şi prepoziţii. Ordinea propoziţiilor în frază corespunde ordinii părţilor de propoziţie.

Text în limba hausa:

Dubban mutane suka hadu a Kwali, ta kassar
mii oameni ei a se aduna la raion

Abuja domin shagalin nuna amfanin gona wanda shirya En'e.
din lucru arată produce cîmpie care a pregăti administrația locală (din engl. NA = Native Administration).

„Mii de oameni s-au adunat la Kwali, raionul Abuja, la expoziția producției agricole, pe care a pregătit-o administrația locală din Abuja".

LIMBILE NEGRO-AFRICANE

Limbile negro-africane formează trei grupuri, clar deosebite prin trăsăturile lor structurale: *A)* limbile din Sudan și Guineea; *B)* limbile bantu și *C)* limbile khoisan.

A) Limbile din *Sudan și Guineea* sînt vorbite în Sudan și în centrul Guineei de o populație de aproximativ 50 000 000 de oameni. Întrucît pînă în prezent studiul lor este incomplet, clasificarea pe grupuri ține seama, în primul rînd, de criteriul geografic și variază de la un cercetător la altul. S-a calculat că numărul idiomurilor componente se ridică la 450—500. Dintre acestea, numai cîteva au scriere. Primele cercetări asupra lor au început în secolul trecut și, cum în multe cazuri ele au fost descrise după tiparul gramaticilor europene, multe informații sînt eronate.

Principalele trăsături structurale comune acestor limbi sînt: existența claselor nominale ca o categorie pe cale de dispariție, aspectul verbal și lipsa flexiunii nominale.

a. *Grupul guineean* este alcătuit din limbile populațiilor din Guineea superioară și din regiunea cuprinsă între țărmul Coastei de Fildeș și sudul Nigeriei. Vorbit de circa 12 000 000 de oameni, este grupul cel mai clar delimitat și mai bine studiat. Limbile care îl compun, în număr de 48, par să aparțină cîtorva familii, între care există diferențe clare în ceea ce privește nivelul dezvoltării. Cele mai cunoscute limbi din acest grup sînt: **ewe**, vorbită în Togo și Dahomey, **yoruba** și **ibo**, vorbite, fiecare, de cîte aproximativ 6 000 000 de locuitori din Nigeria, **edo** și **nupe**, folosite în sudul Nigeriei.

Pe Coasta de Aur se vorbesc limbile **tvi** (*či*), **fanti** și **ashanti**, iar pe țărmul Coastei de Fildeș — **gan** și **guang**. Limbile **kru** sînt vorbite în vecinătatea lor. Tot în acest grup pare că trebuie inclusă și limba populației **songai**, de cîteva sute de mii de oameni, de pe cursul mijlociu al Nigerului, între Tombuctu și Gao.

Originea comună a limbilor guineeze rezultă din asemănarea cuvintelor din fondul principal lexical și a elementelor gramaticale. Diferențele dintre ele sînt mai ales de ordin fonetic. Sînt limbi de tip izolant, cu unele elemente aglutinante, în care clasele nominale au dispărut aproape total. Un rol important în aceste limbi îl joacă tonurile: fiecare silabă are tonul său propriu, așa încît cea mai mică greșeală de ton poate face fraza de neînțeles. Astfel, în limba ewe există cinci tonuri: mediu, urcător, coborîtor, urcător-coborîtor și coborîtor-urcător. Silaba *ka* are cinci sensuri diferite, după felul în care este intonată: *ka* (ton mediu) = a distruge, *ká* (ton urcător) = a interesa; *kà* (ton coborîtor) = = cîrcel la plante în general; *kâ* (ton urcător-coborîtor) = = care; *kă* (ton coborîtor-urcător) = cîrcelul de care este vorba acum, în momentul vorbirii.

Tonurile sugerează și aspectul lucrurilor denumite. În general, tonul înalt este folosit pentru nume de obiecte mici, fine, acțiuni repezi, energice, precise, în timp ce tonul jos apare la nume de obiecte mari, largi, informe, la acțiuni încete, neprecise.

În multe limbi din grupul guineean se folosesc adverbe cu structură onomatopeică, care sugerează prin sunetele din care sînt alcătuite trăsături ale acțiunii verbului pe care îl însoțesc. Astfel, în limba ewe, pe lîngă un verb *zo* „a merge", pot fi folosite vreo 40 de adverbe imitative. Iată cîteva exemple: *zo bóho bóho* exprimă mersul unui om greoi și corpolent; *zo pla pla* „a merge cu pași mici", *zo tyádi tyádi* „a merge șchiopătînd ușor", *zo gblúlu gblúlu* „a merge ca bivolul", *zo táka táka* „a merge zăpăcit".

Limbile din Guineea se disting și prin caracterul concret al vocabularului. Nu există nici un verb *a fi* sau *a avea* în general, ci numai *a fi într-un anumit loc* sau, *a avea ceva (anume)* etc. Datorită acestui fapt, numărul cuvintelor este relativ foarte mare.

b. *Grupul limbilor mande* este format din 30—40 de limbi, vorbite de circa 7 000 000—8 000 000 de oameni, de la Atlantic la Volta și din Sahara pînă în Guineea. Ele ocupă ținuturi în stepa Sudanului de Vest, în Ghana și Mali, pe cursul superior al Nigerului și Senegalului. Tot aici se cuprind și limbile unor popoare care trăiesc în pădurile tropicale din Liberia, în Sierra Leone și Coasta de Fildeș. Înrudite între ele, limbile mande se împart, după criterii fonetice, în două subgrupuri: mande de nord *(mande-tan)* și mande de sud (*mande-fu*). În subgrupul de nord se includ limbile a numeroase populații din Sudanul de Vest: **mandingo, soninke (sarakole), hasonke, azer, konianke, toronke, koranko, vai** etc. Subgrupul de sud este alcătuit din limbile: **soso (susu), kpese (kpelle), mende, toma (loma), gbande, gbunde, gagu** etc. din Sudan, și **kenga, sanga, busa (boko)** ș.a. din Nigeria. Majoritatea numelor populațiilor și a limbilor lor conțin sufixele *-nke*, *-nka*, *-ka*, *-ngo*, *-go*, care au sensul de „oameni" (*Malinke* = oameni din Mali, limba populației Mali).

În prima jumătate a secolului trecut, populația *vai* și-a creat un sistem propriu de scriere, prin transformarea unor ideograme în semne pentru silabe și sunete. Scrierea *vai* s-a răspîndit și la populațiile *mande* și *toma*.

Limbile mande sînt aglutinante, cu unele trăsături ale limbilor izolante. Limbile din sud au tonuri cu valoare fonologică. Au pierdut distincția claselor nominale. Ca urmare a lipsei flexiunii nominale, topica este fixă. O trăsătură caracteristică a lor este existența a două categorii ale posesiunii, între care se repartizează toate numele: alienabilă și inalienabilă. Alienabile, adică putînd fi înstrăinate, sînt considerate diverse obiecte, dar și copiii, iar inalienabile sînt părțile corpului, rudele etc. E interesant că numele soțului intră în categoria inalienabilelor, în timp ce numele soției este în categoria alienabilelor. Lexicul limbilor mande se îmbogățește prin creații proprii (compuse și derivate) și prin împrumuturi. În timp ce limbile din sud cunosc numai fraze formate prin coordonare, cele din nord au și subordonare.

Cea mai însemnată limbă din grupul mande este **mandingo**, împărțită în trei dialecte, apropiate între ele: *malinke* (1 800 000 de vorbitori), *bambara* (1 325 000) și *diula* (390 000). Limba mandingo este folosită în Mali, Ghana, Guineea,

Coasta de Fildeș, Senegal, Liberia, Sierra Leone, Gambia. Unitatea limbii, cu tot numărul mare de vorbitori, se datorește existenței vechilor state create în vestul Sudanului: statul Ghana, în secolele IX-XIII, și statul Mali, între secolele XIII-XIX. Primele date despre limba mandingo sînt cunoscute în Europa în secolul al XVII-lea. O dată cu ocuparea Sudanului de către colonizatori europeni, statul s-a destrămat, dar limba mandingo a fost extinsă de colonizatori. În prezent, ea are largi posibilități de dezvoltare în țările care și-au cucerit independența.

În structura limbii mandingo predomină trăsăturile tipului izolant. E o limbă cu silabe deschise, în care pierderea valorii fonologice a tonurilor a dus la numeroase omonime. Lexicul se dezvoltă permanent pe baza compunerii și a derivării. Astfel, *samakulû* „avion" este format din *sama* „cer" și *kulû* „corabie", *dunyarotee* „viață", „existență" e format din *dunya* „lume" și *rotee* „a tăia". Prin reduplicare se formează cuvinte imitative: *menemene* „furnică", *gbigbî* „bufniță". În vocabularul limbii mandingo au pătruns cuvinte din araba clasică, din portugheză, franceză și engleză, care au fost adaptate structurii ei fonetice și gramaticale: *ministiri*, *kooperatifu*, *dootoro*, *kanape*, *kilometere*, *lekoli* (din fr. *l'école*) etc.

Limba mandingo nu are scriere proprie; ea a fost notată cu alfabetul arab, apoi cu cel latin:

Text în limba madingo:

Kunû sooma Musa le wonî a Bêba fola. Wo
ieri *dimineața* *a merge* *bunic* *a spune*, *a saluta* *tot*
ko o nye ko a le mâ kêde. Musa ko: Mû me
ce (particulă) *ce* (negație) *sănătos* *a spune* *ce* *a fi*
i la? Dêbalê ne n'na.
tu (postpoziție) *friguri* *a fi* *mine*, *mie*

„Ieri dimineața Musa s-a dus să stea de vorbă cu bunicul său. Acesta i-a spus că nu e sănătos. Musa spune: „Ce e cu tine?" „Eu am friguri".

c. Limbile din *grupul bantuid de vest* aparțin unor populații care locuiesc pe coasta atlantică a Sudanului de Vest, de la gurile Senegalului și pînă în Liberia. Fără a constitui un grup unitar, ele au unele trăsături lexicale și gramati-

cale comune și se deosebesc net de limbile vecine. Clasele nominale sînt clar reprezentate și sînt marcate prin prefixe care se repetă și la determinantul adjectival sau pronominal. De exemplu, „om bătrîn“ = *kunit kumag*, „femeie bătrînă“ = *dyigen dyimag*.

Principalele limbi din acest grup sînt: **fulbe**, cu peste 4 000 000 de vorbitori, **volof** și **serer** din Senegal, **balante, biazada, bidogo** în Guineea Portugheză, **nalu, landuma** și **kissi** în Guineea Franceză, **bullom, temne, limba** în Sierra Leone, **gola** în Liberia.

Limba cea mai importantă și mai bine studiată din acest grup este **fulbe (peul)**, vorbită de 2 500 000 de oameni în Nigeria de nord și Camerun, de circa 1 000 000 în Senegal și de 500 000 pe cursul superior al Nigerului. Triburile fulbe sînt rezultatul unui amestec între negri și kușiți. Prezența elementelor kușite a făcut pe unii lingviști să includă limba fulbe în familia semito-hamitică, dar cercetările recente au arătat că ea este o limbă negro-africană. În fulbe există vreo 35 de clase nominale, marcate prin sufixe. O trăsătură caracteristică este alternanța consonantică între singular și plural: dacă la singular cuvîntul începe cu o oclusivă, la plural oclusiva este înlocuită de fricativa cu același loc de articulare, și invers. Dacă adăugăm și faptul că la plural sufixul de clasă e altul decît cel de la singular, înțelegem de ce în limba fulbe cuvintele au la plural cu totul alt aspect decît la singular. Iată cîteva exemple: „om din tribul fulbe“ = sg. *pulo*, pl. *fulbe*; „rob“, „slugă“ = sg. *kado*, pl. *habe*; „începător“ = sg. *pudoo*, pl. *fudole*.

În limba fulbe s-a folosit același alfabet ca și în hausa. Există o bogată literatură fulbe beletristică, istorică și religioasă.

d. *Grupul bantuid central (mosi grusi)* este situat la est de mandingo, în savanele din Sudanul de Vest și în meandrele Nigerului. În aceste regiuni trăiesc numeroase triburi și uniuni de triburi ale căror limbi, încă insuficient studiate, prezintă trăsături comune în lexic și gramatică. Mai cunoscute sînt în acest grup limbile: **mosi, grusi, (gurunsi), gurma, mankanse (gurense), kusasi, talense, kasena, tamberma, kilinga, bargu, tem, nunuma, lobi, gan, dian, kulango, nenige** ș.a. În același grup sînt încadrate, de regulă, și limbile triburilor *bobo*, *dogon* și *senufo*.

e. Puțin studiate sînt și limbile din *grupul bantuid de est*. Ele sînt vorbite de triburi care trăiesc în regiunea centrală a Nigeriei de nord, pe ambele maluri ale rîului Benue, într-o parte a sudului Nigeriei și în Camerun. Prin lexic și gramatică ele se apropie de limbile bantu. Se cuprind în acest grup limbile **tiv (munși)** cu 700 000 de vorbitori, **ekoi** cu 100 000, **boki** cu circa 90 000, **ergum** cu vreo 50 000, **djarava** cu 20 000, precum și limbile **aniang, basa** și **birom.**

f. Printre limbile din Sudan, un *grup* deosebit este acela al limbilor *kanuri*, vorbite de un grup compact de triburi (peste 1 000 000 de oameni) în partea de nord a Nigeriei. Triburile kanuri alcătuiau populația de bază din statul Bornu (Sudanul de Vest), care a atins o mare înflorire în secolul al XVI-lea. Limbile din acest grup au fond principal lexical comun, dar în structura gramaticală diferențele sînt destul de mari. Limba kanuri se remarcă printre limbile africane prin bogatul ei sistem cazual. Ea a fost notată în scris cu un alfabet creat pe baza scrierii arabe. În același grup sînt incluse și limba tribului **kanembu**, de la nord de lacul Tchad, și limba **teda** a tribului *tibbu*.

g. Cel mai puțin cercetate dintre limbile africane sînt *limbile din Sudanul Central*. Multe din ele sînt cunoscute numai prin liste de cuvinte alcătuite de călători sau misionari. În stadiul actual, ele se înfățișează ca un conglomerat în care se disting unele grupuri mai asemănătoare, care par să reprezinte familii de limbi. Un asemenea grup se află în regiunea Andaman și el cuprinde limbile mai multor populații din Nigeria, Camerun și Africa ecuatorială: *vere*, *camba*, *daka*, *mbum*, *mumuie* ș.a.

Între stepa Andamană și Nil locuiesc mai multe triburi și popoare. Dintre limbile lor, ceva mai cunoscute sînt **azande** și **bande**, în timp ce altele ca, **gelo** și **mondumba** sînt aproape total necercetate. Pe bază de asemănări lexicale sînt incluse în același grup și limbile **baia (gbaia), sore, mandja, gboaka, igbandi, nzakara, iakoma, baramba** ș.a. Structura gramaticală a acestor limbi nu concordă: banda e limbă izolantă, în timp ce limbile zande au clase nominale cu afixe. Unii cercetători includ în acest grup și o serie de limbi din Kordofan: **tegele, koalib, katla, tima, moro, miri, tira** ș.a., limbi din Darfur și Wadaï: **for (fur), siga, mabo, mara, masalit,**

tema, limbile *bongo-bagoimi* ș.a. Numărul vorbitorilor acestor limbi a scăzut mult în ultimul secol.

h. *Grupul limbilor kordofaniene* prezintă numeroase trăsături comune și este clar delimitat de limbile înconjurătoare. Cuprinde vreo zece limbi și dialecte, vorbite de populația regiunii muntoase din sudul Kordofanului. Cele mai cunoscute limbi din acest grup sînt: **tagoi, tumtum, lumun, lafofa (lifofa), tumale, talodi** și **eliri.** Vocabularul și gramatica lor conțin multe trăsături arhaice. Unele prefixe ale claselor nominale coincid cu cele din limbile bantu.

i. *Grupul nilotic* reunește numeroase limbi de pe cursul superior și mediu al Nilului, de la granița de sud a Egiptului și pînă la Lacul Victoria. Populația care vorbește aceste limbi, reprezentînd un amestec eterogen de păstori și agricultori negri, vînători și meșteșugari negri și negroizi, ocupa în trecut un teritoriu mult mai întins, pînă la Oceanul Indian. Triburile nilotice au fost risipite și parțial distruse în urma invaziei arabe care s-a produs în valuri succesive. Numărul vorbitorilor a scăzut în urma comerțului cu sclavi.

Grupul nilotic se împarte în două subgrupuri: de nord-vest *(nilotic propriu-zis)*, cuprinzînd limbi vorbite de populații puțin dezvoltate, de pe valea mijlocie a Nilului Alb și a Nilului Albastru, și de sud-est *(nilotic-kușit)*, alcătuit din limbi vorbite în sudul Sudanului, în Kenya și Tanganyika.

Subgrupul de nord-vest e reprezentat de următoarele limbi: **dinka**, vorbită între Nilul Alb și Nilul Albastru, **nuer, shilluk**, pe malul stîng al Nilului Alb. Apropiate de acestea din urmă sînt numeroase limbi tribale ca **lango, acioli, anivak** ș.a.

Limbile nilotice au tonuri cu valoare fonologică și urme ale claselor nominale.

Subgrupul de sud-est cuprinde limbi deosebite sub aspect gramatical, dar cu fond principal lexical comun. Mai cunoscute sînt **bari**, vorbită de 300 000 de oameni în regiunea cursului superior al Nilului, **lotuko** la est de bari, **topota** și **turkana** în nordul Kenyei, **masai**, cu 30 000 de vorbitori în în Kenya și Tanganyika, **suk, karamoja** și **nandi**, vorbită în nord-estul Lacului Victoria.

Din grupul nilotic face parte și limba **nubiană**, precum și limbile unor populații mai mici, **barea** din Eritrea, **dagu** și **merarit** în Africa ecuatorială etc.

Nubiana este limba populației de pe malul Nilului, la sud de Assuan. În antichitate, în Nubia s-a creat un stat puternic, cu o civilizație avansată, care a întreținut relații cu Egiptul. S-au descoperit inscripții vechi nubiene notate unele cu hieroglife, altele cu scriere demotică. Din secolele VIII—IX s-au păstrat inscripții și fragmente de texte literare, notate cu un alfabet înrudit cu cel copt. Regatul Nubiei a avut o viață îndelungată. În secolul al XV-lea, un călător arab descria țara ca fiind foarte prosperă și civilizată.

Text în limba nubiană:

Nahar	weki	Mohammed	teu	hẹmer	
zi (cuvînt arab)	*un*			*său cort* (cuvînt arab)	
āgkōn	teu	sahaberī		gunun āgkōn	yemenīrī
a ședea	*său*	*tovarăși* (cuvînt arab)		*cu*	*a ședea yemeniți*
tākoṙan	Mahommen	nar	salām		wẹ̄kōran.
a veni		*spre*	*salut* (cuvînt arab)		*a zice*

„Într-o zi, Mohamed era așezat în cort, cu tovarășii lui. Yemeniții veneau la Mohamed și-l salutau".

În diverse regiuni ale Sudanului, de la Nil la Camerun se întîlnesc grupuri de pigmei care se ocupă cu vînătoarea. Diferiți din punct de vedere antropologic și etnologic de negri, prezentînd unele asemănări cu boșimanii din sudul continentului, ei vorbesc idiomuri distincte de cele negro-africane, care nu au fost încă studiate.

Ca și în alte regiuni ale globului, și în Africa, îndeosebi pe coasta de vest, s-au creat unele idiomuri de tranzit care înlesnesc înțelegerea între populații de origini diferite. Sînt forme foarte mult simplificate ale unor limbi indigene, în care s-au introdus numeroase cuvinte din engleză, franceză sau portugheză. Asemenea limbi sînt **petit nègre** în Senegal, **pidgin English** în Gambia, Sierra Leone și Liberia, **negro-portugheza** în insulele Capului Verde și în Guineea Portugheză. De asemenea, în Ciad s-a creat o limbă mixtă pe baza limbii arabe.

În cursul anului 1966 un grup internațional de lingviști a elaborat un sistem ortografic comun, pe baza celui latin, pentru limbile de mare circulație din Sudan. Cu ajutorul lui se va putea transcrie o mare parte a literaturii scrise în arabă

și se vor putea folosi limbile naționale în învățămîntul elementar.

B) Alături de limbile din Sudan și Guineea, un alt mare grup de limbi negro-africane este cel al limbilor *bantu*. Ele sînt vorbite în Africa Centrală și meridională de circa 70 000 000 de oameni. Populația de limbă bantu e alcătuită din negri care s-au amestecat cu etiopieni sau cu pigmei și care, în urmă cu secole, au coborît în sud, în valuri succesive, din nord, est și vest.

Cunoscute cercetătorilor încă din secolul al XVII-lea, cînd s-au tipărit gramatici și dicționare, limbile bantu se remarcă prin unitatea lor lexicală și gramaticală care permite înțelegerea reciprocă a unor populații aflate la mare distanță. Unitatea structurală a favorizat răspîndirea rapidă în Africa de vest și est a unor limbi bantu de mai mare prestigiu, cum sînt **suahili, luba** sau **igala.** Comunitatea fondului principal lexical e deosebit de clară la numerale:

suahili	*congo*	*herero*	*ganda*
1 = maji	moshi	mwe	mwe
3 = tatu	tatu	tatu	satu
5 = tavo	tanu	tano	tanu

În limbile bantu toate silabele sînt deschise. Au tonuri cu valoare fonologică, vocale lungi și scurte, sistem consonantic bogat. Accentul dinamic stă, de regulă, pe silaba penultimă. Sub influența substratului khoinid, limbile din grupul de sud-est au dobîndit sunete de un tip special, numite clicuri[1]. Structura gramaticală e aglutinantă, cu elemente de flexiune. Trăsătura cea mai frecventă caracteristică a limbilor bantu este prezența claselor nominale care, spre deosebire de cele din limbile din Sudan și Guineea, au aici un important rol funcțional. Toate substantivele sînt împărțite într-un număr variabil de clase la singular și la plural, fiecare clasă avînd un prefix propriu. Astfel, în suahili substantivele se împart în 15 clase de singular și de plural. Există o clasă pentru oameni la singular: *m-tu* „om", *m-wana* „fiu", și alta la plural: *wa-tu* „oameni", *wa-na* „fii"; o clasă pentru părțile corpului la singular: *ji-no* „dinte", și alta la plural: *me-no* „dinți"; o clasă pentru obiecte la singular *ki-ti*

[1] Vezi pag. 216.

„masă", și alta la plural: *vi-ti* „mese"; una pentru abstracte: *u-zuri* „frumusețe", *u-toto* „copilărie" ș.a.m.d. Prefixul de clasă se repetă la toate cuvintele din propoziție. Iată cîteva exemple în limbi bantu: în luba, *bana balume bamfumu* „copiii conducătorului"; în ngala, *matoko mana mabale manene mamansombele* „ambele linguri cumpărate de voi s-au stricat"; în suahili, *mtoto mzuri wa mwarabu ameanguka* „acest copil frumos al arabului a căzut". La plural, aceeași propoziție capătă următoarea formă: *watoto wazuri wa waarabu wameanguka*.

Ca și alte limbi aglutinante, multe limbi bantu au armonie vocalică. Cele din vest și sud-vest prezintă și armonie consonantică. Sistemul de numărătoare e complicat, rezultînd din mai multe influențe: substratul pigmoid e vizibil în numărătoarea pe baza degetelor (5 = „o mînă", 10 = „două mîini", 20 = „om"); limbile bantu din Africa centrală au avut un sistem de numărătoare cu baza 4; cele mai evoluate au sistem zecimal.

Verbul are numeroase moduri, timpuri, aspecte, marcate cu ajutorul afixelor. Topica în propoziție e fixă.

Clasificarea limbilor bantu variază după cercetători. Cea mai simplă este aceea care le divide în șapte grupuri:

a. Limbile din regiunea *nord-vest* sînt reprezentate de limbile bantu din Camerun (Republica Federală Camerun): **duala, mpongve, fang, iaunde** etc. Caracteristice le sînt prefixele monosilabice.

b. Limbile din *nord* sînt reprezentate de limbile din Uganda: **unoro, ankola, karagve, uhai, kitibî, uhi, uniaruanda** ș.a. Au prefixe de tip arhaic și consoane interdentale.

c. Limbile din *Congo* și *Angola de nord* (pe cursul mijlociu și inferior al fluviului Congo) cuprind limbile: **congo, mbundu, kele, mongo, al ngala, bangi, ikundu** etc. Au armonie vocalică, forme verbale complicate.

d. Limbile din *partea centrală a Congoului*, din *estul* și *sudul Rhodesiei de nord* (Zambiei) cuprind patru subgrupuri de limbi: *luba* (limbile **ki-luba, bena-lulua, kaonde, hemba, songo, benakanioka**), *bemba* (limbile **kebemba, taboa, bisa, lala, lamba**), subgrupul *tonga* (limbile **tonka** și **ila**) și subgrupul *zambezi* (limbile **si-lui** și **subia**). Au un sistem fonetic simplu, armonie vocalică mai puțin clară, prefixe nominale monosilabice și bisilabice.

e. În grupul limbilor din *estul Tanganyikăi* (Tanzaniei) și *nordul Mozambicului* se includ limba **niambezi**, limbile din platoul Iramba, limbile **pokomo, taita, taveta**, limbile triburilor de pe muntele Kilimanjaro, ale grupului *sambala*, ale triburilor *gogo, sagura, zaramo, bena, makonde, hehe* ș.a. Tot aici intră o serie de limbi din Malawi și din Mozambic (**nianja, sena, nkonde, tumbuka, tonga, makua** etc.). În afară de **suahili**, toate au trei tonuri. De asemenea, toate se caracterizează prin forme verbale puține.

Cea mai însemnată limbă din acest grup este **suahili**[1], limba negro-africană cu cel mai mare număr de vorbitori (30 000 000), ocupînd al șaptelea loc pe glob. Este cunoscută în Tanganyika (Tanzania), Kenya, Malawi, Uganda, în Congo de est (Kinshasa), în nord-vestul Republicii Malgașe, în Somalia și sudul Arabiei. Alături de engleză, este limba oficială în primele patru țări citate mai sus. Limba suahili a jucat un rol important în reunirea a numeroase triburi mici din estul Africii, care au renunțat la limbile lor. Limba veche avea forme complicate, dar prin adoptarea ei de către numeroase populații s-a simplificat mult, fonetic și gramatical, devenind ușor de învățat și de mînuit. Totodată, lexicul ei s-a îmbogățit cu termeni din arabă, turcă persană, portugheză și engleză, care s-au adaptat la structura ei fonetică și gramaticală. Iată cum arată cîteva cuvinte împrumutate din engleză: *gazeti, komiti, motocaa, baisikeli* (engl. *bicycle*), *elektrisiti, eropleni*.

Limba suahili a folosit, în perioada mai veche, scrierea arabă. Începînd din secolul al XII-lea, s-au păstrat cronici, poeme epice, didactice, religioase și poezii lirice. Din secolul al XIX-lea, s-a introdus alfabetul latin. În prezent se tipăresc în limba suahili numeroase cărți și ziare.

Text în limba suahili:

Alikuwaku	mtu	mmoja	aliyekuwa	kipofu	tokea	
el era	*acolo*	*om*	*un*	*care*	*om orb*	*din*
kuzaliwa	kwake	siku	moja	ikapita	hekaya	macho
naștere	*a lui*	*zi*	*un, o*	*a se întîmpla*	*minune*	*ochi*
yake	yakafumbuliwa	hivi	tu	kwa	ghafula.	
a lui	*a se deschide*	*astfel*	*numai*	*pe*	*neașteptate*	

[1] În arabă, *suahili* înseamnă „locuitor de pe litoral".

„Trăia un om care era orb din naștere. Odată s-a întîmplat o minune. Pe neașteptate ochii lui s-au deschis".

f. Limbile bantu din *sud-est* sînt vorbite de populații din Republica Sud-Africană, Republica Botswana, Basutoland (= Lesotho) și din posesiunile portugheze din estul Africii. Au un sistem consonantic complex, rezultat al influenței substratului hotentot, și prefixe, în marea lor majoritate, bisilabice. Sînt reprezentate de limbile din subgrupul *nguni* (**zulu, koss** și **svazi**), din subgrupul *suto* (**pedi, basuto, bechuan, kololo**), limbile *tsonga* (**ronga, tsonga, tsva**). Tot aici intră și limba **benda,** precum și limbile populațiilor din Inhambane. În aceleași regiuni, în sudul Rhodesiei și în Africa Portugheză de est se folosesc o serie de limbi între care mai cunoscute sînt *șona* (cu dialectele *zezuru*, *karanga*, *idau* și *tonga*) care, prin structura lor, formează un grup aparte.

În grupul limbilor bantu de sud-est, mai bine studiată este limba **zulu,** cea mai importantă limbă a populației indigene din Republica Sud-Africană. E vorbită în prezent în Zululand, Natal, în sud-estul Transvaalului, precum și în Rhodesia de sud, Malawi și Tanzania de circa 3 000 000 de oameni. Datele arheologice, etnografice și lingvistice atestă că triburile ngumi, care formează nucleul populației zulu, au venit în sudul Africii prin secolul al XIV-lea, dintr-o regiune din apropierea Lacului Victoria. Inițial s-au stabilit în Transvaal, apoi, pe la jumătatea secolului al XVI-lea, au trecut mai spre sud, în Natal și Zululand. În secolul al XIX-lea au unit în jurul lor mai multe triburi cu care au alcătuit un stat. Limba zulu s-a extins la alte triburi, desființînd o serie de limbi.

Limba zulu are un sistem fonetic bogat și numeroase cuvinte polisilabice. Cuvintele care cuprind mai mult de trei silabe au două accente: unul puternic, pe penultima silabă, care lungește vocala, și unul slab care cade pe fiecare a doua silabă începînd cu penultima; de exemplu: *fuhlùfuhlùzelìsisé:la*. Are și tonuri cu valoare fonologică. Sistemul claselor nominale este bine reprezentat. În lexic se distinge fondul principal comun limbilor bantu, creații proprii pe baza derivării și a compunerii, precum și împrumuturi din limbile boșimano-hotentote, din olandeză, afrikaans și engleză. Ca și în celelalte limbi negro-africane,

termenii împrumutați sînt adaptați. Astfel, engl. *shilling* >zulu *usheleni*, engl. *shop* („prăvălie")>zulu *ishalu*, engl. *motor-car* („automobil")>zulu *imotakali*.

Populația zulu a creat un folclor bogat care a fost consemnat în scris abia în ultimele decenii. În prezent apar lucrări literare și publicistice și se creează limba literară pe baza dialectului din Zululand și Natal.

Text în limba zulu:

Wawela ke Uhlakanyana wahamba wafumana umvundla
a trece o apă el *a merge* *a întîlni* *iepure*
wathi: Mvundla woza lapha ngikutshele indaba.
a zice iepure *vino aici* *a spune* *poveste*

„Uhlakanyan a trecut peste o apă și a întîlnit un iepure. I-a zis: Iepure, vino aici, am să-ți spun o poveste".

g. *Grupul limbilor de sud-vest* prezintă trăsături specifice în forma prefixelor nominale și a pronumelor personale. Sînt reprezentate de limbile **herero, mbundu**, de subgrupul *ambo* (limbile **kuaniama, idonga**), limbile **nianeka** ș.a.

În sudul Angolei și în regiunile învecinate din nord-vestul Rhodesiei se vorbesc o serie de limbi care reprezintă o treaptă intermediară între grupul de vest și cel central. Se cuprind aici limbile **lunda, luciazi, ciocve, soli** etc.

În regiunea în care se vorbesc limbile bantu s-au creat și o serie de idiomuri mixte, cu o structură foarte simplă, care servesc ca mijloc de comunicare între populații de origini diferite. Astfel, există un **pidgin English** în Camerun, limba **ngala** în Congoul central, **fiote (boula-matari)** în estuarul fluviului Congo. În Kwango este folosit idiomul **ikeleve**, în Kasai, **kituba**, iar în Aruwimi e limba **ngawana**. De asemenea, în centrele miniere din Republica Sud-Africană e folosită ca limbă de tranzit **kitchen-kafir**.

C) Limbile *khoisan* formează un grup aparte în cadrul limbilor africane. Ele reunesc limbile **hotentote, bosimane**, idiomurile triburilor **pergdamo** din Africa de Sud-Vest și ale cîtorva mici triburi de pe teritoriul Tanzaniei. Limbi de tip arhaic, ele au în comun trăsături care au dispărut sau sînt pe cale de dispariție în alte limbi. Termenul *khoisan* e un cuvînt compus, format din elemente indigene: *khoin* înseamnă în hotentotă „oameni" și este numele pe

care și-l dau hotentoții, iar *san* e denumirea dată de ei boșimanilor. Populațiile care vorbesc limbile khoisan se întîlnesc în prezent numai în sudul Africii, dar în trecut ele populau savanele din Africa orientală și septentrională.

Hotentoții reprezintă, în majoritate, un tip metisat. Ei par să fi rezultat din amestecul cu kușiții. Păstori nomazi, au fost împinși în sudul continentului de populațiile bantu. Numele de hotentoți le-a fost dat de olandezi (*hottentut* „bîlbîială") și se explică prin impresia produsă de prezența, în limbile hotentote, a clicurilor[1]. La venirea europenilor, hotentoții ocupau întreaga regiune de la sud de Orange și Vaal. În timpul cuceririi Africii de Sud de către olandezi și englezi, și a Africii de Sud-Est de către germani, au fost în mare parte exterminați. Rămășițele acestei populații trăiesc astăzi în rezervații pe teritoriul Republicii Sud-Africane.

Cercetătorii disting patru grupuri tribale, fiecare trib avînd limba sau dialectul său. Multe triburi sînt pe cale de dispariție, cum sînt triburile *korava* sau cele din Griqualand. Altele și-au pierdut limba și vorbesc *afrikaans*[2]. Singurul grup tribal mai puternic este *nama*, alcătuit din aproximativ 20 000 de oameni. Triburile nama au dus lupte îndelungate cu tribul *ova herero* al populației bantu, pe care l-au supus. S-au ridicat mereu la luptă împotriva colonizatorilor europeni, avînd conducători capabili și energici.

Limbile hotentote au accent muzical care variază după dialecte. Au gen gramatical care provine din clase. Clasa obiectelor mari și puternice s-a transformat în clasă de masculine (sufixul *-b*), iar cea a obiectelor mici și slabe a devenit clasă de feminine (sufixul *-s*). Astfel, de la *khoi* „ființă umană" se formează *khoib* „bărbat" și *khois* „femeie". Sînt de genul masculin *héib* „arbore", *chuib* „stîncă" și feminine: *heis* „tufiș", *chuis* „piatră". Au multe forme pronominale. Posesivul e o formă a pronumelui personal, iar demonstrativul are trei grade de distanță: acesta de lîngă vorbitor, acela de lîngă auditor și acela de departe. Ver-

[1] Clicurile sînt sunete produse prin inspirarea aerului: gura este deschisă brusc, aerul din afară este supt în spațiul bucal vid, iar limba se desprinde instantaneu de palat.

[2] Vezi pag. 218

bul are forme numeroase pentru a indica modul, timpul, aspectul.

Text într-un idiom hotentot:

Tara-s	hia-t	gye	saţa	Zgei	has	go-neti hā
femeie	*pe care*	*tu*	*ai chemat*	*ea*	*este*	*astfel a venit*
khoi-b	Xab	go	Znouhe.			
bărbat	*de către*	*a fost*	*lovită*			

„Femeia pe care ai chemat-o a venit; ea a fost lovită de bărbat".

Un dialect nama arhaic vorbesc triburile *dama*, numite astfel de către hotentoţi şi boşimani. Sînt triburi de negroizi, descendenţi ai substratului bantuid, care au fost subjugaţi mai întîi de hotentoţi de la care au împrumutat limba, apoi de tribul bantu, *ova herero*. Locuiesc în Africa de Sud-Vest, în regiuni muntoase, de la Windhoek în sud şi pînă la Etoche Pan în nord.

O limbă înrudită cu cele hotentote se întîlneşte la triburile *sandawe*, de aproximativ 20 000 de oameni. Sînt vînători şi culegători în regiunea Kilimatinde din Tanzania. Întrucît limba sandawe are asemănări cu limbile boşimane s-a presupus că populaţia care o vorbeşte ar reprezenta un rest al substratului boşiman, peste care s-au aşezat păstori metisaţi veniţi din est.

Boşimanii au fost astfel denumiţi de către olandezi, pentru că la vederea albilor se ascundeau în tufişuri (oland. *boschjesman* „oameni ai tufişurilor"). Vînători şi culegători, cu un nivel de viaţă foarte înapoiat, boşimanii au fost împinşi de diverse invazii în regiunile cele mai neospitaliere din sudul continentului şi, în epoca noastră, reduşi la cîteva mii de oameni, duc o viaţă foarte grea.

Limbile *boşimane* formează trei grupuri: de sud, central şi nordic. Grupul de sud ocupa în trecut toată provincia Cape pînă la Key River, Basutoland (Lesotho), Orange şi Transvaalul de Est. În prezent au rămas doar cîteva triburi în deşertul Kalahari. Grupul central se află în Kalahari, în partea de nord şi de centru, în Republica Botswana, în regiunea lacului Ngami, delta izvoarelor lui Okawango, precum şi în nord-vestul Rhodesiei şi sud-vestul Angolei. Grupul de nord ocupă regiunea cuprinsă între Namib şi

mlaștinile lui Okawango. Unele limbi din acest grup se vorbesc și în partea de sud a Angolei. E un grup mai bine păstrat, retras în stepele saline, în Kaukau Veld și Sand Veld Omaheke.

O parte din triburile boșimane s-au aflat, o vreme îndelungată, sub influența triburilor bantu, iar cele din Great Namaqualand au fost influențate de hotentoți.

Limbile boșimane, asemănătoare cu cele hotentote, au unele trăsături mai arhaice. Clicurile sînt aici mai numeroase și mai bine păstrate. Temele sînt, în majoritate, monosilabice. În timp ce grupurile de nord și centru au gen, în cele din sud el încă nu s-a format, iar genul natural se exprimă prin mijloace lexicale. Formează pluralul prin reduplicare, cu numerale, cu ajutorul pronumelui sau, în cele mai evoluate, cu sufixe. Distincția dintre nume și verb nu e clară în toate limbile. Au numerale pînă la 5, dar în mod obișnuit folosesc primele două. Structura verbului e foarte complicată, dar e insuficient studiată. Construcția frazelor variază după nivelul dezvoltării limbii: în unele limbi există numai propoziții scurte, adesea fără subiect, care se succed una după alta, fără elemente de legătură, iar în altele sînt fraze lungi în care propozițiile sînt legate prin conjuncții.

Text în limba zkhomani (din grupul de sud al limbilor boșimane):

Te na	jubesani	Xkhoo kohare	Cgoaha	ha	ùka
noi	*patru*	*mari zebre*	*am*	*ucis*	*devreme*

pakela.
dimineața

„În zorii zilei noi am ucis patru zebre mari".

O rămășiță a substratului boșiman o reprezintă limba **kindigo** a populației *hadzapi* din Tanzania. Apartenența ei la grupul khoin e vădită prin existența clicurilor și a asemănărilor în structura gramaticală.

În Republica Sud-Africană și în Rhodesia de sud se vorbește limba **afrikaans**, varietate a limbii olandeze, care a fost adusă în Africa în secolul al XVIII-lea de coloniștii *buri* (oland. *boers* „țărani"). Limba afrikaans a evoluat aparte de olandeză, suferind o puternică influență din partea limbii engleze în ce privește simplificarea flexiunii și crea-

rea de expresii idiomatice. În afrikaans s-au creat prin derivare mulţi termeni proprii. În ultimul secol, în această limbă s-au publicat numeroase opere literare. În prezent, afrikaans e vorbită de 4.000 000 de oameni. Din anul 1929 ea este, alături de engleză, limbă oficială în Republica Sud-Africană.

Text în limba afrikaans:

Terwyl die kinders buite speel, maak
în timp ce copiii afară a se juca a face
die moeder die huis skoon. Toe my broer verlede week
mama casa curat. Al meu frate trecut săptămînă
hier was het ons na die tentoonstelling gegaan.
aici a fost are el la expoziţia mers

„În timp ce copiii se joacă afară, mama face curat în casă. Săptămîna trecută, cînd fratele meu a fost aici, a mers la expoziţie".

LIMBA MALGAŞĂ

Limbile negro-africane nu au devenit dominante în Madagascar (= Republica Malgaşă). Aici se vorbeşte o limbă indoneziană, **malgaşa**, de către o populaţie de vreo 6 000 000 de locuitori. Diferiţi din punct de vedere antropologic şi cultural de triburile africane, malgaşii au venit din Asia în vremuri străvechi. Limba malgaşă este singura limbă indoneziană care are forme gramaticale pentru exprimarea timpului. A fost notată cu alfabet latin.

Text în limba malgaşă (dialectul *bara*):

Telulahi ñi raiki pambuli ñi řaiki paṅarivu
trei oameni unul cultivator unul bogat
ñi raiki pamãndrikakañga. Leheo isiyani ñi pam̃buli
unul prinzător de bibilici acolo unde el pune cultiva-
vuli yarakándruva ñi paṅarivu.
torul culturi a pune boii să pască bogatul

„Erau trei oameni, un agricultor, un om bogat şi un prinzător de bibilici. Acolo unde agricultorul seamănă, bogatul pune boii să pască".

Limbile din America

LIMBILE INDIENE (AMERINDIENE)

America este continentul cu cea mai mare diversitate lingvistică. Încă în perioada care precedă colonizarea, au existat peste 1 000 de limbi ale populației indigene, grupate în aproximativ 150 de familii. Și în prezent, într-un ținut de mică întindere cum este California, se află limbi mai numeroase și mai variate decît în întreaga Europă. Puternica fărîmițare lingvistică se explică prin slaba densitate a populației și prin persistența organizării tribale, a vieții nomade.

Deoarece limbile amerindiene sînt încă insuficient studiate, principalul criteriu de clasificare a lor rămîne cel geografic. Se disting astfel trei mari grupuri: **I.** Limbile indiene din Canada și S.U.A.; **II.** Limbile indiene din Mexic și America Centrală; **III.** Limbile indiene din America de Sud. În interiorul lor s-au încercat unele diviziuni pe bază de asemănări lingvistice, dar ele sînt discutabile.

Limbile din America au tipuri structurale foarte variate: unele sînt aglutinante, altele sînt flexionare; multe au structură incorporantă (polisintetică). Studiul lor prezintă o mare importanță pentru lingvistica generală, căci se întîlnesc la ele trăsături singulare; acestea însă nu sînt destul de răspîndite sau nu au o pondere suficient de mare în structura generală a limbii pentru a putea defini un tip structural aparte.

Nu s-au putut stabili pînă în prezent nici un fel de relații între limbile amerindiene și alte limbi de pe glob. Diverse ipoteze enunțate (înrudire cu limbile uralo-altaice sau cu cele malaio-polineziene) nu au putut fi demonstrate.

Reflectînd nivelul de dezvoltare socială a vorbitorilor lor, limbile indiene din America se află pe trepte de evoluție foarte diferite. În perioada colonizării, unele limbi se aflau

într-un stadiu foarte înapoiat, în timp ce altele atinseseră un înalt grad de dezvoltare. În urma politicii de exterminare dusă de cuceritorii europeni, numărul vorbitorilor limbilor amerindiene a scăzut mult. Din secolul al XVI-lea pînă în prezent, numeroase limbi au dispărut fără urme, iar unele limbi se află acum pe cale de dispariţie.

Majoritatea limbilor indiene au rămas la stadiul oral. În triburile mai avansate s-au creat sisteme pictografice proprii care au ajuns la forme evoluate la populaţia aztecă din Mexic. La vechii maya[1], pictogramele s-au transformat în ideograme, cu unele elemente silabice. Cuceritorii spanioli au introdus la unele populaţii alfabetul latin. În ultimele decenii, lingviştii din S.U.A. s-au ocupat cu crearea de alfabete, pe baza celui latin, mai potrivite cu fonetismul limbilor indiene şi au publicat texte scrise sau dictate de indieni, însoţite de ample comentarii[2].

I. Limbile indiene din Canada şi S.U.A.

În această regiune densitatea populaţiei indigene a fost foarte mică, ceea ce explică marea fărîmiţare lingvistică. Limbile amerindiene din America de Nord sînt mai bine studiate decît cele din restul continentului. Lingviştii sînt în general de acord să deosebească în prezent cîteva familii de limbi:

Familia eschimoso-aleută cuprinde un mare număr de dialecte, vorbite, după unele date mai vechi, de aproximativ 93 000 de oameni — vînători şi pescari care trăiesc de-a lungul coastelor Arcticii, din Groenlanda pînă la capătul lanţului muntos aleutin. Ramura eschimosă cuprinde două limbi: **eschimosa** propriu-zisă, vorbită în Groenlanda, în nordul Canadei, al Peninsulei Alaska şi în estul Siberiei, de circa 40 000 de oameni de tip mongoloid, ce se numesc pe sine *iniut*, şi **eschimosa din Alaska de sud**, cu dialecte foarte diferenţiate, vorbite pe ţărmul Pacificului, la sud şi vest de Yukon, de peste 40 000 de oameni.

Ramura aleută e şi ea reprezentată de două limbi: **aleuta de est (unalaska)**, care ocupă insulele Fox, Shumagin şi

[1] Vezi pag. 236

[2] În acest capitol, denumirile limbilor şi transcrierea textelor sînt date după grafia folosită de lingviştii americani, cu excepţia cîtorva, mai cunoscute, care se redau în forma încetăţenită în limba română; de exemplu, *eschimos*.

colțul de vest al Peninsulei Alaska, și **aleuta de vest (atka)** din Near Islands și insulele Andreanof.

Unii cercetători consideră că limbile din familia eschimoso-aleută ar fi indigene, alții susțin că sînt originare din Asia. În orice caz, tradițiile scandinave privitoare la vikingi menționează că în secolul al X-lea, cînd Erik cel Roșu a atins coastele Groenlandei, el a găsit acolo urme ale eskimoșilor.

Limba eschimosă propriu-zisă se caracterizează prin consonantismul ei bogat. Structura gramaticală prezintă o îmbinare a incorporării și a flexiunii. Este singura limbă indiană din America de Nord care folosește sufixe cu funcție morfologică. Substantivele se împart în două categorii: unele care pot să apară singure (de exemplu, *nanu* „urs", *inuk* „persoană", *iγlu* „casă") și nume care sînt însoțite obligatoriu de sufixe pronominale (nume de rudenie, de locuri etc.). Sistemul numeralelor e bazat pe numărătoarea cu degetele (de exemplu, „20" se spune *inuk naaβluγu* „persoană în întregime"). Pronumele demonstrative au forme numeroase pentru exprimarea locului. Verbul are moduri independente, prin care se redă predicația, și moduri dependente, care exprimă relații. Limba eschimosă folosește numeroase particule cu funcții gramaticale.

Frază în limba eschimosă:

Quasuiiγsaγbiγsaγsiññitluinaγnaγpuq

„Nu s-a reușit de loc să se găsească un loc de odihnă".

Fraza de mai sus reflectă structura polisintetică care dă naștere uneori unui cuvînt-propoziție. Fraza trebuie analizată astfel: *quasu* = „a fi obosit" — verb intranzitiv; *iiγ* = „a nu fi"; *saγ* = sufix cu valoare cauzativă; *βiγ* „loc pentru"; *saγ* = sufix care marchează repetiția; *si* = „a găsi"; *ññit* = sufix de negație; *luinaγ* = „cu totul", *naγ* = sufix care arată că procesul e realizat de cineva; *puq* = desinență de persoana a III-a, referire pronominală la subiectul verbului intranzitiv.

Familia tlingit este alcătuită din cîteva limbi vorbite de triburi de pescari de pe coasta de nord a Pacificului, pe o porțiune de cîteva mii de kilometri, între Alaska și 55° latitudine nordică.

Familia eyak este reprezentată de o singură limbă cu același nume, vorbită de un trib care ocupă două sate în delta lui Cooper River din Alaska de sud. Pare a reprezenta veriga de legătură între limbile **tlingit** și **athapasce.**

Familia athapasca conține un număr mare de limbi, împărțite în trei ramuri, aparținînd unor populații care au emigrat din Alaska și Canada spre sud:

a. Ramura athapască de nord are limbi foarte diferențiate, purtînd urme ale unor puternice influențe străine. Sînt vorbite de triburi de vînători și pescari. Se includ aici limbile: **chipewayan, dogrib, kuchin** (limbă aberantă[1], vorbită în regiunea cursului mijlociu al Yukonului), **ingalik, tahltan, sekani** (în regiunea Munților Stîncoși), **karrieri, chilkotin,** fiecare fiind divizată în cîteva dialecte.

b. Ramura athapască de pe coasta Pacificului este mai unitară. Ea ocupă regiunea cuprinsă între statul Washington (pe coasta Pacificului) și nordul Californiei. Populațiile care vorbesc aceste limbi sînt alcătuite din triburi de culegători, vînători și pescari. De la venirea europenilor, multe limbi din acest grup au dispărut, altele sînt pe cale de dispariție. Se cunosc în prezent următoarele limbi: **hupa, kato, wailaki, chasta costa, mattole** și **tolowa.**

c. Ramura athapască de sud (apache) este și ea unitară. Ocupa în trecut o regiune întinsă la est de Arizona și New Mexico. În prezent, populațiile care vorbesc aceste limbi locuiesc în ținuturi aride și păduroase. Inițial culegători și vînători nomazi, ei au preluat elemente de civilizație de la indienii din cîmpie și de la europeni. Ramura athapască de sud e reprezentată de limbile **navaho** (circa 45 000 de vorbitori care opun rezistență asimilării lingvistice), **chirikahua** și **kikariya** (vorbite în regiunea lui Rio Grande), **kiowa-apache** (limbă a unei populații nomade din Kansas) și **lipan** din Texas.

În valea lui Rio Grande, în statul New Mexico, populații de agricultori vorbesc limbi din *familia tano*, iar la frontiera dintre Oklahoma, Kansas și Colorado se află *limbile kiowa*, care par înrudite cu cele din familia tano.

[1] Limbă mult deosebită de toate celelalte care fac parte din una și aceeași familie.

În insulele Queen Charlotte, în sudul insulei Prince of Wales și pe malurile fluviului Columbia se vorbesc *limbile haida (skittaget)*.

Familia algonquină este una din familiile de limbi cele mai cunoscute din America de Nord. Ea e răspîndită într-o regiune întinsă, între peninsula Labrador și coasta Atlanticului de nord și pînă în Montana, în apropierea Munților Stîncoși. Limbile din această familie pot fi grupate în patru ramuri:

a. Ramura central-estică este alcătuită din limbi aflate pe trepte diferite de evoluție, vorbite de triburi cu ocupații variate. Populația din pădurile din nordul Canadei era formată din culegători, pescari și vînători. Mai în sud se ocupau cu agricultura, iar cei aflați în regiunea marilor lacuri erau nomazi. Principalele limbi din această regiune sînt: **kree** (circa 25 000 de vorbitori), **ojibwa** (în preajma Lacului Superior, vorbită de peste 40 000 de oameni), **menomini** (între Lacul Superior și Michigan), **fox** (în Oklahoma și Iowa; termenul englez traduce denumirea indiană a tribului — *wagash* „vulpe roșie"); **potawatomi** (între Ontario, Wisconsin, Kansas și Oklahoma), **shawnee** (în Oklahoma), **powhatan** (pe coasta Atlanticului), **delaware** (în regiunea cuprinsă între Hudson și Baltimore; populația delaware avea un nivel cultural ridicat, cu un folclor bogat, consemnat în pictograme care au fost transcrise la începutul secolului al XIX-lea în alfabet latin); limba **mohegan-pequot** (în Connecticut și Long Island), **narraganset** (în Rhode Island), **massachusett** (în Rhode Island și pe coastă; în această limbă s-a tradus biblia). Pe albia mijlocie a Hudsonului se vorbește limba **mohican** (în indiană „lupii"), iar **mik-mak** e vorbită de triburi împrăștiate în pădurile de la vărsarea lui St. Laurent.

b. Ramura *blackfoot* (în engl. „picior negru", traducînd cuvîntul indian *siksita*, nume dat tribului datorită mocasinilor negri), cuprinde limbi ale unor populații care în secolul al XIX-lea duceau o viață nomadă.

c. Ramura *cheyenne* este formată din limbi puțin cercetate, vorbite în trecut de triburi de vînători de bizoni din prerie, ai căror descendenți trăiesc în prezent în rezervații în Montana și Oklahoma.

d. Ramura *arapaho* este vorbită de triburi de vînători nomazi, aflați în mare parte în regiunea Montana.

Familia irocheză reprezenta un grup numeros de limbi vorbite în două arii discontinui în văile lui St. Laurent și Susquehanna, și pe malurile lacurilor Erie, Ontario și Huron de populații sedentare de agricultori, cu o civilizație avansată și cu o organizare politică remarcabilă. În ultimele secole, unele limbi din acest grup au dispărut, altele și-au redus numărul de vorbitori. Astfel limba **huron**, care era vorbită la începutul secolului al XVII-lea de aproximativ 50 000 de oameni, are astăzi doar cîteva sute de vorbitori. Din aceeași familie face parte limba **seneka**, aparținînd unor populații din regiunile Ontario, New York și Oklahoma, precum și limba **mohawk**.

În statul New York, în Ottawa și Wisconsin sînt triburi care vorbesc limba **oneida**, iar în New York și Ontario se folosește și limba **tuskarora**, puțin studiată. Triburile de limbă **cherokee** sînt în prezent aproape de două ori mai numeroase decît erau în secolul al XVII-lea, ceea ce se explică prin nivelul lor de viață mai ridicat și prin capacitatea de a-și însuși cultura europeană. La începutul secolului al XIX-lea, ele au suferit o puternică influență europeană. Un reprezentant al acestor triburi, anume Sequoia, a creat în 1820 un alfabet silabic cu 84 de semne, în care indienii cherokee, choktow și creek au publicat cărți și ziare. Expulzați din ținuturile lor de baștină, ei au fost duși de colonizatori în Oklahoma. O parte s-au refugiat în munții din Carolina de Nord. Unii cercetători consideră că limbile oneida, tuskarora și cherokee sînt înrudite cu limbile irocheze.

Limbile *irocheze* se caracterizează, sub aspect fonetic, prin lipsa opoziției fonologice de sonoritate. Ca și în alte limbi indiene, nu se face distincția între *o* și *u*. Au numeroase grupuri consonantice. Este frecventă îmbinarea unei aspirate cu o oclusivă (*hk*, *ht* etc.). În gramatică, rolul principal revine prefixelor: cu ajutorul lor se distinge numele de verb și se formează clase de conjugări și declinări. Postpozițiile au rolul de a marca pluralul. De exemplu, în seneka *swēnitat* „o lună", iar *wēnitake* „luni". De asemenea, cu ajutorul postpozițiilor se precizează raporturile spațiale.

De exemplu, *hanũhsa'keh* „în casă", iar *tehanũhsukẽ* „între două case".

Ca multe alte limbi amerindiene, limbile irocheze folosesc incorporarea. Iată un exemplu de cuvînt-propoziție în limba seneka:

Knũ'caniyũthe = „eu pun căldarea pe foc"
eu căldare atîrna

Cuvînt-propoziție în limba mohawk:

Kewẽnąweiẽhõ = „eu înțeleg limba".
eu limba știu cum

În Oregon, în regiunea fluviului și a lacului Kootenay, în vecinătatea Munților Stîncoși, trăiesc triburi de vînători și pescari care vorbesc limbi apropiate între ele, numite *kootenay (kitunah)*.

Familia selish (salish), mult mai răspîndită în trecut, cuprinde limbi vorbite în regiunea de frontieră dintre Canada și S.U.A. Din cauza numeroaselor variații dialectale și a datelor insuficiente, nu e posibilă o enumerare exactă a limbilor care o alcătuiesc.

Familia wakash reunește mai multe limbi vorbite pe țărmul Pacificului de triburi de pescari, cu civilizație relativ avansată. Se disting aici două ramuri: *a) nootka*, formată din trei limbi vorbite în insula Vancouver și în statul Washington, și *b) kwakiutl*, vorbită în nordul insulei Vancouver și pe malul Columbiei (în vestul Canadei).

Familia chimakua e reprezentată astăzi numai de două limbi care aparțin unor triburi mici de pescari din nord-vestul statului Washington.

În prezent, pe cale de dispariție sînt limbile *takelma*, vorbite în statul Oregon, pe Roque River, și limbile *koos*, de pe Coos River și Bay.

În partea de nord a Oregonului se vorbesc limbile *siuslaw* și *yakon*, al căror număr de vorbitori a scăzut mult în ultimele două secole. Pe valea fluviului Willamette în Oregon se vorbesc trei limbi din familia *kalapuya*.

Mai puternice și cu un număr mai mare de vorbitori sînt limbile din familia *chinook*, vorbite în statul Washington

și de-a lungul fluviului Columbia. În trecut, triburile care vorbeau aceste limbi formau cea mai numeroasă populație indiană din statele Oregon și Washington și aveau un nivel de viață ridicat.

Limbile *shahapti* se vorbesc într-o regiune relativ întinsă, care cuprinde sudul statului Washington și nordul statului Oregon. În centrul acestui teritoriu sînt două limbi care reprezintă în prezent familia *wailatpuan*, iar în sudul și centrul Oregonului este micul grup lingvistic *lutuami (latuami)*.

Pe cale de dispariție se află limbile *tsimshi (chimmesey)* în statul Columbia, pe canalul Portland. De asemenea, într-o rezervație din Oklahoma trăiesc în prezent ultimii vorbitori ai limbii **tonkawa**, ai căror strămoși, vînători de bizoni, au dus o viață nomadă în Texas.

În șapte sate din New Mexico populații de agricultori, cu o civilizație relativ ridicată, vorbesc limbi din familia *keres*.

Familia tunika era alcătuită din limbi numeroase, vorbite în secolul trecut în nordul Louisianei, pe malurile fluviului Mississippi. În prezent, ultimii supraviețuitori s-au grupat lîngă localitatea Marksville.

Tunika este o limbă cu un sistem fonologic relativ simplu. În structura ei gramaticală reunește aglutinarea și flexiunea. Flexiunea nominală are două forme: nedeterminată și determinată. Determinarea se face cu ajutorul unui prefix care are rol de articol hotărît. Flexiunea determinată cunoaște trei tipuri: cu sufixe pentru precizarea genului și a numărului, fără indicații de gen și număr și cu sufixe locative.

Pronumele personale, variabile după persoană, gen, număr și caz, au două paradigme: independentă și neindependentă. Verbul se caracterizează prin categoriile persoanei, numărului, genului și aspectului (punctual, durativ, iterativ).

O trăsătură specifică a limbii tunika este reunirea a două teme verbale prin care se creează o construcție copulativă cu un unic subiect logic. De exemplu, *ha'rahi'putihč* „în timp ce ea dansa și cînta".

Text în limba tunika:

Ta'marɔ' haš ta'yoroníku hopi?[1]
de la muntele Ta'maro'ha (poporul) *tunika a provenit*
uhkɛ'ni hi 'nahkúhč tɔ'mahkami 'líku tɔ' mahka'ɔ 'štak'mán
se spune acum aligatorul cel roșu împreună cu aligatorul
hi 'hč 'ate 'pín le'hpina? unihkɛ'ni.
albastru acest loc unul lîngă altul stăteau închizînd locul se zice

„(Poporul) Tunika a apărut, se zice, din muntele Ta'maro'ha. Un aligator roșu și un aligator albastru stăteau, se zice, unul lîngă altul, închizînd calea".

Unii cercetători includ în aceeași familie cu tunika și limbile **atakapa** și **chitimaka.**

În cîmpiile din regiunea inferioară a fluviului Mississippi trăiesc populații de vînători și agricultori care vorbesc limbi din familia *caddo.* Așa este **caddo** (la frontiera dintre Texas, Oklahoma și Arkansas), **pawnee, kitsai** (în Oklahoma) și **wichita,** pe malurile fluviului Arkansas.

Familia *sioux* cuprinde limbi vorbite în trei arii: la vest de Mississippi, în Carolina de nord, de sud și în Virginia, și în golful Mexico. Regiunea lor de baștină pare să fi fost în zona rîurilor Ohio, Wakash, Illinois de unde s-au răspîndit spre sud, vest și est. La venirea europenilor, triburile sioux erau destul de numeroase (circa 80 000 de oameni) și trăiau în sate, ocupîndu-se cu agricultura și vînătoarea. Apoi, au fost nevoiți să-și părăsească așezările, devenind nomade. Principalele limbi din această familie sînt: **dakota** (peste 35 000 de vorbitori), **winebago,** limbă a unei populații de agricultori stabiliți în Nebraska, **chiwere,** limbă a unei populații din Iowa, strămutată în rezervațiile din Kansas și Oklahoma, **hidatsa** și **krow,** vorbite de triburi de agricultori care au devenit nomazi în marile cîmpii și au fost adunați într-o rezervație din Montana.

Familia yuchi (uche) e reprezentată de un grup mic de limbi în sud-estul S.U.A., în Alabama de nord, precum și la frontiera dintre Georgia și South Carolina.

[1] Semnul ? notează o consoană glotală.

Familia muskogi aparține unor populații sedentare care se ocupă cu agricultura. La venirea europenilor, vorbitorii acestor limbi erau mai numeroși (aproape 70 000) și trăiau în regiunea cuprinsă între Mississippi și Oceanul Atlantic. Mulți au dispărut ori s-au împrăștiat în diverse ținuturi. Principalele limbi din această familie sînt: **choktow**, care a fost în trecut una din cele mai importante limbi din America de Nord, pe baza căreia s-a alcătuit un idiom de tranzit numit *mobile*; în prezent are aproape 20 000 de vorbitori, cei mai mulți americanizați, trăind în statul Mississippi, iar restul în Oklahoma. Limba **creek**, vorbită de o uniune de triburi din Alabama este întîlnită astăzi în rezervații din Oklahoma.

În sud-vestul statului Mississippi trăiau în trecut triburile indiene de limbă **natchez**, cu o civilizație destul de avansată. Cultul solar pe care îl practicau și interesanta lor organizare socială au atras atenția călătorilor și a etnologilor. Învinși de francezi la începutul secolului al XVIII-lea, s-au împrăștiat și în parte s-au contopit cu alte triburi, pierzîndu-și limba.

Așa cum am arătat, în peninsula California, varietatea limbilor indiene atinge gradul cel mai înalt.

În nordul Californiei, la vărsarea lui Klamath River, un grup mic de triburi vorbește limbi din *familia yurok (weitspek)*. La sud de aceștia se vorbesc limbile **wiyot** (**wishok**), asemănătoare cu precedentele, poate înrudite cu ele.

În California centrală, la est de San Francisco Bay sînt limbile **miwok**, iar la sud și de-a lungul coastei Pacificului, populațiile locale foloseau limbi din grupul *kostano*.

În marea vale a Californiei, la est de *kostano* și la sud de *miwok* există grupul mare al limbilor *yokute (mariposa)*, alcătuit din 19 limbi, iar la nord de *miwok* este *familia limbilor maidu (pujun)*, redusă în prezent la patru limbi. La vest de acestea, în nordul și centrul Californiei se vorbesc limbi din *familia wintun (copeh)*. În nord-vestul Californiei, pe valea lui Klamath River, triburi de culegători, vînători și pescari vorbesc limbi din *familia karok (quorat)*, iar în valea lui Trinity River din aceeași regiune se întîlnește micul grup de limbi *chimariko*.

Text în limba karok din nord-vestul Californiei — limbă flexionară, cu multe oclusive și fricative:

pa$^{?}$ára'r $^{?}$u'um pu$^{?}$ ipítihara pamú$^{?}$ arama múθvuy
indianul el (el) nu spune copilul lui numele lui

patu$^{?}$ ívaha'k káru vúra ko'vúra pamu$^{?}$ ára'ras
cînd el moare și (intensiv) *toți rudele lui*

tá kun$^{?}$ívaha'k pu$^{?}$ipítihara mukun$^{?}$íθvuy
(perfectiv) *cînd ele mor el nu spune numele lor*

va$^{??}$ u'm kunipíti pitaXyárih.
că aceasta ei spun jurîndu-se

„Indianul nu pronunță numele copilului său după moartea acestuia. Și cînd moare oricare din rudele lui, el nu-i mai pronunță numele. Acest lucru, spun ei, a fost stabilit prin jurămînt".

Tot în nordul Californiei, pe malurile rîurilor Klamath, Scott, Salmon, New și Pitt se află grupul numeros al limbilor din *familia shasta-achomawi*. La sud de rîul Pitt e un mic grup de dialecte *yana*, interesant prin faptul că femeile vorbesc o limbă specială, deosebită de cea a bărbaților.

Tot în California, în bazinul lui Russian River și pe țărmul Pacificului se vorbesc șapte limbi care alcătuiesc *familia poma (kulanap)*, iar în Carson Valley și Sierra Nevada, triburi de vînători și culegători vorbesc limbi din *familia washoan*.

În California și Arizona, în valea inferioară a fluviului Colorado, în regiunile Salton Lake și San Diego se află grupul mare al limbilor *yuma*, împărțite în numeroase dialecte. Între Pacific și Coast Range sînt limbile *salina*, iar în văile lui Coast Range și pe coasta Pacificului, triburi indiene de pescari vorbesc limbile *chumasha*.

Pe cale de dispariție se află limbile *yuki*, vorbite în Round-Valley de populații de tip arhaic, vînători, culegători și pescari, al căror număr este în continuă scădere.

Una dintre cele mai însemnate familii de limbi din America de Nord este *uto-aztec*. Populațiile care vorbeau aceste limbi ocupau în trecut un teritoriu foarte întins pe malurile rîurilor Snake și Colorado, o parte din California, precum și o regiune din vestul și nord-vestul Mexicului, ajungînd pînă

în vecinătatea canalului Panama. În această mare uniune de triburi, ocupațiile și nivelul de civilizație erau foarte variate. Familia uto-aztec se împarte în cîteva ramuri, fiecare cuprinzînd cîteva limbi. În grupul *shoshon*, vorbit de populații nomade de culegători și vînători, multe limbi sînt pe cale de dispariție. În nord-estul statului Arizona, populații sedentare de agricultori vorbesc limbile *hopi*, iar în Arizona și nordul Mexicului se vorbesc limbile *pima-tepehua*. Grupul lingvistic *opata-kahita-tarahumar* era format în trecut din 15 limbi vorbite în nord-vestul Mexicului, de agricultori și vînători de bizoni. În prezent, majoritatea acestor limbi au dispărut. S-a redus foarte mult și numărul vorbitorilor limbilor din ramura *cora-totorame* care, la venirea europenilor, numărau vreo 100 000 de oameni.

Cea mai importantă ramură din familia *uto-aztec* este ramura aztecă din care face parte limba **nahuatl (mexicano)**, una din cele mai însemnate limbi indigene de civilizație din America. Înainte de venirea spaniolilor, era vorbită de cîteva milioane de oameni; în prezent sînt vreo 700 000. Limba nahuatl este numită uneori și aztec, de la *aztekatl* „locuitor din Aztlan" („țara cocorilor"), locul legendar de origine al aztecilor. În prezent, nahuatl este cea mai importantă limbă indiană din America de Nord. Ea are trei grupuri de dialecte: *nahuatl*, *nahual* și *nahuat*. Dialectul nahuatl a stat la baza limbii aztece clasice care s-a vorbit odinioară în Mexico, vechea capitală a imperiului aztec. Era o limbă cu fonetism simplu, armonioasă și melodioasă, în care s-au alcătuit, în secolele XVI—XVIII, cronici și anale, povestiri și versuri, gramatici și dicționare. Limbă flexionară dezvoltată, cu o mare capacitate derivativă, avea un vocabular bogat cu numeroși termeni abstracți. În perioada cuceririi spaniole, nahuatl era limbă de civilizație în întreg imperiul aztec, în care cîteva milioane de oameni vorbeau 30 de limbi uto-aztece. Nahuatl s-a răspîndit și prin administrația spaniolă și prin misionari, dar din secolul al XVIII-lea ea a început să piardă teren față de spaniolă. Probabil sub influența scrierii maya[1], vechii azteci și-au creat un sistem de scriere pictografică, cu unele elemente ideografice și silabice. S-au păstrat numeroase manuscrise care conțin

[1] Vezi pag. 237.

însemnări asupra tributurilor plătite de populațiile supuse, un tratat despre educația copiilor, calendare etc. Din secolul al XVI-lea, misionarii spanioli au răspîndit alfabetul latin. Din nahuatl au trecut în limbile indo-europene o serie de termeni între care *choklatl* (în engl. *chocolate*) „ciocolată", *tomate* „roșie", *koyot*, *cacao*.

II. Limbile indiene din Mexic și din America Centrală

Sînt puțin studiate, de aceea clasificarea lor genealogică încă nu este posibilă.

În Mexic se vorbesc mai multe grupuri de limbi. Pe coasta vestică sînt limbile *seri* care prezintă unele asemănări cu limbile *yuma*. În Oaxaca de sud se vorbesc limbi din *familia tequistlatec (chontal)* care, în trecut, ocupa un teritoriu întins.

Un grup lingvistic mai important este cel al limbilor *otomang*. La venirea europenilor, erau vorbite de numeroase triburi aflate pe trepte de civilizație diferite. Triburile din nord erau nomade și trăiau din vînat, în timp ce acelea din sud-est, sedentare, au ridicat monumente și au folosit o scriere pictografică. În cadrul acestei familii se disting mai multe ramuri. În centrul Mexicului limbile *pame (meco)* care au opus o îndelungată rezistență colonizatorilor, se vorbesc în regiunea cuprinsă între statele Hidalgo și Querétaro.

În împrejurimile lui San Luiz de la Paz se vorbește limba **xonas**. Cea mai importantă în această ramură este limba **otomi**, a unei populații sedentare de circa 300 000 de oameni care, în perioada cuceririi europene, depășise stadiul barbariei. E vorbită în prezent în Guanajuanta și în valea lui Rio Laja. Este o limbă cu un fonetism bogat. În majoritatea dialectelor, toate silabele sînt deschise. În vocabular sînt influențe spaniole. Este o limbă puțin evoluată în care nu există distincție între nume și verb. Astfel, *(n)gñ* înseamnă, în funcție de context, „casă" sau „a locui". Folosită ca nume, tema primește un prefix cu rol de articol, iar ca verb — afixe modale, aspectuale, temporale. Întrucît nu există cazuri, rolul principal în marcarea funcției gramaticale revine topicii. Ordinea obișnuită a cuvintelor este: predicat, subiect, obiect:

bi-šipti ka-m-ta kar-dǫya = „tatăl meu a spus șefului"
a spus tatăl meu șeful

Raportul de apartenență se exprimă prin juxtapunere, determinantul succedă determinatului:

kar-ngũ kar-ḍoya = „casa șefului"
casa șef

Text în limba otomi (idiomul din San José del Sitio, în Mexic):

kar-kola kar-k'inyǫ̨ mar-kãti-βi kar-ne kar-tsi-wę̣ni
coada șarpele ei îi vedeau gură copil mic
„Ei vedeau coada șarpelui în gura copilașului".

Asemănătoare cu limba otomi, poate un dialect al ei, este **masawa**, vorbită de peste 75 000 de indieni la vest de statul Mexico.

Din ramura *mixtec-trique* fac parte limbile *mistec (mixteco)*, cu circa 200 000 de vorbitori în Oaxaca, **amusgo**, vorbită de vreo 10 000 de oameni lîngă orașul Quetepec, și **chicatec**, cu același număr de vorbitori, în preajma orașului Cuicatlan.

Ramura *popoluca-masatec* este reprezentată de următoarele limbi: **popoluca**, vorbită de peste 20 000 de locuitori în sudul statului Puebla, și **masatec (mazateco)**, cu circa 60 000 de vorbitori în nordul statului Oaxaca. Locuitorii din această regiune și-au creat și un limbaj special, șuierat, cu ajutorul căruia comunică la distanțe mari.

În munții care separă statele Vera Cruz și Oaxaca, vreo 25 000 de indieni vorbesc limbi din *familia chinantec*. Apropiate de ele sînt limbile *sapotec (zapoteco)* care au fost în trecut exponentele uneia din cele mai vechi și mai strălucite civilizații din Mexic. În prezent, ele sînt vorbite de peste 200 000 de indieni în statul Oaxaca. Triburile sapotec au folosit o scriere asemănătoare cu scrierea maya.

Cea mai importantă *familie* de limbi din Mexic și America Centrală este *maya*. Ea cuprinde limbi vorbite în peninsula Yucatán și regiunile mexicane vecine, în Honduras și Guatemala. Limba **maya**, vorbită de peste 300 000 de indieni în Yucatán și în nordul statului Campeche, este împărțită în mai multe dialecte. Cele sudice aparțin unei populații care, înainte de venirea europenilor, a atins cel mai înalt nivel de civilizație indigenă din Lumea Nouă, între secolele IV și XIV. Populațiile maya au ridicat monumente arhi-

tectonice și plastice de o mare frumusețe și armonie. Ele și-au făurit o scriere proprie în care au redactat numeroase texte. În ruinele vechilor orașe maya s-au găsit circa 1 000 de inscripții pe piatră, iar în secolul al XVI-lea au fost aduse în Europa trei manuscrise maya (aflate astăzi la Dresda, Paris și Madrid). După toate probabilitățile, scrierea maya a fost creată în ultimele secole î.e.n. și s-a păstrat fără schimbări esențiale pînă la cucerirea spaniolă. Era considerată scriere sfîntă și cunoscută numai de preoți. Multă vreme, scrierea maya a constituit o enigmă pentru cercetători, numeroasele încercări de descifrare a ei au dat greș. Pînă la începutul secolului nostru se cunoștea doar sensul unor ideograme. Un rol de seamă în descifrarea textelor și în restabilirea pronunțării semnelor l-au avut cercetările lingvistului sovietic I.V. Knorozov. Descifrarea integrală a acestor texte s-a făcut cu ajutorul mașinilor electronice de calcul. După cum s-a dovedit, textele maya sînt scrise în ideograme, completate cu semne pentru silabe sau sunete. Sistemul de scriere nu este în esență deosebit de acela al scrierilor ideografice din Asia sau Africa.

Din familia maya face parte și limba **huastec**, vorbită în prezent de circa 50 000 de indieni în sud-estul statului San Luis Potosí și în nordul statului Vera Cruz.

La frontiera dintre Guatemala și Honduras, peste 30 000 de oameni vorbesc limba **chorti**, iar la vest de Palenque, circa 25 000 de oameni vorbesc limba **chol**. În centrul statului Chiapas sînt vreo 50 000 de vorbitori ai limbii **tseltal**, iar ceva mai la vest, vreo 60 000 — ai limbii **tsotsil**.

De-a lungul frontierei mexicane se vorbește limba **cauxobal**, de o populație de aproximativ 35 000 de oameni, iar de ambele laturi ale granitei de sud dintre Mexic și Guatemala locuiesc vreo 300 000 de indieni care vorbeau limba **mam**; în prezent, peste două treimi vorbesc numai limba spaniolă.

Tot în Mexic, în statul Oaxaca, în multe sate de pescari se vorbește limba **mixe** (circa 30 000 de oameni), iar la est și sud-est de ele, aproximativ 20 000 de indieni vorbesc limba **zoque**. În munții din nordul statului Pueblo și în statul Vera Cruz trăiesc 100 000 de vorbitori ai limbii **totonac**, împărțită în mai multe dialecte, iar la frontiera statelor

Pueblo, Vera Cruz și Hidalgo, în cîteva sate este folosită limba **tepehua.**

În Michoacan se vorbesc limbile *tarask (tarasco)*; în secolul al XVI-lea, ele aparțineau unei populații destul de avansate. În prezent, sînt vorbite de vreo 50 000 de indieni, pe un teritoriu restrîns, între Urupan, Paracho și lacul Pátzcuaro.

În Guatemala, în jurul orașului Aguacatan, peste 20 000 de indieni vorbesc limba **ixil**, iar vreo 8 000 — limba **aguacateco.** Pe un teritoriu întins din Guatemala trăiesc peste 400 000 de vorbitori ai limbii **quice**, iar pe malurile lacului Atitlan sînt vreo 350 000 de indieni de limbă **cakchiquel**; în preajma lor, cîteva uniuni de triburi folosesc limba **tsoutuhil.** În departamentul Alta Vera Cruz se vorbește limba **quekchi** (circa 250 000 de oameni). Limba **pokoman** ocupa în trecut o regiune întinsă, la granițele statelor Guatemala, Salvador și Honduras. În prezent, au rămas numai vreo 25 000 de vorbitori. La izvoarele lui Rio Cahabon trăiesc circa 30 000 de vorbitori ai limbii **pokomchi.** În cîteva sate din sud-estul Guatemalei se vorbește, de cîteva mii de oameni, limba **xinca (jinca, sinca).**

În Hondurasul central și vestic se vorbeau în trecut mai multe limbi din *familia lenca.* În prezent, vorbitorii lor sînt, în cea mai mare parte, hispanizați.

În nordul Hondurasului se folosește limba **jicaque**, iar la est de ea, în cîteva sate din pădurile tropicale, triburi înapoiate vorbesc limba **paya.**

Un grup mai mare este cel reprezentat de familia *miskito-matagalpa*, împărțită în mai multe ramuri. Limbile din ramura *miskito* aparțin unor indieni semnalați abia în secolul al XVII-lea și care par a reprezenta un amestec de indieni și negri. În prezent, sînt în număr de peste 15 000 și trăiesc în statele Honduras și Nicaragua. Ramura *sumo* ocupa înainte aproape întregul teritoriu al statului Nicaragua. Actualmente, mai este folosită în patru triburi de circa 4 000 de oameni. La vest de limbile *sumo*, în Nicaragua și Salvador sînt limbi din grupul *matagalpa*, în prezent pe cale de dispariție.

III. Limbile indiene din America de Sud și Antile

Sînt foarte puțin studiate, așa încît nu se poate preciza numărul limbilor existente astăzi. Acolo unde se vorbesc mai multe idiomuri asemănătoare, nu s-a determinat dacă

este vorba de limbi înrudite sau de dialecte ale unei singure limbi. În cele ce urmează, vor fi citate limbile și grupurile lingvistice a căror determinare geografică este întrucîtva precizată.

Limbile *chilechan* sînt vorbite în întreaga Columbie pînă la granițele cu Nicaragua și Costa Rica, iar în vest, pînă la Pacific. Probabil că înainte de invazia incașilor, erau vorbite și în Ecuador.

Pe platourile înalte din Ecuador și Peru, parțial în Bolivia și în nord-vestul Argentinei se vorbesc limbi din grupul *quechua*. Limba **quechua**, care dă numele grupului, a fost limba populației incase din Peru, care în secolul al XV-lea a creat un imperiu puternic cu capitala Cuzco, cuprinzînd actualele teritorii ale Peru-lui, Boliviei, partea de sud a Ecuadorului și nordul statului Chile. Incașii au creat și o scriere ideografică proprie. Limba quechua a fost singura limbă de civilizație în America de Sud în perioada precolumbiană. Ea s-a extins ca limbă oficială în imperiul inca, desființînd o serie de limbi tribale locale. Ea a continuat să se extindă și după cucerirea spaniolă, fiind adoptată de misionari, ca limbă a evangheliei.

Asemănătoare cu quechua, poate din aceeași familie, este limba **aymara** vorbită în Bolivia și Peru, în regiunea lacului Titicaca.

Indienii quechua și aymara folosesc și astăzi o veche scriere ideografică locală, numită *quillca*. Semnele sînt scrise fără separarea cuvintelor, iar rîndurile merg în continuare, unul de la stînga la dreapta, iar următorul de la dreapta la stînga. Totodată limba quechua, asemenea altor limbi indiene mai evoluate, a fost notată de misionari cu alfabetul latin.

Între Anzii Cordilieri și rîurile Pastaz și Marañon, precum și în regiunea interandină din Ecuador se vorbesc limbile *xibaro*. Tot în Ecuador, în regiunea Chimborazo, se vorbesc limbile *ruruha*, iar pe Río Manuel Correia, limbile *purubora*.

Un grup lingvistic mai important din America de Sud este acela reprezentat de limbile *arawak*. Ele ocupă o suprafață vastă, care se întinde din sudul Floridei pînă în nordul Paraguayului și de la Pacific la gurile Amazonului. În trecut ocupau și Antilele și cea mai mare parte a Venezuelei. Idiomurile care alcătuiesc acest grup prezintă între ele diferențe lexicale destul de numeroase.

În sud-estul Boliviei, un teritoriu întins îl ocupă limba **chiquito**, iar în provincia Santa Cruz se întîlnește limba **gorgotoki**.

Un domeniu întins îl ocupă și limbile din *familia tupi-guarani*. Ele sînt vorbite în nordul Guyanei, la vest de Anzi, în cîmpiile Boliviei și într-o regiune întinsă de pe coasta Braziliei, la sud de gurile Amazonului. Centrul de dispersiune al acestor limbi pare a fi situat între Paraná și Paraguay. Înainte de venirea europenilor, în această regiune vastă erau dominante două idiomuri foarte apropiate: *tupi* în părțile de nord și *guaraní* — în sud. Limba **tupi** a fost adoptată de coloniști ca limbă de tranzit, iar misionarii au tradus în ea evanghelia. Limba tupi a fost însușită de multe triburi indiene, care au devenit bilingve sau au renunțat la limba lor.

Tupi guaraní este o limbă de tip izolant. Cuvintele sînt, toate, invariabile. Distincția între părțile de vorbire se face numai după sens și funcția sintactică. Categoriile gramaticale sînt exprimate cu mijloace lexicale. Astfel, genul natural al ființelor se redă cu ajutorul cuvintelor care înseamnă „bărbat" și „femeie". De exemplu, *yawara apïhawa* „cîine" (literal „cîine bărbat"), iar *yawara kunã* „cățea" (literal „cîine femeie"). Pluralul se exprimă cu termenii *eta* sau *itu* „mulți". De exemplu, *yurara* „broască", iar *yurara ita* „broaște". Raportul de posesiune se exprimă prin juxtapunere: *Migeru yawara* „cîinele lui Michael".

Numărătoarea se face cu ajutorul degetelor: pentru *5* se folosește cuvîntul *se pu* „mîna mea", pentru *10* — *mukuin pu* „două mîini", pentru *15* — *mukuin pu yepepii* „două mîini și un picior", pentru *20* — *se pu se pï* „mîini și picioare". Alături de acest sistem arhaic au fost adoptate și numerale din limba spaniolă.

Pronumele personal în fața unui substantiv capătă funcție de posesiv. De exemplu, *isẽ* „eu", iar *se roka* „casa mea". La verb se adaugă particule sau adverbe pentru exprimarea timpului. Astfel, *ana* „deja" marchează trecutul, iar *kuri* „mai tîrziu" — viitorul.

De exemplu:

ša	man	ana = „eu am mîncat"
eu	*a mînca*	*deja*

ša	su	kuri = „eu am să merg“
eu	*mai tîrziu*	*a merge*

Text în limba tupi:

Yauti	u	sĩka	tĩpĩaya	upe	u	peyu	u	iku
		el a sosi	*gaură mare*	*în*	*el*	*a sufla*	*el*	*a fi*
semĩmĩ	Miraita	u	sasau	iku	waha	u	senu.	
flaut	*oameni*	*ei*	*a trece*	*a fi*	*care*	*ei*	*a auzi*	

„Yauti ajunge la o prăpastie. El suflă în flaut, în timp ce oamenii trec și-l aud“.

Grupul limbilor *caraibi* are o răspîndire recentă. Pornind din regiunea rîurilor Upper, Xingú și Tapajós, vorbitorii acestor limbi au ajuns pînă în America Centrală, în Anzi, în Columbia și Peru, o parte din Antile, în Brazilia și Honduras. Se disting aici șapte grupuri dialectale.

Pe întinsul teritoriu al Braziliei se vorbesc multe grupuri de limbi, care nu vădesc legături de rudenie între ele. Astfel, de-a lungul Amazonului, în bazinul lui Inamburi și pe malurile fluviilor Mamore, Beni și Madre de Dios se vorbesc limbi din *familia pano*. Limbile *tukano* sînt repartizate între trei grupuri de vorbitori: unii trăiesc în bazinele rîurilor Uaupés, Curicuriary și Apoporis, alții în bazinul rîurilor Napo, Aguárico și Putumayo, iar un al treilea grup se află la izvoarele rîului Manacacias. La sud de Amazon, pe un teritoriu întins, se vorbește limba **katukina.**

Unul din cele mai vechi grupuri lingvistice din Brazilia este grupul *gê*, ai cărui vorbitori se află în jumătatea de sud a Braziliei, atingînd fluviul Xingú la vest și Atlanticul la est. Ca și limbile *gê*, și limbile *puinave* sînt vorbite de triburi foarte apropiate, care trăiesc în bazinul fluviului Inirida, precum și între Río Negro și Yapurá. La izvoarele fluviului Paraná este pe cale de dispariție limba **auske.** Pe malurile fluviilor Paraguay, Paraná, precum și în Chaco se vorbesc limbi din *familia guaycuru*, cu multe dialecte clar diferențiate; tot în Chaco se vorbesc limbile **matako-mateguayo** și **samuku.** În susul rîului Paraná se vorbește limba **kaliana,** iar între Napo, Bobonaza și Pastaza se vorbesc limbile **koche, kofane** și **zaparo.** Pa malurile lui Chirinos (afluent al lui Chinchipe) se vorbesc limbile *chirino*, iar

limba **kahuepano** ocupă un teritoriu important la sud de Marañon. În aceeași regiune, a afluenților de nord ai Amazonului, se vorbesc limbile **cholona, asmuesha, tuyuneiri, leko, moseten,** iar pe Amazonul de sus și central sînt limbile *yurakare*.

În pădurile din nordul platoului central brazilian, pe malul drept al rîului Coluene și între fluviile Tocantins și São Francisco trăiesc trei grupuri distincte de vorbitori ai limbilor *zhe*.

Tot în Brazilia, în statele Pernambuco și Alagoas sînt limbile *shukuru*. La izvoarele rîurilor Corumbiaro și Guaraju sînt limbile *huari*, iar pe malurile rîului Itonama se vorbesc limbile cu același nume. În Brazilia meridională, pe un teritoriu întins sînt limbile *kaigan*, care au vorbitori și în Argentina și Paraguay. La vest de Bahía se vorbesc limbile *kariri* care odinioară ocupau un teritoriu întins la nord de rîul São Francisco.

Tot în Brazilia, în jurul orașului Ubá, pe Río Espiritu-Santo și pe Río Pompa sînt limbile *corroado*, iar în centrul regiunii Mato Grosso se vorbesc limbile **borora** și **opaie.** Pe Rio Velhas este situată limba **orari,** iar pe Rio dos Bugres — limba **umotina.** În regiunea fluviului Mamore se vorbesc limbile **kayuvara** și **mobima,** iar pe malul stîng al rîului Kulischu — limbile *trumai*. Pe malurile rîului Juruena, Roosevelt și Guapore se vorbesc limbi din grupul *nambikuare*. Pe afluenții din dreapta ai lui Napo se vorbesc limbile *ssabela*, iar între Napo, Bobonaza și Pastaza — limbile *zaparo*.

În Venezuela și în regiunea de frontieră dintre Venezuela și Brazilia sînt cunoscute următoarele grupuri de limbi, a căror clasificare este nesigură: *jirijira*, *timote* (în statele Mérida și Trujillo), *yaruro* (în bazinul rîului Capanaparo, afluent al Orenocului), *otomah* (în sud-vestul Venezuelei); **guachibo,** vorbită de indieni nomazi pe un teritoriu vast între Arauco, Orenoc și Guaviare, are multe cuvinte împrumutate din arawak; **saliba, maku** (pe Río Avary), **shiriana** (pe versantul meridional al Cordilierilor din Parima).

La vest de Paraguay se vorbește limba **moskoi,** iar în Paraguay— limbile **enimaga, shavante** și **guato.**

În regiunea dintre Paraná și coastă, la vărsarea lui Río de la Plata și în Lagôa dos Patos sînt limbile *carrúa*.

În Argentina, pe Río Verde sînt limbile *kukura*, iar pe cîmpiile din Salta, Tucumán și Santiago del Estero — limbile *lule*. Pe Río Colorado și Terevinto se vorbesc limbile *makurap*, iar în munți, între statele Minas Geraes și Bahia — limbile *mashakali*. Între Río Colorado și Río Negro se află limbile *puelche* care în trecut erau vorbite în Argentina centrală și meridională.

În Chile, în regiunea dintre Anzi și coastă, precum și în Argentina se vorbesc limbile *arauca*. În regiunea lui Río Negro, în Patagonia, lîngă strîmtoarea lui Magellan, vreo 2 000 de oameni vorbesc limba **tehuelche**, iar între Río Negro și paralela 34° se vorbește limba **pehuelche**. În insulele de la sud de Chile se vorbesc limbile *chon*, împărțite într-un grup patagonez și unul fuegian. Sînt interesante prin aceea că prezintă unele asemănări cu limbi din Australia și din insulele Oceanului Pacific. La sud de ele și în nordul strîmtorii Magellan se vorbește limba *alikaluf (alakaluf)*. Pe coasta meridională a Țării de Foc, de ambele laturi ale canalului Beagle se vorbesc limbile *yahgan*, iar în regiunile de est și nord ale Țării de Foc — limba **ona**. Se știe că mai există pe teritoriul Americii de Sud numeroase limbi pentru care lipsesc datele geografice și lingvistice.

După cum s-a arătat, limbile indiene se deosebesc mult una de alta. În aceste condiții, legăturile dintre diverse triburi au determinat crearea unor idiomuri intertribale. Folosirea acestora s-a extins o dată cu venirea europenilor, cînd se dezvoltă legăturile comerciale. Astfel, pe coasta de nord-vest a Americii de Nord, cu mult înainte de sosirea europenilor, s-a creat un idiom de tranzit folosit de numeroase triburi de indieni din Alaska și pînă în California. El avea la bază limba **chinook**, completată cu termeni din unele limbi indiene de coastă. La începutul secolului trecut, acest idiom a fost însușit de negustori europeni de blănuri, care au introdus în el cuvinte din franceză și engleză.

În prezent, în această regiune, rolul de limbă intertribală l-a luat engleza. În regiunea marilor lacuri circula în secolul trecut un idiom de tranzit creat pe baza limbii indiene **ojibwa**, care era folosit de francezi în relațiile lor cu localnicii. Legăturile comerciale regulate între unele triburi indiene din sud-estul Statelor Unite (muskogi, algonquine,

irocheze, sioux ş.a.) au favorizat formarea unei limbi intertribale numită **chikasaw** sau **mobile** (după numele localităţii indiene Mobile din Alabama).

Creată pe baza limbii **choktow**, cu elemente din **chikasaw**, limba **mobile** a fost însuşită de numeroase triburi din Florida şi pînă la Mississippi. Din ea au pătruns în engleza americană o serie de cuvinte şi expresii.

Între limbile de tranzit din America de Sud, locul principal îi revine limbii **geral**. Ea a luat naştere în secolele al XVI-lea — al XVII-lea în Brazilia şi s-a extins treptat în Paraguay şi în ţinuturile din jur. La bază are limba guaraní, completată cu termeni din spaniolă şi portugheză. Limba geral continuă să fie folosită şi astăzi în relaţiile dintre triburile indiene sau dintre europeni şi populaţia indigenă.

În America Centrală şi de Sud s-au creat idiomuri de tranzit pe baza limbii spaniole. O asemenea limbă mixtă, alcătuită din spaniolă şi nahuatl, se foloseşte în întreaga Americă Centrală. În Nicaragua, în această limbă s-a scris şi literatură. În Argentina, unde trăiesc grupuri numeroase de emigranţi din Europa, s-au creat idiomuri mixte: spaniolo-italian, spaniolo-francez, spaniolo-portughez. În Cuba, unde populaţia indiană a fost nimicită odinioară aproape în întregime, mîna de lucru a fost recrutată dintre negrii aduşi ca sclavi de pe coastele Africii. În 1827, negrii reprezentau 40% din populaţie. Originari din diverse părţi ale Africii, ei foloseau în comunicare un idiom afro-portughez, creat de triburile de pe coasta de vest a Africii. În Cuba ei şi-au însuşit limba spaniolă pe care au transformat-o într-un idiom specific, cu particularităţi fonetice proprii, o gramatică simplificată la maximum şi cu elemente negro-africane în lexic. Aşa a luat naştere idiomul *creol*, vorbit în insulele Antile.

LIMBILE INDO-EUROPENE DIN AMERICA

Pînă la sfîrşitul secolului al XV-lea, continentul american a fost locuit numai de triburi indiene. În Canada şi S.U.A., indienii trăiau în grupuri puţin numeroase, dintre care multe

duceau o viață nomadă, și nu au reușit să se unească într-un singur stat. Alta a fost situația din restul Americii. În Mexic, în America Centrală și de Sud populația indigenă era mai numeroasă și cu un nivel de viață mai ridicat. Unele uniuni mari de triburi au reușit să constituie imperii puternice, subjugînd numeroase triburi vecine. Așa au fost imperiile maya și aztec în Mexic, și imperiul inca în Peru.

Se pare că în diverse rînduri, începînd cu secolele VIII—IX, corăbii venite din Norvegia și conduse de vikingi au atins coastele Americii. Dar asemenea expediții au rămas fără urmări. Abia după descoperirea de către Columb a Lumii Noi (1492), europenii încep să se stabilească în America. După cum se știe, cucerirea Lumii Noi s-a făcut în urma unor lupte crîncene și a exterminării unei mari părți din populația locală. Colonizarea Americii a început în secolul al XVI-lea. Rînd pe rînd s-au stabilit aici spaniolii, portughezii în sud, francezii și englezii în nord. Ei au creat colonii, au întemeiat școli, au instituit administrația. În urma acestui fapt spaniola, portugheza, franceza și engleza s-au impus ca limbi de cultură și oficiale, eliminînd din ce în ce mai mult limbile locale. Continentul american a fost populat cu emigranți veniți în grupuri compacte din Europa și Asia. Indiferent de numărul lor, aceștia au fost obligați să-și însușească limba oficială a țării respective: spaniola în America de Sud (cu excepția Braziliei), în America Centrală și în Mexic, portugheza în Brazilia, franceza și apoi engleza în Canada, engleza în S.U.A.

Transplantate la mare distanță de metropolă și folosite în condiții noi, aceste patru limbi indo-europene au evoluat pe o cale proprie, deosebindu-se sub unele aspecte de variantele lor din Europa.

Limba spaniolă are pe teritoriul american mai multe variante, create prin influența diverselor limbi indiene. Ea e mai unitară în forma scrisă. În Peru, deși indienii incași formează o mare parte a populației (în 1946 reprezentau 46%), spaniola s-a păstrat mai aproape de forma ei din Europa, datorită faptului că Peru a fost centrul imperiului colonial spaniol. Aici s-au creat numeroase școli și o universitate. O situație diferită se întîlnește în Paraguay, unde indienii guaraní formează peste 50% din populație. Deși limba oficială e și aici spaniola, cercuri largi de muncitori,

comercianți și intelectuali vorbesc limba guaraní, din care au pătruns și în spaniolă mulți termeni. În Mexic, indienii formează aproximativ 30% din populație, metișii 50%, restul fiind spanioli și creoli; și aici influența limbii indiene nahuatl este vizibilă în lexicul și fonetica limbii spaniole. Și în restul continentului, spaniola a fost influențată în grad diferit de limbile locale, de limbile negrilor africani aduși ca robi pe plantații (în special în Cuba), precum și de limbile emigranților europeni (îndeosebi italiana în Argentina).

În esență, structura limbii spaniole din țările Americii Latine este identică cu aceea a spaniolei din Europa. Trăsăturile ei specifice, majoritatea din domeniul vocabularului, se explică prin condițiile istorice în care a evoluat. Ca toate limbile transplantate la distanțe mari de metropolă, ea a păstrat unele aspecte arhaice și dialectale și, în același timp, a introdus inovații proprii. Astfel, în fonetică, e caracteristică transformarea lui *e* neaccentuat în *i*: *vistido* față de span. *vestido* „îmbrăcăminte", *tiatro* pentru span. *teatro* „teatru". În spaniola americană s-a generalizat pronunțarea spirantei interdentale θ (notată *c* sau *z*) ca *s*; de asemenea, e frecventă trecerea lui *l* palatal (notat *ll*) la *y*: *caballo* „cal" e pronunțat aici *kabayo*.

În vocabular modificările sînt de mai multe feluri. Unele cuvinte spaniole și-au modificat sensul. Astfel, termenul *rancho*, care în limba primilor colonizatori desemna un anumit loc pe corabie, a căpătat sensul de „colibă", iar *candela* „lumînare" înseamnă în America Latină „foc" (înlocuind pe *fuego*).

Împrumuturile din limbile indiene sînt numeroase și ele s-au realizat în diferite etape. În prima perioadă, o dată cu așezarea pe coastele Americii, spaniolii au împrumutat cuvinte din limbile indiene araucană și caraibi; a doua perioadă este cea a împrumuturilor din limba nahuatl (aztecă), în timpul expediției lui Cortez în Mexic, iar a treia este perioada cuceririlor din Peru și Bolivia, cînd spaniolii vin în contact cu imperiul incasilor, în care limba dominantă era quechua. În Paraguay, Argentina și Uruguay limba spaniolă a preluat multe cuvinte din limba guaraní, iar în Chile și o parte a Argentinei o oarecare influență a exercitat-o limba araucană. Dintre cele mai cunoscute cuvinte indiene care, prin spaniolă, au avut o largă răspîndire citǎm: *tabaco* „tu-

tun", *maiz* „porumb", *hamaca* „hamac", toate din araucană; *canibal*, *colibri*, *piragua* „pirogă", din caraibi; *ananas*, *tapir*, *jaguar* din guaraní; *cacao*, *chocolate*, *tomate*, din nahuatl; *cóndor*, *pampa*, *puma*, *coca* (plantă din care se extrage cocaina), din quechua.

În spaniola din Cuba au pătruns numeroși termeni din limbile negro-africane. Citãm numele unor instrumente muzicale: *bimbo*, *caramba*, *taramba*, *zambambia*.

Dintre limbile europene, franceza, engleza și, într-o măsură mai mică, italiana au furnizat spaniolei o serie de termeni, cum ar fi *plataforma* „program politic" din engl. *platform*, sau *bagaje* din fr. *bagage*.

În gramatică, se pot cita ca trăsături mai răspîndite înlocuirea pronumelui personal la persoana a II-a plural, *vosotros* cu pronumele de politețe *Usted* și a celui de persoana a II-a singular *tú* cu forma *vos*, folosită în trecut numai pentru nobili, precum și folosirea mai largă și mai liberă a pronumelui neaccentuat la cazul acuzativ — *lo* — nu numai pentru lucruri, dar și pentru persoane (în locul lui *le*).

Limba portugheză din Brazilia. Fostă colonie portugheză, Brazilia a continuat și după cucerirea independenței să păstreze relații culturale cu Portugalia. Transplantată în America la începutul secolului al XVI-lea, limba portugheză conține arhaisme și dialectisme, eliminate în portugheza literară din Europa, precum și numeroase împrumuturi din limbi indiene, îndeosebi din limba guaraní. Fonetica și gramatica au foarte puține trăsături specifice.

Limba franceză din America. Primii coloniști francezi, majoritatea originari din Normandia și Poitiers, s-au stabilit în insulele Antile și în Canada la începutul secolului al XVII-lea. În secolul următor, grupuri de emigranți francezi trec din Canada în S.U.A. În prezent, în Canada trăiesc cîteva milioane de vorbitori de limbă franceză (în 1960 erau 5 000 000, reprezentînd 40% din populație), majoritatea locuind la Québec și Montréal. Pe teritoriul Americii, franceza se află în urma spaniolei, portughezei și englezei nu numai ca număr de vorbitori, dar și ca perspective, căci pierde continuu teren în fața englezei. Peste 31% din vorbitorii de limbă franceză din America sînt bilingvi. Ca și celelalte limbi aduse din Europa, franceza din Canada și S.U.A. a păstrat unele aspecte arhaice și dialectale, a simplificat unele as-

pecte ale gramaticii şi a introdus elemente noi, mai ales în vocabular. Astfel, în Canada s-a păstrat *char* cu sensul de „trăsură" şi s-a creat termenul *avionnerie* „uzină de construcţii aeronautice", necunoscut în franceza europeană. În S.U.A. limba franceză este vorbită mai ales în Louisiana. Ca şi în Canada, ea e supusă puternicei influenţe a limbii engleze, sub forma de împrumuturi şi calcuri.

Limba engleză este limba oficială în S.U.A. şi Canada. Primii emigranţi de limbă engleză au sosit în Lumea Nouă la începutul secolului al XVII-lea. Între 1607, anul creării primei colonii engleze în Virginia, şi 1790, cînd coloniile engleze ratifică Constituţia federală, în America sosiseră 4 000 000 de emigranţi de limbă engleză, dintre care 90% erau din Marea Britanie.

Datorită condiţiilor specifice, cît şi faptului că după războiul de independenţă (1775—1782) şi formarea S.U.A. (1787) a urmat o perioadă de izolare economică şi culturală, de întrerupere a contactului cu metropola, limba engleză din America a urmat un drum propriu, care a transformat-o într-o variantă a englezei europene, cu trăsături specifice, mai numeroase în vocabular, mai reduse în fonetică şi gramatică.

Pentru exprimarea realităţilor locale, emigranţii au recurs la împrumuturi din limbile locale. Prin engleză, multe asemenea cuvinte s-au răspîndit şi în alte limbi. Aşa sînt, de exemplu, *coyote* „lup de prerie", *skunk* „sconcs", *tapioca*, *moccasin*, *sachem* „şef indian", *toboggan*, *tomahawk* „secure de luptă", *wigwam* „cort", „casă". Dintre calcuri semnalăm expresiile idiomatice *pale face* (literal „faţă palidă") „om alb", *pipe of peace* (literal „pipa păcii") „intenţii de pace". Din limbile celorlalţi emigranţi au pătruns în engleză cuvinte numeroase, printre care citäm pe *boss* „patron" şi *yankee* din olandeză, *alligator* şi *creole* din spaniolă.

Vocabularul englezei americane are numeroase creaţii specifice. Aici au apărut prescurtări de tipul *phone* „telefon", *vamp*, *movies* „cinema". În limbajul curent au pătruns termeni de argou ca *boom* „prosperitate", *bootlegger* „vînzător clandestin de alcool", *racketeer* „membru al unei bande de gangsteri". Din engleza americană au pătruns în Marea Bri-

tanie termeni ca *radio*, *businessman* „om de afaceri", *cocktail*, *hurricane* „uragan" ş.a.

În fonetică, trăsături specifice sînt pronunţarea lui *r* (care în engleza europeană a amuţit), precum şi un ritm şi o intonaţie deosebite. Printre trăsăturile gramaticale se semnalează tendinţa frecventă a folosirii unor substantive cu rol de adjectiv, particularităţi în utilizarea prepoziţiilor şi, ca simplificare, generalizarea auxiliarului *will* la viitor şi *would* la optativ la toate persoanele (faţă de englezi care conjugă *I shall*, *you will* şi *I should*, *you would*, americanii spun *I will*, *you will* şi *I would*, *you would*).

Cu toate trăsăturile deosebitoare, engleza americană nu e decît o variantă a englezei din Europa şi nu o limbă aparte aşa cum pretind unii lingvişti. Trăsăturile esenţiale sînt aceleaşi în ambele continente şi nu există nici un fel de dificultăţi în înţelegere. Cum a spus atît de spiritual G.B. Shaw: „Anglia şi America sînt două ţări separate de aceeaşi limbă".

Limbile din Oceania

Oceania, continentul cu cel mai fărîmițat teritoriu, cuprinde în afară de Australia, numeroase arhipelaguri și insule situate în Oceanul Pacific, între Asia și America. Situația geografică și diviziunea în triburi au făcut ca procesul de diversificare lingvistică să se întărească secole de-a rîndul. În prezent, numărul idiomurilor din această parte a globului se ridică la cîteva sute. Este neîndoielnic că o mare parte din ele nu sînt limbi, ci dialecte, dar, dată fiind lipsa studiilor comparative, orice clasificare mai amănunțită a lor bazată pe înrudire este imposibilă. După regiunea în care sînt vorbite, și după unele trăsături comune mai evidente, limbile din Oceania se împart în următoarele grupuri sau familii, a căror unitate originară internă poate fi demonstrată: limbi indoneziene, limbi polineziene, limbi melaneziene, limbi australiene și limbi papuase.

LIMBILE INDONEZIENE

Cele mai evoluate și mai bine studiate sînt limbile indoneziene, în număr de peste două sute. Ele sînt vorbite de o populație de 140 000 de oameni, într-o regiune întinsă care cuprinde teritoriul Republicii Indonezia [format din insulele Sumatra, Java, Kalimantan (=Borneo), Sulawesi (=Celebes), Bali, Maluku], coasta de sud-est a Vietnamului de Sud, Malaya, insulele Filipine, Madagascarul (Republica Malgașă) ș.a.

În insula Taiwan, o mare parte a populației (135 000 de oameni), reprezentînd pe cei mai vechi locuitori, vorbesc următoarele limbi indoneziene: **tayal, saisat, šejik, čou, bunum, amiš, tarisen, puyuma, paiwan, niitaka, sau, rukai.**

În insula Kotošo se vorbește limba **yami**, apropiată de idiomurile din nordul Filipinelor.

Numeroase limbi indoneziene se vorbesc în insulele din arhipelagul Filipinelor de către o populație de 20 000 000 de oameni. Limba oficială este **tagalog**, vorbită de peste 5 000 000 locuitori. În insulele Babuyan și în vestul insulei Luzon este răspîndită limba **iloko**. În interiorul insulei Luzon se cunosc limbile **spayao**, **kalina**, **ifugao**, **igorot**, **ibanag**, **tinguian**, **bondoč**, **gaddan**, **sinai**, **iloñot**, **pampañan**, **pañasinan**. Tot aici, o populație de negroizi vorbește limba **kasiguran**. Pe coastele insulei Luzon întîlnim următoarele limbi indoneziene: **iloko** (cu 1 000 000 de vorbitori) în nord-vest, **sambali** în vest. În sud și est, în insulele Mindoro și Mariduque, pe coastele insulei Panay 2 000 000 de oameni vorbesc limba **tagalog**, în timp ce la capătul de sud al insulei Luzon este folosită limba **bikol**. În interiorul insulei Palawan se vorbește **tagbanuwa**. Limbile *bisaya* sînt vorbite de aproximativ 2 750 000 de oameni care trăiesc în insulele Panay, Negros, Cebu, Bohol, Leyte, Samar.

În interiorul insulei Mindanao se întîlnesc numeroase idiomuri, dintre care mai cunoscute sînt *manobo*, *bukidnon*, *lanao*, *subanon*, *magindanao*, *bilaan*, *tiruray*, *tagaka-olo*, *kulaman*, *mandaya*, *ata*, *mañguangan*, *bagobo*, la care se adaugă *yakan*, vorbit în regiunile de coastă.

Din grupul limbilor din Filipine face parte și **minahasa**, vorbită în Sulawesi.

Interiorul insulei Kalimantan e locuit de dayaki (circa 1 125 000); ei vorbesc numeroase dialecte dintre care mai cunoscute sînt: *busañ*, *tidoñ*, *dusun*, *murut*, *pulopetak*, *mãanjãn*, *bajan*.

În insula Sulawesi o populație de 3 120 000 de oameni vorbește idiomuri indoneziene. Unele din ele, cum sînt *mananitu*, *tugulandañ*, *siau* și *minahasa* sînt apropiate de limbile din Filipine. În afară de acestea, se întîlnesc grupurile de limbi *gorontalo*, *tomini*, *loinañ*, *toraja*, *buñku*, *makasar* și *bugi* (1 250 000 de vorbitori).

Limbile din Bali, Sasak, Sumbawa formează un singur grup. În Java, 50 000 000 de locuitori vorbesc trei limbi: **madura**, **iavaneza** și **sunda**, în timp ce în Sumatra 12 000 000 de oameni folosesc cîteva limbi împărțite în numeroase dia-

lecte: *batak* (1 250 000 de vorbitori), *lubu*, *aceh*, *gayo* ş.a. Cea mai însemnată limbă din Sumatra este **indoneziana** (numită în trecut **malaeza**).

În interiorul peninsulei Malaya se vorbesc trei grupuri de limbi: *jakun*, *sakai (senoi)* şi *seman (panam)*.

Limbile indoneziene sînt vorbite de populaţii cu tip fizic variat şi cu nivel diferit de civilizaţie. În decursul istoriei au suferit influenţe ale popoarelor mai evoluate cu care au venit în contact. Cele mai vechi influenţe sînt cele indiene, din primele secole ale erei noastre. În secolul al V-lea e.n., Java făcea parte din regatul Indiei. Ulterior, prin marinari şi comercianţi, indonezienii au cunoscut cultura şi religia arabă. În prezent, sînt peste 80 000 000 de musulmani de limbă indoneziană. Influenţa culturii europene a pătruns în Indonezia pe calea comerţului şi a colonizărilor.

Limbile indoneziene mai dezvoltate au început să fie notate în scris în primele secole ale erei noastre. Primele grafii au fost alcătuite pe baza alfabetelor din sudul Indiei; ulterior (din secolul al XVI-lea) a fost adoptat alfabetul arab. Limbile indoneziene mai importante au fost notate de europeni cu alfabet latin.

Cele mai evoluate limbi din acest grup sînt **indoneziana** şi **iavaneza.**

Limba indoneziană modernă *(bahasa indonesia)* reprezintă o continuare şi o dezvoltare a limbii malaeze clasice *(melayn kuna)*. Încă din antichitate, malaeza, folosită de marinari şi comercianţi, a fost limba de uz comun — *lingua franca* — în tot sud-estul Asiei, fiind vorbită pe o arie întinsă, de la Madagascar la insulele Moluce. Din deceniul al patrulea al secolului nostru, o dată cu creşterea mişcării de eliberare naţională, malaeza a început să fie numită indoneziană. Din anul 1945 ea este limba oficială a Republicii Indonezia. Deşi iavaneza are un număr mai mare de vorbitori şi e limba ţinutului cu capitala Djakarta, iar indoneziana e limbă maternă pentru un grup mic de malaezi din Sumatra şi Kalimantan, aceasta din urmă a fost promovată ca limbă de stat, datorită tradiţiei ei de limbă comună, de propagatoare a islamismului şi, mai ales, datorită faptului că ea a fost mijlocul de propagandă al reprezentanţilor mişcării de eliberare din Indonezia.

Cele mai vechi texte cunoscute aparțin secolului al VII-lea e.n. Literatura clasică malaeză a atins cea mai mare înflorire la sfîrșitul secolului al XVI-lea. În perioada modernă, limba indoneziană s-a îmbogățit mult, pe baza creațiilor proprii și a împrumuturilor din limbile locale și din limbi europene. Astăzi ea este limba unei bogate literaturi beletristice și științifice, a numeroase reviste, ziare.

Limba indoneziană se prezintă sub mai multe variante dialectale. La baza limbii literare stă dialectul din răsăritul Sumatrei, în timp ce dialectul din Djakarta e mai puțin răspîndit în presă și literatură.

Indoneziana este o limbă sonoră și melodioasă datorită faptului că numai rareori admite grupuri consonantice. Vocabularul cuprinde în afara fondului vechi, comun limbilor din același grup, și cuvinte indiene, mai ales din perioada răspîndirii budismului, cuvinte arabe, pătrunse o dată cu islamismul.

Din perioada colonialismului (secolul al XVI-lea), vocabularul s-a îmbogățit cu cuvinte portugheze și, în număr mult mai mare, cu cele olandeze. Prin limba olandeză au pătruns aici și cuvinte internaționale ca *demokrasi*, *komunisme*, *parlemen*, *revolusi*.

După eliberare, a început să se manifeste tendința puristă a înlocuirii unor cuvinte din limbile europene cu formații proprii sau cu împrumuturi din limbile locale.

Structura gramaticală este simplă. Cuvintele nu-și schimbă forma, funcția lor în frază e indicată de topică sau de cuvinte ajutătoare. Același cuvînt poate fi înțeles ca substantiv, adjectiv sau verb. De exemplu, *sakit itu tarok* „boala aceasta este grea", *oran sakit* „oameni bolnavi", *ja sakit* „el este bolnav".

În îmbogățirea vocabularului și în gramatică un rol important îl are reduplicarea. Cu ajutorul ei se formează cuvinte noi. De exemplu, *pagi* = „dimineață", iar *pagi-pagi* = „zorii zilei". Tot cu ajutorul reduplicării se formează pluralul (de exemplu, *rumah* = „casă", iar *rumah-rumah* = „case") și gradul superlativ al adjectivelor (de exemplu, *baik* = „bun", iar *baik-baik* = „foarte bun").

Text în limba indoneziană:

Darimana datang-nja lintah
de unde a veni ea lipitoare
Darilah genung turun dikali
din deal a coborî în apă
Darimana detang-nja tjinta
de unde a veni ea iubirea
Darilah mata turun dihati
din ochi a coborî în inimă

De unde vine lipitoarea? /Din deal coboară ea în apă./ De unde vine iubirea? /Din ochi coboară ea în inimă.

Limba iavaneză, înrudită cu indoneziana, este vorbită de vechea populație din centrul și răsăritul insulei Java. În prezent ea este limba maternă a 40 000 000 de oameni, reprezentînd aproape jumătate din populația Republicii Indonezia. Java este un vechi centru economic și politic al Indoneziei, un ținut cu o bogată cultură. Cele mai vechi texte literare cunoscute datează din primul deceniu al secolului al IX-lea e.n. și sînt scrise în limba literară veche — limba *kawi* — care a fost puternic influențată de limbile indiene. Iavaneza modernă este una din limbile indoneziene cel mai bine cunoscute și studiate. Primele gramatici și dicționare au fost alcătuite în secolul al XIX-lea de europeni. În secolul nostru ea a fost studiată și de lingviști din Indonezia. În prezent, iavaneza este limba unei bogate literaturi. Ea este în strînsă legătură cu indoneziana, cele două limbi influențîndu-se reciproc. Componența pe origini a vocabularului și structura limbii prezintă trăsături comune cu indoneziana.

Iavaneza este o limbă caracterizată prin silabe deschise și în care apar foarte rar grupuri de consoane. Are un accent cantitativ fix, pe penultima silabă a cuvîntului.

În lexic se disting mai multe straturi de cuvinte. Nucleul fondului principal lexical cuprinde cuvinte comune întregului grup indonezian. Așa, de exemplu, „șapte" se spune în iavaneză *pitu*, în malgașă *fito*, în tagală *pito*. Sînt frecvente și cuvintele de origine indiană, ca *dina* „zi", *putra* „copil", și cele arabe: *kitab* „carte", *hakim* „judecător". Prin intermediul limbii indoneziene, iavaneza a împrumutat cuvinte

din olandeză: *oto* „automobil", *mesin* „maşină", *kolonel*, precum şi termeni internaţionali ca *republik*, *kabinet*, *revolusi*. Tot din indoneziană, iavaneza a luat o serie de termeni din domeniul ştiinţei, presei, tehnicii ca, de exemplu, *penerbitan* „editură", *penerangan* „informaţie" ş.a.

Text în limba iavaneză (din presă):

Mingu kepunkur kala-warta iki
săptămîna a fi trecut timp-ştire (=revistă) aceasta
wis ngemot andaran arep anane
deja a pune (a aşeza) articol (particulă a viitorului) *a fi*
pengetan ro-ng- -atus taun-an kuta Ngajodjakarta.
serbare 2 (infix) *100 aniversare oraş*

„Săptămîna trecută, în revista noastră, a fost inserat un articol despre sărbătorirea ce va avea loc cu ocazia celei de-a 200-a aniversări a oraşului Jodjakarta".

LIMBILE POLINEZIENE

În prezent, limbile polineziene sînt vorbite de vreo 800 000 de oameni în insulele Noua Zeelandă, Chatham, Fiji, Tonga (30 000), Samoa (100 000), Cook, insulele Societăţii, Phoenix şi Hawai (vreo 70 000). Începînd cu secolul al V-lea e.n., aceste limbi au fost aduse prin migraţii de populaţii venite dintr-o regiune indoneziană (Sulawesi sau Halmahera). Fixate mai întîi în insulele Hawai, ele s-au extins în ţinuturile vecine, populînd majoritatea insulelor din Pacific, de la arhipelagul Hawai în nord, pînă la Insula Paştelui în est şi insulele din sudul Noii Zeelande în sud-vest. Idiomuri polineziene s-au păstrat destul de bine în insulele Marquise, în timp ce în Insula Paştelui ele au fost în mare parte înlocuite de spaniolă. În insulele Cook se folosesc în prezent dialectele din Rarotonga şi din Mangaia.

În afară de aceasta, unele idiomuri polineziene se întîlnesc într-o serie de insule care aparţin arhipelagurilor Caroline, Salomon, Noile Hebride, Fiji — ţinuturi în care domină limbile melaneziene.

În ultimele secole, numărul limbilor polineziene a scăzut mult, atît datorită concurenței limbilor colonialiștilor europeni, cît și din cauza exterminării populațiilor locale.

În majoritate, limbile polineziene sînt vorbite de populații cu pielea de culoare deschisă. După unii antropologi, ele ar reprezenta descendenți ai unui tip alb mediteranean. Un număr mic de triburi cu populație de rasă neagră din Melanezia a adoptat limbi polineziene.

Spre deosebire de populația din alte regiuni ale Oceaniei, populația care vorbește limbi polineziene se află la un nivel de civilizație omogen. Plecată prin secolul al V-lea dintr-un ținut cu nivel de viață relativ avansat (unde se cunoștea olăria și se prelucrau metalele), populația migratoare s-a stabilit în regiuni sărace în minereu și cu pămînt pietros, și a pierdut cu vremea tehnica la care ajunsese. În noile ținuturi, au sculptat în piatră statui, unele uriașe, ca cele din Insula Paștelui, și au dezvoltat o civilizație marină și insulară.

Polinezienii sînt oameni cu o imaginație și fantezie foarte bogate, după cum atestă folclorul și mitologia lor care este, în mare parte, și cosmogonie.

Pînă la venirea europenilor, în secolul al XVIII-lea, ei nu cunoșteau scrierea, ci foloseau doar semne mnemonice[1]. În secolul al XVIII-lea, navigatori europeni au notat pentru prima dată în scris unele limbi polineziene. Texte cu o notație mai precisă sînt cele din secolul următor, în majoritate traduceri ale bibliei în idiomuri locale, făcute de misionari. Tot ei au alcătuit manuale elementare de învățare a limbilor indigene. Ulterior, indigenii care au învățat să scrie au fost puși de cercetători să consemneze tradițiile locale și mitologia.

Limbile polineziene se deosebesc de cele indoneziene prin structura fonetică și gramaticală. Consonantismul e mult redus. O mare parte din temele simple, radicale au dispărut, păstrîndu-se doar derivate. Sînt, în general, limbi conservatoare. Timp de peste un mileniu, de la migrația din ținuturile indoneziene și pînă la venirea europenilor, au păstrat vechiul fond de cuvinte. Acest fapt se explică prin persistența

[1] Prin semne mnemonice sînt înțelese obiecte folosite pentru a ajuta memoria: noduri de sfoară, tăbliță, răbojul ș.a.

îndelungată a vechiului mod de viață și prin lipsa contactului cu alte limbi. Deși idiomurile polineziene se află la mari distanțe unul de altul, unitatea lingvistică inițială apare limpede la cuvintele uzuale, de exemplu, la numerale:

	Ins. Tahiti	*Ins. Marquise*	*Samoa*	*Noua Zeelandă*
1 =	tahi	tahi	tasi	tahi
2 =	toru	tosu	tolu	toru
9 =	iva	iva	iva	iwa, iwha

Text în limba tuamotu (vorbită în insulele Tuamotu, la est de Tahiti):

Ua rave te tariata te kiro i te kaina nei ua
au făcut oamenii răul pe pămîntul aici a fost
riri o vatea.
supărat pe Dumnezeu

„Oamenii au făcut răul aici, pe pămînt. Dumnezeu s-a supărat".

LIMBILE MELANEZIENE

Limbile melaneziene sînt vorbite astăzi de aproximativ 1 000 000 de oameni din ținutul cunoscut sub numele de Melanezia, care cuprinde insulele Mariane, Caroline, arhipelagurile Amiralității, Bismarck, Louisiade, insulele Salomon, Noile Hebride, Gilbert și Marshall. Limbile din Noua Caledonie formează grupul austro-melanezian (29 000 de vorbitori), deosebit de restul limbilor melaneziene.

Limbile melaneziene sînt reprezentate prin cîteva sute de idiomuri, foarte puțin studiate și prezentînd, la prima vedere, mari diferențe între ele.

Pînă în prezent nu s-a stabilit o listă completă a limbilor melaneziene. Se pot cita numai unele din ele. Astfel, în sudul Noii Caledonii se vorbesc limbile: **andieu, boowe, anesii, ⁿdu^{m}bea, kapone**; în nordul Noii Caledonii: **pati, čamuki, poai**; în insulele Loyauté: **neńone** și **iwatenu**, iar la Lifou: **dehu** și **miñ**. În Noile Hebride se cunosc următoarele limbi: **kwamera, lenakel, weasisi** (în insula Tanna), **yoku, ura, sie,**
260 **utahe** (în insula Eromanga), **erakor, ñguna, sesake, tongoa,**

makura (în Vate), **tasiko, maluba, lamenu, mari, bieri, baki, biereno, paama** (în insula Epi). Se mai cunosc, în insula Ambrim, limbile **embululi, limbol, lonwolwol**, în Port Sandwich: **aulua, paṅṅkumu, lamaṅṅkau**, în Espiritu Santo: **malo, savann, tarigoa, marino, tasiriki, eralado, wulua, nogugu, valpay.**

În insulele Vao, Aniva și Foutouna din același arhipelag se vorbesc însă idiomuri polineziene. În insulele Banks se vorbesc limbile **merlav, merig, gog (gaua), lakon, mota, pak, sasar, leon, vatrat, vuras (vureas), mosina, motlaw, volow (valuga), rowa**, iar în insulele Salomon, limbile **arosi, malu, maru (gera), bugotu.**

Limbi melaneziene se mai vorbesc în arhipelagul Bismarck, în Noua Guinee: **motu, keapara, daui, tube-tube, panaieti, kiriwina, buaidoga, dobu, tavara, uedau, mukaoa, djabem,** precum și în Micronezia.

Limbile melaneziene sînt vorbite de populații cu aspect fizic variat, reprezentînd un tip particular al rasei negroide. Alături de tipul melanezian propriu-zis, cu statură joasă, păr creț, nas lat, în insulele din sud se întîlnește tipul tasmanian, iar în regiunea austro-melaneziană, tipul neo-caledonian. În Insulele Mariane, Caroline, Marshall și Gilbert locuitorii actuali sînt de tip indonezian sau polinezian.

Stadiul de civilizație corespunde neoliticului, dar sînt și forme ale unei trepte avansate.

Limbile melaneziene au fost consemnate în scris numai de misionari care au realizat 25 de traduceri ale bibliei în diverse idiomuri. Nu toate textele sînt sigure și pot servi ca bază de studiu. Puțin cercetate de lingviști, descrierile acestor limbi sînt foarte sumare. Se remarcă corespondențele fonetice foarte regulate între diverse limbi și dialecte.

În multe limbi melaneziene sistemul fonologic este caracterizat prin folosirea tonurilor și prin labializarea consoanelor: m^w, b^w, p^w. Un rol important îl joacă și nazalizarea: ^mp, ^mb.

Radicalele monosilabice servesc la formarea de teme cu sens de acțiune sau stare și la crearea de particule. Cuvintele sînt invariabile, singurele modificări sînt cele rezultînd din întîlnirea cuvintelor în frază. De exemplu, *mata* „ochi“, atunci cînd este singur în propoziție, are forma *matai*, iar

cînd e însoţit de un atribut, capătă forma *mate* (*mate tanun* „ochiul omului").

Nu există distincţie între adjectiv şi verb, adjectivul este folosit şi ca verb de stare. Cu ajutorul afixelor, verbe de stare pot deveni tranzitive. De exemplu, *tat'e* „(e) tare", iar *enatat'eni* „a întări". Pe lîngă afixe, un rol important joacă reduplicarea şi particulele.

Pronumele are forme numeroase. În sistemul de numărătoare se disting urme ale unei stări vechi în care numărul e privit ca o stare a grupului de obiecte, neavînd forme proprii. Ulterior s-a creat un sistem de numărătoare cu baza 6 (sistemul senar). Iată cum se prezintă formele primelor zece numerale în limba melaneziană **sesake**: 1 = *sikai*, 2 = *dua*, 3 = *dolu*, 4 = *pati*, 5 = *lima*, 6 = *la tesa*, 7 = *la dua*, 8 = *la dolu*, 9 = *la veti*, 10 = *dua lima*.

Sub influenţa limbilor indoneziene s-au creat sisteme de numărătoare cu baza 5 (sisteme quinare) sau cu baza 10 (sisteme zecimale). Un astfel de sistem e în limba *mota*, unde găsim: 1 = *tuvale*, 2 = *nima*, 3 = *nitol*, 4 = *nivat*, 5 = *tavelima*, 6 = *laveatea*, 7 = *laveama*, 8 = *laveatol*, 9 = *laveavat*, 10 = *sañavul*.

Text în limba dehu (vorbită la Lifou, în Austro-Melanezia):

Ke ame nöne he kete sinelapa i nöne ne hete
căci atunci el este servitor a lui şi avea
ite-Lue i nöne maine nöne alapa nöne la uma i nöne e
sclavi ai lui dacă el rămîne în casa a lui lui
Kottö he kete Lue i nöne kö ariete tupöne pe la uma
Kedhe este sclav a lui deci cei care păzesc casa
e helepu.
din stepă

„Erau servitorii şi sclavii lui. Dacă rămînea în casa lui din Kedhe, sclavii lui erau aceia care îi păzeau casa din stepă".

Puţine limbi melaneziene s-au răspîndit în afara teritoriului lor iniţial şi nici una nu a ajuns limbă de tranzit, cum a fost în apusul Oceaniei limba indoneziană. În Pacific rolul acesta îl îndeplineşte idiomul *beach-la-mar*, o formă simplificată a limbii engleze în care s-au introdus unele cuvinte

spaniole, franceze și indigene. Pronunțarea lui e diferită după particularitățile fonetice ale fiecărui colectiv. Cei ce-și însușesc un număr redus de cuvinte sînt obligați să recurgă la perifraze.

Flexiunea e total suprimată, funcția cuvîntului este indicată prin cuvinte auxiliare: *pappa belong me* „tatăl meu" (literal „tata a aparține mie"). Pluralul se redă prin *all* „toți". Verbul nu-și schimbă forma după timpul de conjugare; timpul trecut se redă prin *been* sau *finish*, iar viitorul prin *by and by (bymby)*: *me look him finish* „l-am văzut"; *brother belong-a-me by and by he dead* „fratele meu va muri". A dispărut și diferența de gen la pronume: *he*, *him* e folosit și pentru masculin și pentru feminin. În ansamblu, *beach-la-mar* reprezintă un idiom simplu, corespunzător necesităților elementare de comunicare.

LIMBILE AUSTRALIENE

Australia e un ținut cu multe trăsături arhaice în structura solului, în faună și floră. În multe regiuni, populația locală nu a depășit nivelul din epoca de piatră. Triburi de indigeni trăiesc în grupuri compacte în regiunile de nord ale insulei, în Kimberley și Arnhem Land, pe coasta de vest a peninsulei York și în mijlocul Australiei, într-un pătrat cu centrul la Lacul Amadeus.

Limbile australiene sînt vorbite de populații cu pielea închisă, craniu alungit, arcade puternice, denotînd un tip arhaic. Cei mai mulți locuitori sînt culegători și vînători. S-au numărat pînă în prezent 523 de idiomuri, formînd cinci grupuri cu trăsături specifice:

1. *Limbile din sud-est* (regiunea Victoria și unele regiuni din Galles) au același sistem fonetic, folosesc pe scară largă sufixele și conjugă verbele după număr și persoană.

2. *Limbile din centru* (de la muntele Margaret pînă la vest de Queensland) au o declinare pronominală regulată și conjugare a verbului după timp, dar nu și după persoană.

3. *În New South Wales* există un grup de limbi, puțin omogen, reprezentînd, probabil, punctul de contact al mai multor grupuri.

4. *În centrul și nordul ținutului Queensland* se vorbesc limbi în care verbul e uneori variabil după număr și invariabil după persoană.

5. *Limbile din Kimberley și din Arnhem Land* se caracterizează prin numeroase și complicate forme verbale, datorită și incorporării pronumelui obiect. Substantivele sînt grupate în clase, au singular, dual, trial și plural, iar sistemul cazual e aproape inexistent.

Structura limbilor australiene nu e suficient de cunoscută. Spre deosebire de limbile indoneziene, ele au frecvente grupuri de consoane, iar spre deosebire de limbile melaneziene au o flexiune complicată. Între grupurile de limbi, și chiar de la o limbă la alta, există diferențe de structură, așa încît nici una nu poate fi socotită ca tip reprezentativ. În general, se poate observa că sînt limbi puțin evoluate, corespunzînd nivelului de viață scăzut al vorbitorilor lor. Un rol important în viața triburilor îl joacă limbajul manual și mimica, care pot servi ca mijloc de comunicare intertribal.

În limbile australiene există numeroase forme ale pronumelor, în schimb numeralul este puțin dezvoltat. În regiunile în care nu a pătruns influența limbilor europene, sînt forme distincte numai pentru primele trei numerale, în rest se spune invariabil „mult".

Vocabularul se îmbogățește prin derivare și compunere. Multe cuvinte sînt împrumutate din limbile vecine.

În sintaxă, limbile australiene nu au depășit faza simplei alăturări de cuvinte, fără mijloace de legătură.

Dintre limbile australiene, cea mai cunoscută este **aranta (aranda)**, limba unui trib din Australia Centrală, ai cărei vorbitori sînt astăzi pe cale de dispariție.

Aranta are un sistem fonetic foarte bogat. Vocabularul este alcătuit din cuvinte-rădăcini care nu pot fi clasificate în părți de vorbire. Același cuvînt poate fi înțeles, [illegible] denumind un obiect, o însușire sau o acțiune, reflectînd o [illegible]ve sincretică, nediferențiată. Astfel, un cuvînt ca *(u)la* înseamnă „picior" sau „locul unde merge" sau „merge"; *ipita* înseamnă „gaură", dar însoțind un alt substantiv poate fi înțeles ca „adînc". Sistemul de numărătoare este binar: 1 = *tara*, 2 = *minta*, 3 = *taramaninta*, 4 = *taramatara*.

Unele rădăcini cu sens concret pot fi folosite și în funcție
 de pronume demonstrativ, care reprezintă singura formă de

legătură între propoziții. De exemplu, o frază ca „omul care a plecat ieri l-a bătut pe băiat" se exprimă în limba aranta astfel:

Atua	nala	nala	tmurka	albuka	worana	tukala.
om	*acesta*	*acesta*	*ieri*	*plecat*	*băiat*	*bătut*

Din punctul de vedere al structurii gramaticale în general, aranta se află în faza de trecere de la tipul izolant primar, în care fraza se prezintă ca o succesiune de cuvinte-rădăcini, spre tipul aglutinant, în care morfemele sînt alăturate fără a se contopi. Aglutinarea în unul și același cuvînt a mai multor rădăcini arată începutul polisintetismului (incorporării). Este cel mai vechi tip de structură gramaticală atestat astăzi pe glob.

În sudul Australiei, în insula Tasmania se vorbeau idiomuri deosebite de cele australiene. Cucerită de europeni în 1803, în urma războaielor de exterminare, în 1830, din cîteva mii de indigeni mai trăiau doar 203, care au plecat în alte insule. Ultimul tasmanian a murit în 1877.

Limbile *tasmaniene* au fost notate în scris de europeni. Ca nivel de evoluție, ele se apropiau de cele australiene. Sistemul consonantic era redus la o unică serie de oclusive. Nu cunoșteau diferența dintre singular și plural, dar distingeau mai net substantivul, pronumele, verbul. Pronumele personal afixat căpăta sens de posesiv. Aveau numai primele două numerale, pentru rest spuneau, în mod nediferențiat, „mult".

În perioada care precedă dispariția lor, începuseră să distingă cazuri locale la substantiv.

LIMBILE PAPUASE

Triburile papuase își trag numele de la termenul indonezian *papuwah* „creț". Acest nume a fost extins apoi și asupra limbilor. Populațiile papuase locuiesc în prezent în Noua Guinee și în cîteva insule din arhipelagurile Salomon și Noile Hebride. Limbile lor, situate între cele indoneziene la vest și cele melaneziene la est, sînt puțin cunoscute, deoarece nici pînă astăzi centrul Noii Guinee, cea mai mare insulă

de pe glob, nu a fost încă explorat. Triburile autohtone care locuiesc aici sînt alcătuite din oameni cu pielea închisă, aproape neagră, cu părul creț. Cei mai mulți se ocupă cu vînatul sau cu pescuitul. Agricultura, într-un stadiu foarte primitiv, se practică rar. Pe coastele Noii Guinee vorbesc limbi papuase populații venite din Melanezia, avînd alt tip fizic și un nivel de viață mai dezvoltat.

Foarte puțin cunoscute, limbile papuase au fost supuse unui puternic proces de diversificare. Cercetătorii au înregistrat pînă în prezent vreo 620 de idiomuri papuase și numărul lor real este mai mare, căci sînt încă triburi cunoscute numai prin nume și despre a căror viață și limbă nu se știe nimic.

Cele mai multe limbi papuase se vorbesc în Noua Guinee, în Indonezia și în Melanezia.

În Noua Guinee au fost semnalate următoarele limbi: în nord-est **sisano, valman (lemin), but (put), nor (murik), bongu, mugil, ono, kate**; în sud-est **orokaiva, dimuga, mailu, koiari, fuyuge, kovio, elema, namau, sesa, kiwai, gaima, kunini, miriam, mikud, keraki, serki, jimak, digule**; în vest **marind-anim** (limbă a vînătorilor de capete) **yale, komeloru, klader, sohur, pesezem, tapiro** (limbă a unor pigmei din munții Goliath), **ekari, mimika, kapaur, karon** (limbă a canibalilor de pe coasta Karoon), **wondama** (influențată de limbi melaneziene), **sewan.**

În Indonezia, limbile papuase au cedat treptat locul limbilor indoneziene, rămînînd numai ca niște insule izol[illegible]. Așa este **limba din insula Enggano,** vorbită de o popul[illegible] aflată în stadiul matriarhatului, limba **tembora** din insula Sumbawa. Un grup de limbi papuase înrudite se află în nordul insulei Halmahera în arhipelagul Moluce. Principalele limbi din acest grup sînt: **galela, tobelo, loda, tabaru, modole, ternate, tidore.** S-au semnalat unele limbi neindoneziene și în insula Timor: **makasai, waimaha, dagoda, kemak, bunak.**

În Melanezia, limbile papuase aparțin unor triburi foarte înapoiate, multe au dispărut. În prezent se mai vorbesc limbile **bainiu** și **sulka.** În arhipelagul Salomon se disting grupurile lingvistice *nasioi*, *buin*, *iapa* și *tiob.*

Pînă în prezent, puține limbi papuase au fost descrise. Iată cîteva date despre limba **ono** vorbită în nord-estul Noii

Guinee. Este o limbă cu un sistem fonetic bogat în consoane, mai ales nazale. În timp ce verbul și pronumele au forme deosebite după număr, substantivul e invariabil în gen și număr. Pentru a distinge un obiect de o multitudine de obiecte, se folosesc cuvinte diferite. De exemplu, *greidi* „vale" și *gar* „văi".

Există termeni distincți numai pentru primele două numerale 1 = veku, 2 = etke, 3 și 4 sînt compuse ale primelor două, iar de la 5 înainte se folosesc denumiri ale părților corpului: 5 = *mete mane* („o mînă"); 6 = *mete mane so dite veku* („o mînă și un deget"); 10 = *mete etke* („două mîini"); 11 = *mete etke so Rieo ditne veku* („două mîini și la picior, un deget"), iar 20 = *nei mane korop* („un om întreg"). Acest sistem de numărătoare este întîlnit și în alte limbi papuase.

Text în limba ono:

Ṅanom-ine-rop medep ṅatno ari-koit ṅau-ne-do
femeia lui cu copil în corp merse soțul ei
rake „ge met-nom" ra-ki-so ṅanom-ine-ṅo ake maine
spuse tu așază-te spuse femeia lui spuse bine
ari-kete.
vom merge

„El mergea cu femeia lui care era însărcinată. Soțul îi zise: Așază-te. După ce el termină de vorbit, femeia îi zise: Vom merge bine".

ÎNCHEIERE

După prezentarea succintă a limbilor care se vorbesc pe glob, este necesar să se dea o privire de ansamblu asupra situației lingvistice actuale de pe glob, precum și a perspectivelor de evoluție a acesteia.

1. Trăsăturile limbilor de astăzi, asemănarea mai mare sau mai mică dintre ele se explică prin condițiile istorice concrete în care au apărut și s-au dezvoltat. Acestea au determinat atît schimbările din limbă de-a lungul veacurilor, precum și diversificarea unei limbi în mai multe idiomuri sau — invers — ștergerea deosebirilor dintre ramificațiile teritoriale ale limbii, inclusiv dispariția totală a unor idiomuri.

2. Răspîndirea unei limbi, limitarea folosirii sau chiar dispariția ei depind de factori extrem de complecși care duc la o mare diversitate în evoluția limbilor. În antichitate, limbile latină și greacă au fost cunoscute cu mult peste granițele statelor respective ca urmare a extinderii puterii acestor state, dar mai ales datorită prestigiului lor cultural. Așa se explică de ce decăderea politică a grecilor și romanilor nu a afectat simțitor menținerea mai departe a limbilor pe care ei le-au ilustrat cu o strălucită cultură. În schimb, stăpînirea turcă, de exemplu, care a dăinuit timp de mai multe secole în Balcani, nu a adus după sine impunerea limbii turce. Ea a lăsat doar urme vagi în limbile popoarelor subjugate, deoarece cultura turcă nu era superioară celei autohtone. Rezultă de aici că pe lîngă factorii sociali, politici, economici, în menținerea și răspîndirea unei limbi, de o mare însemnătate este factorul cultural. Așa se explică de ce s-au impus în epoca modernă limbi de mare circulație ca franceza, engleza, rusa.

3. Ca urmare a dependenței ei de societate, limba nu poate avea niciodată un echilibru perfect stabil. Din acest punct de vedere, este interesant de văzut cum se prezintă astăzi, în linii generale, echilibrul lingvistic mondial și care sînt tendințele de evoluție a limbilor.

Deși pare paradoxal, pe de o parte limbile sînt muritoare, pe de altă parte, în permanență apar limbi noi. S-ar părea că există o tendință continuă de sporire a numărului limbilor. Cercetătorii au arătat că față de o limbă care dispare, apar două sau una și jumătate. În aproximativ două mii de ani, numărul limbilor s-a dublat. În epoca noastră, caracterizată prin dezvoltarea națiunilor (în mare parte ca urmare a eliberării lor de sub jugul colonial), numeroase idiomuri sînt ridicate la rangul de limbi naționale. Este însă de prevăzut ca în viitor numărul limbilor să se reducă din ce în ce din cauza nevoilor de a folosi mijloace de înțelegere cît mai generale. Chiar în perioada națională actuală, caracterizată prin puternica tendință de concentrare economică, este din ce în ce mai accentuat procesul de unificare lingvistică. Asistăm astfel la o vizibilă pierdere a particularităților dialectale. Acest fenomen se poate observa și în țara noastră; ca peste tot, generațiile vîrstnice, conservatoare în materie de limbă, își păstrează particularitățile dialectale în exprimare; în schimb, generațiile tinere folosesc tot mai mult limba învățată în școală, răspîndită prin radio, televiziune, literatură. Asemenea mijloace moderne de răspîndire a limbii literare creează condiții foarte favorabile de dispariție a dialectelor.

4. Unificarea nu se desfășoară numai în interiorul limbilor naționale; acest proces depășește din ce în ce granițele statelor. Contactul dintre limbi este o necesitate istorică; din totdeauna limbile s-au influențat reciproc, schimbul cel mai important petrecîndu-se în domeniul vocabularului. S-a văzut din descrierea limbilor că împrumutul de cuvinte afectează o parte însemnată a vocabularului unei limbi. Uneori întîlnim situații surprinzătoare, cum este cazul limbii engleze — o limbă germanică în care jumătate din vocabular este împrumutat din franceză — sau al limbii persane, limbă indo-europeană, unde numărul cuvintelor împrumutate din arabă — limbă semitică — depășește pe cel al cuvintelor moștenite.

5. Tot ca urmare a contactului dintre limbi, se creează uneori un fel de idiomuri hibride, folosite în situații mai speciale. Este cazul, de pildă, al așa-numitului *sabir* din porturile mediteraneene, rezultat al amestecului de cuvinte din franceză, spaniolă, italiană, greacă, arabă. În aceeași categorie intră *pidgin-urile*[1] folosite, în special, în Extremul Orient, precum și limbile creole, bazate îndeosebi pe limba franceză, spaniolă, engleză, și însușite de indigenii din diferite părți pentru a se putea înțelege cu străinii mai ales în schimburile comerciale. Toate aceste idiomuri formate dintr-un amestec de cuvinte din diverse limbi sînt apariții spontane, determinate de necesități de înțelegere imediată între oameni cu limbi materne diferite. Sfera lor de folosire este limitată.

6. Posibilitățile actuale de comunicare, circulația rapidă dintr-un loc într-altul, telefonul, radioul etc., favorizează în cel mai înalt grad contactul între oamenii care vorbesc limbi diferite. Dezvoltarea relațiilor internaționale, relații politice, comerciale, în domeniul științei, care iau o amploare din ce în ce mai mare, determină în mod necesar, pentru ușurarea schimburilor, folosirea unor mijloace comune de înțelegere. În anumite domenii internaționalizarea e aproape totală. De exemplu, cum s-a mai arătat, cifrele arabe s-au răspîndit peste tot globul; la fel, semnele convenționale din fizică, chimie, matematică sînt aceleași în lumea întreagă. Sistemul metric nu este universal, dar cîștigă în permanență teren. Sistemul notelor muzicale este, de asemenea, înțeles pe întreaga suprafață a globului. În ce privește notarea limbilor în scris, este de remarcat progresul alfabetului latin. În ultima vreme, și în China se folosesc caractere latine, deși trecerea de la scrierea tradițională ideografică la notarea alfabetică ridică o serie de probleme greu de rezolvat.

7. Pentru realizarea unei unități lingvistice mondiale s-au propus încă de mult unele soluții, cele mai multe constînd în crearea, ca limbi auxiliare, a unor limbi artificiale. Au existat peste 600 de asemenea încercări. De mai mare răspîndire s-a bucurat limba *esperanto*, creată de medicul polonez Zamenhof și bazată pe limbile romanice și germanice.

[1] Vezi pag. 210.

Există astăzi în multe țări centre de esperanto, apar publicații, se fac traduceri. În fiecare an se țin congrese la care participă cîte 2 000—3 000 de delegați. Cu toate acestea, nici esperanto, nici celelalte limbi artificiale, create pentru a fi mai accesibile prin simplitatea lor, nu pot fi folosite decît în cercuri limitate, ca un fel de coduri speciale în anumite relații: ele sînt lipsite de bogăția de nuanțe a limbilor naturale care, oricît ar fi de complicate, sînt mai ușor de folosit decît orice limbă artificială. Aceasta rezultă în primul rînd din faptul că limbile naturale sînt produsul istoriei; ele apar și se dezvoltă în strînsă legătură cu evoluția societății, pe cînd cele artificiale, create în mod arbitrar, sînt lipsite de însușirea de bază a limbii, aceea de a fi un fenomen social.

8. Trăsătura caracteristică a epocii noastre este tendința din ce în ce mai accentuată de unitate lingvistică internă și internațională. Pe plan intern asistăm la răspîndirea limbii literare și, ca urmare, la ștergerea particularităților dialectale. Pe plan internațional asistăm la adoptarea unui vocabular comun științific, tehnic, comercial, sportiv, cultural etc. din ce în ce mai bogat. Acest proces de convergență lingvistică este obiectiv, natural, legat de dezvoltarea relațiilor internaționale.

A

abază *(limbă caucaziană)* 94—96
abhază *(limbă caucaziană)* 94—95
abhazo-adîgheene *(limbi caucaziene)* 94—95
accadiană *(limbă semitică)* 133, 135
aceh *(limbă indoneziană)* 255
acioli *(limbă nilotică)* 209
adîghee *(limbă caucaziană)* 94—95
afar *(limbă kuşită)* 197—198
afghană *(limbă iraniană)* 115, 117, 118, 121
africane *(limbi)* 16, 18, 28, 196
afrikaans *(idiom olandez)* 54, 214—216, 218—219
agaw *(limbi kuşite)* 197—198
aguacateco *(limbă indiană din America Centrală)* 238
agula *(limbă caucaziană)* 99—100
aheean *(dialect grec)* 81
ahom *(limbă thai)* 173
ahvaha *(limbă caucaziană)* 99
ainu *(familie de limbi)* 163—165
aisor *(limbă semitică)* 93
alakaluf *vezi* alikaluf
albaneză *(limbă indo-europeană)* 23—24, 40—41, 73, 80, 84—85
aleman *(dialect german)* 52
aleute *(limbi eschimoso-aleute)* 224—225
algerian *(grup dialectal arab)* 195
algonquine *(limbi indiene din America de Nord)* 227
alikaluf *(limbă indiană din America de Sud)* 243
altaică[1] *(limbă kirghizo-kipceacă)* 150—151
altaică[2] *(limbă uralo-altaică)* 75, 137
altaice *(limbi uralo-altaice)* 137—138, 154, 161, 184
ambo *(limbi bantu)* 215
amerindiene *(limbi indiene din America)* 15—16, 18, 223—225, 228—229, 243, 245—247
amhara *(limbă semitică)* 196—198
amiš *(limbă indoneziană)* 253
amusgo *(limbă mixtec-trique)* 236
anamita *vezi* vietnameză
anda *(limbă caucaziană)* 99
andaluz *(dialect spaniol)* 29
ande *(limbi caucaziene)* 99
andhra *(grup dravidian)* 127, 129
andieu *(limbă melaneziană)* 260
anesii *(limbă melaneziană)* 260
anglo-saxonă *vezi* engleză
aniang *(limbă bantuidă de est)* 208
anivak *(limbă nilotică)* 209
ankolă *(limbă bantu)* 212
ankue *(limbă ciadă)* 201
apache *(limbi athapasce)* 226
arabă *(limbă semitică)* 85, 94, 97, 115, 119, 133—136, 139, 142, 148, 150—151, 194—195, 199, 201—202, 206, 210, 213, 270—271.

aragonez *(dialect spaniol)* 29—30
arakan *(dialect birman)* 181
arameean *(grup de limbi semitice)* 93, 133—134
arameeană *(limbă semitică)* 133—135
aranda *vezi* aranta
aranta *(limbă australiană)* 264—265
arapaho *(limbi algonquine)* 228
arauca *(limbi indiene din America de Sud)* 243, 246—247
arawak *(limbi indiene din America de Sud)* 239, 242
arcina *(limbă caucaziană)* 99
argobba *(limbă semitică)* 196
ariene *vezi* indo-iraniene
arina *(limbă paleosiberiană)* 163
armeană *(limbă indo-europeană)* 23—24, 93, 97, 105, 123—124
aromâna *(idiom romanic)* 25, 39, 42, 75
arosi *(limbă melaneziană)* 261
ashanti *(limbă guineeană)* 204
asiro-babiloniană *vezi* accadiană
asmuesha *(limbă indiană din America de Sud)* 242
assam-birman *(grup tibeto-birman)* 180
assami *(limbă indiană)* 107, 109—111
assana *(limbă paleosiberiană)* 163
asturian *(dialect spaniol)* 29
ata *(limbă indoneziană)* 254
atapaka *(limbă indiană din America de Nord)* 231
athapasce *(limbi indiene din America de Nord)* 226
atic *(dialect grec)* 81
atka *vezi* aleute
augas *(limbă ciadă)* 201
aulua *(limbă melaneziană)* 261
auske *(limbă indiană din America de Sud)* 241
australiene *(limbi)* 18, 253, 263—265
austro-asiatică *(familie de limbi)* 182
austro-melanezian *(grup lingvistic din Noua Caledonie)* 260
avară *(limbă caucaziană)* 94, 99, 100
avaro-ando-tez *(grup lingvistic caucazian)* 98—99
avestică *(limbă iraniană)* 117
aymara *(limbă indiană din America de Sud)* 239
azande *(limbă sudaneză)* 208
azerbaidjană *(limbă oguzo-seldjucă)* 93, 122, 140—142, 146
aztec *vezi* nahuatl
aztece *(limbi uto-aztec)* 234

B

badaga *(limbă dravidiană)* 125, 127, 129
bagobo *(limbă indoneziană)* 254
bagvalina *(limbă caucaziană)* 99
bahiar *(dialect iranian)* 119
bahnar *(limbi mon-kmer)* 182
baia *(limbă sudaneză)* 208
baihua *(limba literară chineză scrisă)* 167
baihuawen *vezi* baihua
bainen *(limbă papuasă)* 266
bajan *(idiom indonezian)* 254
baki *(limbă melaneziană)* 261
balante *(limbă bantuidă de vest)* 207
balcanice *(limbile din Peninsula Balcanică)* 40—41
balkara *(limbă caucaziană)* 95
baltice *(limbi indo-europene)* 23—24, 78
balto-slave *(limbi indo-europene)* 77
bambara *(dialect al limbii mandingo)* 205
banana *vezi* massa
bande *(limbă sudaneză)* 208
bangi *(limbă bantu)* 212
bantu *(limbi negro-africane)* 203, 208—209, 211—212, 214—215
bantuide *(limbi negro-africane)* 206
baoan *(limbă mongolă)* 152—153
bara *(dialect malgaș)* 219
baramba *(limbă sudaneză)* 208
barea *(limbă nilotică)* 209

bargu *(limbă bantuidă centrală)* 207
bari *(limbă nilotică)* 209
bartangi *vezi* sugni
basa *(limbă bantuidă de est)* 208
bască *(limbă)* 23, 91—93
basuto *(limbă suto)* 214
başkiră *(limbă kipceako-bulgară)* 143, 146—147, 150
batak *(limbă indoneziană)* 255
batta *(limbă ciadă)* 201
baţbika *(limbă caucaziană)* 99—101
bavarez *(dialect german)* 52
bănăţean *(dialect român)* 40
beach-la-mar *(limbă de tranzit)* 262
bechuan *(limbă suto)* 214
bedan *vezi* beja
bedanie *vezi* beja
beja *(limbă kuşită)* 197—198
bejita *(limbă caucaziană)* 99
beluciana *(limbă iraniană)* 115, 118—119, 122
bemba *(limbi bantu)* 212
bena *(limbi bantu)* 213
benakanioka *(limbă luba)* 212
bena-lulua *(limbă luba)* 212
benda *(limbă bantu)* 214
bengali *(limbă indiană)* 107, 109—110, 114—115
berbera *(ramură semito-hamitică)* 199
berbere *(limbi din familia semito-hamitică)* 194—195, 197, 199—201
bhatri *(dialect al limbii oriya)* 110
bhili *(dialect gujarati)* 112
bhudiji *(dialect khewari)* 131
biazada *(limbă bantuidă de vest)* 207
bidogo *(limbă bantuidă de vest)* 207
bielorusă *(limbă slavă)* 64—66, 68—70
biereno *(limbă melaneziană)* 261
bieri *(limbă melaneziană)* 261
bihari *(grup de dialecte indiene)* 107, 109, 111
bikol *(limbă indoneziană)* 254
bilaan *(limbă indoneziană)* 254
bilin *(idiom agaw)* 198
birar *(limbă tungusă)* 155
birmana *(limbă tibeto-birmană)* 177, 180—181, 187
birom *(limbă bantuidă de est)* 208
bisa *(limbă bemba)* 212
bisaya *(limbi indoneziene)* 254
blackfoot *(limbi algonquine)* 227
bobo *(limbă bantuidă centrală)* 207
bode *(limbă ciadă)* 201
bodo *(limbă assam-birmană)* 180
boeme *(dialecte ceh)* 72
boewe *(limbă melaneziană)* 260
boki *(limbă bantuidă de est)* 208
bokmal *vezi* norvegiana
boko *vezi* busa
bola *(limbă ciadă)* 201
bolmaţ *(norma literară a limbii avare)* 99
bondoč *(limbă indoneziană)* 254
bongo-bagoimi *(limbi negro-africane din Wadaï)* 209
bongu *(limbă papuasă)* 266
boro *vezi* bodo
borora *(limbă indiană din America de Sud)* 242
boşimane *(limbi negro-africane)* 214—215, 217—218
botliha *(limbă caucaziană)* 99
boula-matari *vezi* fiote
bragui *(limbă dravidiană)* 125, 130—131
bretona *(limbă celtică)* 60—61, 63—64
britonic *(grup de limbi celtice)* 60—62
buaidoga *(limbă melaneziană)* 261
buduha *(limbă caucaziană)* 99
buduma *vezi* yedina
bugi *(limbi indoneziene)* 254
bugotu *(limbă melaneziană)* 261
bui *(limbă thai)* 173
buin *(limbi papuase)* 266
bukidnon *(limbă indoneziană)* 254
bulan *(limbă mon-khmer)* 182
bulgar *(grup vest-hunic)* 139

bulgară[1] *(limbă din grupul bulgar)* 139, 158
bulgară[2] *(limbă slavă)* 40—42, 64, 73—76
bullom *(limbă bantuidă de vest)* 207
bunak *(limbă papuasă)* 266
bunku *(limbi indoneziene)* 254
bunum *(limbă indoneziană)* 253
buriat-mongolă *(limbă mongolă)* 152
burişki *vezi* buruşaski
burum *(limbă ciadă)* 201
buruşaski *(limbă mixtă)* 124—125
busa *(limbă mande)* 205
busan *(idiom indonezian)* 254
but *(limbă papuasă)* 266
buta *(limbă ciadă)* 201

C

caddo *(limbi indiene din America de Nord)* 231
cakchiquel *(limbă indiană din America Centrală)* 238
čakavian *(grup de dialecte sîrbo-croat)* 74
camba *(limbă sudaneză)* 208
cambogeana *vezi* khmer
čamuki *(limbă melaneziană)* 260
cananeean *(grup de limbi semitice)* 133
caraibi *(limbi indiene din America de Sud)* 241, 246—247
carrua *(limbi indiene din America de Sud)* 242
cartvele *(limbi caucaziene)* 94, 96
castilian *(dialect spaniol)* 28—30
caşuba *(idiom slav)* 69, 71
catalană *(limbă romanică)* 25, 30, 37
caucaziene *(limbi)* 23, 85, 91—95, 97—100, 123—124, 145
cauxobal *(limbă maya)* 237
ceamalina *(limbă caucaziană)* 99
cean *(dialect zan)* 97
cecena *(limbă caucaziană)* 94, 99
cehă *(limbă slavă)* 64, 69—72, 77
celtică *(limbă indo-europeană)* 55, 61—62
celtice *(limbi indo-europene)* 23—24, 31, 60—63
ceremise *vezi* mari
chasta costa *(limbă athapasca)* 226
cherokee *(limbă indiană din America de Nord)* 228
cheyenne *(limbi algonquine)* 227
chicatec *(limbă mixtec-trique)* 236
chikasaw *vezi* mobile
chilechan *(limbi indiene din America de Sud)* 239
chilkotin *(limbă athapasca)* 226
chimakua *(limbi indiene din America de Nord)* 229
chimariko *(limbi indiene din America de Nord)* 232
chimmesey *vezi* tsimshi
chinantec *(limbi indiene din Mexic)* 236
chineză *(limbă chino-tibetană)* 13, 15, 138, 150, 153, 155—156, 165—166, 168—169, 171—172, 174, 176—177, 179, 183—184, 186—188
chino-siameză *vezi* thai-chineză
chino-tibetană *(familie de limbi)* 13, 177
chino-tibetane *(limbi)* 15, 105, 165, 175, 182
chinook *(limbi indiene din America de Nord)* 229, 243
chipewayan *(limbă athapasca)* 226
chiquito *(limbă indiană din America de Sud)* 240
chirikahua *(limbă athapasca)* 226
chirino *(limbi indiene din America de Sud)* 241
chitimaka *(limbă indiană din America de Nord)* 231
chiwere *(limbă sioux)* 231
choktow *(limbă muskogi)* 232, 244
chol *(limbă maya)* 237
cholona *(limbă indiană din America de Sud)* 242

chon *(limbi indiene din America de Sud)* 243
chontal *vezi* tequistlatec
chorti *(limbă maya)* 237
chuan *(limbă thai)* 173
chuan-thai *(limbi thai vorbite în China)* 173
chumasha *(limbi indiene din America de Nord)* 233
či *vezi* tvi
ciadă *(ramură semito-hamitică)* 132, 194
ciade *(limbi din familia semito-hamitică)* 132, 194, 200—201
ciagatai *(limbă karluk-horezmică)* 148
ciocve *(limbă bantu)* 215
ciukotă *(limbă paleosiberiană)* 14, 162—164
ciuvantă *(limbă paleosiberiană)* 162—163
ciuvaşă *(limbă bulgară)* 139—140
copeh *vezi* wintun
coptă *(fază a limbii egiptene)* 199
cora-totorame *(limbi uto-aztec)* 234
coreeană *(limbă)* 105, 183—185, 1 7
cornică *(limbă celtică)* 60
corroado *(limbi indiene din America de Sud)* 242
čou *(limbă indoneziană)* 253
creek *(limbă muskogi)* 232
creole *(idiomuri de tranzit din Antile)* 244, 271
crişean *(dialect român)* 40
cumană *vezi* kîpceaka veche

D

dacă *(limbă tracă)* 38
dacoromâna *vezi* (limba) română 39
dagoda *(limbă papuasă)* 266
dagu *(limbă nilotică)* 209
dagura *(limbă mongolă)* 152
daka *(limbă sudaneză)* 208
dakota *(limbă sioux)* 231
dalmată *(limbă romanică)* 25, 38, 41
daneză *(limbă germanică)* 44—49, 58—59
dano-norvegiană *vezi* norvegiană
darde *(limbi indiene)* 107, 113
darghin *(grup lingvistic caucazian)* 98
darghina *(limbă caucaziană)* 94, 99
daui *(limbă melaneziană)* 261
dehu *(limbă melaneziană)* 260, 262
delaware *(limbă algonquină)* 227
dian *(limbă bantuidă centrală)* 207
dido *vezi* ţeza
digor *(dialect oset)* 123
digule *(limbă papuasă)* 266
dimotiki *vezi* greacă
dimuga *(limbă papuasă)* 266
dingal *vezi* marvari
dinka *(limbă nilotică)* 209
diula *(dialect al limbii mandingo)* 205
djabem *(limbă melaneziană)* 261
djarana *(limbă ciadă)* 201
djarava *(limbă bantuidă de est)* 208
dobu *(limbă melaneziană)* 261
dogon *(limbă bantuidă centrală)* 207
dogrib *(limbă athapasca)* 226
dore *vezi* tupuri
doric *(dialect grec)* 81
dravid *(grup dravidian)* 127
dravidiană *(familie de limbi)* 13, 127
dravidiene *(limbi)* 105, 107—110, 112, 115—116, 125—127, 130—131
duala *(limbă bantu)* 212
duggera *(limbă ciadă)* 201
dun *(limbă thai)* 173
dunsiana *(limbă mongolă)* 152—153
dusun *(idiom indonezian)* 254

E

ebraică *(limbă semitică)* 133—135, 144
edo *(limbă guineeană)* 203
egipteană *(limbă semito-hamitică)* 132, 171, 194, 199
ekari *(limbă papuasă)* 266
ekoi *(limbi bantuide de est)* 208
elema *(limbă papuasă)* 266
eliri *(limbă kordofaniană)* 209
embululi *(limbă melaneziană)* 261
engleză *(limbă germanică)* 15—16, 18, 24, 27, 33, 44, 48, 55—56, 58, 60, 62, 104, 108—110, 114—115, 123, 169, 179, 188, 193, 202, 206, 210, 213—214, 218—219, 242—243, 245, 247—249, 262, 269—271
enimaga *(limbă indiană din America de Sud)* 242
eolic *(dialect grec)* 81
erakor *(limbă melaneziană)* 260
eralado *(limbă melaneziană)* 261
ergum *(limbă bantuidă de est)* 208
ersa *(limbă mordvină)* 157
erukala *(limbă dravidiană)* 125, 127, 129
eschimosă[1] *(limbă paleosiberiană)* 162
eschimosă[2] *(limbă eschimoso-aleută)* 48, 224—225
eschimoso-aleute *(limbi indiene din America de Nord)* 224—225
esperanto *(limbă artificială)* 271—272
estonă *(limbă ugro-finică)* 86, 90
etiopiană *(limbă semitică)* 133
etruscă *(limbă)* 25, 91
evenki *(limbă tungusă)* 150, 155
ewe *(limbă guineeană)* 203—204
eyak *(limbă indiană din America de nord)* 226

F

fali *(limbă ciadă)* 201
faliscă *(limbă indo-europeană)* 25
fang *(limbă bantu)* 212
fanti *(limbă guineeană)* 204
feniciană *(limbă semitică)* 133, 135, 194, 199
feroică *(limbă germanică)* 48
finlandeză *(limbă ugro-finică)* 78, 86—87, 89—90, 137
fiote *(limbă de tranzit)* 215
flamandă *(limbă germanică)* 30, 44, 53—54
for *(limbă negro-africană din Darfur)* 208
fox *(limbă algonquină)* 227
franceză *(limbă romanică)* 14, 16, 24—27, 29—34, 36, 42—43, 48—49, 54—57, 60—61, 63—64, 70, 88, 110, 123, 188, 193, 195, 206, 210, 243, 245, 247—248, 269—271
franco-provensal *(dialect romanic de tranziție)* 33
franconic de sus *(dialect german)* 52
franconic de jos *(dialect german)* 52
franconic de mijloc *(dialect german)* 52
franconica veche de jos *(limbă germanică)* 53
frizonă *(limbă germanică)* 44, 54—55
friulan *(dialect reto-roman)* 37—38
fulbe *(limbă bantuidă de vest)* 207
fur *vezi* for
fuyuge *(limbă papuasă)* 266

G

gadaba *(limbă dravidiană)* 125, 130
gaddan *(limbă indoneziană)* 254
gaelic *(grup de limbi celtice)* 60
gagu *(limbă mande)* 205
gaima *(limbă papuasă)* 266

galela *(limbă papuasă)* 266
galeză *(limbă celtică)* 60, 62—63
galică *(limbă celtică)* 60
galla *(limbă kuşită)* 197—198
galo-italiene *(grup de dialecte italiene)* 36
gamergu *(limbă ciadă)* 201
gan[1] *(limbă guineeană)* 204
gan[2] *(limbă bantuidă centrală)* 207
gana *vezi* gog
ganda *(limbă bantu)* 211
garhvali *(limbă pahari)* 113
gayo *(limbă indoneziană)* 255
găgăuză *(limbă oguzo-bulgară)* 140
gbaia *vezi* baia
gbande *(limbă mande)* 205
gboaka *(limbă sudaneză)* 208
gbunde *(limbă mande)* 205
gê *(limbi indiene din America de Sud)* 241
ge'ez *(limbă semitică)* 195—196
gegë *(dialect albanez)* 85
gelo *(limbă sudaneză)* 208
gera[1] *(limbă ciadă)* 201
gera[2] *vezi* maru
geral *(limbă amerindiană de tranzit)* 244
germană *(limbă germanică)* 24, 30, 37, 44, 48—53, 58, 64, 66, 72—73, 77—79, 88, 188
germanică *(limbă indo-europeană)* 44, 46
germanice *(limbi indo-europene)* 23—24, 44, 52, 54—55, 57, 64, 76, 271
georgiană *vezi* gruzină
ghilaki *(dialect iranian)* 119
ghiliak *(limbă paleosiberiană)* 162—164
gimirr *(idiom kuşit)* 198
gog *(limbă melaneziană)* 261
gogo *(limbi bantu)* 213
gola *(limbă bantuidă de vest)* 207
goldă *(limbă tungusă)* 155, 163
gondi *(limbă dravidiană)* 125, 130
gorgotoki *(limbă indiană din America de Sud)* 240
gorontalo *(limbi indoneziene)* 254
gotică *(limbă germanică)* 44—45, 64
greacă *(limbă indo-europeană)* 23—24, 32, 41—42, 57, 73, 75—76, 79—83, 93, 134—135, 141, 269, 271
greacă bizantină *vezi* greacă
grusi *(limbă bantuidă centrală)* 207
gruzină *(limbă caucaziană)* 94, 96—98, 100
guachibo *(limbă indiană din America de Sud)* 242
guang *(limbă guineeană)* 204
guarani *(limbă tupi-guarani)* 240, 244, 246—247
guato *(limbă indiană din America de Sud)* 242
guaycuru *(limbi indiene din America de Sud)* 241
guineene *(limbi negro-africane)* 203—204
gujarati *(limbă indiană)* 107, 111—112
gurage *(dialecte semitice)* 196
gurense *vezi* mankanse
gurka *(limbă ciadă)* 201
gurma *(limbă bantuidă centrală)* 207
gurunsi *vezi* grusi

H

ha *(dialect khevari)* 131
haida *(limbi indiene din America de Nord)* 227
hakas *(subgrup uiguro-oguz)* 149—150
hakasa *(limbă hakasă)* 150
ham *(limbă ciadă)* 201
hamir *(idiom agaw)* 198
hantî *(limbă ugro-finică)* 86, 158
harari *(limbă semitică)* 196—197
hasonke *(limbă mande)* 205
hassani *(grup dialectal arab)* 195
hausa *(limbă ciadă)* 194, 201—203, 207
hazara *(limbă bulgară[1])* 139
hehe *(limbă bantu)* 213
hemba *(limbă luba)* 212

herero *(limbă bantu)* 211, 215
hidatsa *(limbă sioux)* 231
himalaice *(limbi tibeto-birmane)* 179
himalaice nepronominalizate *(limbi tibeto-birmane)* 178, 180
himalaice pronominalizate *(limbi tibeto-birmane)* 178—179
hinaluga *(limbă caucaziană)* 99—101
hindi *(limbă indiană)* 107—109, 111—112, 114—115, 130, 132, 179
hindustani *(limbă indiană)* 107—108, 114, 136
hinuha *(limbă caucaziană)* 99
hitita *(limbă indo-europeană)* 105
hohistani *(limbă dardă)* 113
hopi *(limbi uto-aztec)* 234
horezmică[1] *(limbă iraniană)* 118
horezmică[2] *(limbă karluk-uigură)* 143, 148
hotentote *(limbi negro-africane)* 214—218
huari *(limbi indiene din America de Sud)* 242
huastec *(limbă maya)* 237
humar *vezi* manegir
hunică de est *(ramură turcică)* 138
hunică de vest *(ramură turcică)* 139
hunziba *(limbă caucaziană)* 99
hupa *(limbă athapasca)* 226
huron *(limbă irocheză)* 228
hvarsi *(limbă caucaziană)* 99

I

iakoma *(limbă sudaneză)* 208
iakut *(subgrup uiguro-oguz)* 149—150
iakută *(limbă iakută)* 150, 163
iapa *(limbi papuase)* 266
iaunde *(limbă bantu)* 212
iavaneză *(limbă indoneziană)* 254—255, 257—258
ibanag *(limbă indoneziană)* 254
iberice *(limbi caucaziene)* 94
ibero-caucaziană *(familie de limbi)* 13, 93, 132
ibo *(limbă guineeană)* 203
idau *(dialect sona)* 214
idiș *(limbă germanică)* 53
idonga *(limbă ambo)* 215
ienisei *(limbă samoedă)* 160
ieniseice *(limbi paleosiberiene)* 162—163
ifugao *(limbă indoneziană)* 254
igala *(limbă bantu)* 211
igbandi *(limbă sudaneză)* 208
igorot *(limbă indoneziană)* 254
ikeleve *(limbă de tranzit)* 215
ikundu *(limbă bantu)* 212
ila *(limbă tonga[1])* 212
iliră *(limbă indo-europeană)* 84
iloko *(limbă indoneziană)* 254
iloñot *(limbă indoneziană)* 254
indiene *(limbi indo-europene)* 24, 105—109, 111, 113—115, 117, 124—126, 130—132, 150, 169, 257
indiene din America *vezi* amerindiene
indo-europeană *(limbă)* 16, 23—24, 44, 64, 109, 133
indo-europeană *(familie de limbi)* 13, 23—24, 105
indo-europene *(limbi)* 12, 15—16, 24, 44, 55, 62, 77—80, 85, 87, 91—92, 105, 112, 123—124, 127, 132, 193—194, 202, 235, 244—245
indo-iraniene *(limbi indo-europene)* 23, 106, 115
indoneziană *(limbă)* 255—258, 262
indoneziene *(limbi)* 219, 253, 255, 257, 259, 262, 264—266
ingalik *(limbă athapasca)* 226
ingușa *(limbă caucaziană)* 94, 99
ionic *(dialect grec)* 81
ionic-atic *(grup de dialecte grecești)* 81
iranian *(grup de limbi indo-europene)* 105
iraniană *(limbă indo-europeană)* 117, 124, 138—139, 150

iraniene *(limbi indo-europene)* 24, 92—93, 107, 113—114, 117—120, 122—124, 143, 145, 149
irlandeză *(limbă celtică)* 60—62
irocheze *(limbi indiene din America de Nord)* 228—229
iron *(dialect oset)* 123
irula *vezi* erukala
islandeză *(limbă germanică)* 44—46, 48
istroromâna *(idiom romanic)* 17, 25, 42
isuri *(limbă ugro-finică)* 86
işkaşimi *(limbă iraniană)* 121
italiană *(limbă romanică)* 25, 27, 29—30, 33—37, 43, 57, 75, 89, 113, 246—247, 271
itonama *(limbi indiene din America de Sud)* 242
iudeo-spaniolă *(limbă romanică)* 27, 29
iukaghira *(limbă paleosiberiană)* 162—164
iurak *(limbă samoedă)* 159—161
ivaku *(idiom kuşit)* 198
ivrit *vezi* ebraică
iwatenu *(limbă melaneziană)* 260
ixil *(limbă indiană din America Centrală)* 238

J

jakun *(limbi indoneziene)* 255
japoneză *(limbă)* 105, 183—184, 186—189
jicaque *(limbă indiană din America Centrală)* 238
jimak *(limbă papuasă)* 266
jinca *vezi* xinca
jirijira *(limbi indiene din America de Sud)* 242

K

kabardina *(limbă caucaziană)* 94—96
kabyl *(limbă berberă)* 200
kaffa *(idiom kuşit)* 198
kahuepano *(limbă indiană din America de Sud)* 242
kaikadi *(limbă dravidiană)* 125, 127, 129
kaigan *(limbi indiene din America de Sud)* 242
kajkavian *(grup dialectal sîrbo-croat)* 74
kalapuya *(limbi indiene din America de Nord)* 229
kaliana *(limbă indiană din America de Sud)* 241
kalina *(limbă indoneziană)* 254
kalmîkă *(limbă mongolă)* 152
kamas *(limbă samoedă)* 161
kamciadala *(limbă paleosiberiană)* 162—164
kanara *(limbă dravidiană)* 125—129
kanembu *(limbă kanuri)* 208
kanĝuti *vezi* burușaski
kanuri *(limbi negro-africane)* 208
kaonde *(limbă luba)* 212
kapaur *(limbă papuasă)* 266
kapone *(limbă melaneziană)* 260
karaceaevo-balkară *(limbă kîpceako-polovțiană)* 93, 143, 145
karagasă *(limbă uiguro-tukuisă)* 149
karagve *(limbă bantu)* 212
karaimă *(limbă kîpceako-polovțiană)* 143—145
karakalpaka *(limbă kîpceako-nogai)* 143, 147
karamoja *(limbă nilotică)* 209
karan *vezi* augas
karanga *(dialect sona)* 214
karatina *(limbă caucaziană)* 99
karekare *(limbă ciadă)* 201
karelă *(limbă ugro-finică)* 86, 90, 157
kariri *(limbi indiene din America de Sud)* 242
karluk *(grup vest-hunic)* 139, 148
karluk-korezmic *(subgrup karluk)* 148
karluk-uigur *(subgrup karluk)* 148
karok *(limbi indiene din America de Nord)* 232—233
karon *(limbă papuasă)* 266

karrieri *(limbă athapasca)* 226
kasena *(limbă bantuidă centrală)* 207
kashmiră *(limbă dardă)* 113
kasiguran *(limbă indoneziană)* 254
kate *(limbă papuasă)* 266
katharevusa *vezi* greacă
katla *(limbă negro-africană din Kordofan)* 208
kato *(limbă athapasca)* 226
katukina *(limbă indiană din America de Sud)* 241
kawi *(limbă indoneziană)* 257
kayuvara *(limbă indiană din America de Sud)* 242
kazaha *(limbă kîpceako-nogai)* 143, 147—148
keapara *(limbă melaneziană)* 261
kebemba *(limbă bemba)* 212
kele *(limbă bantu)* 212
kemak *(limbă papuasă)* 266
kemant *(idiom agaw)* 198
kenga *(limbă mande)* 205
keraki *(limbă papuasă)* 266
keres *(limbi indiene din America de Nord)* 230
ket *(dialect selkup)* 161
keta *(limbă paleosiberiană)* 163—164
khamti *(limbă thai)* 173
khandesi *(dialect gujarati)* 112
khari boli *(dialect urdu)* 114
khasi *(limbă mon-khmer)* 182
khewari *(limbă munda)* 131
khmer *(limbă mon-khmer)* 182—183
khoisan *(limbi negro-africane)* 203, 215—216, 218
khowar *(limbă dardă)* 113
kikariya *(limbă athapasca)* 226
kilinga *(limbă bantuidă centrală)* 207
ki-luba *(limbă luba)* 212
kindigo *(limbă boşimană)* 218
kiowa *(limbi indiene din America de Nord)* 226
kiowa-apache *(limbă athapasca)* 226
kirghiză *(limbă kirghizo-kîpceakă)* 150—151
kirghizo-kîpceak *(grup est hunic)* 149—150
kiriwina *(limbă melaneziană)* 261
kissi *(limbă bantuidă de vest)* 207
kitchen-kafir *(limbă de tranzit)* 215
kitsai *(limbă caddo)* 231
kituba *(limbă de tranzit)* 215
kitunah *vezi* kootenai
kiwai *(limbă papuasă)* 266
kizibî *(limbă bantu)* 212
kîpceak *(grup vest-hunic)* 139, 143—144, 151
kîpceaka veche *(limbă kîpceako-polovţiană)* 143—144
kîpceako-bulgar *(subgrup kîpceak)* 143—144, 146—147
kîpceako-nogai *(subgrup kîpceak)* 143—144, 147
kîpceako-polovţian *(subgrup kîpceak)* 143—144
klader *(limbă papuasă)* 266
klesem *(limbă ciadă)* 201
koalib *(limbă negro-africană din Kordofan)* 208
koche *(limbă indiană din America de Sud)* 241
kodagu *(limbă dravidiană)* 125, 127, 129
kofane *(limbă indiană din America de Sud)* 241
koia *(limbă dravidiană)* 130
koiari *(limbă papuasă)* 266
koiné *vezi* greacă
kolami *(limbă dravidiană)* 125, 130
kololo *(limbă suto)* 214
komeloru *(limbă papuasă)* 266
komi-permiana *(limbă ugro-finică)* 87, 157—158
komi-zîriana *(limbă ugro-finică)* 87, 157—158
konda *(limbă dravidiană)* 125, 130
kongo *(limbă bantu)* 211—212
konianke *(limbă mande)* 205
konkani *(dialect al limbii marathi)* 111

koos *(limbi indiene din America de Nord)* 229
kootenai *(limbi indiene din America de Nord)* 229
koranko *(limbă mande)* 205
kordofaniene *(limbi negro-africane)* 209
koriaka *(limbă paleosiberiană)* 162—164
koro *(limbă ciadă)* 201
korvi *vezi* erukala
korvo *(dialect khewar)* 131
koss *(limbă nguni)* 214
kostano *(limbi indiene din America de Nord)* 232
kota[1] *(limbă dravidiană)* 125, 129
kota[2] *(limbă paleosiberiană)* 163
kotoko *(limbă ciadă)* 201
kovio *(limbă papuasă)* 266
kpelle *vezi* kpese
kpese *(limbă mande)* 205
kree *(limbă algonquină)* 227
krîm-tătară *(limbă kipceako-polovțiană)* 143, 145
kriza *(limbă caucaziană)* 99
krow *(limbă sioux)* 231
kru *(limbă guineeană)* 204
kuaniama *(limbă ambo)* 215
kuchin *(limbă athapasca)* 226
kui *(limbă dravidiană)* 125, 130
kuin *(limbă thai)* 173
kuki-hin *(limbi assam-birmană)* 180
kulaman *(limbă indoneziană)* 254
kulanap *vezi* poma
kukura *(limbi indiene din America de Sud)* 243
kulango *(limbă bantuidă centrală)* 207
kumani *(limbă pahari)* 112
kumîkă *(limbă kipceaco-polovțiană)* 93, 143, 145
kumzari *(dialect iranian)* 119
kunini *(limbă papuasă)* 266
kurdă *(limbă iraniană)* 93, 118, 122—123
kuri *(limbă ciadă)* 201
kuruh *(limbă dravidiană)* 125, 130
kusasi *(limbă bantuidă centrală)* 207
kușite *(limbi semito-hamitice)* 132, 194, 197—198, 200
kuvi *(limbă dravidiană)* 125, 130
kvara *(idiom agaw)* 198
kwakiutl *(limba wakash)* 229
kwamera *(limbă melaneziană)* 260

L

ladina dolomitică *(grup de dialecte retoromane)* 37
ladină[1] *vezi* iudeo-spaniolă
ladină[2] *vezi* retoromană
lafofa *(limbă kordofaniană)* 209
lagone *vezi* kotoko
lahnde *(limbă indiană)* 107, 113—114
lai *vezi* li
lak *(grup lingvistic caucazian)* 98
laka *(limbă caucaziană)* 94, 99—100
lakon *(limbă melaneziană)* 261
lala *(limbă bemba)* 212
lamaṅṅkau *(limbă melaneziană)* 261
lamba *(limbă bemba)* 212
lamenu *(limbă melaneziană)* 261
lamuta *(limbă tungusă)* 155, 163
lanao *(limbă indoneziană)* 254
landsmål *vezi* norvegiană
landuma *(limbă bantuidă de vest)* 207
lango *(limbă nilotică)* 209
lao *(limbă thai)* 173
laponă *(limbă ugro-finică)* 86—87, 90—91
latină *(limbă indo-europeană)* 14, 16, 23—26, 30—32, 35, 37—38, 41, 44, 48—49, 51, 55, 57, 60, 64, 70, 79, 81—82, 85, 88, 133, 194, 199, 269
latuami *vezi* lutuami
laza *vezi* zana
leko *(limbă indiană din America de Sud)* 242

lemin *vezi* valman
lenakel *(limbă melaneziană)* 260
leon *(limbă melaneziană)* 261
leonez *(dialect spaniol)* 29
letonă *(limbă baltică)* 77—79
leuca *(limbi indiene din America Centrală)* 238
lezghin *(grup lingvistic caucazian)* 98—99
lezghină *(limbă caucaziană)* 94, 99—100
li *(limbă thai)* 173
libic *(grup dialectal arab)* 194
libico-berberă *(ramură semito-hamitică)* 132
lifofa *vezi* lafofa
ligurian *(dialect italian)* 36
limba *(limbă bantuidă de vest)* 207
limbol *(limbă melaneziană)* 261
lipan *(limbă athapasca)* 226
lituaniană *(limbă baltică)* 77—79, 145
livonă *(limbă ugro-finică)* 78, 86, 90
lobi *(limbă bantuidă centrală)* 207
loda *(limbă papuasă)* 266
logudorez *(dialect sard)* 37
loinan *(limbi indoneziene)* 254
loma *vezi* toma
lombard *(dialect italian)* 36
lonwolwol *(limbă melaneziană)* 261
lotuko *(limbă nilotică)* 209
luba *(limbi bantu)* 211—212
lubu *(limbă indoneziană)* 255
luciazi *(limbă bantu)* 215
lui *(limbă thai)* 173
lule *(limbi indiene din America de Sud)* 243
lumun *(limbă kordofaniană)* 209
lunda *(limbă bantu)* 215
lur *(dialect iranian)* 119
lusaciana de jos *vezi* sîrba lusaciana
lusaciana de sus *vezi* sîrba lusaciana
lutuami *(limbi indiene din America de Nord)* 230

M

maanitu *(idiom indonezian)* 254
maănjăn *(idiom indonezian)* 254
mabo *(limbă negro-africană din Darfur)* 208
macedoneană[1] *(limbă indo-europeană)* 76
macedoneană[2] *(limbă slavă)* 64, 73, 75
macedoromâna *vezi* aromâna
madura *(limbă indoneziană)* 254
maghiară *(limbă ugro-finică)* 15, 39, 50, 73, 86—88, 137, 142, 158
magindanao *(limbă indoneziană)* 254
mahl *(dialect singhalez)* 116
maidu *(limbi indiene din America de Nord)* 232
mailu *(limbă papuasă)* 266
makasai *(limbă papuasă)* 266
makasar *(limbi indoneziene)* 254
makonde *(limbă bantu)* 213
maku *(limbă indiană din America de Sud)* 242
makua *(limbă bantu)* 213
makura *(limbă melaneziană)* 261
makurap *(limbi indiene din America de Sud)* 243
malaeză *vezi* indoneziană
malaio-polineziene *(limbi din Oceania)* 182, 187, 223
malayalam *(limbă dravidiană)* 125—129
malgaşă *(limbă indoneziană)* 219
malinke *(dialect al limbii mandingo)* 205
malo *(limbă melaneziană)* 261
malopolon *(grup dialectal polon)* 71
malto *(limbă dravidiană)* 125, 130
malu *(limbă melaneziană)* 261
maluba *(limbă melaneziană)* 261
mam *(limbă maya)* 237
manciuriană *(limbă tungusă)* 154—156
manciuriene *(limbi manciuro-tunguse)* 169
manciuro-tunguse *(limbi)* 15

mandala *vezi* mandara
mandara *(limbă ciadă)* 201
mandaya *(limbă indoneziană)* 254
mande *(limbi mande)* 205
mande-fu *(limbi negro-africane)* 205
mande-tan *(limbi mande)* 205
mandingo *(limbă mande)* 205—206
mandja *(limbă sudaneză)* 208
manegir *(limbă tungusă)* 154
mañguangan *(limbă indoneziană)* 254
mankanse *(limbă bantuidă centrală)* 207
manobo *(limbă indoneziană)* 254
mansi *(limbă ugro-finică)* 86, 158
manx *(limbă celtică)* 60, 62
maonan *(limbă thai)* 173
maong *(limbi mon-khmer)* 182
mara *(limbă negro-africană din Wadaï)* 208
marathi *(limbă indiană)* 107, 110—111, 130, 132
margi *(limbă ciadă)* 201
mari[1] *(limbă melaneziană)* 261
mari[2] *(limbi ugro-finice)* 86, 157
marind-animi *(limbă papuasă)* 266
marino *(limbă melaneziană)* 261
mariposa *vezi* yokute
marocan *(grup dialectal arab)* 195
marraganset *(limbă algonquină)* 227
maru *(limbă melaneziană)* 261
marvari *(dialect rajasthani)* 111—112
masai *(limbă nilotică)* 209
masalit *(limbă negro-africană din Wadaï)* 208
masatec *(limbă indiană din Mexic)* 236
masawa *(limbă otomang)* 236
mashakali *(limbi indiene din America de Sud)* 243
massa *(limbă ciadă)* 201
massachusett *(limbă algonquină)* 227
matagalpa *(limbi indiene din America Centrală)* 238
matako-mateguayo *(limbi indiene din America de Sud)* 241
mattole *(limbă athapasca)* 226
mazandaränî *(dialect iranian)* 119
mazateco *vezi* masatec
maya *(limbi indiene din Mexic şi America Centrală)* 236
mbana *vezi* mundan
mbugu *(idiom kuşit)* 198
mbum *(limbă sudaneză)* 208
mbundu *(limbă bantu)* 212, 215
meco *vezi* pame
meglenoromâna *(idiom romanic)* 25, 42
melaneziene *(limbi din Oceania)* 253, 258, 260—262, 264—266
mende *(limbă mande)* 205
mengrel *(dialect zan)* 97
mengrelo-ceană *vezi* zană
menomini *(limbă algonquină)* 227
merarit *(limbă nilotică)* 209
merig *(limbă melaneziană)* 261
merlav *(limbă melaneziană)* 261
mexicano *vezi* nahuatl
mikud *(limbă papuasă)* 266
mik-mak *(limbă algonquină)* 227
mimika *(limbă papuasă)* 266
miñ *(limbă melaneziană)* 260
minahasa *(limbă indoneziană)* 254
miri *(limbă negro-africană din Kordofan)* 208
miriam *(limbă papuasă)* 266
miskito-matagalpa *(limbi indiene din America Centrală)* 238
mistec *(limbă mixtec-trique)* 236
miwok *(limbi indiene din America de Nord)* 232
mixe *(limbă indiană din Mexic)* 237
mixtec-trique *(limbi indiene din Mexic)* 236
mixteco *vezi* mistec
mîong *(dialect vietnamez)* 177

mobile *(limbă amerindiană de tranzit)* 232, 244
mobima *(limbă indiană din America de Sud)* 242
modole *(limbă papuasă)* 266
mohawk *(limbă irocheză)* 228
mohegan-pequot *(limbă algonquină)* 227
mohican *(limbă algonquină)* 227
moksa *(limbă mordvină)* 157
moldovean *(dialect român)* 40
mon *(limbă mon-khmer)* 182
mondumba *(limbă sudaneză)* 208
mongo *(limbă bantu)* 212
mongola *(limbă mongolă)* 152—155, 179, 183
mongole *(limbi altaice)* 15, 105, 137, 139, 150—152, 169
mongura *(limbă mongolă)* 152—153
mon-khmer *(limbi)* 175, 181—182, 187
morave *(dialecte cehe)* 72
mordvine *(limbi ugro-finice)* 86—87, 157
moro *(limbă negro-africană din Kordofan)* 208
moseten *(limbă indiană din America de Sud)* 242
mosi *(limbă bantuidă centrală)* 207
mosina *(limbă melaneziană)* 261
moskoi *(limbă indiană din America de Sud)* 242
mota *(limbă melaneziană)* 261
motlaw *(limbă melaneziană)* 261
motu *(limbă melaneziană)* 261
mpongve *(limbă bantu)* 212
mugil *(limbă papuasă)* 266
mukaoa *(limbă melaneziană)* 261
mumuie *(limbă sudaneză)* 208
munda *(limbi)* 107, 110, 112, 130—132, 179, 182
mundan *(limbă ciadă)* 201
mundari *(dialect khewari)* 131
munşi *vezi* tiv
muntean *(dialect român)* 40
murik *vezi* nor
murut *(dialect indonezian)* 254
musgu *(limbă ciadă)* 201
muskogi *(limbi indiene din America de Nord)* 232
muzuk *vezi* musgu

N

nabateeană *vezi* arameeană
naga *(limbi assam-birmane)* 180
nah *(grup lingvistic caucazian)* 98—100
naho-daghestaneze *(limbi caucaziene)* 94, 98, 100
nahuatl *(limbă aztecă)* 234—235, 244, 246
naiki *(limbă dravidiană)* 125, 130
nalu *(limbă bantuidă de vest)* 207
nama *(limbă khoisan)* 216—217
namau *(limbă papuasă)* 266
nambikuare *(limbi indiene din America de Sud)* 242
nandi *(limbă nilotică)* 209
napolitan *(dialect italian)* 36
nasioi *(limbi papuase)* 266
natchez *(limbă muskogi)* 232
navaho *(limbă athapasca)* 226
ndumbea *(limbă melaneziană)* 260
neerlandeză *vezi* olandeză
negidal *(limbă tungusă)* 155
negro-africane *(limbi)* 13, 193—194, 200, 202—203, 207, 210, 214, 219, 247
negro-portugheza *(limbă de tranzit)* 210
nenige *(limbă bantuidă centrală)* 207
nenone *(limbă melaneziană)* 260
neogreacă *vezi* greacă
nepali *(limbă pahari)* 107, 112
ngala *(limbă bantu)* 212, 215
nganasan *vezi* tavgi
ngane *vezi* kuri
ngio *vezi* şan
ŋguna *(limbă melaneziană)* 260
nguni *(limbi bantu)* 214
ngwana *(limbă de tranzit)* 215
niambezi *(limbă bantu)* 213

nianeka *(limbi bantu)* 215
nianja *(limbă bantu)* 213
nütaka *(limbă indoneziană)* 253
nikobar *(limbă mon-khmer)* 182
nilotic *(grup de limbi negro-africane)* 209
nkonde *(limbă bantu)* 213
nogai *(limbă kîpceako-nogai)* 93, 95, 147
nogugu *(limbă melaneziană)* 261
nootka *(limbi wakash)* 229
nor *(limbă papuasă)* 266
norvegiană *(limbă germanică)* 44—48
nubiana *(limbă nilotică)* 209—210
nuer *(limbă nilotică)* 209
nun *(limbă thai)* 173
nunuma *(limbă bantuidă centrală)* 207
nupe *(limbă guineeană)* 203
nynorska *vezi* norvegiană
nzakara *(limbă sudaneză)* 203

O

oc *(grup dialectal francez)* 31, 34
oguz *(grup vest-hunic)* 139—141
oguza veche[1] *(limbă oguzo-turcmenă)* 140
oguza veche[2] *(limbă uiguro-tukiusă)* 149—151
oguzo-bulgar *(subgrup oguz)* 140—141
oguzo-seldjuc *(subgrup oguz)* 140—141
oguzo-turcmen *(subgrup oguz)* 140
oil *(grup dialectal francez)* 31
oirat *vezi* kalmîkă
ojibwa *(limbă algonquină)* 227, 243
olandeză *(limbă germanică)* 44, 46, 53—55, 58, 110, 193, 214, 218, 248, 256, 258
ona *(limbă indiană din America de Sud)* 243
oneida *(limbă indiană din America de Nord)* 228
ono *(limbă papuasă)* 266—267
opaie *(limbă indiană din America de Sud)* 242
opata-kahito-tarahumar *(limbi uto-aztec)* 234
orari *(limbă indiană din America de Sud)* 242
oriya *(limbă indiană)* 107, 109—110, 130
ormuri *(limbă iraniană)* 121
oroč *(limbă tungusă)* 155
oročen *(limbă tungusă)* 155
orok *(limbă tungusă)* 155
orokaiva *(limbă papuasă)* 266
orosori *vezi* sugni
oscă *(limbă indo-europeană)* 25
osetă *(limbă iraniană)* 92, 95, 117—118, 123
osmana veche *(limbă oguzo-seldjucă)* 141
ostiak din Ienisei *vezi* ketă
ostiaka *(limbă ugro-finică)* 87, 158
otomah *(limbi indiene din America de Sud)* 242
otomang *(limbi indiene din Mexic)* 235
otomi *(limbă otomang)* 235—236

P

paama *(limbă melaneziană)* 261
pahari *(grup de limbi indiene)* 107, 112—113, 179
paiwan *(limbă indoneziană)* 253
pak *(limbă melaneziană)* 261
palaung *(limbi mon-khmer)* 182
paleosiberiene *(limbi din Siberia)* 105, 162, 164
palestineană *vezi* arameeană
pāli *(limbă indiană)* 107, 180—181
pame *(limbi otomang)* 235
pampañan *(limbă indoneziană)* 254
panaieti *(limbă melaneziană)* 261
panam *vezi* seman
pañasinan *(limbă indoneziană)* 254
pañûkumu *(limbă melaneziană)* 261

pano *(limbi indiene din America de Sud)* 241
papuase *(limbi din Oceania)* 253, 265—266
paraci *(limbă iraniană)* 121
pardji *(limbă dravidiană)* 125, 130
partă *(limbă iraniană)* 118
partica *vezi* partă
pati *(limbă melaneziană)* 260
pawnee *(limbă caddo)* 231
paya *(limbă indiană din America Centrală)* 238
payem *(limbă ciadă)* 201
pedi *(limbă suto)* 214
pehuelche *(limbă indiană din America de Sud)* 243
pengo *(limbă dravidiană)* 125, 130
permiene *(limbi ugro-finice)* 86, 157
persană *(limbă iraniană)* 97, 114, 115, 117—120, 135—136, 142, 148, 151, 179, 213, 270
pesezem *(limbă papuasă)* 266
petit-nègre *(limbă de tranzit)* 210
peul *vezi* fulbe
pidgin-english *(limbă de tranzit)* 210, 215, 271
piemontez *(dialect italian)* 36
pima-tepehua *(limbi uto-aztec)* 234
plattdeutsch *vezi* vechea saxonă
poai *(limbă melaneziană)* 260
poia *(limbă dravidiană)* 125
pokoman *(limbă indiană din America centrală)* 238
pokomchi *(limbă indiană din America centrală)* 238
pokomo *(limbă bantu)* 213
polaba *(limbă slavă)* 64, 73
polineziene *(limbi)* 253, 258—260
polonă *(limbă slavă)* 64, 66, 69—72, 76, 79, 145
polovţiana veche *vezi* kîpceaka veche
poma *(limbi indiene din America de Nord)* 233
popoluca *(limbă indiană din Mexic)* 236
popoluca masatec *(limbi indiene din Mexic)* 236
portugheză *(limbă romanică)* 25—29, 57, 110, 193, 206, 210, 213, 244, 245, 247
potawatomi *(limbă algonquină)* 227
powhatan *(limbă algonquină)* 227
prakrit *(limbi indiene)* 106, 179
provensală *(limbă romanică)* 25, 29—31, 34, 36
prusiană veche *(limbă baltică)* 77
pueIche *(limbi indiene din America de Sud)* 243
puinave *(limbi indiene din America de Sud)* 241
pujun *vezi* maidu
pulopetak *(dialect indonezian)* 254
punjabi *(limbă indiană)* 107, 112, 113, 115
purubora *(limbi indiene din America de Sud)* 239
pushtu *vezi* afghană
put *vezi* but
putonghua *(limba naţională comună chineză)* 167—168, 171
puyuma *(limbă indoneziană)* 253

Q

quechua *(limbi indiene din America de Sud)* 239, 246—247
quekchi *(limbă indiană din America Centrală)* 238
quiche *(limbă indiană din America Centrală)* 238
quorat *vezi* karok

R

rajasthani *(limbă indiană)* 107, 111—112
retoromană *(limbă romanică)* 25, 30, 37—38
retică *vezi* retoromană
rif *(limbă berberă)* 200
riksmål *vezi* norvegiană

roman *(limba galo-romanilor)* 31
romanice *(limbi indo-europene)* 24—26; 28, 29, 33—38; 40—41; 43—44; 64, 76, 141, 166, 271
romanşa *(grup de dialecte retoromane)* 37
română *(limbă romanică)* 25—27; 38—43; 50, 73, 75, 84—85, 87, 116, 138, 142, 224
rone *(limbă ciadă)* 201
ronga *(limbă tsonga)* 214
rowa *(limbă melaneziană)* 261
rşani *vezi* sugni
rukai *(limbă indoneziană)* 253
ruruha *(limbi indiene din America de Sud)* 239
rusă *(limbă slavă)* 24, 50, 64, 65—69, 71, 76, 79, 93, 123, 138, 140, 144, 145, 150, 158, 161, 163—164, 169
rutula *(limbă caucaziană)* 99

S

saama *vezi* lapona
sabir *(idiom de tranzit)* 271
sagura *(limbi bantu)* 213
saho *(limbă kuşită)* 197—198
saisat *(limbă indoneziană)* 253
saka *(limbă iraniană)* 118
sakai *(limbi indoneziene)* 255
saliba *(limbă indiană din America de Sud)* 242
salina *(limbi indiene din America de Nord)* 233
salish *vezi* selish
sambala *(limbi bantu)* 213
sambali *(limbă indoneziană)* 254
samoede *(limbi uraliene)* 86, 137, 159, 161
samre *(limbi mon-khmer)* 182
samuku *(limbi indiene din America de Sud)* 241
sandali *(dialect khewari)* 131
sandawe *(limbă khoisan)* 217
sanga *(limbă mande)* 205
sanscrită *(limbă indiană)* 51, 79, 106—107, 110, 116, 128—129, 138, 179—180
sapotec *(limbi indiene din Mexic)* 236
sarakole *vezi* soninke
sardă *(limbă romanică)* 25, 37
sarîkoli *vezi* sugni
sarmată *(limbă iranică)* 38, 123
sasar *(limbă melaneziană)* 261
sau *(limbă indoneziană)* 253
savara *(limbă dravidiană)* 125, 127, 129—130
savaun *(limbă melaneziană)* 261
saxonă (veche) *(limbă germanică)* 53
saxonic de jos *(dialect german)* 52
scandinave 45—47, 49, 75
scita *(limbă iraniană)* 38, 123
scoţiană *(limbă celtică)* 60, 62
šejik *(limbă indoneziană)* 253
sekani *(limbă athapasca)* 226
seldjucă *(limbă oguzo-seldjucă)* 141
selish *(limbi indiene din America de Nord)* 229
selkup *(limbă samoedă)* 160—161
seman *(limbi indoneziene)* 255
semitice *(limbi semito-hamitice)* 12, 16, 92, 132—133, 135, 194—197
semito-hamitică *(familie de limbi)* 13, 91, 194, 197—198, 200, 207
semito-hamitice *(limbi)* 132—133, 193—194, 197
sena *(limbă bantu)* 213
seneka *(limbă irocheză)* 228—229
senoi *vezi* sakai
senufo *(limbă bantuidă centrală)* 207
serer *(limbă bantuidă de vest)* 207
seri *(limbi indiene din Mexic)* 235
serki *(limbă papuasă)* 266
sesa *(limbă papuasă)* 266
sesake *(limbă melaneziană)* 260
sewan *(limbă papuasă)* 266
shahapti *(limbi indiene din America de Nord)* 230
shasta-achomawi *(limbi indiene din America de Nord)* 233

shavante *(limbă indiană din America de Sud)* 242
shawnee *(limbă algonquină)* 227
shilluk *(limbă nilotică)* 209
shiriana *(limbă indiană din America de Sud)* 242
shoshon *(limbi uto-aztec)* 234
shukuru *(limbi indiene din America de Sud)* 242
siamează *vezi* thai
siau *(idiom indonezian)* 254
sicilian *(dialect italian)* 36
sidamo *(dialecte kușite)* 198
sie *(limbă melaneziană)* 260
siga *(limbă negro-africană din Darfur)* 208
silezian *(grup dialectal polon)* 71
sileziene *(dialecte cehe)* 72
si-lui *(limbă zambezi)* 212
sinai *(limbă indoneziană)* 254
sinca *vezi* xinca
sindhi *(limbă indiană)* 107, 113—115
singhaleză *(limbă indiană)* 107, 115—116
sioux *(limbi indiene din America de Nord)* 231
siriană *(limbă semitică)* 133—134
sisano *(limbă papuasă)* 266
sîrbă *vezi* sîrbo-croată
sîrbă lusaciană *(limbă slavă)* 64, 70, 72—73
sîrbo-croată *(limbă slavă)* 17, 42, 64, 73—77
skittaget *vezi* haida
slavă comună *(limbă indo-europeană)* 64, 73, 75
slavă veche *(limbă indo-europeană)* 39, 41, 51, 64, 66, 68, 71, 74—75, 82, 138
slave *(limbi indo-europene)* 23—24, 64—65, 68—69, 71—76, 78, 88, 93, 123, 141—143
slavonă *vezi* slavă veche
slovacă *(limbă slavă)* 64, 69, 71—72, 77
slovenă *(limbă slavă)* 64, 73—74
sogdiană *(limbă iraniană)* 118, 120
sohur *(limbă papuasă)* 266
soli *(limbă bantu)* 215
solon *(limbă tungusă)* 155
somali *(limbă kușită)* 197
sona *(limbi bantu)* 214
songai *(limbă guineeană)* 204
songo *(limbi luba)* 212
soninke *(limbă mande)* 205
sorabă *(limbă slavă)* 64, 73
sore *(limbă sudaneză)* 208
soso *(limbă mande)* 205
spaniolă *(limbă romanică)* 24—26, 28—30, 36—37, 43, 55, 57, 136, 193, 234, 237, 240, 244—248, 258, 271
spayao *(limbă indoneziană)* 254
ssabela *(limbi indiene din America de Sud)* 242
suahili *(limbă bantu)* 194, 201, 211—213
subanon *(limbă indoneziană)* 254
subia *(limbă zambezi)* 212
sudaneze *(limbi negro-africane)* 195
suedeză *(limbă germanică)* 44—49, 58—59, 89
sugni *(limbă iraniană)* 121
suislaw *(limbă indiană din America de Nord)* 229
suk *(limbă nilotică)* 209
sulka *(limbă papuasă)* 266
sumo *(limbi miskito-matagalpa)* 238
sunda *(limbă indoneziană)* 254
susu *vezi* soso
suto *(limbi bantu)* 214
svana *(limbă caucaziană)* 95—97
svazi *(limbă nguni)* 214

Ș

șa *(limbă thai)* 173
șan *(limbă thai)* 173
șina *(dialecte darde)* 113
șora *(limbă hakasă)* 150
ștokavian *(grup dialectal sîrbo-croat)* 74
șui *(limbă thai)* 173

tabaru *(limbă papuasă)* 266
tabasarana *(limbă caucaziană)* 94, 99, 100
taboa *(limbă bemba)* 212
tadjika[1] *(limbă iraniană)* 118, 120—122, 149
tadjika[2] din provincia Far *(grup dialectal iranian)* 119
tagaka-olo *(limbă indoneziană)* 254
tagalog *(limbă indoneziană)* 254
tagbanuwa *(limbă indoneziană)* 254
tagoi *(limbă kordofaniană)* 209
tahltan *(limbă athapasca)* 226
taita *(limbă bantu)* 213
takelma *(limbi indiene din America de Nord)* 229
talaing *vezi* mon
talense *(limbă bantuidă centrală)* 207
talisi *(limbă iraniană)* 93, 122
talodi *(limbă kordofaniană)* 209
tamberma *(limbă bantuidă centrală)* 205
tamil *(limbă dravidiană)* 125—129
tamul *vezi* tamil
tangale *(limbă ciadă)* 201
tano *(limbi indiene din America de Nord)* 226
tapiro *(limbă papuasă)* 266
tarasco *vezi* tarask
tarask *(limbi indiene din America centrală)* 238
tarigoa *(limbă melaneziană)* 261
tarisen *(limbă indoneziană)* 253
tasiko *(limbă melaneziană)* 261
tasiriki *(limbă melaneziană)* 261
tasmaniene *(limbi din Oceania)* 265
tati *(limbă iraniană)* 93, 122
tavara *(limbă melaneziană)* 261
taveta *(limbă bantu)* 213
tavgi *(limbă samoedă)* 160
tavoy *(dialect birman)* 181
tayal *(limbă indoneziană)* 253
taz *(dialect selkup)* 161
tătară[1] *(limbă kipceako-bulgară)* 140, 143, 146, 147, 158
tătară[2] din Crimeea *vezi* krîmtătară
team *(limbă austro-asiatică)* 182
teda *(limbă kanuri)* 208
tegele *(limbă negro-africană din Kordofan)* 208
tehuelche *(limbă indiană din America de Sud)* 243
teliugu *vezi* telugu
telugu *(limbă dravidiană)* 125, 127, 129—130
tem *(limbă bantuidă centrală)* 207
tema *(limbă negro-africană din Wadai)* 209
tembora *(limbă papuasă)* 266
temne *(limbă bantuidă de vest)* 207
tenugu *vezi* telugu
tepehua *(limbă indiană din Mexic)* 238
tequislatec *(limbi indiene din Mexic)* 235
ternate *(limbă papuasă)* 266
thai *(limbă bază)* 173—174
thai (propriu-zisă) 173—175
thai *(limbi chino-tibetane)* 165, 172—174, 176
thai-albă *(limbă thai)* 173
thai-chineză *(ramură a familiei chino-tibetane)* 165, 175
thai-dahuri *(limbă thai)* 173
thai-iai *vezi* șan
thai-neagră *(limbă thai)* 173
thai-nora *(limbă thai)* 173
thai-rong *(limbă thai)* 173
thai siameza *vezi* thai
thai-sișuan-bauna *(limbă thai)* 173
thô *vezi* thai-albă
tibetană *(limbă tibeto-birmană)* 124, 153, 177—180, 187
tibeto-birmana *(ramură a familiei chino-tibetane)* 165, 177, 180
tibeto-birmane *(limbi chino-tibetane)* 107, 112, 178
tibeto-himalaic *(grup tibeto-birman)* 178
tidoñ *(idiom indonezian)* 254

tidore *(limbă papuasă)* 266
tigrai *(limbă semitică)* 195, 197—198
tigre *(limbă semitică)* 195, 197—198
tigrigna *vezi* tigrai
tima *(limbă negro-africană din Kordofan)* 208
tlimote *(limbi indiene din America de Sud)* 242
tindina *(limbă caucaziană)* 99
tinguian *(limbă indoneziană)* 254
tiob *(limbi papuase)* 266
tira *(limbă negro-africană din Kordofan)* 208
tiruray *(limbă indoneziană)* 254
tiv *(limbă bantuidă de est)* 208
tingit *(limbi indiene din America de Nord)* 225—226
tobela *(limbă papuasă)* 266
toda *(limbă dravidiană)* 125, 127, 129
toharică *(limbă indo-europeană)* 15
tolowa *(limbă athapasca)* 226
toma *(limbă mande)* 205
tomini *(limbi indoneziene)* 254
tonga[1] *(limbi bantu)* 212—213
tonga[2] *(dialect sona)* 214
tongoa *(limbă melaneziană)* 260
tonka *(limbă tonga)* 212
tonkawa *(limbă indiană din America de Nord)* 230
topota *(limbă nilotică)* 209
toraja *(limbi indoneziene)* 254
toronke *(limbă mande)* 205
toskë *(dialect albanez)* 85
toscan *(dialect italian)* 35—36
totonac *(limbă indiană din Mexic)* 237
tracă *(limbă indo-europeană)* 38, 84
tripolitan *(grup dialectal arab)* 194
truhmenă *(limbă oguzo-turcmenă)* 140—141
trumai *(limbi indiene din America de Sud)* 242
tseltal *(limbă maya)* 237
tsimshi *(limbi indiene din America de Nord)* 230
tsonga *(limbi bantu)* 214
tsotsil *(limbă maya)* 237
tsotuhil *(limbă indiană din America Centrală)* 238
tsva *(limbă tsonga)* 214
tuamotu *(limbă polineziană)* 260
tubetube *(limbă melaneziană)* 261
tugulandan *(idiom indonezian)* 254
tukano *(limbi indiene din America de Sud)* 241
tulu *(limbă dravidiană)* 125, 127, 129
tumale *(limbă kordofaniană)* 209
tumbuka *(limbă bantu)* 213
tumtum *(limbă kordofaniană)* 209
tungusă *(limbă tungusă)* 163
tunguse *(limbi altaice)* 105, 137, 154, 162, 184
tunguso-manciuriană *(ramură altaică)* 138, 156
tunguso-manciuriene *vezi* tunguse
tunika *(limbi indiene din America de Nord)* 230—231
tunisian *(grup dialectal arab)* 194
tupi-guarani *(limbi indiene din America de Sud)* 240
tupi *(limbă tupi guarani)* 240—241
tupuri *(limbă ciadă)* 201
turcă *(limbă oguzo-seldjucă)* 41, 66, 75, 83, 85, 97, 136, 137—138, 140—143, 145—146, 154, 213, 269
turcice *(limbi altaice)* 23, 93, 96, 105, 114, 123—124, 137—139, 143, 145—146, 148—150, 153, 179
turcmenă *(limbă oguzo-turcmenă)* 140—141
(limba) turcilor din Balcani *(limbă oguzo-bulgară)*
turco-mongolă *(ramură altaică)* 138
turco-mongole *vezi* limbi turcice, mongole
turco-tătare *(limbi turcice)* 86, 92—93
turingic *(dialect german)* 52
turkana *(limbă nilotică)* 209

tuskarona *(limbă indiană din America de Nord)* 22
tuvina *(limbă uiguro-tukuisă)* 149—150
tuyuneiri *(limbă indiană din America de Sud)* 242
tym *(dialect selkup)* 161
tvi *(limbă guineeană)* 204

T

ţahura *(limbă caucaziană)* 99
ţeza *(limbă caucaziană)* 99
ţeze *(limbi caucaziene)* 99
ţigănească *(limbă indiană)* 107, 116

U

uadja *(limbă ciadă)* 201
ubîha *(limbă caucaziană)* 95
uche *vezi* yuchi
ucraineană *(limbă slavă)* 64—70, 76, 93, 145
udina *(limbă caucaziană)* 99—100
udmurta *(limbă ugro-finică)* 86, 157—158
uedau *(limbă melaneziană)* 261
ugrice *(limbi ugro-finice)* 86—87, 158
ugro-finice *(limbi uraliene)* 16, 23, 78, 85—87, 89, 105, 126, 137, 139, 143, 157—158
uhai *(limbă bantu)* 212
uhi *(limbă bantu)* 212
uigură[1] *(limbă karluk-uigură)* 148, 150, 151
uigură[2] *(limbă karluk horezmică)* 148, 149
uigură[3] *(limbă uiguro-tukiusă)* 149, 153
uiguro-oguz *(grup est-hunic)* 149
uiguro-tukius *(subgrup uiguro-oguz)* 149
umbriană *(limbă indo-europeană)* 25
umotina *(limbă indiană din America de Sud)* 242
unalaska *vezi* aleute
uniaruanda *(limbă bantu)* 212
unoro *(limbă bantu)* 212
ura *(limbă melaneziană)* 260
uraliene *(limbi uralo-altaice)* 86—87, 137
uralo-altaică *(familie de limbi)* 13
uralo-altaice *(limbi)* 15—16, 137, 223
urdu *(limbă indiană)* 107—108, 114—115, 179
utahe *(limbă melaneziană)* 260
uto-aztec *(limbi indiene din America de Nord)* 233—234
uzbekă *(limbă karluk-horezmică)* 148, 151
uzbekă veche *(limbă karluk-horezmică)* 148

V

vai *(limbă mande)* 205
valman *(limbă papuasă)* 266
valpay *(limbă melaneziană)* 261
valuga *vezi* volow
vatrat *(limbă melaneziană)* 261
vedica *(limbă indiană)* 106
veinah *vezi* nah
velicopolon *(grup dialectal polon)* 71
velicorusă *vezi* rusă
vendă *vezi* sorabă
vepsa *(limbă ugro-finică)* 86, 157
vere *(limbă sudaneză)* 208
vietnameză *(limbă)* 175—177, 182
vogula *(limbă ugro-finică)* 87, 158
volamo *(idiom kuşit)* 198
volof *(limbă bantuidă de vest)* 207
volow *(limbă melaneziană)* 261
votiaka *vezi* udmurta
vuras *(limbă melaneziană)* 261
vureas *vezi* vuras

W

wailaki *(limbă athapasca)* 226
wailatpuan *(limbi indiene din America de Nord)* 230
waimaha *(limbă papuasă)* 266

wakash *(limbi indiene din America de Nord)* 229
wakhi *(limbă iraniană)* 121
washoan *(limbi indiene din America de Nord)* 233
weasisi *(limbă melaneziană)* 260
weitspek *vezi* yurok
wenien *(limbă literară chineză scrisă)* 166—167, 176
wichita *(limbă caddo)* 231
winebago *(limbă sioux)* 231
wintun *(limbi indiene din America de Nord)* 232
wishok *vezi* wiyot
wiyot *(limbi indiene din America de Nord)* 232
wondama *(limbă papuasă)* 266
wulua *(limbă melaneziană)* 261

X

xibaro *(limbi indiene din America de Sud)* 239
xinca *(limbă indiană din America centrală)* 238
xonas *(limbi otomang)* 235

Y

yaghnobi *(limbă iraniană)* 120—121
yahgan *(limbi indiene din America de Sud)* 243
yakan *(limbă indoneziană)* 254
yakon *(limbă indiană din America de Nord)* 229
yale *(limbă papuasă)* 266
yami *(limbă indoneziană)* 254
yana *(dialecte indiene din America de Nord)* 233
yarruro *(limbi indiene din America de Sud)* 242
yasgua *(limbă ciadă)* 201
yäzgulami *(limbi iraniene)* 121
yedina *(limbă ciadă)* 201
yoku *(limbă melaneziană)* 260
yokute *(limbi indiene din America de Nord)* 232
yoruba *(limbă guineeană)* 203
yuchi *(limbi indiene din America de Nord)* 231
yuki *(limbi indiene din America de Nord)* 233
yuma[1] *(limbi indiene din America de Nord)* 233
yuma[2] *(limbi indiene din Mexic)* 235
yurakare *(limbi indiene din America de Sud)* 242
yurok *(limbi indiene din America de Nord)* 232

Z

zambezi *(limbi bantu)* 212
zana *(limbă caucaziană)* 96—97
zande *(limbi sudaneze)* 208
zani *(limbă ciadă)* 201
zaparo *(limbi indiene din America de Sud)* 241—242
zapoteco *vezi* sapotec
zaramo *(limbi bantu)* 213
zezuru *(dialect sona)* 214
zhe *(limbi indiene din America de Sud)* 242
zkhomani *(limbă boșimană)* 218
zoque *(limbă indiană din Mexic)* 237
zulu *(limbă nguni)* 214—215

CUPRINS

Bibliografie 5
Listă de abrevieri și semne convenționale 9
Introducere 11
LIMBILE DIN EUROPA 21
LIMBILE DIN ASIA 103
LIMBILE DIN AFRICA 191
LIMBILE DIN AMERICA 221
LIMBILE DIN OCEANIA 251
Încheiere 269
Indice 273

REDACTOR : TATIANA CONSTANTINESCU
TEHNOREDACTOR : ANA SABĂU

DAT LA CULES 06.V.1968. BUN DE TIPAR 16.12.1968. APĂRUT 1968.
TIRAJ 23 000+139 EX. BROȘATE.
HÎRTIE TIPAR ÎNALT TIP B. 63 g/m².
FORMAT 54×84/16. COLI EDITORIALE 16,92.
COLI TIPAR 18,50+1 HARTĂ. A. 20.711.
INDICI DE CLASIFICARE ZECIMALĂ : PENTRU BIBLIOTECILE MARI 41, PENTRU BIBLIOTECILE MICI 41

TIPARUL EXECUTAT LA COMBINATUL POLIGRAFIC „CASA SCÎNTEII", PIAȚA SCÎNTEII NR. 1, BUCUREȘTI — REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA, COMANDA NR. 80 359

Cîte limbi se vorbesc astăzi pe glob și care sînt ele? Ce asemănări și deosebiri există între ele? — iată întrebările la care își propune să răspundă lucrarea de fa ă. Ea prezintă o clasificare geografică și genealogică a limbilor de pe glob, dînd și scurte caracterizări ale acestora, ilustrate de texte însoțite de traducere. Volumul oferă ample și interesante informații asupra numărului de vorbitori aparținînd diferitelor grupuri lingvistice, cu referiri la modul de viață, stadiul de civilizație, nivelul de cultură oglindite în limba popoarelor respective, făcîndu-se totodată și o sumară caracterizare a structurilor limbilor.

Lucrarea se adresează studenților de la facultățile de filologie, precum și publicului larg, interesat în probleme de lingvistică.

Lei 8,25

RĂSPÎNDIREA LIMBILOR PE GLOB

LIMBILE INDO-EUROPENE

- 1 Indiene
- 2 Iraniene
- 3 Armeană
- 4 Greacă
- 5 Albaneză
- 6 Slave
- 7 Baltice
- 8 Germanice
- 9 Romanice
- 10 Celtice

LIMBILE SEMITO HAMITICE

- 11 Semitice
- 12 Berbere
- 13 Cușite
- 14 Ciade

LIMBILE URALICE

- 15 Ugro-finice
- 16 Samoede

LIMBILE ALTAICE

- 17 Turco-tătare
- 18 Mongole
- 19 Tunguso-manciuriene
- 20 Coreeană

LIMBILE PALEOSIBERIENE

- 21 Ciucoto-Koriace
- 22 Alte limbi paleosiberiene și ainu
- 23 LIMBA JAPONEZĂ

LIMBILE CHINO-TIBETANE

- 24 Ramura thai-chineză
- 25 Ramura tibeto-birmană
- 26 LIMBILE MON-KHMER
- 27 LIMBILE MUNDA
- 28 LIMBILE DRAVIDIENE

LIMBILE MALAIO-POLINEZIENE

- 29 Indoneziene
- 30 Polineziene
- 31 Melaneziene
- 32 LIMBILE PAPUAȘE
- 33 LIMBILE ANDAMANE
- 34 LIMBILE BURUȘASKI
- 35 LIMBILE CAUCAZIENE
- 36 LIMBA BASCA
- 37 LIMBILE BANTU
- 38 LIMBILE BANTUIDE
- 39 LIMBILE SUDANULUI CENTRAL ȘI RĂSĂRITEAN
- 40 LIMBILE MANDE
- 41 LIMBILE GUINEENE
- 42 LIMBILE NILOTICE
- 43 LIMBILE CORDOFANIENE
- 44 LIMBILE CANURI
- 45 LIMBILE BOȘIMANE
- 46 LIMBILE HOTENTOTE
- 47 FAMILIA ESCHIMOSO-ALEUTĂ
- 48 LIMBILE AMERINDIENE
- 49 LIMBILE AUSTRALIENE